पञ्चसायकः

लक्ष्यवेधनाख्यविवरण

सहितः

नं० ६४० – च

पञ्चसायकविवृतिः लक्ष्यवेचनाख्यविवरणसहितः

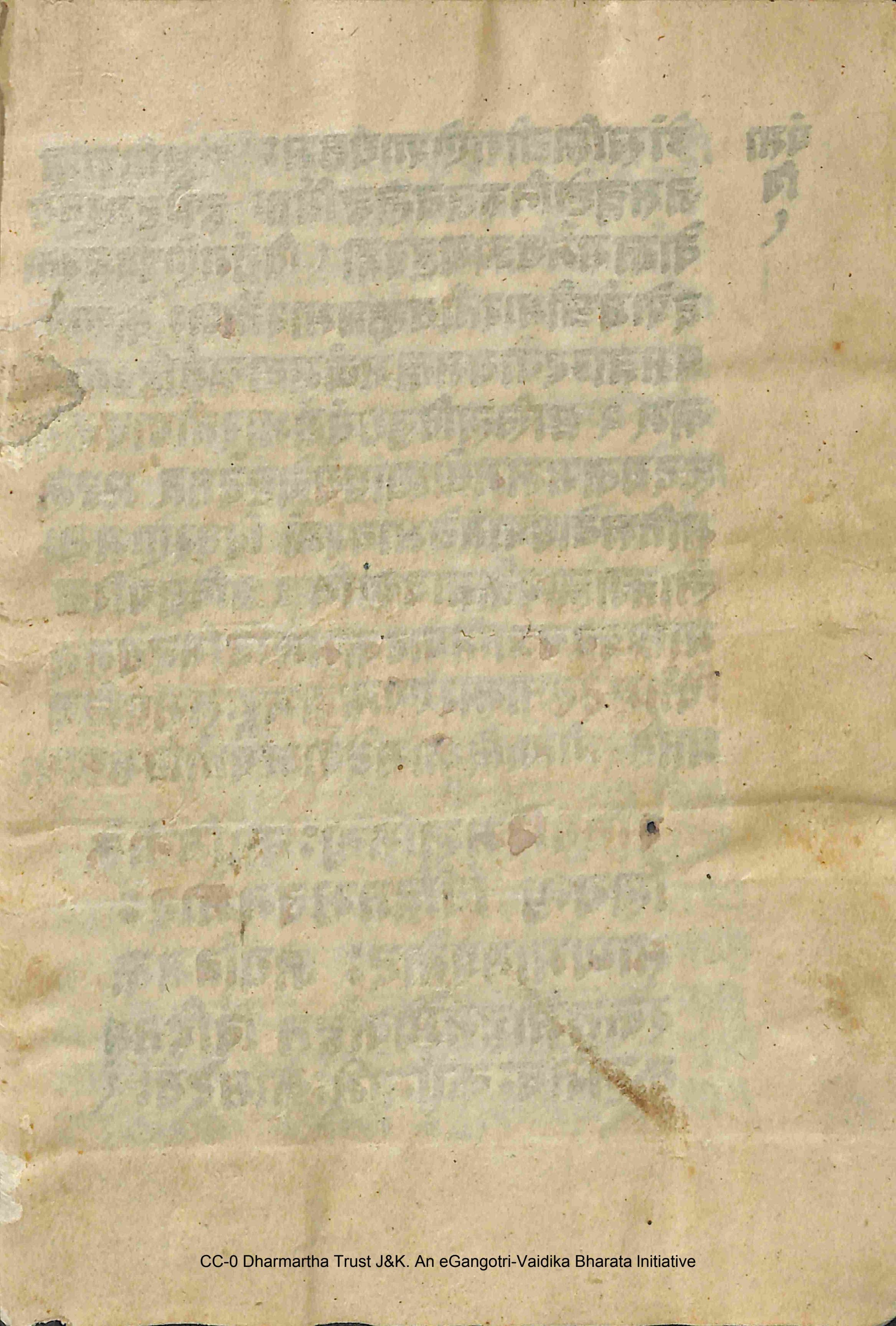
पत्राणि २१५

नं० ६४० — घ

पञ्चसायक विवृति:

लक्ष्यवेधनाख्याविवरणसहित:

पत्राणि २१५

पंमा
वि
१

ॐ स्वस्तिश्रीगणेशायनमः ॐ सुमित्रात्म
जस्तन्तुष्टोनिरुद्धबलहर्षितः हरिहरभूतये
वोस्तुरामचन्द्रयथहद्रहा १ विघ्नगणेशोहरता
दशोघंश्रीभारतीयस्कृतभारतीमः केशाः
प्रसन्नाऽदयायमन्त्रभव्यैमदानन्दबहिरस्तन
न्नम २ अखिलविबुधवंद्यंभारतीपादकञ्जं
हृदयकमलमध्येस्थापयित्वेष्टदंतत स्टङ्ल
मतिसुबोधशमयेभावरम्यं विवरणममा
लोक्याह्लादकंभावयामि २ अविघ्नपरिस
माप्तिप्रचयशाप्तिपाठकसम्प्रदायसिद्धयेसम
चितेष्टदेवतास्मरणात्मकंमङ्गलमपनिब
ध्नातिरतीत्यादिकामदेवोजयतीतिसम्बधः ॥

रतिपरिमलसिन्धुः कामिनीके
लिबन्धु विहितभवनमोदः
साध्यमानप्रमोदः जयतिमक
रकेतुर्मोहनस्यैकहेतु विहितस
कलसेवः कामिभिःकामदेवः १

तत्र कामयतेऽभिलष्यते सर्वैरिति कामः दी
व्यतीति देवः कामश्चासौ देवः क्रीडाविजि
गीषादिशीलः इति कामदेवः प्रसौजयति
विश्वविजयादिना सर्वोत्कर्षेण वर्तते इति।
तं प्रत्यहमपि प्रणतोऽस्मीति लभ्यते ततश्च क
वेस्तत्र रतिसम्भावनया भावध्वनिरयमिति।
ध्येयम् तथा चोक्तं रतिर्देवादिविषया व्यभिचा
रीतथाञ्जितः भावः प्रोक्त इति विश्वविजयं
द्योतयितुं विशेषणमनुपन्यस्यति रतीत्यादि
रतेः केलानन्दमहोदरसमृद्धस्य शृङ्गाराख्य
रसस्याधिभावस्य यः परिमलस्तदास्वादा
नभिज्ञानामपि तदभिज्ञतोद्बोधकोऽजन
मनोहारी विमोदान्ध्ये गन्धविशेषस्तस्य सिन्धु
स्तद्वितोजलभरेण समुद्र इव अथवा रतेः
तदाख्याया यः परिमलस्तस्य सिन्धुः तथा
कामिनीकेलिबन्धुः कामिनीनां वक्ष्यमाण
भेदभिन्नानां याः केलयस्तावचनतया स्वस
भावोचिता उद्भ्रान्तोलीलालास्या बन्धुरु
उपकारकः यथा कश्चिज्जाग्रादिर्बन्धुः स्वम

पंस्ता
वि
२

गिरान्दोलीरूपकरोति तथासावपि कामि-
नीकेलीरूपकरोति प्रस्तौतीति तथाविहि-
तभुवनमोदः कृतत्रिभुवनवर्तिजनतानन्दः
तथासाध्यमानप्रमोदः साध्यमानश्चन्द्रचन्द-
नस्वग्रहोदेशनिवासादिभिरुद्दीपकैर्यस्ता-
पायः प्रमोदः प्रकृष्टहर्षो यस्य अथवा सा-
ध्योभीष्टसिद्ध्यर्थं व्याजादिग्रहणेन स्त्रीका-
र्येयामानः स्त्रीणामीर्ष्याकृतः कोपो मान
इत्यभिधीयते इत्येवलक्षणेन प्रकृष्टो मोदः
प्रीतिर्यस्य सेव्यमानप्रमोद इति पाठे सेव्यमा-
नस्तन्सेवया प्राप्यः प्रमोदो यस्य तथा मक-
रकेतुर्मकराकारः केतुः प्रत्यभिज्ञानिमित्तं
यस्य प्रायेण हि मीनोच्छलनाभवलनाया-
वनिताविषयायाः कामोद्बोधकत्वान्मीनके-
तनत्वं कामस्येति वदन्ति तथा मोहनस्यैक-
हेतुः मोहनस्य मोहनाख्यक्रियाविशेषस्यै-
कोसहायो मुख्यश्च हेतुर्निमित्तम् शान्तापर-
विक्तजनतदेकरसिकत्वमोहनत्वम् तथात्वं च
सर्वस्यैव सारभूतत्वादस्य महत्वस्य तथा च

मानेन

त

वराहाचार्यः राज्येमारं वस्तुपावसत्वन्यरायो
पुरंपुरेसोधम सोधेतत्वेनतत्वेवराङ्गःनाका
मसर्वस्वमिति तथाकामिनीप्रथमयौवना
न्वितामन्दवल्लामङ्गपीडितत्ववराम् उत्तनी
समवलम्ब्ययारतिः मानपात्मभवनेस्तिमे
मतिरितिच तथाविहितेत्यादिकामिभिः
प्रहृत्तिमार्गनिरतैस्त्रिवर्गप्रधानैर्विहितस
कलमेवः विहिताकृतासकलासंपूर्णास
र्वोपकरणभरिता निर्गमानवनच्छाष्टिका
लासंहितायासेवायस्येतिविहितसकल
मेवइति अथवरूपादैःप्रकथयेत्तु र
हस्यवस्थितिसांकेतिकनयेनकामिभिःक
कारकारमकराः कामाःतेवाचकात्वेन
सम्बन्धितोयेषांतेकामिनः ब्रह्मविस्मा
हादेवास्तैः कामिभिः अथवा कःकमा
लासनः अःअच्युतः मोमहादेवः इति
इतिकामयः कमलासनाच्युतमहादेव
महेन्द्रास्तैर्विहितसकलसेवः कृतसर्वा
ङ्गसंपूर्णमेवः तथाचाभियुक्ताःकआस

प१

पंसा
वि
र
3

नाद्भुत महेशमहेन्द्रमुख्यैर्येनाक्रियन्त वनिता
वदनाब्जभृङ्गाः तावासमगोचरमहाबलशालि
नेस्तु तस्मैनमोभगवतेमकरध्वजायेति विहिते
चैतत् चतुरास्यत्वधातुः समदृशाद्याहरेर्हरा-
स्यापिअर्धसीतंहस्तः खाभ्रादित्वयत्कृतः
सोऽर्थ्यइति चतुरास्यत्वेधातुरित्यत्र पौराणि-
कीकथा: पुराकिलब्रह्मसदसि तिलोत्तमा-
या नृत्यन्त्याः परितोवलनायांलज्जाभयेनमु
खचालनासम्भवात्तद्दर्शनविच्छेदोमाभूदिति
चतुर्दिक्षुमुखचतुष्टयीनिर्मितेति तथाचनिब
द्धम् आब्रह्मकीटान्तमिदंसमस्तंपुंस्त्रीप्रयोगे
णजगन्निबद्धम् व्रीडाकरंकाप्यत्रचतुर्मुखत्वंब्र
ह्मापिलोभाद्गमितोयुवत्येति ॥ इत्यमनेनमं
गलपद्येनकामदेवविजयमुखेनरसराजस्यशृ
ङ्गारस्यस्वरूपवर्णनेकृतमितिध्येयम् तथा-
चकामिभिरितिपदेन कामिनश्चकामिन्यश्च
कामिनइतिपुमान्स्त्रियेत्येकशेषसमासस
स्थितेननायकनायिकारूपालम्बनविभावोक्तिः
तथारतिपरिमलबन्धुरिति साध्यमानप्रमोद इ
तिचविशेषणाभ्यामुद्दीपनविभावोक्तिः कामि
नीकेलिबन्धुरिति विहितभुवनमोद इतिचवि-

हि न सकलमेव इति च विशेषणद्वयेनानुभावकथ
नम् सकारकेनेति मोहनस्येकहेतुरिति विशेष
णाभ्यां व्यभिचारिभावोद्देश इति विभावानुभाव
व्यभिचारिसंयोगाद्रसनिष्पत्तिरिति भरतमुनिक
थितलक्षणमोस्यादस्य रसराजस्य राज्ञं सस्यामि
ति तथा च आलंबनं नायकाः स्यर्दक्षिणाद्याश्च
नायिकाः चन्द्रचन्दनरोलम्बरुतनाद्युद्दीपनं मतम्
भ्रूविक्षेपकटाक्षाद्या अनुभावाः प्रकीर्तिताः नि
र्वेदमरणालस्यजुगुप्सा व्यभिचारिणः स्थायी
भावो रतिः श्यामवर्णोयं विष्णुदैवत इति कामस्य
स्वयं शृंगाररूपत्वाद्विष्णुदैवतश्यामकिरणवर्णनमिति
तथा च शृंगारलक्षणं ग्रन्थान्तरे रम्यदेशकला
कालवेशभोगादिसेवनैः प्रमोदात्मा रतिः सैव
यूनोरन्योन्यरक्तयोः प्रकृष्यमाणः शृंगारो मधु
राङ्गविचेष्टितैरिति अत्र च शृंगारस्य द्विविधस्यापि
विशेषणीभूतालम्बनाद्युपकरणसामग्र्यान्स
म्भोगात्मक एव तावज्ज्ञेयः यद्यपि विप्रलम्भस्या
तिशयेन चमत्कारकारित्वं सहृदयेषु दृश्यते त
थापि शास्त्रादौ मंगलस्य कर्तव्यतया पूर्वं नि
बद्ध इत्यग्रे भेदनिरूपणं भविष्यतीति तावदाल
म्ब एतद्भयलक्षणं च यथा दर्शनस्पर्शनादीनि

पेसा
वि
८
५

निषेवेते विलासिनौ यत्रानुरक्तावन्योन्यं संभोगो
ऽयमुदाहृत इति तथाभावो यदा रतिर्नाम प्रकर्षम
धिगच्छति नाधिगच्छति चाभीष्टं विप्रलम्भस्तदो
च्यत इति एतद्भेदनिरूपणं चात्रेवाप्रयतोऽमूलपदत्वम
विच्छेतोविनेहायमलम् इत्थं काव्यात्मभूतो भावा
ध्वनीरसध्वनिश्चात्र निरूपितः इदमिदानीं निरूप्य
ते काव्यात्मभूतस्य रसादिध्वनेः शब्दार्थौ वाच्या
भ्यन्तरभोगायतने तौ चेच्छब्दार्थदोषैरात्मभूत
रसापकर्षकैः ऊनत्वाद्यादिभिर्विवर्जितौ शब्दा
र्थौ गुणैश्च रसोत्कर्षकैः शौर्यसौन्दर्यादिभिरिव
माधुर्यादिभिः युक्तौ तदा काव्यात्मभूतो रसपक
र्षराज्यभागिति तथा च ये रसस्याङ्गिनो धर्माः
शौर्यादय इवात्मनः उत्कर्षहेतवस्ते स्युरचलस्थित
यो गुणा इति अभिधानपद्येऽङ्गारोचितरचनानिव
न्धनाच्छब्दार्थगुणसौष्ठवेन चक्षुरङ्गारसराज्यमवि
च्छिन्नमेव तथा च मूर्ध्नि वर्गान्त्यगाः स्पर्शा अटवा
र्गा रणौ लघू अवृत्तिर्मध्यवृत्तिर्वा माधुर्ये घटना त
थेति अस्ति चात्र क्षिन्धुबन्धुरितमत्र स्पर्शानां मूर्ध्नि
वर्गान्त्यगामित्वं न च टवर्गस्य नामापि विद्यते रणौ
स्यादौ रकारोऽपि ह्रस्वान्तरितः रतेः परिमलस्या
सिन्धुविन्यादौ च मध्यमसमासवत्त्वमपि सन्धिसौ

एवंच मधुररचनात्मोपकमिति शब्दार्थगुणत्वेन
नास्य श्लोकस्य रसपोषकत्वे धैर्यशौर्यसौन्दर्यादि
गुणशालिन आत्मन इव रसस्योत्कर्षाय जायते इति
शब्दार्थालंकाराः पुनर्विनैव सदाचारहारा
दय इव शोभाहेतवो यदि भवेयुस्तदा काव्यशरी
रिणोऽनितरामुत्कर्षः तथा चोक्तं उपकुर्वन्ति तं
सन्तं येऽङ्गद्वारेण जातुचित् हारादिवदलंकारास्ते
ऽनुप्रासोपमादय इति जातुचित् इति न खलु सर्वदे
वैतदपेत्याह एते हि शौर्यधैर्यसौन्दर्यादि युक्ताया
न्यालंकार[illegible]स्वन्यापि लोके सर्वोत्कृष्टशो
भायुक्ताः सर्वमूर्धसु विराजन्त इति तस्मा हि स
मतिनितरामुत्कर्ष इति स्थापितम् तथा चात्रवा
दिविमतिसंघे तत्स्थापनामस्मदाचार्यैर्निबध्या
रूपकादिरलंकारस्तस्यान्यैर्बहुधोदितः नका
न्तमपि निर्भूषं विभाति वनितामुखम् इत्यर्थाल
कारवादिनः अत्र शब्दालंकारवादिनः रूपका
दिमलंकारं बाह्यमाचक्षते परे सुपां तिङां च
व्युत्पत्तिं वाचां वाञ्छन्त्यलंकृतिम् तदेतदाहुः
सौशब्द्यं नार्थव्युत्पत्तिरीदृशीति अत्र सिद्धान्तः
शब्दाभिधेयालंकारभेदादिष्टं द्वयं तु न इति
तस्मादुत्कर्षहेतू तयोर्द्वयेऽलंकारा यदि भवे

पं सा
वि
५
5

श्रुतदास्यनितनां सर्वत्र जय इति सापरिपाटव्य
वायत्नोपनतैव तथाहि अत्र शाब्दालंकारश्छे
कानुप्रासाख्यः तस्य च सामान्यलक्षणपूर्वं वि
शेषलक्षणं यथा वर्णसाम्यमनुप्रासश्छेक
वृत्तिगतो द्विधा सोनेकस्य सकृत्पूर्वं एकस्याप्यस
कृत्परः इति रसाद्यनुगतः प्रकृष्टो न्यासोनुप्रास
इति तावत्सामान्यलक्षणं तद्विशेषलक्षणं च
छेकवृत्तिगतो द्विधेति छेका विदग्धास्तज्ञतेस्त
ज्ञाञ्छितसदृशः अथवा छेका गृहालयस्थाः प
क्षिण उच्यन्ते तेषां हि प्रायो द्विर्भाषितमिति ता
त्सादृश्येन छेकानुप्रास उक्तः तदाह सोनेकस्ये
ति अनेकस्य व्यंजनसमुदायस्य सकृदेकवारं सा
दृश्यं छेकानुप्रास इत्यर्थः तथा च सिन्धुबन्धु
रित्यत्र नकारधकारसमुदायसादृश्यं छेका
नुप्रासं व्यनक्ति अत्रैव च मोदः प्रमोदः केतुर्हे
तुः सेवः देव इत्यत्र एकस्याप्यसकृत्परः इति वृ
त्यनुप्रासघटनापि दृश्यत एव तथा च वृत्तिर्नि
यतवर्णगतो रसविषयो व्यापारः एकस्यापि श
ब्दादनेकस्य व्यञ्जनस्यासकृद्द्विर्बहुकृत्वो वा साद
श्यं वृत्त्यनुप्रासः तत्र मोदः प्रमोद इत्यनेकस्या
केतुर्हेतुर्देवः इत्यत्रैकस्याद्विः सादृश्यमस्तीति

सेवः

वृत्यनुप्रासस्यैवेनात्रेकवृत्यनुप्रासयोरभ
योः संसृष्टिरिति शब्दात्मकशरीरसौष्ठवं सं
पृष्टमलंकारेण व्याख्यातम् अर्थात्मका
न्तरशरीरसौष्ठवं व्याख्यायते कामदेवः सि
न्धुबन्धुरित्यादौ प्रकृताप्रकृतयोरभेदारोपा
ण्णा रूपकाख्योयमलंकारः तथा च उपमैव
तिरोभूतभेदा रूपकमिष्यत इति तदिदं रूपक
मत्र धर्मारोपणाभावान्निरवयवं केवलमिति
चकथ्यते अनेकारोपणान्मालारूपकमिति
चोच्यते तथा च मम्मटाचार्यः मालातु पूर्वव
दिति मालोपमायामिव यत्रैकस्मिन्बहव
आरोप्यन्ते तन्मालारूपकमिति अनयोरुभ
योः शब्दार्थालंकारयोरन्योन्यनिरपेक्षतया सं
स्थिते इति शब्दार्थालंकारसंसृष्टिरियमिति त
दिदं पद्यं शब्दार्थालंकारालंकृतं सगुणं दोष
रहितं वैराग्यात्मात्प्राणितं सहृदयानाम
त्तमकाव्यतया च मन्तोरेककारणं सर्वोपरि
वर्तमानं प्रीतये स्तु यस्मिन्नत्र केचिदाचिद
पन् संसर्गत्मजीवशब्दार्थगुणालंकार
भूषितत्वात्सहृदयाह्लादकोयं श्लोकः परंतक

पंसा
वि ८
6

स्थितपदाख्यदोषदूषितत्वात्सर्वेषां विशीर्णप्रा
यः तथाहि यथा सर्वतः स्वभावमधुरं लावण्यो
पेतं शौर्यादिगुणाभरितं हारवलयाद्यलंकारालं
कृतं च शरीरमेकस्मादङ्गदितच्छिद्रं समन्तात्सन्न
ष्ठ सर्वेषामनाचितं तत्पुरुषस्य साधयति तथा
विहितभवनमोद इति विहितसकलमेव इति
च विहितेति द्विरूपत्वेनामकथितपदाख्यदो
षेण सर्वं पद्यं सन्नेनोचित्यमावहतीति तत्रैक्य

ष्या०

समर्थनं विहितसकलमेदाद् इत्यत्र विशेषणा
धिक्येन हितः सर्वेषामुपकारको भवनानेमो
दायेनेति व्याख्येयम् सर्वेषामुपकारकत्वं चा
नन्दाख्यानुषंगिकफलं पूर्वं पारत्रिकानंत्य
हेतुपुत्रप्रसूत्यादिलाभात् अनेनैवाशयेन
विदितभवनमोद इति केचित्पठन्ति विदितो
नभूतपवनतत्त्ववर्णनीयो भवनमोदो यस्येति
सर्वमानवधम् इत्थं स्थालीपुलाकादिन्याये
नालंकारादिनिर्णयोऽपि बोध्यः ग्रन्थविस्त
रभयात्तस्माभिर्विरम्यते विस्तरतः संक्षेपतश्चा
शाक्यनिरूपणप्रवेशपंथा इति वृत्तं चात्र मा
लिन्याख्यं तथा च तल्लक्षणम् ननमयययुतेयं

मालिनी भोगिलोकैरिति ॥ ।।। ।।। ऽऽऽ। ऽऽऽ। ऽऽऽ।
भोगिनो नागास्तेषां लोकाः सप्तेति अष्टभिः सप्त
भिश्च यतिर्यतेत्यर्थः विशेषश्चात्र मालिन्या योग म
हाकविभिरन्यैः सोप्यत्र कविना सम्यङ्निबद्धः
तथा च स्वच्छन्दतिलके विसर्गहीनपर्यन्ता मालि
नी न विराजते सरसी छिन्नपुच्छेव वल्लीवाल
न पल्लवेति तेनेह विसर्गपर्यन्तत्वमत्र स्फुटमेव
तथा ग्रंथादौ अष्टगणमध्ये मजरापवर्ज्या इति
तदादौ नगणस्थापनाच्छन्दसापीदं पद्यं मंगला
वहमेवेत्युक्तं ह्येतस्मादिति ध्येयम् तथा च पिंगल
मतम् लक्ष्मीं मस्त्रिगुरुः स्थितिं वितनुते भः पूर्व
गश्चन्द्रमाः कीर्तिं योम्बुददीयपयः मध्यलो नः स्व
र्गाय सुखिलः वायुः सैन्यो गुरुर्विदेशगमनं राज्यं
नभसोन्तलो रोग्निर्मध्यलघुं रुते दिनमणिर्मध्ये
गुरुर्जो रुजं इति सद्दम ॥ १ ॥ अथ श्लोकद्वयमस्येश
मारणमापकं सरस्वत्यादिके निरूपयिष्यन्नादौ क
विः स्ववृत्तमनुवदति अस्तीति ॥

अस्ति प्रत्यहमर्थितापहरणः दोषैक
दीक्षागुरुः श्रीकण्ठाचरणतत्परो भवि
चतश्चेतः कलानां निधिः संगीतागम
सत्यमेयरचनाचातुर्यचूडामणिः पा

पं का
वि
८

ख्यातः कविशेखरार्चितपदः श्रीज्योति
रीशः कृती २॥

श्रीज्योतिरीशो ज्योतिरीशाख्यः कृती पण्डितो भु
वि प्रख्यातो स्तौति स्वनाम यन्मुकुन्दनं वदति यद्य
पि आत्मनाम गुरोर्नाम नामातिकृपणस्य च
श्रेयस्कामो न गृह्णीयाज्ज्येष्ठापत्यकलत्रयोरिति
स्मृतिवाक्यादात्मनो नामानं वदनं श्रेयस्करमि
ति कथं तदनु वदन्नेव स्वात्मनाभिशंसत्वमिवास्य भा
ति तथापि यथा प्रथादिलोचवावबहुकर्मणैव न
दन्वादप्रतिषेधो नामग्रहेति निषेधस्यस्याभिप्रा
यः परप्याकल्पं कीर्तिशरीरमिच्छन्तः कवयः
स्वनामकीर्तनं विना कथं स्मरणेवलायामण
लोकांचीशाम्भवृत्तिनियन्तेशास्त्रादौ स्वनाम
कीर्तनं कथं च नापि दोषशंकेति नामादौ चा
श्रीपदं स्वस्यानौचित्यान्नाति यत्मार्थं न यथा वा म्या
भिलषणीयचिन्तारहितत्वादेतदेकपरतया
स्वैः कैः सम्यक् धनितम् प्रत्यहमिति प्रत्यहमव
हं ननृपवंदिनाघवेषणकदर्थनया अर्थिताप
हरणं इत्यस्मदादौ चेताः अनेन च विशेषणेन स्व

नमनुवदें

मितिन

स्मिन्नुत्तविषयज्ञातित्वेधनयतिदेमेतिसर्वथा
सर्वेषांत्तेममेवकर्तव्यमितिपैकदीनामुख्ये
नियमः मत्स्यादेशोवातत्रगुरुः स्वयंतत्तत्त्वतः
परानपितथाशिक्षयन्तिमर्थः श्रीकंठाचंनन
त्यरइतिशिवाचैकलग्नः तत्परेशसिनामरूकावि
त्यमवः इत्यनेनपरमेश्वरोपासकत्वादपिस
स्मिन्नत्यन्तंयोगतपति तथाचतत्क्षेः कला
नांनिधिरिति एतद्रूपयोगिबाह्यान्तरकला
भिन्नतेकथितम् ताश्चोद्देशमात्रेणतावच्चैव
तेज्ञानुसारेणकथ्यन्ते गीतम् १ वाद्यं २ नृत्यं ३
नाट्यं आलेख्यं ५ विशेषच्छेद्यं ६ तंडुलकु
सुमविकाराः ७ पुष्पास्तरणं ८ दशनवसना
गरागाः ९ मणिभूमिकाकरणम् १० शय्या
रचना ११ उदकवाद्यमुदक[illegible] १२ संघा
तः १३ चित्रयोगाः १४ माल्यग्रथनप्रकाराः १
शेखरापीडनरचनम् १६ नेपथ्ययोगाः क
र्णपत्रभंगाः १७ सौगन्धिकम् १८ भूषणयो
जनम् १९ इंद्रजालम् २० कौमारयोगाः २१
हस्तलाघवं २२ शाकायूपभक्ष्यविकाराः
२३ पानकरसरागासवयोजनम् २४ सूचीक
र्म २५ सूत्रक्रीडा २६ वीणाडमरुकवाद्यानि २७

पं सा
वि
८
8

सौगन्धिकम् १८ भूषणयोजनम् १९ इन्द्रजालम्
२० कौमारयोगाः २१ हस्तलाघवम् २२ शाकापूप
भक्ष्यचित्रविकाराः २३ पानकरसरागासवयोजन
म् २४ सूचीकर्म २५ सूत्रक्रीडा २६ वीणाडमरुक
वाद्यानि २७ प्रहेलिका २८ प्रतिमानिर्माणम् २९
वचनयोगाः ३० यत्किंचित्पुस्तकमयग्रन्थाद्यातिना॰
द्वाचनम् ३१ नाटकाख्यायिकादर्शना ३२ समस्या
पूरणम् ३३ पट्टिकावेत्रविकल्पाः ३४ तर्कक
र्म ३५ तक्षकर्म ३६ वास्तुविद्या ३७ रत्नपरीक्षा ३
धातुमारणशिक्षा ३९ मणिरागज्ञानम् ४० आ
करज्ञानम् ४१ वृक्षायुर्वेदज्ञानम् ४२ मेषकुक्कुट
लावादियुद्धविधानम् ४३ शुकसारिकादिप्रला
पनम् ४४ उत्सादनम् ४५ केशमार्जनकौशल
म् ४६ अक्षरमुष्टिकाकथनम् ४७ म्लेच्छितक
विकल्पः ४८ देशभाषाज्ञानम् ४९ पुष्पशक
टिकाकरणम् ५० निमित्तज्ञानम् ५१ यन्त्रमातृ
काज्ञानम् ५२ मानसिकमूकप्रश्नक्रिया ५३
अभिधानकोशज्ञाने ५४ छन्दोज्ञानम् ५५ क्रि
याविकल्पाः ५६ छलितकयोगज्ञानम् ५
वस्त्रगोपनम् ५८ द्यूतविशेषाः ५९ आकर्षण
क्रीडा ६० बालक्रीडनकानि ६१ वैनायिकज्ञा

नम् ६१ वैनयिकज्ञानम् ६२ वैयामिकज्ञानम् ६
३ इत्येवं शैवतन्त्रेण चतुष्षष्टिः कलाक्रमः उद्दिष्टा
मार्गैव मताहिताय यन्ते पुनाचताः ॥ सुकुमारम
तीसैन्यविशेषज्ञानमपेयपुनः प्रबोधयितुमासा
ड्पयोगोक्तितत्त्वतः हावभाववर्त्तनम् १ वेणी
वेणुतालगोमुखमृदङ्गादिवाद्यम् २ स्त्रीपुंविभू
षणेपथ्यालंकारसंरचना ३ अनेकरूपाविर्भा
वना ४ शय्यास्तरणादिपुष्परचना ५ द्यूतादिक्री
डाज्ञयः ६ अनेकासनसंपानेनरतिज्ञानम् ७ म
करन्दासवमद्यादिनिर्माणम् ८ व्रणादिशल्य
निर्हरणम् ९ सरसनीरसहीनाधिकरसादिना
न्नव्यञ्जनपाकक्रिया १० हस्तप्रसूनादिरोपणपु
ष्पफलवृक्षकरणकालिकपुष्पफलोत्पादना
११ पाषाणादिधातुकरणतन्मारणज्ञानम् १२
सर्वेन्द्रविकारकरणं १३ धातौषधियोजनम् १
पात्रसांकर्यपार्थक्याकरणम् १५ धात्वादिसंयो
गापूर्वज्ञाने १६ क्षारनिर्माणम् १७ शस्त्रसं
धानविक्षेपादौ पादादिविन्यासज्ञानम् १८ आ
दानसंधानाकृष्टिसर्वमल्लयुद्धम् १९ प्रासासय
न्त्रादिनालक्ष्यपातनम् २० वाद्यसंकेतेनव्यूहर
चना २१ गजाश्वरथगतियुद्धम् २२ देवताप्रस

पं सा
वि
५
१

त्ततापादकमद्यादिनिर्माणम् २३ गजाश्वादिसारा
ण्यन्तृशिक्षा २४ मृद्भाण्डनिर्माणम् २५ काष्ठ
भाण्डनिर्माणम् २६ पाषाणभाण्डनिर्माणम् २७
धातुभाण्डनिर्माणं २८ चित्राद्यालेखनं २९ तडा
दा, गवापीप्रासादसुचितभूमिसमतानिर्माणम् ३० घ
टीवाद्ययंत्रादिरचना ३१ हीनमध्यादिवर्णक्रियया
नेकरंगसाधनम् ३२ जलवाय्वग्निसंयोगनिरोधा
दिनाद्भुतनिर्माणम् ३३ नौकारथादियाननि
र्माणम् ३४ सूत्रादिरज्जुकरणम् ३५ सूत्रपटा
दीनां तन्तुव्यासयोर्धाधः करणादि विचित्रपटादि
निर्माणम् ३६ रत्नानां वेधादिसदसज्ज्ञानम् ३७
स्वर्णरत्नादियाथात्म्यज्ञानम् ३८ कृत्रिमस्वर्णर
त्नादिकरणम् ३९ स्वर्णाद्यलंकारनिर्माणं ते
जनम् ४० चर्ममार्दवादिविधानज्ञानम् ४१ पशु
गचर्मनिर्हारणज्ञानम् ४२ दुग्धान्तोड्गपसद
र्प्यादिनिर्माणज्ञानम् ४३ कंचुकादिसीवनज्ञान
म् ४४ जलादिषु बाह्वादितरणम् ४५ गृहभा
ण्डादिमार्जने ४६ वस्त्रादिधावनम् ४७ क्षुरक
र्मज्ञानम् ४८ तिलमांसादिस्नेहनिष्कासनम्
४९ हलाद्यैरोपणे सीतासीराद्याकर्षणम् ५०
चित्तरंजकसेवाज्ञानम् ५१ वेणुवेत्रतृणादिपा

त्रनिर्माणम् ५२ कचपाशादिकरणम् ५३ जलसं
सेचनसंहरणज्ञानम् ५४ शस्त्रास्त्रनिर्माणम्
५५ हस्त्यश्वगजोष्ट्रपालना ५६ शिशुरक्षाधार
णक्रीडनज्ञानम् ५७ अपराधानुसारेणताडनम्
५८ नानादेशवर्णज्ञानम् ५९ ताम्बूलच्छेदा
दिरक्षणप्रकारः आदानज्ञानम् ६१ प्रतिदान
प्रकारः ६२ आशुकारिता ६३ कार्यानुसारेण
चिरकारिता ६४ इतिभार्गवमतेनचतुष्षष्टि
कलानिरूपणम् अत्रचतुष्षष्टेः कलानामित्य
त्र विशेष्यपदस्यबहुत्वेपिचतुष्षष्टेरितिविशेष
णपदस्यैकवचनं विंशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः संख्येय
संख्ययोरितिलिंगानुशासनान्नविरोधावहमिति
बोध्यम् ॥ संगीतेति संगीतनामगान्धर्ववेद
उपवेदः तत्रयानि सत्प्रमेयाणि प्रमेयाणि च स
न्ति केचित्सहृदयाह्लादकत्वं प्रमेयाणि च नाद
ग्रामादयः पदार्थास्तेषां यारचनालघुगुरुमा
त्रासंयोजनवियोजनलक्षणारोहावरोहादि
निर्माणानितत्रयस्वातंत्र्यपरस्परानामूषलक्ष
णंतत्रचूडामणिलक्षणज्ञानं च तत्तत्कलाविस्तात
इत्यर्थः संगीतागाभिन्नस्यात्रपञ्चप्रायत्वादि
तिचूडामणिरिति भेरणोक्त्वभेणिनिः तथा

पंसा
वि
९
१०

३.०

तोक्तं संगीतशास्त्रार्णवस्नानभिन्नः प्रमाणपशुः पु
च्छविषाणहीन इति नन्दिकेश्वरकारिकासु भरते
येन ज्ञातन्निशास्त्रं सत्कार्थसंगतम् तेन रुः पशु
जन्मतात्पशवः कीर्तिनामयाइति अस्यास्तुविधा
या अनेकस्वराणि भरितत्वेनऽरवणाह्नतान्किय
द्विवलिख्यते इति दिग्मात्रेणोद्देशः श्रूयते नादश्चा
सस्वरालयाविधिगुणवर्णालयास्थानकाश्चालो
कागमनाश्च तालरचनाज्योतिष्कलामूर्छनाः पु
रागाः सवसन्तरागाललनायन्त्राणि शल्पारसाये
शान्तभरश्च यत्र नृपतेत्नस्थानके पातु वः ॥ द्वि
ग्रामर्षिरंवीदतत्वपारलोकाश्राग्निबाणनिधि
सेता पंच विधूनिशाकारहशोमासाश्च चंद्रः शा
शी तस्मात्पंचकृतिसतोब्ध वदनात्पायिश्च मा
मादिशेतो पीइत्यमवेतभेदकलनामेषां क
लाकोविदाः अत्राघश्लोकेनभूपतिप्रतिसंगी
तांगोद्देशेनाशीर्वादः द्वितीयेनतेषामंगानांसं
ख्योद्देशः तथाचभोनृपतेतत्स्थानके वो युष्मा
न्पातु यत्र स्थानके नादादयो दिग्गादिसंख्यो पा
लितिनाभवंतीति तत्रनादादिगितिदश १०
ग्रामाभासमानितिसंख्याः ३ स्वराऋषीनिसप्तसं
ख्याः ७ लयावीनिद्वादश १२ विधिगुणाइदर

निवर्त्तं दशसंख्याः १४ वर्णालंकारेति पंचविंशतिः
२५ आलपाः श्रोतेति पंचसंख्याकाः ५ स्थानकाः
लोकेति त्रिसंख्याः ३ आलकाः आशेति दशसं
ख्याः १० गमकाः अग्नीति त्रयः ३ तालाः बाणे
ति पंच ५ रचनानि भीति नवसंख्याः ९ ज्योतीषि
त्रेते इति त्रिसंख्यानि ३ कलाः पंचविधू इति पंच
दश १५ मूर्छनाः निशाकरदशाविति एकविंश
तिसंख्याः २१ ग्रामाः पुरुषद्रूपारागमासा इति
षट्संख्याः ६ सवसंतरागललना इति वसंता
ख्यरागेणतल्ललनया स्वस्त्रीभिः सहिता इ
ति तत्र वसंतरागस्तु इत्येकसंख्यः तल्ललना
च शशीति एकसंख्या पुरुषषड्रागमध्ये वहिंदो
लाख्यरागे विहाय भैरवरागादीनां पंचानां प्रत्ये
कं पंचभार्या इति पंचविंशति स्त्रिया इत्याह
पंचकृत्तिरिति पंचकृत्तिसुसमहिता न इति नी
त्या पंचविंशतिः यंत्राणि अब्धिवदनानीति च
त्वारि मुखानि चतुःसंख्यानि ४ शास्त्राग्रियी इति त्रि
यः ३ सामामासाः इति षट्दोषाः दिशा इति दशान्त
नभवा इति अर्थाश्चत्वारः ४ अष्टैषां नामोद्देश
नवतत्सु नारदकामपपाख्यास्तयोग्रामाः

पं सा
वि
११

निषादर्षभगान्धारषड्जमध्यमधैवताख्याः सप्तस्व
राः श्रीकंठेस्थिताः कलाकलावती सूर्यप्रभाम
गधिकासरास्फुरन्तीविस्फुरन्तीतामलानोतिला
मोल्लाविमोल्लाज्वालेतिद्वादशलयाः मधुरः स
स्वरोज्योतिः सामद्रः तामसोराजसः सात्विकः
तीक्ष्णोभैरवंश्रुद्रशेखरोनन्तः कमलज्योतिर्की
कपोडमरइतिचतुर्दशविधिगुणाः पद्मसः पव
नोपनाधदः पितामहरुद्रनृशिवः स्वशाङ्कः वि
शाङ्कः कर्मान्तः धूमनिस्स्वनैः कौमारः नागरा
नेदः वैरवः विराजकः उद्धादः गजमुखः स्फु
पकर्णः बालहन्तः भीषणगगनाकारः तै
लाशः आमिषप्रियः मेघसेनः इरावतः हस्तिक
र्णः गजकर्णइतिवर्गाः पंचविंशतिः वज्रपा
णिणीचक्रपाणिणीचर्चराहेमनादिनी कुम्भारा
इतिश्रालयाः पंच भूर्भुवः स्वरितिस्थानकत्रयम्
भारतीब्रह्मवादिनीभास्वराकालिकागजना
दिनी कंकालभैरवीराजतिलकयोगिनीमा
राकालशंकरीस्वतिर्मालोकादशदेवमत्र
ध्रात्रसाइतिनामकास्तथः चपुटः चच्चुपुटः
धुन्धुकर्तोपमात्तालः गंजनइतितालाः पंच श्रीः

ह्रीः श्रीः श्रीः ड्रीः क्लीः ह्रूं ह्रीं ह्रूं इति रचनानव रत्ना
ज्योतिः षैः हवी नागरत्रिका इति ज्योतीषिशीणि ॥
रात्रिः नागाचर्मा षैः दवी गोकर्णी कपालमालिनी
काश्यपी गौरी नन्दा मुद्रा भस्मा के काली त्रिपुरा चंडिका
महागंकरी इति कलाः पंचदश चक्रबलाकमला
भारती गंडिकानर भैरवी कालपाली झासिनी वाग
ह्रीं वागिश्णी हूं सनादा गोनादा सिंहनादा परावती
जितेंद्रिया मंदगवी वीथी चंद्रप्रभा चूडा शंखावाज
पेया [illegible] तोमसादी इति मूर्कनाएकविंशतिः
भैरवरागापरपर्यायो मालवरागः सालकोशरागः
हिंदोलरागः दीपकरागः श्रीरागः मेघरागइति
रागाः षट् पं हो स्वरूपं च शेषान्तरेयथा रक्तवर्णश्च
न्तबाहुवक्रो बालगोपतिकः प्रातर्गेनो भैरवेवत्स
पत्सरवो मालवामतः १ द्वितीयो हिमजः दत्तोबा
लासी वहिहणीष्मतिः द्वितीयथामगानस्तु मालकोश
कोशउदीरितः २ वैशाखवातिकश्चित्रो हि हृत्त्वा
पिविमानगः तृतीययामगानस्तु हिंदोला ख्यः
प्रकीर्तितः ३ खलाभः पतिकोबलक्तत्रियावे
दयाहकः त्रिमखोमध्याह्नगतत्र्र्ययामगानस्तु दीप
कः ४ स्मेतः कहात्मा विग्रश्च नत्नबाहुश्च वाजिगः

पं.सा
वि.
१२

श्रीरागइतिविख्यातोरागेषुमधुरोहितः ५ त्रिपातः
कपिलःस्फटिकश्लक्ष्णवक्त्रोगजाननः गजगोदशावा
हुक्षुमेघरागस्तुरात्रिगः ८ रात्रिगइतिरात्रौगीयत
इतिरात्रिगानइत्यर्थः अत्रपंचमस्यश्रीरागस्यविशे
षः श्रीरागसहजोरागोवसंतःस्फटजातिकः तस्य
भार्यादत्तसुतानाम्नाचैषात्रिविक्रमा अथैषां[illegible]ष
ड्रागाणांभार्याःभैरवी गुणेनाटा मंगली सैन्धा
वीसिंहनादेतिभैरवरागभार्यापंचकम् वैराजिका
धनाश्रीगूर्जरीललिता मलाररागा इतिमाला
कोशभार्याः।५। केदारागौडीकर्णाटीभीमसैका
न्तामागधीभीमादीइतिदीपकभार्याः ५ धीसा
विणीब्रह्मवदना रामकरीतुटप्रभाश्रीभामा
इतिश्रीरागभार्याः।५। मेघपर्णीचटाटोपाका
न्तवेगागजानना मेघराजीतिमेघरागभार्याः ५
रावणनारद तम्बुरकाश्यपानिचत्वारियन्त्राणिक
लमधुरताराः शब्दास्त्रयः मधुरललितकान्तसु
होषपेयंसागरगंभीराख्याश्समाः षट् वेदज्ञोषस
मंस्पशिरश्चालनंचुम्बितकंठं नारूंपभेरीनादोप गा.१
मंकाकस्वरंस्खसनाभस्वगालस्वनं गर्दभरावंका
कस्वनमितिदशदोषाः पाणिपादगात्रशिरो

भेदभिन्नतयान्यस्ते च तन्तेर्धेति संक्षेपः कविशेखरा-
र्चितपद इति कविभिः शेखरैः करणभूतैरर्चि-
तपद इति कविराजत्वं स्वास्मिन्सूचितम् कविशे-
खरार्चितपदत्वाच्च कविशेखर इति च स्वनाम सू-
चितम् अस्मिन्व पदेषु पदैकदेशप्रयोगः पदसमु-
दायेषु च पदप्रयोगः भीमो भीमसेन इतिवत् भा-
मा सत्यभामेत्यादिवच्चेति पूर्वतामा वैव प्रयोगात्
तिनैसर्गिकीति कथिता कविशेखरेणेति हृत्तं च
शार्दूलविक्रीडितम् तथा च सूर्या १२ श्वै म-
सजसतताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितमिति
सूर्या द्वादश १२ अश्वाः सप्त तत्र सूर्याश्वै-
र्द्वादशभिः सप्तभिश्च यतिर्मादिस्यर्थः गणप्रद-
र्शनाय ऽऽऽ। ।।ऽ। ऽऽ। ऽऽ। ट । अथ गुणादो-
षवर्णनम् शौर्येत्यादिवेन्तपादानां शार्दूलक्री-
डितं वरम् विच्छिन्नपादे पूर्वार्धे द्वितीये च समा-
सवत् शार्दूलक्रीडितं भाति विपरीतमतो यम-
मिति अस्ति चात्र द्वितीयार्धे संगीतागमेत्या-
दौ दीर्घसमासवत् तथा आद्यन्ताकारविरहा-
त्तथैते चाविसर्गितः शार्दूलक्रीडितस्यास्य तू-
पतेवोपलभ्यते विसर्जनीयसंयोगेन पदेनि-
म्नैनतैरेव शार्दूलक्रीडितयतिपादे सार्थस्मा-

पंस्ता
वि
१३
13

तामिश्रैतिकश्चित्तगुणदोषसत्त्वविरहाद्भोगापवर्गसि
दं सर्वज्ञाकविकाव्यत्वं भजते इति २ इत्येवमह
त्रमन्तःषं सम्बन्धोवदन्तस्तद्ग्रन्थस्य प्राचीनमतं भेदो
पवर्णत्वादुत्कर्षं घोतयति हेषुतिमन्मथतन्त्रं मद
नाचार्यसिद्धान्तः तन्त्रप्रधाने सिद्धान्त इति नानार्थ
केशगात ईश्वरमतम् सात्वान्मल्लादेवप्रोक्तं शा

इष्टुां मन्मथतन्त्रमीश्वरमतं वात्स्याय
नीयं मतं गोणीपुत्रकमूलदेवभणि
तं वागीशवाक्यामृतम् श्रीनन्दीश्वर
रतिदेवरचितं दत्तैभद्रविधागमं तेना
कल्पितपञ्चसायक इति प्रीतिप्रदः
कामिनाम् ३ ॥

सम्मतम् वात्स्या यनीयं वा
त्स्यायनाख्यवत्समुनिपुत्रमतं प्रोक्तोहि सूत्रका
रः यदाहिमं सूत्रमिदम् स्ववेणी वेणीबन्धमो
क्षो मोक्ष इति गोणीति गोणीनाम्नी मुनिप
त्नी तस्याः पुत्र इवानुकंप्यो यो मूलदेवः शिष्य
स्तस्यमतम् पुत्रकेतन्त्रकं पायोकल्न अथवा गो
णीपुत्रकोपि मुनिपत्नीपुत्रः पत्नदा[illegible]या प्रसिद्धः
अतिविचविमयवशेन मुनिपुत्राणं मात्रनाम्नैव कृ

विद्यपदेशः यथा कौण्डिन्य इति कुण्डिनीपुत्रः
श्लेषेच गोणीपुत्रकेति संज्ञायां कन्नन्तस्य मूला
देवस्य च भणितं तत्र कथं शास्त्रे वागीशस्य वागी
श्वराख्यस्य कवेरथवा बृहस्पतेः श्रीनन्दीश्वरेणे
हिनामागणमुख्यः इति देवस्य वरमयन्ति देवान्
धेनुतर्पणेनेति वृत्तिः सचासौ देवश्चेति निक
कृतो च संज्ञायामिति निक येन देवपिट्टनपं
गणं येषां मेधेषां वरश्रेष्ठं स्वकचमेस्व चोपपुष्प
रिस्थापनार्थं मर्कटेन षु तत्कृतं विष्टपातजले
न च मेघवतीना स्त्री परमपावनी नदी प्रवह
तीति पुराणप्रसिद्धिः देवमेढ्रो नाम व्यासशि
ष्यो येन तत्र पामनाकृत्वा तद्दर्शने ज्ञाते तस्मा
द्देवलब्धा सर्वं तत्कृतं तत्संदिग्धमितस्त्याधिका
विदः तस्य विद्यागमस्तस्मात् के देवमेढ्र मज्जयो ।
एवंप्राप्तम नेनेतिक विशेषेवापरपर्यायेण ।
प्रोज्ज्वलितिरीशेनकविना पंचसायक इति ग्रंथो प्र
स्यूत तत्र पंचसायकाः सर्गस्थानीयाः यस्मि
न्सौ पंचसायकः कामोपचारसाधकत्वादस्य
पंचसायकेति नाम धृते कविना माज्ञानीता
नेनाज्ञातं कामतत्त्वं ज्ञायते ज्ञाते वा वर्धते इति ।
किं तस्यायं वधः मालाकामपवन कामोपकरण

पं सा
वि
१४
15

साधनमिति साधनसाध्ययोरभेदे पंच साधकेति ग्रं
थनाम अथवा यथा पंचभिः साधकैः कामोऽन
गृह्णाति तथानेनापीति साधकस्य च यथा शी
घ्रं लब्धभेदनमेव फलं तथास्यापीति शीघ्रसा
धनत्वमस्य सूचितं इति शाहः प्रकाशे शीघ्रमेव
फलसिद्धेरसौ सर्वत्र प्रकाशी भविष्यतीत्यर्थः
इति हेतुप्रकरणप्रकाशादि समासिषिक्तव्ययेष
मदः अकल्प्यतेति च हेतुणिजंतस्य रूपं कर्म।
णिप्रयोगः कल्पयिष्यमाणस्यापि अकल्प्यते
त्यतीतनिर्देशः लोकर्यैतेनार्थः यथा नमे
देकल्प्यमपि तत्कृतमिति लोकं देशी द्योतते च द्यो
तयति आशंसायां भूतवच्चेति लङः आशंसा
वात्र भूतप्रयोगदर्शनादेव कवीच्छापेनाशा।
शंसे यद्यप्यत्र हेतुनिबद्धकल्पो भवं तदेवाकल्प्यते
तिभूतक्रियादर्शनादाशमात्रप्रयोगेणेति अथवा अ
कल्प्यतेति कल्पशब्दात्करोत्यर्थे णिचि यण्प्रत्ययो
गेयमर्थः अमी पंच साधकाख्या ग्रंथः कल्पो
क्रियते आकल्प्यतेति यथा कल्पस्तन्त्रमादिष्ट
क्रि साधितो यौवनाशुष्कादिकारककल्पो जरतो
पितृकृतकालासम्यक्तगतानपि वायुष्मतः करो
ति तथायमपीति अथवा कल्पः कल्पद्रुमोक्ति

यच्छतीति यथा स्वर्निवासिनः कल्पतरुः स्वकीयानंदसामग्र्या
ग्र्यादिदानेन सुखिनः करोति तथा मामपि भूलोक
वासिन स्वभक्तं योगक्षेमवहनेन सुखिनः करोतीति श्री
मोक्षकामिनां श्रीतिप्रद इति स्पष्टव्याख्यानेन च शाब्द
दशाप्तिकामि पदं योजनम् ब्रह्मविष्णुमहेशानां श्री
तये इदं शास्त्रं भवतीति ग्रंथोपोद्घातस्याशीः इम
मनेन संबंधविषयाधिकारिप्रयोजनानि रूपणमा
पिकं तद्धेयम् तथाहि संबंधो वद्यादिव्याख्यानतया
ऽद्वैतैकांतिकः कल्पादिसाधने विषयः अधिका
रीकामी प्रयोजनं परमाह्लाद इति ॥ ३ ॥ ॥ ॥

तत्रादौ वैनक्षास्त्रावतरणपीठभूतना
यकलक्षणम् साधारः करुणार्द्रदृष्ट
कृतमतिर्दान्तावदाताशयः कामः का
मकलानिधिः प्रवचनः क्षीणमतः शु
द्धः प्राप्नोतीति पटुः नमीवक्रतकी
र्त्तिः कुलीनो युवा संदेवादिकनायक
कोऽतिगादितः सगीतशिक्षाविनः ॥ ४ ॥

इत्थं संबंधादिनिरूपणेन प्रकरणपीठिकां प्रकटीकृत्य प्र
करणमारभमाणः शृंगाररसाश्रयाश्रितत्वेन सूची
कटाहन्यायमाश्रित्यादौ लक्षितनायकलक्षण

पंस्त
वि
१५

मर्यादापयति साचार इति देशकालावस्थोचितस्वव
र्णाश्रमधर्मपालनमाचारः तत्सहितः साचारः का।
रुणाशयः करुणार्द्रचेताः कृतमतिरिति तत्कालशा
स्त्रिणीमतिरिति एवं लक्षणमतिसाधितसाध्यः दानो।
दारचेताः भावेभावेपि देशाभावभेदार्थं श्रवदाता
शयो विष्णुहृदयश्लाघनत्वेपीत्यर्थः प्रवचनः व
चस्सु मधुरं वे सत्यन्तेषप्रकर्षः कामः कामार्हः कामा
यप्रभवतीति कल्याणतमेषप्रभवतीति यत् सक्तिचोक्त
विशेषणेषु त्वाशपि केचित्स्त्रीवभेदाये सौ समस्तद्व
शिथिलशमयो भवंतीति काम इति विशेषणमा॥
सौगंणमतोभीष्टो रक्तचेता न विरक्त इत्यर्थः आप्तो
धनवान्नीतिपटुः देशकालावस्थोचितारम्भो नी
तिः कस्मिन्देशे कस्मिन्काले कस्यां चा[?]वस्थायां
कथं वर्तितव्यमित्यत्र नृपारम्भे नीतिसूत्रपटुरित्य
र्थः क्षमी सहनशीलः स्वकार्यसिद्ध्यै परस्परिप
तामपि सहत इत्यर्थः ऊनकीश्रपूर्वनिदर्शनानि
र्माणाघुत्कावानदेवताप्रतिमास्तम्भसैषिरादाव
तगिमितनरादिनाम्पूर्वदर्शनाकथनादिकोतनकला
नवानसौवेशपाषाणादिनावपरवंचनेऊनत्केनत्वा
नवेतालपिशाचदेवतादिरूपपारेणवाऊनकेता।
हानितिउदाहृतचेदमजनघानकीचकेभीमश्राश्रि
तः स्त्रीसरूपताम विवेषच्छानतरूपैभृदिव्ययामाय

न २

यानल इति संगीतशिक्षान्वित इति संगीतस्य शा
स्त्रोक्तया गानविद्यायाः शिक्षादेशकालादिभेदे
न तत्तद्रागादिना गानेनान्वित इति अत्र च करु
णाश्रय इति केचित्पठन्ति तत्र करुणामय इति श्रु
ङ्गपाठेन भावप्रत्यावदात आशय इत्यनेन कथितप
दाब्दोषेण ग्राम्यतास्य श्लोकस्य समापद्येत तत
श्च करुणामय इति दयाप्रचुरः प्राचुर्ये मयट् करु
णार्द्रहृदिति पाठस्तु निर्विवादः संक्षेपादिति कथ
नस्याप्ययमाशयः अस्ति च नायकानां पत्युपपतिवैशि
कभेदेन तावत्त्रैविध्यम् तत्राप्यनुकूलदक्षिणधृ
ष्टशठभेदात्पत्युपपत्योश्चातुर्विध्यम् उत्तममध्यमा
धमभेदेन वैशिकस्य त्रैविध्यम् मानिचतुरौ पुनः पा
ह्यवान्तर्भवत इति न पृथग्लक्षणमर्हतः अन
भिज्ञस्तु नायकः पुनर्नायकाभास एव न पृथग्ग
णनामर्हतीति भेदनिरूपणमिह तावद्वि।
स्तरभयान्न कृतमिति तावदास्ताम् परं तु कौतु
कि विनोदार्थमेतल्लक्षणं संक्षेपेणोच्यते । तत्र
विधिवत्पाणिपीडनकारी पतिः तथा च कन्या
याः पितृदत्ताया गृहीतो विधिवत्करः येनासौ
कथितो भर्ता ऊढं भपरिपोषक इति इति पतिल
क्षणम् अथ तद्भेदलक्षणम् सत्यां स्वपत्न्यां निरतः

पंसा
वि
१९
16

सदारावाम्यपरोमत्वः सर्वकालानुरक्तोयः सोनुकूल
इतीरितः सत्साक्षितिपतिब्रतीयाग्रम्यपरामत्वे इ
तिसर्वनाम्नाहृत्तिमात्रश्रुतिंप्रवज्ञावः इत्यनुकूलल
क्षणम् समस्महार्दनयष्वेवबह्वीः पत्नीः प्रेमेवत्तेसह
जप्रेममभविनोदक्षिणोसौपनिर्मितः इतिदक्षिण
लक्षणम् आविर्भाविनदोषोपिभूयोनिवारितः भूयो
नान्यस्त्रीसंगमंजह्याधृष्टोसौ धृष्टः प्रकीर्तितः इति
धृष्टलक्षणम् भूयोभूयोपराद्धोपिकपटेनसि
धनिजाम् रंजयित्वावतिगाढोधृष्टोसौशठ इतीरि
तः इतिशठलक्षणम् इतिचतुर्विधपतिलक्षण
म् अथोपपतिलक्षणम् आचारहानिकृत्परस्त्र
वधीगणकलंककृत् असौजारश्चतुर्धीमतः प्रागवत्
प्रादोनुसर्वगाम् अमीष्ठचतुर्ष्वपि प्रादोसमान
मेवपाद्येनविनानैतास्सिद्धिरिष्यते इतिजारल
क्षणम् अनुकूलदक्षिणधृष्ट शठभेदेनासा
वपिचतुर्विध इष्यते प्रागेवसमर्थितम् अथ
वैशिकलक्षणम् बहुवेश्योपभोगेषु नस्निग्या
तियानवः सुरधीमनुयायाश्च वैशिकोसावुदी
रितः इतिवैशिकसामान्यलक्षणम् दयिता
याः प्रकोपेपिस्नूपचारपरायणः भूयः प्रसादये
घस्तामनुमो वैशिकः स्मृतः स्नूपचारपरायणः

तिस्नेहातिशयेनोपचारैर्दानमानादिभिर्जायायो
परायणाः प्रसिद्धस्तथः इत्युत्तमवैशिकलक्ष
णम् दयितायाः प्रकोपेपि कोपं रागं च नाज्ञये
त् प्रादघात्संगतयाचितेयः समध्यमवैशिकः
इति मध्यमवैशिकलक्षणम् भीरुपाधीन्तपा
स्तुत्यः केवलंकामतन्त्रः कार्याकार्यविवेको
नोयोसावधमवैशिकः कार्याकार्यविवेकाः
न इति यः कृत्याकृत्यविचारं न करोतीति इत्य
धमवैशिकलक्षणम् धृतचित्तस्त्वयोपीमा
न्कुपितायामपि प्रियायाम् सहते कामजं चापि
मधीरैर्मानुदाहृतः इति मानिलक्षणम् वचसा
चेष्टयावापि वर्जयेद्यः समागमम् कान्ता वा
भिमुखीकुर्याच्चतुरोसौ द्विधा मतः वचनच
तुरः चेष्टाचतुरश्चेति इति चतुरलक्षणम्
प्रोष्यायामपि योषायां सत्यां सम्यग्विभिगतेः
तापयंस्तां न बुध्येद्यो नायकाभास एव सः॥
उदाहृतस्तथासौ भानुदत्तेन यथा ग्रन्थे समति
योजिता बहुविधा भंगिर्वितेनिजेन पुष्पधन्वा
तमपेक्षनिर्गतमध्यस्फारीकृताहृदयः ताम्बू
लाहरणच्छलेन निहितौ व्यक्तौ च वक्षोरुहा
वेतेनापि न वेत्ति कियता यत्नेन सत्तास्पा

पं० सा०
वि०
१८
धीरोदात्त +

रीति इत्थं सामान्यविशेषाभ्यां नायकलक्षणे दृ
ढीकृतेपि रत्नौचवर्णनीयायां दिव्यादिव्या दिव्या
दिव्यतया प्रकृतीनां स्त्रियास्थितत्वे वीर रौद्र शान्त
शृङ्गाररसप्राधान्येन च धीरोद्धत धीरप्रशान्त धी
रललिताख्या भेदाः सन्तीति किमधिकृत्यामी परि
पाटीति विवृत्तीतीदमिदानीं निरूप्यते तत्र दिव्या
प्रकृतयो दिव्यस्वभावाः श्रीकृष्णादयः अदिव्य
प्रकृतयो मनुष्यस्वभावा युधिष्ठिरादयः दिव्या
दिव्यप्रकृतयो दिव्यत्वेपि मर्त्यत्वानुकारेण मर्त्य
त्वेपि वा दिव्यत्वानुकारेणोभयस्वभावाः श्रीरा
मादयः इत्येवं प्रकृतिभेदे वीररसादिप्राधान्येन
धीरोदात्तादयो भेदा भवन्तीति तेन यथा तिसृण
मपि प्रकृतीनां वीररसप्राधान्ये धीरोदात्तत्वम् ॥
तथा चोक्तं महासत्त्वोतिगम्भीरः क्षमावानविक
त्थनः स्थिरो निगूढाहंकारो दात्तो दृढव्रत इति धीरो
इत्यत्र च धर्मवीर्ययुद्धवीर्यप्रधानो विनयप्रच्छन्नाव
लेपः स्वश्लाघादिविमुखः क्रोधाद्यनभिभूतान्तः
करणः स्वीकृतनिर्वाहकः स्थिरव्रतो धीरोदात्त इ
ति कथितम् यथा श्रीरामादिरिति इत्थमेव वीर
रसप्राधान्ये धीरोद्धतत्वम् तथा च दर्पमात्सर्यभू
यिष्ठो मायाछद्मपरायणः धीरोद्धतस्त्वहंकारी

चलश्चण्डोविकत्थन इति इत्थं च वीररसेऽत्र प्रधानः शौर्या
दिमदयुक्तो धीरोद्धतो यथा परशुराम रावणादिः
इत्थमेव शान्तरसप्राधान्ये धीरप्रशान्तः तथाचो
क्तं विनयादिगुणोपेतो दानधर्मादितत्परः क्षमावान्
ब्राह्मणयात्वको धीरशान्तो द्विजादिक इति इत्थं च
दीनधर्मवीरः शान्तरसप्रधानो धीरप्रशान्त इति
स्थितम् द्विजादिक इत्यादिशब्देन क्षत्रियोपि कश्चि
देवं लक्षणलक्षितो भवतीव यथा जीमूतवाहना
दिः शृंगाररसप्राधान्ये पुनर्धीरललितः तथा
चोक्तम् निश्चिन्तो धीरललितः कलासक्तः क्षमी
मृदुः सचिवार्पितकृत्यश्च योगक्षेमानपेक्षकर
ति एवं च शृंगारकरुणहास्यादिप्रधानः सचि
व सन्निहितयोगक्षेमत्वेन प्रजारक्षादिचिन्तार
हितो धीरललितो यथा वत्सराजनलादि रिति
एवं वीररसादिप्राधान्येन दिव्यादिव्यादिव्यादिव्या
प्रकृतीनां यापने नायकभेदाननंतसमायातीति
कोसौ नायकोत्र मुख्यतयाभिधेय इति चेदत्रोच्य
ते शृंगाररसप्राधान्ये दिव्यादिव्यादिव्यादिव्यप्रकृ
तितया त्रिविधधीरललितोत्र नायकतयाभिप्रे
त इति यथा दिव्यधीरललितः अदिव्यधीरललि
तः दिव्यादिव्यधीरललित इति तत्र दिव्यधीरल

पंसा
वि
ए
१८

लितः श्रीकृष्णादिः दिव्यादिव्यो वत्सराजादिः अ
दिव्यो नलादिरितिनिस्थितम जाचटीति चेदं लक्षण
सामस्त्येनाभीष्टमिति नायकलक्षणसमस्यम ॥४॥
यथा नायिकानां ऊपितादिनायकप्रसादनार्थं स
ख्याद्युपकरणप्रयोगस्तथा नायकस्यापि तादि कुपि^
नायिकाप्रसादनार्थमुपकरणस्योपयोग इति ।
तावन्नायकसंदेशोक्तिवत्संदेशोक्तौ प्राप्तायां ना
वपीठमर्दाख्यनर्मसचिवलक्षणं प्रस्तावयति ॥

अथ नायकनर्माभिज्ञनर्मसहायपी
ठमर्दलक्षणमाह आचारे विनयेन
येचवसनेशौर्येचनैपुणिके प्रायेको
त्तकशिल्पनाटकविधौनानाकला
कौशले ऊहापोहसमस्तनर्मघट
नाभावेंगितेयः पटुर्मर्मज्ञः स्थिरसौ
हृदः सुवचनः स्यात्पीठमर्दः सदा ॥
॥ ५ ॥

आचार इति कथं ममावमत्र प्रसीदतीति
व्यवहाराभिज्ञता चारः गुरुमान्यस्थानराजराज
महिष्यादिषु कथं सम्यग्गन्तव्यमासितव्यं व्यवर्ति
तव्यं वेत्यभिज्ञता कौशलं विनयः देशकालावस्था

नुरूपेण स्वकार्यसाधनं नीतिः स्वरतं वक्ष्यमाणभे
दभिन्नं क्रीडनम् नृत्तगीतवाद्यं तौर्यत्रिकम् शा
स्त्रकाव्यप्रासादि कौतुकविधिः छलमायादिना
प्रतिकृतिविधानेन वैराग्यदौर्मनस्यादिनिवर्तनम्
वैरक्तनासंपादनम् अथवा देवतास्तम्भसुषिरोघन
गीतनरादिना पूर्वदर्शनाकथनादि स्त्रीवेशधारणा
दिना वा स्वकार्यसंपादनम् वेतालपिशाचादिरू
प[..]धारणेन वा स्वाभिमतसाधनम् तथा चोदा
हृतमिदम् जुह्वानकीचकं भीमसेनाश्रितः स्त्रीस्वरूप
ता [..]चिरप्रच्छन्नरूपोभूदित्यामायानलश्रुति शिल्प
चित्रादि नाटकं पदार्थे वा कार्यार्थाभिनयार्थं संता
दिदानम् विधिः शास्त्रसंहृदानगम्यादिषु अपि सम्बन्धः
कौतुकविधौ शिल्पविधौ नाटकविधौ चेति अभी
ष्टाचारादिषु ऊहः अभीष्टसिद्ध्यर्थं युक्त्यान्तरापनम् अ
पोहः अविधेयान्निरूपणं तथैव युक्तिभिर्निर्वाहः
तत्र तथा समस्तनर्मणां वक्ष्यमाणलक्षणानां सम
ग्रक्रीडानां याचटनाम एडनेपालम्भशिक्षापरि
हासं संघट्टनविरहनिवेदनादिना तत्राभिमतलौक
रणं भावाः सात्त्विकाः इंगितान्यांगिकानि ततः स्वस
माहारहेहे ऊहापोहः समस्तनर्मघटनाभावे तत्र
लोकवचनम् नर्मत्व इति नायकनायिकारहस्यरतैः

स्ववचनोह्रितमधुरवचनः ईदृग्गुणयुक्तो नायक
पीठमर्द इति अत्रापि नायकसहचारिणा नर्मसा
चिवेनापीठमर्दविटचेटकविदूषकभेदस्यात्रा
विध्येप्रधानत्वेतदन्तर्भावविवक्षयावापीठमर्द
लक्षणमेवोक्तमितिबोध्यम् तथाचक्रियाभेदेना
चतुर्णांलक्षणमन्यत्र ऊपितस्तीश्रमादीयः पीठम
र्दः समर्घते कामतंत्रकलाद्वक्षकोविदोविटउ
च्यते सन्निधानपटुर्यत्नतत्रापुक्तस्यचेटकः अंगा
दिवलनायामैर्हास्यकारीविदूषकइति उदाहृत
स्त्वासोमाधवकाव्याणवणविलासवलनेकलासम
ग्रेणगृहा[illegible]मेचतामनस्विनीतत्कथितंपटीयसा
विलासिनलंस्याविनन्वतातिननर्मसाचिव्यमा
कारिनैकनेति अत्रापिश्लोकद्वयेवृत्तेयाहंलवि
क्रीडितम् तल्लक्षणंगुणदोषाश्चसर्वश्लोकएव
निरूपितानि ॥ ५ ॥ अवधृतेनर्मसचिवल
क्षणसहितेनायकलक्षणेतद्वालिपन्ति पन्चाह
गतिकमनीयइच्छापलक्षणलक्षितोनायकः
कथमत्रग्राम्यधर्म आसक्तिविदध्यात् हृष्टः
तेचबहवोपिनायकलक्षणोपेताधीमंतोस्माहि
नम्पारस्णपान्यशिश्रियन् यद्यपिचकेचित् सर्वाश्र
माधारभूतेगृहस्थाश्रमेस्तीचक्रुस्तथाप्यासमा

नु५

त्रस्यावस्तादस्य स्वयमस्य पश्चात्तापिन एव तेऽपि परि
णामे हर्षयन्ते श्रूयन्ते च तथा च महात्मभावैरि येक्षि
याविद्धि तैव उत्तानोत्रून मडूकपाटितोदरसवि
मेक्षोदिति सीब्रणो स्मिक्किरकूमेः कस्य जायत इ
त्यतो यदर्थमनराडम्बरः प्रारभ्यते तस्य सर्वथा
विशेषज्ञैरनादरणीयत्वं कुतो निराश्रयविव्रक
ल्पनयेति श्रुत्वोच्यते शक्तिमन्तो हि ये केचिद्गुरुं
सासारविकोव्रधाः ते निर्वाह्य गताः पारं वर्गत्रि
तयपालनात् अशक्तास्ते पुनः केचिद्गुर्वीपू।
मिमाजनाः ते भस्मपूलिता हरवं वनात्मादड्डवाद
यात् धोयं तत्र्यां तरेपीरैर्ये केचिच्छिथिलाशयाः
नशेऊः स्वच्छटायातां कीर्तिं ते कष्टमाहृताः तत्रिव
र्गीमनासेव्य येपरात्मि परायणाः तत्फलं गादि
तेपीरैः खसूनमिव गत्यवत् त्रिवर्गसाधने चेष्ट
रसराज्ञो यथामतः न तथा न्यो विनोदाय ते पर
बुद्धिशालिनाम् यातंत्रात्वा कविर्नाम केचांचित्
र्णयतन्त्रणाम् साविशेषानभिज्ञानाधेने ताल्लि
पशूपमाम् पशवोऽपि हि जीवन्ति ग्राम्यधर्मपरा
यणाः को विशेषो नराणां तेभ्यः परमौर्ख्यमूढतात्म
नाम् तस्मादिदमुपादाय ये भिन्ना गरूह्माश्चिताः
अतः पूर्णेणासेवन्ते रतिं तैः स्यात् किंजितम् श्रुत्वि

पं सा
वि
२०
20

वांछंरसोनामब्रह्मानंदमहोदरः शृङ्गारनिषे
वितोन्तःकरणेकोकामिद्धिंनयच्छति शृङ्गारयतद
लोच्याये भजंते नरा स्त्रियः तद्देहमक्षयीमतः स्त्री
णांमन्वेवाह्यला इति अनेनेवाशयेन कल्याणम
ल्लेपि सयन्थ्ये एतदर्थरूपंप्रयोजनमपि निबद्धवा
नयथा निम्मारेज तुषिमवामसहृद्गोसारंरूप्तं
हस्यमेकं भोगस्वरूपेपरात्म परमानन्देन तत्त्वंवि
दुः तत्त्वाद्याधिविवेकमूढमनसो लब्धापिना
नागनाः संविदंति सुखेन नते विकल्पाः पश्वा
दिवत्मानवा इति तस्मात्स्थितमेतत् जात्यादि
परीक्षाविनैतत्सेवनं पशुसाम्याद्धर्माधर्मः न
ह्यातिपरीक्षापूर्वं सेवनं ब्रह्मानन्द महोदरं वा किं
किं न फलतीति तल्लक्षणनिरूपणेष्वमतरग्रं
थो व श्यः प्रस्तावनीयइति तदत्र तरुणीकाः पूर्व
मारभंते अथेत्यादि इयं पद्मिनी इयं पद्मिनीना
म्नी नाधिकास्यात् एताहृद्धोलक्षणैः पद्मिनी सं
ज्ञा भवतीति संभावनायां लिङ् संपूर्णेन्दुमुखी
राकाचंद्रवत्सर्वतोवृत्तस्साविकौमुदीप्रकाशि
तदिक[illegible]वत्तैलमुखी तथा अक्षरगनयना अंत
चंचलसि[illegible]दयहावकस्मगाहकसहशानेत्राता
ग्यापीनस्तनी अत्रपीनस्तरूणेमोच्चास्याणुपल

११ ११
हृदयहृ

लक्षणम पीनेष्ठुस्तनीत्यर्थः दक्षिणानायक
चित्तहरणकुशला स्नेहंगीनवनीतकोमला
गी शिरीषपुष्पकोमलांगी वा तथा विकचार
विंद सुरभिः यच्छरीरात्प्रफुल्लपद्मगन्धः सर्व

अथ पद्मिन्यादिनायिकालक्षणम
सम्पूर्णेंदुमुखी कुरंगनयना पीनस्त
नी दक्षिणा स्नेहंगी विकचारविंद
सुरभिः श्यामांगगौरद्युतिः स्वल्पा
हाररता विलासकुशला हंसस्वना
गामिनी लज्जालुर्गुरुदेवसज्जनर
ता स्यान्नायिका पद्मिनी ॥ ८ ॥ ॥

नः प्रसरति अथवा अंभोजगंधे सदृशा गन्ध
सदृशा कामसलिला तथा श्यामा सदाषोड
शवार्षिकस्त्री सदृशी यद्वा शीते सुखोष्णगा
त्री या च ग्रीष्मे सुशीतलांगा भवेत् असौ श्यामेति वि
ख्याता सदाषोडशवार्षिकीति अंगगौरद्यु
तिः अंगेषु गात्रेषु गौरा धवला द्युतिर्यस्याः ॥
श्वेतवर्णस्य सर्ववर्णाधारत्वादाद्यतः पद्मि
नीलक्षणे गौरेति श्वेतवर्णोपवर्ण्यायः क

पंसा
वि
गौरद्युतिम
विरोधाभासोल
ङ्कारः शं॰

ल्याणमल्लेन चात्र स्वर्णचम्पकनिभेति कथना
त् अत्र गौरद्युतिरिति स्वर्णगात्रीत्यर्थः श्यामाङ्ग
ना गौरद्युतिरित्यनयग्रहणे यस्मात्तु गौराङ्ग्यो नवे
व सर्वेनस्मायानिश्यमस्वत्मावुणभरभविनेत्यर्थः
स्वल्पाहारवैभेति लघुभोजनभोक्त्री विलासा
ऊपालो सर्वविलासक्रीडामर्मज्ञा तथा हंस
स्वना राजहंसवन्मधुरमन्दभाषिणी गामि
नी च प्रकृतत्वाद्धंसस्य हंसीवद्गामिनी अति
गम्भीरगीत्यालालितगमनेत्यर्थः लज्जालुर्गु
रु महाजनादिसन्निधौ लज्जालुकेत्यर्थः
गुरवः श्वशुरश्वश्र्वादयः देवपूजनरतेति न
दास्ति कावुद्धिमती अथवा श्वशुरभर्त्रादिसमा
रब्धदेवपूजायां तदुपचारसम्पादिनी स्वयं
समर्चकाणां पतिव्रतानां देवार्चानधिकारा
दिति अत्र कल्याणमल्लः प्रोक्तारक्तोरुगौ
प्रावनयनापूर्णेन्दुतुल्यानना पीनोत्तुङ्गकु
चाशिरीषमृदुला स्वल्पाशनादादिनी फु
ल्लाम्भोजसुगन्धिका मसलिला लज्जावती
मानिनी श्यामा चापि सुवर्णचम्पकनिभा
देवादिपूजारता उन्निद्राम्बुजकोशतुल्यम
दनच्छत्रा मरालस्वना तन्वी हंसवधूगतिः स्व
ल्लितवेशा सदा विभ्रती मध्यं चापि वलित्र

यांकितमसौ शुक्लाम्बराकांक्षिणी सुग्रीवा
शुकनासिकेति गदितानार्युत्तमा पद्मिनी ॥ अ
त्र मन्दः कश्चिद्विशेषमाह ॥ वक्त्रं पूर्णेन्दुतुल्यं
कमलदलनिभे पक्वबिम्बाधरौष्ठे पादौ पद्मप्र
काशौ शुकलितनयना दक्षिणावर्तनाभिः
गंधः पद्मातिरिक्तः करतलनिहितं शंखचक्रं
च यस्याः सा दान्ता राज्यलक्ष्मीः शुचिशुभवस
ना पद्मिनीयं लघुनारी ॥ इति पद्मिनीनामक
स्त्रीलक्षणम् ॥८॥ ईदृक्लक्षणलक्षिता चि

अथ चित्रिणीलक्षणम् यथा मा पद्म
माली कुरंगनयना तामोदरी वत्स
ला संगीतागमवेदिनी वरतनुस्तु
गस्तनी शिल्पिनी बाह्यापेयरता
मत्तंगजगतिः प्रोन्मत्तवर्हिस्वना
विज्ञेया कविशेखरप्रणयिनीयं चि
त्रेयमा चित्रिणी ॥७॥ ॥

त्रिणीज्ञेया यथा मेत्यादि प्रारभ्यते ॥ तामोदरीति
तम्बध्यासिंहमध्येत्यर्थः ॥ वत्सलेति कामप्रेमभ
रितत्वेन स्वभर्त्रोस्निग्धेत्यर्थः ॥ वत्संसा भ्यांका
मबलेश्वतिलः संगीतागमवेदिनी सरागता

पं सा
वि
२२

लस्तवादिगायनीतथावरतनुर्नातिनीचनाति
दीर्घानातितनुर्नातिस्थूलशरीरेत्यर्थः तथाश्रो
त्रमनेत्तिश्रोत्रमनोवर्षाकालोद्भूत मदोद्धतबर्हीम
ह^ यूर स्तद्भाषिणी उग्रमधुरभाषिणीत्यर्थः तथा
कविशेखरप्रणयिनी कवीनांशेखराः शिखा पे^
स्थानीयामहाकवयः कालिदासप्रभृतयस्ते
षांप्रणयिनीप्रणयपात्रम् पत्नाहस्तदाणला
दितविचित्रणमेवापारविशेषवशेनतद्वाणी
विकसतीति॥अथचकविशेखरेतिज्योतिरी
श्वराख्यस्यतंत्रग्रन्थकर्तोपरंनामतत्सप्रणयि
नीअस्मावपिविदितसीलक्षणापत्नाहर्षीमेव
स्तिंयवाकुनीति॥अथवाममकविशेखरस्येता
हर्षीप्रणयिनीतिस्वस्यपरप्रार्थ्यभागवता
तवँ सूचयतिस्वयमीहग्वलनमन्नवितमितिक
थ्यतिबद्धमितिवाच्यम् ग्रन्थकर्त्तणग्रन्थवि
भागेघनानामेषापरमास्त्राज्ञायद्वदिनीय
ग्रन्थसाराभिज्ञाअमेजनाः स्तुवितिस्वयंतत्सा
राभिज्ञत्वप्रख्यापनेनपरेषामपितत्साराभि
ज्ञतायैतदङ्गीकरणमिति कविशेखर
प्रणयिनीतिकथनमनवद्यम् अथवावर्ण
नीयरसपरतंत्राः कवयस्तहेलायांस्वविषय

मन्यमहाप्रकृतविषयं वानभिधेयमपि बला
द्गम्यते इति पद्माहरवर्णनमेवल्लमीषांपरमाह्ला
दायजायतेपरानभिमुखीकृतेहिशहतानो
यथायथापरेभिमुखो भवन्तितथातथा
यतनीयंनत्तेनप्रहतनर्तकीनक्कामकवंदि
तितथाचभास्कराचार्यैरुपनिबद्धम् गणय
न्तिनापराङ्मुखनहतभंगदत्तिंनचार्थस्य रशि
कत्वेनाकलितावेशपापनयस्तुकवयस्तुति
चित्रोपमेतिचित्रोदाहितशतिमेवेति अथ
वाचित्रोपमा चित्रेणाश्चर्येणोपमीयते अथ
कृतिर्माणस्याश्चर्यंततामापन्नेस्पर्धः अत्र
चपूर्वीयथिततपार्श्वनीलतदणोपिकुरंगनयने
ति इहापितथैवकुरंगनयनेतिअविशेषणो
क्ताविपाविशेषः पूर्वत्रदैर्घ्यचांचल्याभ्यांकु
रंगनयनत्वं पूर्णमिहतुकेवलंचंचलत्वयानस्मा
न्नमिति तथाचकल्याणमल्लः तत्वंगीगज
गामिनीचपलहक्संगीतशिल्पान्वितानोइ
स्वानहहतमात्रस्तुकृपामध्येमयूरस्वनापि
नक्षोणिपयोपरास्तललितेतेनंचेवहृतोकश
कामंभोमधुगन्धमेववहतिचित्रेषुलीलार
ताकामागारममान्दलोमसहितंमध्येस्तइश

पं॰स्ता
वि
२३

यशोविभ्रमलसितेन च वर्तुलमध्योरस्तमुन्नाई
मदाभंगीश्यामलऊननलावजलजश्रीवोपभो॰
गैरनाविज्ञाशक्तिमतीरनेल्पकविकान्तेयाग
नाविचित्राणि उपभोगरसेष्टपानभोजनवेशा
लंकारादौरता रतेस्मरनक्रीडायांस्वल्पकवि
काऽकालरतानभिलाषिणीतर्षः चित्राविचित्रा
वर्णेति हंसशार्दूलविक्रीडितम् ॥ ७ ॥ क्रम
प्राप्ताशाहिं नीलदलयतिनवंगीतिनवेगीसू
क्ष्मकशश्रीरातण्याऊटिलेक्षणावक्रालोकि

ग्रणशंखिनीलक्षणम् ॥ नवेंगी
ऊटिलेक्षणानवऊचाभोगामः
दावेशिनीप्रायोदीर्घकचारवभा
वपिशुनाकेशोपभोगयावनौ पिं
गालोलगतिम्बहट्पदरवाङ्
काम्बराक्षादिनी नानास्थान
नखप्रदानरसिकासेयंमताश
खिनी ८॥

नीतण्यातनऊचाभो गास्तस्मऊचम
एडलातण्यामदावेशिनीअत्तमदावस्थातण्या
प्रायोदीर्घकचाविलंबमानकेशपाशायाग्रहण

मत्वलक्षणमत्वेदीर्घकेशाभावेपिनलक्षणव्य
भिचार इति सूचनार्थम् तथा स्वभावपिशुना।
पैशुन्यकारणं विनैव दुष्टप्रकृतिः तथा रतौ स
रतक्रीडावेलायां प्रार्थ्यमानापि शीघ्रमवसरं न
ददातीति सामदानादिना स्वरतावकाशदा।
यिनीत्यर्थः तथा पिङ्गा कपिलवर्णा तथा लो
लगति रिरंसतो विदिग्गामिनी। तथा घट्टप
दरवा भ्रमरस्वनवदनस्थानान्तगतभाषिणी
तथा रक्ताम्बराह्लादिनी रक्तवर्णवस्त्रप्रीतिभा
क् श्वेताम्बरग्रहणं चोपलक्षणमलंकारादीनाम
पि रक्ताम्बरस्वर्णालंकाराभिलाषिणीत्यर्थः त
था नानास्थानेति नानास्थानेषु तत्तच्छास्त्रान्त
हिंहेष्वपि नखक्षतानि विनेषापि स्थानेषु नद्यादीना।
रमिकाश्येवं लक्षणोपेता नाशयिनी ज्ञेया श्रा
हलविक्रीडितं वृत्तम् श्वेतकल्पामलः दीर्घ ७०

हृष्यासिरूक्षं स्वेष्णुमयोदेहे वहतीति तथा पा
दौ दीर्घ नतो कटिं च वहन्ती स्वल्पस्तनाकोपि
नीगुह्यतारविगन्धिना स्वजले नाल्पेना।
स्वादैः कचैर्नानिम्नकुटिलेक्षणाइन्नगतिः स
न्मगात्रीभस्मशाम सम्भोगेकरजक्षतानिव
द्भुशोभाच्छन्ने गाङ्गुलानक्षताकेनवस्त्ररिभ

पं सा
वि
२४
25

प्राये

नतिमदाभवेद्विमलामृगवसाएप्रहएकानि वोक्ल
निदयाहीनांवपैशुन्यमत्पिंगाङ्ग्रहमनाग्रचरच
रमहाप्तलखनाशाखिनी ॥ इतिशंखिनीलक्ष
णम् ॥८॥ अवसरप्राप्तंहस्तिनीलक्षणमवता
रयति अथेति पीनेति पीनत्वमत्रकाठिन्येन

अथहस्तिनीलक्षणम् ॥ पीनास्व
ल्पकचाभृशंमन्दगतिः क्रूरानम
त्कपरा स्रोकेपिंगलकुन्तलाहस्त
ऊर्ध्वालज्जाविहीनानना विंबोष्ठी
भोज्यं
बहुभोजनरुचिः कटुकमाधाव
तौ गौरांगीकरिदानगन्धरुचि
रा सेयमताहस्तिनी ॥ ५ ॥

पीनाकठिनशरीरा तथा स्वल्पकचाल्पकेशा
अत्रकेचित्पीनस्वल्पतन्वीरितिपठन्ति तत्र पी
नाविस्तृतशरीरा स्वल्पतनुर्ह्रस्वदीर्घावपरि
णामेत्यर्थः मन्दगतिर्मन्दगतिरलसगमने
त्यर्थः तथा क्रूराप्रियहितवचनामानिनी
तिप्रियंहितंचप्रबोध्यमानानाज्ञमन्यतइत्य
र्थः तथानमत्कपरा नीलगलेत्यर्थः स्नोक

मितिर्ईषत्पिंगलकेशा स्तोकमिति क्रियाविशेष
णम् क्रियाचात्रभवत्यादि क्रियाध्याहारेण
पृथुरूक्त्वाकविरूम्भ पीनरूचाभोगस्त्यर्थः ॥
तथा लज्जाविहीनानना बहुसत्वासुखेरत्य
र्थः तथा बिंबोष्ठीकरीति प्रसिद्धबिंबाख्य
फलसदृशाधीवराधरा तथा बहुभोज्यभो
जनरुचिः बहुतिशयेन भोज्यानां भोजने रुचि
र्यस्याः भोज्येति भक्ष्यचोष्यादीनामुपल
क्षणम् तथा रतौ कष्टैकसाध्याति महता
यासेन या रतिं स्वीकुरुते गर्विण्यीत्यर्थः तथा
गौरांगी गौरवर्णशरीरा तथा करीति करि
मदगन्धसदृशकामसलिलगंधेति हस्तिशा
र्दूलविक्रीडितम् कल्याणमल्लः स्थूलापि
गलरूतलाच बहुसक्रूराचपावर्जितागो
रांगी कुटिलोग्रलीच्च वरणं हस्तानम रुक्त्य
रा बिभ्रत्येव मदाम्बुगन्धिरतिजतायां भृशं मद
गाढः मायाम्रतेति गद्गदरवा स्थूलोष्ठिका
हस्तिनी ॥ अथ समदः केशा यस्याः सु सूक्ष्मा
विपुल कटितटा स्थूलहक्कपृष्ठभागा यस्या
श्रोणी पृथुले वा समसितदशना काम हीनप्रवा
हा मद्ध्यगन्धः स्वभावान्मदति परुषवक्त्रा गुरू

पंसा
वि
२५
15

तिदीर्घांगा गाढे गौरप्रहारैर्ब्रजति रतिसुखं हस्-
तिनी नाम नारी इति हस्तिनीलक्षणम् ॥ अ-
थासां हस्तिन्यादीनां तिथिवशेन संभोगे सु-
खप्राप्तिकथनम् बह्वेति नलिन्याः पद्मिन्याः र-
तौ बह्वाम्नायशरादिसंख्यातिथयः ख्याताः
स्मरवरावितया प्रसिद्धाः आसु तिथिषु प्रतिव्र-
ता पद्मिनी पुरुषं प्रमोदयतीति इत्ययमत्रा-
कूतम् तत्र बह्वेति न दपि पावकास्तिथिः प्रतिप-
त् आम्नाया वेदाश्चत्वार इत्याम्नायशब्देन च-
तुर्थी तिथिर्लक्ष्यते शराः कामबाणाः पंचेति
शरशब्देन पंचमी तिथिर्लक्ष्यते अक्षीति नेत्राख्यं ।
नेत्रे भवत्यक्षिशब्देन द्वितीया तिथिर्लक्ष्यते ।
इति प्रतिपद्द्वितीयाचतुर्थीपंचमीतिथिषु र-
तोत्सवाभिलाषी पद्मिनीं रमयेदिति इति
पद्मिनीस्मरतरवरावितिनिरूपणम् ॥ चित्रि-
णीसंभोगतिथीराह पौलस्त्यास्येति पौल-
स्त्यः पुलस्त्यमुनीश्वरपुत्रो रावणस्तस्यास्या-
नि मुखानि तानि च दशेति पौलस्त्यास्यशब्दे-
न दशमीतिथिग्रहणम् रसाः षट् इति रसश-
ब्देन षष्ठीतिथिग्रहणम् अर्केति अर्कामी भास्क-
रा द्वादशेति द्वादशीतिथिग्रहणम् ततश्च

षष्ठ्यष्टमीदशमीद्वादशीतिथिषु चित्रिणीस्त्री
णां स्मरतोत्सवोन्मुखो सती स्वयं प्रीता पुरुषम
पि प्रीणयेदित्यर्थः ॥ इति चित्रिणीसम्भोगसु
खतिथिकथनम् ॥ शंखिनीसम्भोगतिथीरा
ह रुद्रेति रुद्रा एकादश गणा इति रुद्रशब्देन ।
कादश गणा इति रुद्रशब्देनैकादशीतिथिग्र
हणम् अनंगेति कामदेवनाम तिथिस्त्रयोदशी
त्वं गाः सूर्यरथसंचारिणोऽश्वाः सप्तेति तुरंग
शब्देन सप्तमीतिथिग्रहणम् वह्न्योऽग्नित्रयी ।
ति वह्निशब्देन तृतीयातिथिग्रहणम् ॥ इत्थं तृ ।
तीया सप्तम्येकादशीत्रयोदशीतिथिषु शंखि
नी मोदिता हृष्टा सती पुरुषं हर्षं विदध्यादिति
तत्सेवासु तिथिषु विधेयेति शंखिनीसम्भोग
तिथिकथनम् ॥ हस्तिनीस्मरतत्सुखतिथी ।
राह शेषाः सुरिति करिणा हस्तिजातिस्त्रि
याः स्मरतोत्सवे शेषा नवमी चतुर्दशी पू ।
र्णिमावस्याख्याप्रोक्तयेस्मरासुतिथिषु हस्ति
नी प्रीता सती पुरुषमानन्दयेदिति ॥ इति हस्ति
नीसंभोगसुखरात्रिनिरूपणम् ॥ इत्थमेव क
ल्याणमल्लोऽपि वेदाद्रीन्दुसायप्रसंख्यातिथ्याः ।
यः सोत्का तालिन्याकरेनैव स्वादिपदपान्ते सं

पंसा
वि॰
२८
28

स्वातिथिषु प्रीता भवेच्चित्रिणी कृष्णाम्भोधिगुणा
समेषु तिथिषु हृष्टा भवेच्छंखिनी गकादशीच
ग्रथाऽसांसत्वरात्रिकथनम् ॥ ब्रह्माः
ग्रायशरादिसंख्यतिथयः ख्यातान
लिन्यारतौ पीलस्पाप्यरमाहभास्कृ
रतिथौ प्रीता भवेच्चित्रिणी कृष्णानेग
त्रेरंगवह्नितिथिषु स्पाच्छंखिनी मो
दिताः शेषाः सुःस्परतोत्सवेषु क।
रिणीजातिस्त्रियः प्रीतये ॥ ९ ॥
त्रदेशीयह्नमिना स्वतिह्नवं हृस्तिनी ग्रसमेषु दि
षमेषुः कामस्त्रातिथिस्त्रयोदशीयह्नेतियह्न।
णानवंसाख्यावादितियह्नशब्देन नवमी श्वार्हू
लविक्रीडितेह्नम् ॥ ९ ॥ ॥ इतिजाति
संभोगतिथिसमुद्देशः ॥ अथशुक्लकृष्ण
पक्षोभयगतत्रिंशत्तिथिरूपमासेंगविभाग
नकामस्थितिमाह ग्रंगुष्ठइत्यादिग्रत्रायंस
मुदितोर्थः शुक्लप्रतिपदादितिथिषु ग्रंगुष्ठ
चरणइत्यादिश्लोकोक्तक्रमेणगुह्यदारभ्य
मौल्यंतेशशिकलाकामोद्दीपकास्तत्तना
डीद्रवस्तिष्ठतिवद्वामाणक्रमेणस्पतिथिषु
ततदंगप्रबोधनात्स्मरः कामोजागर्तीति

तत्रशुक्लपक्षेतावत्प्रतिपदंगुष्ठेकामोवसतीति
वक्ष्यमाणरीत्यातत्तिथौतत्स्थानेकलोद्दीपने
कर्तव्यमितिएवमग्रेप्यूह्यम्॥ तथाद्वितीया
तिथौचरणेतृतीयस्यांगुल्फवलयेवलयाकारेणा

अंगुष्ठेचरणेचगुल्फवलयेजानुद्वये
बाडुके नाभौवक्षसिबाहुमूलहृदि
नाकण्ठकपोलाधरे नेत्रेकर्णयुगे
ललाटफलकेमौलौचवामभ्रुवा॥
मूर्धाधश्चलनक्रमेणकथितावांछी
कलापद्वयोः॥१॥ सीमन्तेनयने
परेचगलकेगण्डस्थलेचूचुके ना
भौश्रोणितटेमनोभवगृहे जंघा
तटेपिण्डके गुल्फेपादतलेनदं
गुलितलेंगुष्ठेचनित्यंस्मरो हारि
द्रीणतयामसंस्पर्शिकलापद्दौ
र्न भवेद्योषिताम्॥२॥

दगुंष्ठिरूपेगुल्फद्वयमर्थः चतुर्थ्यांजानुद्वयेजं
घायुगेपंचम्यांबाडुकेजान्वूरुद्वयेषष्ठ्यांनाभौस
प्तम्यांवक्षसि अष्टम्यांबाहुमूलेकक्षयोः नवम्यां

कण्ठे दशम्यां कपोलयोः एकादश्यामधरयोः
द्वादश्यां नेत्रयोः त्रयोदश्यां कर्णयुग्मे चतुर्दश्यां
ललाटफलके पूर्णिमायां मौलाविन्मूर्धारोहणक्र
मेण शुक्लपक्षे कामो मौ प्रतिपत्तिथिषु तिष्ठतीति ततः कृ
ष्णपक्षे पुनः लनक्रमेण मौलेरंगुष्ठान्तमवरोह
तीति तथाचार्थागतमर्थं कविदंगो विशेषबोध
नार्थं पुनः शकटयति सीमन्त इति इत्येव कृष्णप
क्षे प्रतिपदि सीमन्ते मौलौ तिष्ठति द्वितीयस्यां न
यनयोस्तिष्ठति तृतीयस्यामधरे चतुर्थ्यां गले
पंचम्यां कपोले षष्ठ्यां चुबुके ऊ चाग्रे सप्तम्यां ना
भौ अष्टम्यां श्रोणितटे नितंबे नवम्यां मनोभव
गृहे योन्याम् दशम्यां जंघान्तटे ऊरुदेशे एका
दश्यां पिण्डिके जंघोरुसन्धिस्थाने पिण्डिकेत
त्र जानुफलक इत्यर्थः द्वादश्यां गुल्फे त्रयोद
श्यां पादतले चतुर्दश्यां पादांगुलितले अमा
वस्यायामंगुष्ठ इति ॥ हृदि दीर्णतया सम
मिति शुक्लपक्षे चन्द्रकला वर्द्धिनी दिने वर्ध
माना पूर्णिमायां मौलौ पूर्णकलात्वेन वर्धन्ते
कृष्णपक्षे पुनः प्रतिपदमारभ्य ह्रासक्रमेण
क्षीयमाना अमायां पादांगुष्ठे कलामात्रशेषा
वतिष्ठते इति केचिद्व्याचक्षते अत्रादिपत्ति

अनयोस्तास्त्रलोकस्यपद्मोभ्रगतेनहृड्डिङ्गासल
दलेनकेनविदिशेषेणकामस्यभावमितिन
चतहृष्यते तस्मात्हृड्डिदीर्णतयासममितिः
ऊर्ध्वोर्ध्वगमनमात्रमेवस्त्रलोकस्यतयावोध्य
मित्यर्थबोधकंहृड्डिदीर्णतयासमममितिकथि
तम् तथाचपद्मोभयेस्त्रलोकस्यमलदलेसो
वदृहृड्डिदीर्णतयासमभेदणास्यातथात्रिष्टि
पत्रामहात्रिपिषेनेषुस्थानेषुवसतिपरेतेहृड्डि
दीर्णतयासमेननिर्विशेषमित्यर्थः तथाचक
ल्याणमल्लाण्यविशेषेणोवाह सीमन्तास
परेकपोलफलकेकण्ठेऊचोरस्थलेनाभि
श्रोणिवरांगजानविषयेगुल्फपदेंगुष्ठकेरो
स्मात्कस्यविभागतोमनसिजातिष्ठेत्कमाघो
षितोवामांगेषुपऊर्ध्वतोभिगमनात्मास्य
पतहृयमिति वैषमतेपुनः प्रथमपत्तपवो
षितः तेहिकलाहृड्डिकमेणलोहितोदे
कवपात्सिरोमाचनेस्वास्थ्यावस्थागतम
नागत्नावेदणन्यायेनस्त्रलोपत्नपवसीः
कृत्तवन्तइतिलोहितहृड्डिषदेतेहृड्डिरपिक
लाहृड्डिहेतकीकेनवार्यतइति अत्रवामांगे
स्त्रियाभिधानात्मायोषितोवामभागप्राधान्या

देश

पं.सा.
वि. पो.
२८

28

द्वामांगेष्वेव प्राधान्येन तच्छक्तिं बोधयेदिति न।
योषितां वामांगेष्विति कथमात्मसादक्षिणांगे
ष्वयमेव विभागः परंतु स्त्रीणामेनङ्केकात्मा
न्नात्र हि विषयके नोक्तमिति ध्येयम्। अंगुष्ठे पद
गुल्फजानुजघनेनाभौ च वक्षःस्तने कक्षे क
ण्ठकपोलदन्तवसने नेत्रालके मूर्धनि शुक्ला
शुक्लविभागतो मृगदृशामंगेषु नगास्थिति॥
विज्ञेया खलु वामतो मृगदृशो पुंसामथो दक्ष
ण इति॥ नन्दीश्वरः कामस्थानं प्रवक्ष्यामि न
खदानादिकारणात्। ज्ञात्वा तां तां तिथिं धी
रः कर्तव्यं कामबोधनम्। शुक्लप्रतिपदि स्त्री
णां दक्षांगुष्ठे वसेद्ध्रुवम्। दक्षपादे द्वितीया
यां तृतीयायां तु गुल्फके। चतुर्थ्यां जानुदेशे तु
पंचम्यां जघनस्थले। षष्ठ्यां नाभौ तु सप्तम्यां व
क्षसि त्वष्टमे तिथौ। स्तने नवम्यां कक्षायां दश
म्यां कंठदेशके। एकादश्यां कपोले च द्वाद
श्यां दन्तवाससि। त्रयोदश्यां नेत्रपुटे चतुर्द
श्यां ललाटके। पौर्णमास्यां शिरोदेशे दक्षि
णांगे वसेत्स्मरः। कृष्णप्रतिपदि स्त्रीणां वाम
भागे तु योषिताम्। द्वितीयायां ललाटे च तृ
तीयस्यां तु लोचने। चतुर्थ्यां दन्तवसने पंच

म्यां च कपोलके षष्ठ्यां कण्ठे च सप्तम्यां कक्षा
यामष्टमीतिथौ स्तने नवम्यां हृदये दशम्यां
नाभिमण्डले एकादश्यां तु जङ्घे द्वादश्यां ।
जानुदेशके त्रयोदश्यां गुल्फदेशे चतुर्दश्यां
पदे तथा अमायां च तथा गुह्ये मन्मथो वसा
तिक्रमात् एतद्विपर्ययं पुंसो लक्ष्ये यस्त्रियो
र्द्वयोरिति पद्माभये शुक्लकृष्णाख्ये सौरेण
दक्षवामभागगात्रविभागः पुंसां वामद ।
क्षिणभाग इति ता[illegible]त्पर्यम् तत्र प्रकरणक्र
तापद्माभये योषितामिति सामान्येनोक्तावा
पि योषितामिति योषिद्ग्रहणेन पुरुषगतो
विशेषास्तीति सूचितम् कल्याणमल्लेन
पुनः वामांगे योषितामिधा नेष्यधऽर्ध्वत
इति कथनात्कृसपदेधोवतरणक्रमेण
वामांगे पुंस्त्रीलापदेऽर्ध्वत इति आरोहण
क्रमेण दक्षभाग इत्यर्थात्स्फुटं लभ्यते इति न
किंचिदवद्यम् इति पद्माभयतिथिविषयक
चंद्रकलास्थितिकथनम् शार्दूलविक्रीडि
तेनाहतम् ॥ १२ ॥ अथोक्तचंद्रकलाद्रावण
युक्तिकथनम् मौलाविति यदा मौलौ चंद्र
कलातिष्ठति तदा तद्दीपनार्थं कुंतलकच

णे केशपाशवर्णे विधेयम् केशलम्बनेनैव तदा चं-
द्रकलाद्रवनीरार्द्रैः तथा यदा नयनयोर्गण्ड-
योर्विवसति तदा चुम्बने नेत्रपुटचुम्बने गण्डफल-
कचुम्बने चेति मध्ये पाठादेहलीदीपन्यायेन स्वा-
चुम्बनमित्युभयत्र संबंधः तथा यदा परेतिष्ठति
तदा दन्तेनेति जातावेकवचनं दन्ते स्तनपीडने दन्त-
क्षतं देयमिति तथा हृदि नाभौ वा यदा वसति तदा
मुष्ट्या हन्ति मुष्टिताडनेन हृदये नाभौ पुनः शनैर्मु-
ष्टिताडनेन चपेटिकाताडनमित्यर्थः तत्र मध्यर-
ङ्गिता गुह्याङ्गे बंहाग्रलिः कोमलैः प्रसन्नाङ्गु-
लिगुह्यपुचपेट इति तथा कण्ठे मार्दि कर्णाया-
कण्ठे कपोलमण्डले मण्डलाकारे कपोले ऊचे
श्रोणौ चन्द्रकलास्थितैः तत्खादयानखदन्तत-
नेनामौ पुस्थाने पुस्थिता चन्द्रकला जागतीति
एवं गण्डयोरिति मस्तकमेव इह पुनः कपोलमण्डले
ति पुनरुक्तौ समाधानं गण्डयोरिति कर्णमूला-
योरिति व्याख्येयम् सीमन्ते केशवेशालिखनाभि-
ति नखस्यारणे विधेयम् तथैव स्तने स्तनाविस्र
ये चंद्रकलास्थितौ गाढग्रहणेन पाणिना ऊ-
र्वोर्निविडं मर्दयेदिति अत्र ऊरुचश्रोणीषु देया
नखा इति ऊरुचयोर्नखदन्तदानं मस्तकमेव पत्न

जान्वुत्थापने पाणिनाकुचमर्दनमित्यथवा
रहसि गाढस्लनेग्रहणेनेति ऊवासंघऊर्यादिति
त्र ॥ ऊर्वीनेति मनोभवगृहे योनौ चेति स्पष्टं न

ऊर्वीनाविरतं मनोभवगृहे मातंगली
लायिते जानंगुष्ठपदाक्रगुल्फकलने
चान्त्येन्यतः कामिनोः इत्येवं कथित
प्रदेशकलनादिन्दोः कलादीपने
कर्तव्यं च न वैर्णविस्तरभयादुक्तः प्र
पंचोखिलः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ः

दामाने गवहृदनिविडाघाते लीलायिते स
रताचरणम, विरते निरन्तरं ऊर्वीन रति रहस
कारस्य मातंगलीलायितमित्यपि द्वावणपा
दकेयो निविषकेव्याख्यानवान् कविहृस्वाख्या
पनेन स्मरगृहे विद्रवतीति पक्षोपि साध
नप्रकारएवेक इति तत्याव ऊर्यान्कविकरा
कीडायोनौ तद्रस्मदीप[illegible]मिति
जान्वंगुष्ठेति जानुनोरंगुष्ठयोः पदोर्गुल्फ
ल्फयोश्च यदावर्तने तदा कामिनोरन्योन्यतः
पीडने ननदवयवैर्जान्वादिभिर्जान्वादिषु
ननदवयवेषु पीडनमवगाहनं विधेयमिति ॥

नष्टावज्ञानु निचेन्नदाजानन्नाज्ञानपीडने एवमे
गुहेंगुहेनपीडनामित्याघूलम अत्रकल्याणम
न्तः सीमन्ते कचजेंददेतनयने गण्डेच मञ्जुबेन
हन्ते नाधरखण्डे नेच नखैः कण्ठामक एह
लिखिते श्रोणिवायऊचकेरणस्हदकगृह्णीत
नाभोपुनः मन्दघात्तचपेटके स्मरगृहे मातंग
लीलायितम ऊर्योहृदासिताडनें दशनके
मध्यामहकहुडिमा आवेगगुह्यपदेष्वगुल्फवि
षयेतेरामस्मेरोत्थानम इत्येचन्द्रकलाप्रदीप
नविदोरागाग्निनाभोगिनो नीत्वाखीयवशं
ऊर्वंगनयनाविदन्ति मोक्षपरम इति अत्रमू
लकारेण मोक्षोऊतल्लक्षणमित्याराहे सी
मन्ते लिखनमित्यावि हेउक्ते ह्यत्र सीमन्ते ।
कचजेदे हदेनेति नान्तरमति विधेया यएवा
धः सीमन्ते लिखनेतत्केशस्वारः कर्तव्य इति
सएव सीमन्ते कचजेददेनेति सीमन्तविषयेक
चजेन खेददेनस्थापयेत मासरमाद्वेनाखे विधेयं
नत्वनखेनताडनीति न किंचिदन्तरमिति ध्येयम
एवमन्यत्रापि तत्रपाते सुधीभिरूह्यम ।। ५४ ।।
इति पद्मिन्यादिजातिसाधारणचन्द्रकलाद्रा
वणयुक्तिनिरूपणम अथप्रसंगेस्त्रस्वविप।

याचन्द्रकलाद्रावणनिरूपणम् तत्रादौ पद्मिन्या
इत्यवतारयति अथेति गाढालिंगनपूर्वकमिति
स्ववक्षस्थलेन पद्मिनीवक्षःस्थलं भुजाभ्यां स
हृत्मालिंग्य ततोपि जंघास्थलीमालिंग्य स्व

अथ पद्मिनीचन्द्रकलाद्रावणम् ॥
गाढालिंगनपूर्वककरकरुहैर्गालिंग्य
जंघास्थली दत्वा सूत्कृतमनखोत्थितंब
फलके पार्श्वचपेटोद्भवे सीत्कारध्वनि
जाग्रत्पुलकामाद्यदिने पद्मिनी
मित्थं कामकलाविदः स्वरततौ का
मं नयेयुः स्त्रियम् ॥५॥

जंघाभ्यां सम्मेनिविडीकरणानितंबादिषु कररु
हैः सूत्कृतं मर्दनं यथास्यात्तथा नखोत्थखेदना। सूत्कृमनखो॰
निर्दत्वा कामकलाविदः चन्द्रकलोद्दीपनवि
धाविदः पद्मिनीस्त्रियं स्वरतान्ते नयेयुः र
सोद्रेकोत्पादनेन स्वरतान्तं प्रापयेयुः काम
मिति अत्यन्तायासेन स्वरतवेलायामव्यक्त
कण्ठध्वनिः सीत्कारः अद्यदिने पद्मिनीविषय
कनियतस्वरवप्रत्यापकप्रतिपदादिदिनचतुष्क

मध्यादारभ्य प्रतिपदाद्यंतस्मिन्निति ज्येष्ठास्थला
भिन्नत्वं केचित्तु गण्डस्थल इति पठन्ति तन्न तत्सुगा
ढालिंगन एवं कंकणादाश्लेष एवं आलिंगने
ज्येष्ठालिंगनमिति स्वयमेवार्थादापतति गण्ड ।
स्थल इति च सूक्ष्मनखान्दत्वेत्यनेनैतं सम्बन्धनी
यम् तथा च कल्याणमल्लः कण्ठे मांसलिष्य
गात्रस्कंकरजंचयं गण्डपालीनितंबपृष्ठे
पार्श्वे च ऊरुद्वौ विदधदथ रदैः खण्डयद्दन्त
वासः प्रेम्णा द्वे बेल्लनाटेव पुषि च जनयंल्लोम
हर्षमिति नानासीत्कारप्रायवक्त्रप्रतिपादिन
लिनीं द्रावयेन्नाविदग्ध इति विदग्धो निपु ।
णेनाप्रकृष्टेन लिनी पद्मिनीजातिस्त्रियं द्रा
वयेदिति अथ विदग्धोपचन्तरेण विद्रावयेद
पि तु विदग्ध एव विद्रावयेदित्यर्थः रतिरह
स्य इति कामकलातेन ज्ञातव्यं कामवाल
नम् इव यत्नेन कामो हि भाण्डहस्तमिवाग्नि
ना चन्द्रकान्तकरस्पृष्टइकान्तमणिर्यथा ।
ति इति पद्मिनीविषयप्रतिपत्तिरुक्तम् ॥
१५ ॥ ॥ अथ चित्रविषयादिनो यानि त्थिके
यम् प्राहुर्बेति स्तनमेवेति स्तनयोर्मध्ये वा
नेत्रे चले इति नेत्रयोः मूर्धानः कन्यकाके

तल्लिख्य मध्यान्त इति मध्येन योऽस्कुम्भः क्रिया ।
मा^ सा^ मवाविहाऽडलेखन मद्राध्यः अन्नन्सहम अ

श्रयपाद्मिनीति विधय हितीयाति ध्यिकल्पम्
श्रावुब्जापरपल्लवस्तनमध्ये नेत्राचलेण
ध्येयो मूर्धानेजघनेकपोलफलके ल
लानरबोल्लेखनम मध्येन्तेनरवैः पा
दांबुजयुगकलाङ्कुरंगीहृशं मेसेव्या ।
विरतंप्रवृद्धमदनाङ्कुर्धाहिनीयादिने
॥ २९ ॥

नेत्रांगे मेचुंबादंतवसनेजघनेकपोलेपादहृ
येस्तनयुगेवनत्वानिदत्वा प्रायः प्रवृद्धमदना
पुगलात्वमिति ध्याकामीनघेद्ववशंनलिनीस
हर्षम् ॥ २८ ॥ श्लिष्टेति दनेन्दुदमधरं भजल
तामूले श्रमयोः पुनर्विशेषादतिशयेनदधुरिति
मेबन्धः सव्येसेवामसत्कृनिमध्योर्वन्निकामिति
मध्यभागेर्वीनवालवन्निनिप्रदेशे बालहरतंना
खदनत्वात चमत्कारास्वादभवितं स्रवतं केविव

श्लिष्टागाफतंरंनिपीड्यचक्रौवैपीत्वाचदंत
स्फुटो सव्येसेकरयोः दंतैभजललनामू ।
लेविशेषात्स्तनः मध्योर्वन्निकमर्पचन्द्र
भवितप्रायान्तरवानादरादद्धबालवतो
पचावनताः प्रायस्तनयीनिधा ॥ ९ ॥

भगलतामूलइतिकल्पयोरितिवदन्तिबाहुमूलउ
भेकक्षाविति चामरः इतिपद्मिनीविषयकचन्द्रस्थी
तिथिकृत्यनिरूपणम् ७ ॥ ॥ ॥ ॥

बिम्बौष्ठं परिचुम्ब्यदन्तिनाकरेणाकृष्यके
शोच्चयं स्वाङ्गं घनविमर्द्य चूचुकयुगंचु
म्बन्स्त्रियं भावयेत् आकृष्यात्कररञ्जनैः स
विलपुलकाभूयोनितम्बस्थली पंचम्या
मिति रञ्जयेत्कमलिनीमित्याहवात्स्या
यनः ८ ॥

स्वाङ्गं घनेनेति निर्दयं स्वकामशरीरपर्यन्तमित्य
र्थः चुम्बन्निति तदेवविमर्दितं चूचुकयुगं भावये
त्सम्मुखीकुर्यात् पुलकोद्गमवशेन यत्स्फुरणं
लखेल्लितेनखेलेनस्फुरणेनपुलकैस्समहिम्ना नितं
बस्थलीभूयोतिशयेनाकृष्यात् इति रञ्जयेद
तिशायेनविकूलांकुर्यात् द्रावयेदित्यर्थः वात्स्या
यनः कामतन्त्रसूत्रकारः अनेन विषयकद्राव
णाद्युक्तिसाधनं चानर्घ्यपद्यास्यनन्तथान्येषामिति
द्योतयति इति पंचमीतिथिकृत्यम् इतिपद्मिनी
चन्द्रकलाविलापनसाधननिरूपणम् ॥ ८ ॥
अथ चित्रिणीचन्द्रकलाद्रावणसाधनानि रूपण
मवतारयति अथेति अलके चूर्णकुन्तलान् उन्म

दउद्गुद मनोभवमदः श्रोणीपृष्ठमिति सम।
दितपृष्ठक्याख्येयम श्रोणीकटिपृष्ठे चेति

अथ चित्रिणीचन्द्रकलाद्रावणसाध
ननिरूपणम् ॥ चुम्बित्वालिकम
न्मदः करुहैर्गाढं वक्षःस्थले
श्रोणीपृष्ठभुजास्यकण्ठजघनस्था
नोरुयुग्मस्थलीम् पाणिभ्यामुप।
गृह्य यत्स्मरसखीकान्तोदशस्थांति
थो कन्दर्पप्रतिबोध्य चन्द्रकलया
॥ ऊर्ध्वां निजां कामिनीम् २४

तथा श्रोणाः पृष्ठगुदमिति आसमन्तान्निजामि
ति स्ववशाम् करुहैर्गाढमिति वक्षःस्थलादि
के करुहैर्गाढमीवाम्रव इति च केचित्पठ
न्ति तत्रार्थः करुहैर्नखैर्ग्रीवामाश्लिष्यालि।
ङ्ग्येति उरुइत्यादेः पाणिभ्यामुपगृह्येति
सम्बन्धः वक्षःस्थलादीनां पाणिभ्यामुपगृह्य पाणि
समालोडनम् इति तथालिकमित्यत्र केचित्
[illegible] अलिकमिति पठन्ति अ
लिके ललाटे अस्मिन्नर्थे कल्याणमल्लवाक्य
संवादो यथा कर्णे हस्तनमध्यपृष्ठमदनागा
रेषु कण्ठान्तथा कामिन्या निजवामपाणिकम्

लेकान्तः समालोड्यन् गीर्वाणाणि कद्दैः पा
नैश्रुविलिंविलुंवेल्ललाटभ्रशंऽर्यादाश्रुविस्
पृमन्मथजेलो गामोदशम्यातिथाविति अत्र
चत्रपरवर्तिन्यो यस्या पृम्योतिथीतावहिरा।
य सर्वदशमीतिथिनिरूपणेनिर्दिष्टचित्रि।
णीविषयस्तवतिथिष्व पौलस्त्यासेतिप्रथ
मेदशमीतिथिसमद्देशानुरोपेनेतिध्येयम्
इतिचित्रिणीविषयकदशमीतिथिद्रावणम्
१९ ॥ श्लिष्टेतिकन्थरिकेतिस्वार्थकप्रत्य।

श्लिष्टाकन्थरिकास्थलीभजलता
पात्रेणगाढंततः पायेपायसज
स्रमम्लहंसावक्रारविन्यासव
म् नाभीकण्ठनितम्बनेत्रकुचयु
ग्व्यापारपारंगमैः षष्ठ्यांवत्दुक
लाप्रबोधनबुपैर्दयानत्वांसर्वतः
॥ २० ॥

येकण्ठइतिकृस्वेप्रत्ययस्यात्कादितीत्वेचरूपम्
पात्रमितंततवक्रेवर्तिनभजलतामध्यम् कुचयु
कण्ठवयुग्मम् देयानत्वंइतिनाभीकण्ठत्वा
सुदिष्टस्थानेष्वयाननेरन्यायेनेतिबोध्यम् ॥
अत्रचव्यापारानन्यकयनेपि करद्वयस्यक्रमे

णपरीक्षकारित्वेनोक्तम् वक्रारबिन्दासवं पायं
पायमित्यत्र पानेनकृतेनेत्यर्थः इतिविचित्रिणीविषय
कत्वमुक्तीतिस्थितगतकामोद्दीपनप्रकारनिरूपणम्
२० ॥ ग्रीवायामिति ग्रीवायां परिरभ्येति वक्षल

ग्रीवायांपरिरभ्यगाढमसकृत्त्राभीन
तैरालिङ्ग्य दृष्टोष्ठंपरिपीडयन्कुच
तटीकण्ठंमना क्ताडयेत सानन्दा
स्मरमन्दिरेकरिकरक्रीडायितेकुर्वा
ता नेतव्याकरिणीस्वकीयवशतां
चण्डीतिश्रीकामिनी २१ ॥ ॥

तयाकण्ठमालिङ्ग्येत्यर्थः दृष्टोष्ठमिति अधा
रामृतपानेनकृतेनेत्यर्थः कुचतटीपरिपीडयन्
पाणिभ्याम[illegible]र्जनहृदयग्रहणमित्यर्थः कण्ठमा
नाक्ताडयेदिति चपेटपातनादिनेत्यर्थः स्मर
मन्दिरेस्त्रीप्रकृतौकरिकरक्रीडायिते करिह
स्तलीलाचरणेनतर्जन्यनामिकेक्षिप्तेमध्यमाद्व
स्थितातयोः करिहस्त इतिख्याताकामशा
स्त्रविशारदैरितिसंकुचितयोर्निशेषयित्वापा
दिकमङ्गाकरिहस्तस्यक्रीडायामाचरणंकरि
करक्रीडायितमित्याचार्यकाण्डिःतोद्रूपम् यो

पंसा
वि
२४

निविकामसापादककविहस्तलीलावर्णऊर्व
नातकर्णेनकर्णेसवशनतव्वा चर्णेतिथोगो
गीतिथावहस्मामित्यर्थः इतिचित्रिणी विषय
कासेमेतिथिगतकामोद्दीपनविधानिरूपण
म् ॥२१॥ आलिंगनेति निर्दयमितिआदि
णीनिमेत्यर्थः तथाव कल्याणमल्लः गा
ढंसपरिरंभगाढफलकेद्वंमंदेश आ

आलिंगनप्रसभंकपोलनयनेश्रोणी
स्तनीद्वंबयन्स्यानेष्वनएवप्रहार
ऊपालोदनानखाग्निदयम् मन्द
पूर्य धरपलवक्रमवशादाक्रष्यके
प्रापने नारीसंविदधीतसीत्का
निकंरीविसासिथ्योनायकः २२।

परंकर्णीश्रोणीनखप्रधानरसिकः ऊर्वत्रिमे
षेहस्तेः सकृष्यचित्रिजरानिलासऊरालः सी
त्कार युक्तोप्रियो द्वादशपोत्वरयानिविहूल
तरांऊर्धास्माश्चित्रिणीम् विसृजतिथिदद्वादशी
इतिचित्रिणी विषयकद्वादशीतिथिगतका
मोद्दीपनविधानिरूपणम् ॥ २२ ॥

अथ शंखिनीविषयकचन्द्रकलाद्रावणनिरू
पणम् मौलाविति शंखिनीमभिमुखीकृत्य

अथ शंखिनीचंद्रकलानिरूपणम्
मौलावत्युन्नमिते विलिख्य करजैरा
लिंगदोर्भ्यामङ्ग वक्त्राम्भोजरसं ।
निपीय सुतरां शंभोस्तिथ्यां भृंगव
त् आछुरेषु कपोलकण्ठवलयेम
र्दैर्डराजहृदये कन्दर्पसानिष्ठोनख
लत रसाद्राक्शंखिनीद्रावयेत। २२॥

मौलौ तस्याः शिरसि लज्जादिना नम्रीकृत्योन्नमिते उ
त्थापिते सति तस्मिंश्चूर्शिरस्य स्थापिते करजै
र्नखैर्विलिख्य तत्र नखदन्तानि दत्वेत्यर्थः त
तो मङ्ग दोर्वल्लीभ्यां भुजाभ्यां तामालिंग्य ततो
पि सुतरामतिशयेन चिरकालं वक्त्राम्भोज
रसं निपीय पीत्वा निपेयेति पीङ् पाने इत्य
स्य रूपम् पिबतेः न त्वपीतीत्वनिषेधात् भं
गवदिति यथा भृंग उत्थायोत्थाय गता भ्याम
भोजरसं पिबतीति निशंभोस्तिथ्या तेकादशपा
म् द्रावयेदित्यन्तरार्धं गतमत्राप्याकर्णनीयम्

राजे^
दोर्व
गता^

पं श
वि
२५
35

ग्रैवेयान्तरार्पणत्रयोदशीति विगलद्दावणविधामा
हू श्रोत्रेवेश्मेति कन्दर्पतिथिस्त्रयोदशी नखदन्त
रमादिति नखदन्तभावादे स्त्रीकामानीयद्राक्कौ
ग्रैवेयेन स्मरतार्थशिथिलयेह्वावयोर्दन्तार्थः
रमादितिवल्पद्मोपपञ्चमी पवमपिनदन्त
नरमादितिनतस्थानेनकथितम् इतिशास्त्रान्त
रातस्थाने शिरोधरावाप्या नथावविलिखेन्न
खैः शिरोधरामथगण्डूष्माऊ तैलमसीन्दुनाम्
परिचुम्ब्य कपोलमेगनेत्रस्थयेदाश्चतिष्ठामा
नोमवइति इत्येकादशीत्रयोदशीतिथिद
यविषयकर्मविन्यस्तोपनविधानिरूपणम् ११

मन्दस्पर्शोऽत्र पृष्ठे कपोलनयने श्रोत्रेन
खैरालिखन्स्मान्द्वानन्दनिशूफक ए
वलयो भानोल्लिप्तो भामिनीम् आ
घ्रातेनखैर्मुनेत्र चरणश्रीवाकुचो
रःस्थले हस्तालिखाचषाम्बनेत्रा
दिवसऊर्ध्वात्वपीविह्वलाम् २४
आकण्ठं परिरम्भदोलितिकयानि
ष्पीयनेत्राम्बुजे भालाननस्तनमण्ड
लोदरकटीविन्यस्तैरामृशन ॥

संदर्शयति । उच्छ्रितं मन्दभ्रमणमुखेपानेन होनेनार्थः
सान्द्रानन्दनिगूढकण्ठवलयइति गाढवि
मर्दमथितनवरागनयाकण्ठवलयसगाढ
निगूहनमिति । दाढ्येन नवरागमर्दन [illegible]
मस्त्वान्तर्भावनीयम् । भानोस्तिष्ठो समस्पोभा
मिनी विह्वलाङ्गयाहि हेलापर्यदिसमर्पयेनस
बन्धः तथा च कल्याणमल्लः । वदनः कपोलग
लकण्ठदेषु यच्छायोनखानि परिरम्भको
नारूपानः गाढविमर्दमदलालसमाश्लना
नेमन्दावयवत्नरवरः किलसमभीक्षिति श्वोन
भिमनरचमस्पपाते । आवातमितिनुश्चचरण
ग्रीवाङ्गदोः स्वलेखा धानेकवापनेषु स्या
नेषु नखदन्तानि दन्तपानेषु व स्थानेषु लिखो
लेखमात्र एक्खतिनकामशोन्याघशंभनेशदि
वसन्तीयाति । धोसपोभामिनी विह्वला विड
लाङ्गयादिति । आलेखनमवधारितके त्यावा
नेगरगोबाढम्भापरिरम्भगा ढमपवंदनेद
शान्त्रिदंयदोर्मूलेलेखरपाणिजदन्तचयंयच्छ
नयोरुभयशाम् । संस्कार्यक्षुरिलेकुचोभयतट
नूनेन्तनीयास्खलं मन्कानेगजलेतास्वकीयवपा
गाङ्गयीन्नरः शोविनीम् शंभनेन्नेन्तनीयंवाद्धि

रूपमिति निस्पत्रि संख्यनात्तनीयातिथ्याविरुध्यः
इति प्राविनी विषयसप्तमी तृतीयातिथिगतन
द्रावणनिरूपणम् ॥२४॥ अथ हस्तिनीना
तिस्त्रीगततिथिषु चंद्रकलाद्रावणमवतारय
ति ॥ अथ तिथ्याणिकोटिनटस्ववामध्येनोलयि

अथ हस्तिनीचंद्रकलोद्दीपननिरूप
णम अथवाध्याणमध्योकर्णं चतुर्म
द्भः कामालयं संस्पर्शान्मंदशायरप
लवं यस्तिथौ ऊर्ध्वो हुनाहस्तिनीम्
॥२५॥

वेत्यर्थः कर्णं वने तिनाभिमूलेपाणि
सारणयाकुभ्यालयं मदनमन्दिरे सीप्रकृतिसं
स्पर्शनचपेटघातनादिना मर्दयन् हस्तिनी
द्रुताकुर्यादिलापयेदित्यर्थः यस्तिथिर्नव
मी नयाच कल्याणमल्लः मदनसदनमुग्धमर्म
दयन्नाभिमूले नरगलितनिजपाणिर्दत्तवासो वि
मोच स्फुटतरकरजाग्रैः संलिखन्पार्श्वदेशे कलि
नकुचइभीनां वल्लभः स्यान्नवश्यामिति इभीनां
हस्तिनीजातिस्त्रीणाम् इति नवमीतिथिविषय
कहस्तिनीजातिविलापननिरूपणम् ॥ २५ ॥

चुंबितेति शार्दौनयने चुंभितानेत्रपुटे चुंभनेन
समाश्लेषेणेत्यर्थः समास्फालयन् नवदन्तक्षु
तितैः परितश्चास्वादयन् ऊर्वोः सपीडचक्रीड

चुंबितानयनेन ततोपि नवैः कदेश
मास्फालय न्संपीडाथ ऊर्वोद्धृतेक
रिकरक्रीडाचकामालये हस्ताश्लि
ष्टतनोतिगाढरसमास्वामेनयेऽ
ह्लिनी पीमान्भृततिष्ठोवशंप्राप्तक
लः पीयूषमास्वादयन् २८ ॥

का

न्वमालये सीप्रहृतौ करिकरक्रीडां यानि शो
ष्टिलापादककविहस्तमुद्रया योनिं विकास
कलितां कृत्वाप्राप्तकालः पिवितकामकलः
पीयूषमपरास्तेनश्चाद्रयन् हलिनीकाममय
येस्त्रैवशं नयन प्रापयेत भूतपिवतर्दर्शी ॥ ति:^
इति चतुर्दशीतिथिविषयक ह्लादिनीविद्राव
णादिनिरूपणम् ॥ २८ ॥ सम्पूर्णेति नन्दीश्वरो
नन्दिनामधेयो महेशानानुचरः स्याहुः अस्यां
भवीति किमित्याह तेनराधन्याभाग्यवतो
गदिताः येसंपूर्णा इतिष्ठो पौर्णिमासो तथा

कथिताः

पं०सा
वि
२७
37

नस्मैवेदोर्घस्पतिनयदिनेकलाभिः शेषीभवन
दिनममावस्यातिथिः नह्यपेपूर्णाधाममायावे
गर्थः येनुपैरेषापाशिकलावशिनास्वाधीना।

यत्पूर्णेन्दुतिथौपविद्यदिनेनस्मैवयत
ह्यपैयैरेषावशिनाबुधैः शशिकलासं
बोध्यतेकामिभिः कामागारमुखेवि
बोध्यकरजैर्दन्तैश्चदनच्छदं नेपन्याग
दितानराः स्तुकविभिश्चमायान्नदीश्वरः
२७ ॥

नामानीताससीमं बोध्यते उद्वृद्धाक्रिय
ते नेपन्याइतिनङ्क्षोधनप्रकारमाह कामा
योनिमुखं गारेति नखैरनीबैः कामागारमुखेषु विबोध्ये
ति अभिलाषसूचकस्फुरणाद्यंकलादिनेविधा
य नखादन्तैश्चदनच्छदमोष्ठंविबोध्य प्रलक
स्फुरणादिलक्षणंलादिनेविधायेति अत्रक
ल्याणमल्लैः नानालिंगनचुंबनानिरचय
न्नायेणनीबीनखैः कस्योरःस्तनमण्डला
न्यकरुणं सन्दारयन्केलिषुकामागारतुलू
लिकांविनकरैः सन्धकरस्पृतुकोदर्शपूर्णे
तिथौवनिस्सहतेनझयोन्तरोहस्तिनीमिति

आलिंगनचुंबनानां च नानात्वे वक्ष्यमाणप्रका
रेणाङ्ककरणं निर्दयं सन्दारयं कुर्वन्निकै भेदा
यन् चुचूलिकान्तन्मध्यवर्तिनी कमलकोलि
कान्तं याचितकरो भरितकरः करेणतन्त्र्यशी
नुभवकारीत्यर्थः तत्पकरस्तु कां बहिः सा
वितकाम सलिलोऽनिः सहृतं नेत्यक्रमा नोस
वशगामित्यर्थः अत्र इहानन्दीश्वर इति कथा त्या
नमस्यहस्तिनीविषयं चोतर्थमिति सूचयति
इत्यमावस्यायोगेणमासीतिथिद्वयविषयकह
स्तिनीविलापननिरूपणम् २७ ॥ ॥

अथ रात्रिंदिनतत्प्रहरविभागेन स्व
त्वकथनम् यामिन्याः कथिते च तत्
थ चरणकामेन लिस्यारतौ प्राचीने
प्रहरे प्रयाति सावितां चित्रप्रियावि
त्रिणी शंखिन्याः समुदीरितः कवि
वैर्यामसंतीयस्तथा मातंगीद्व
तामेपतिनितंगीनक्तंदिनस्पाधियाः

२८ पनमापननिरूपणं सं९
इतिचन्द्रकलाविलो
णम् ॥ अथास्यामेव पद्मिन्यादीनां रात्रिंदिन
प्रहरविषयकरतिनिरतिनिरूपणम् यामिन्याः

पं.सा
वि
२८
38

इतिनलिख्याः पद्मिन्यारतौसुरतक्रीडायांया
मिनीचतुर्थचरणे रात्रिप्रान्तेप्रहरः कामइति
कामार्थंस्वेच्छयानन्दजननार्थंकथितम् का
ममितिपाठेकामेननिश्चयेनयामिनीचतुर्थचर
णेपद्मिनीविलीनाभवतीति एवमन्यत्र प्रा
चीनेप्रहरेयामिनीप्रथमप्रहरे विचरियेति
साकूतम् नहेलायांहि सर्वैर्वाज्ञागरणेदीप
कादिसद्भावात्तुवैविध्यकलनायांसत्यामपि
प्रसौख्यानन्दभागिति नक्तन्दिनस्याधेयोरिति
मुर्धरात्रेमध्याह्नेचेत्यर्थः मातंगीज्ञात्वाः प्राये
णमदमत्तता नक्तोरात्रिन्दिनकालाविपोषवि
भागकलनेत्यर्थः ॥ २८ ॥ ॥ ॥

सखेयातिनपुमांसंपद्मिनीका[illegible]पिरा
त्रौ निधुवनमपितस्यानैवनत्रप्रयोज
म् शिश्रूरपियदिकांतोवासरेतामपे
या ह्विकसतिरवियोगात्ताहृदात
पद्मिनीव २९॥

उक्तंनलिख्यार तोरात्रिचतुर्था
चरणेकथितमितितदेवविशिनष्टि सखेयती
तिकापिपद्मिनीबालातरुणीप्रौढादिभेदभि
न्नापद्मिनीजातिः सीरात्रौपुमांसंनसखेयाति

असौ रात्रौ विद्रुतानि भवतीति कुतो नायकस्य वेश्या
दिति अतः कारणात् रात्रौ तस्याः पद्मिनीजातित्
व नौति पुनर्मे मैथुनमेतीति महदायासस्साधने
न प्रयोजनम् तस्या विद्रावणाभावे साधनानां स्वप
रोहेगाज्जनकत्वेना किंचित्करत्वात् अत एव रात्रिच
तुर्थप्रहरे दिनस्याविर्भावोन्मुख्यात् तत्रासौ विद्रव
तीत्युक्तम् अत्र च पद्मिनीत्वमेव निमित्तं सा हि न
रविकिरणाविर्भावं विना कदापि विकसतीति
पन्नदेवोपोह्लयति शिशुरपीति शिशुरत्र वि-
द्रावणशक्त्यनभिज्ञः असावपि यदि तां वासरे म
र्दयेत् तदासौ विकसति विद्रावनशक्तौ विना
प्यसौ विद्रवतीति अत एवोक्तं हठादिति अत्र
रुदिनस्यारसेनेत्यर्थः अत्रोपमयति रविरयो
गात्पद्मिनीवेति न हि महतायासेनापि रात्रौ पी
यूषांशुपरिषेकेनापि पद्मिनी विकसतीति ॥
अथ रात्रदिनार्धयोः प्रायेण हस्तिनीनां मदोदय
इति तज्जातीयस्त्रीणां तदेव विद्रवणमुक्तम् अ
र्धरात्रे चावश्यं हस्तिनी जागर्ति मध्याह्ने च स्वमा
स्थितावोतिष्ठतीति हस्तिलक्षणशास्त्रेषु प्रसि
द्धम् प्रागुक्तानां च रात्रिवर्तीयप्रहरे नियमेनैवान्याप

पं सा
वि
२५
39

परमांसंवहनेन यथा ज्ञायते यथा सौप्रकृतीनां ग
मोदयोपि ज्ञायते इति वक्ष्यते इति नज्ञातीनां र
तौ यत्प्रहूर पद्मविज्ञावणकारणमतः एवमेवाम्ब
ज्ञापि रात्रे श्वतर्थचरणेन नलिनीइव संसेव्यास्ति वि
त्र दयिता प्रथमेघ्यामेषी से तृतीयचरणः ख
लशांविनीनां नक्तंदिनार्थमपि हास्ति वपूजना ।
नाम् इति तथा रजनी स्वरते पद्मिनीनसहवंया
ति निसर्गतः कोपि त दिवसेपि शुष्ये गतेपि सा
विकसन्त्यंबुजिनी यथा रवेरिति ॥ इति पद्मिन्या
दिविज्ञावणकालनिरूपणम् २५ ॥ ॥

अथ देवसत्त्वादय उच्यंते ॥ त्रिवलिभरि
तमध्याकेतुकरणीविदग्धा कमलसु
रभिदेहा केतकीगन्धभव्या अविचल
तिविविज्ञाशीलसन्तोषयुक्ता खल ।
लितपिकवाणी स्यादियं देवसत्त्वा २५ः

अथ देवसत्त्वादिस्त्रीप्रकृतिनिरूपणे मूलदेववा
भ्रव्यमनीश्वरयोर्मते संवादयति अथेत्यादि इय
नारी देवसत्त्वा देवप्रकृतिः स्यात् [illegible] देवा
सत्त्वा [illegible] या त्रिवलिभरितमध्या
नाभ्यारूढवलित्रितयभरितमध्या भरितेमनेन

वल्लीनां पुष्पवसन्तता विच्छेदपुष्पत्वात्ते तथा
केतुकण्ठी वेत्तारिणि विभूषितग्रीवा विदग्ध
स्वपरार्थसाधननिपुणा तथा कमलसुरभि
देहा त्वमुगन्धः प्रसरन्नबाह्याशयाति तथा
केतकीगन्धभव्या केवडा इति केतकी कुसुमग
न्धसारसदृशसूक्ष्मगन्धवती अथवा कम
लसुरभिदेहेति केतकीगन्धभवेति वि
शेषणे भयदानात्कमलसुरभिर्वक्त्रापे
क्षयोत्तम वक्त्रात्कमलगन्धो यस्याश्चायाति
देहाच्च केतकीगन्ध इति भवतीति तथा भवि
विचरति यथा स्यागमनमाश्रुधं जनयति द्रुत
निःशङ्कस्त्रङ्गमने समर्थः तथा स्वललिता
कपाणीप्रियहितमधुरहृदयावर्जकवाणीस्व
यः ॥ श्रमस्त्वष्टम ॥ ९० ॥ इतिदेवसत्वस्त्री

मधुरबहुलतहागान्धमाल्यानुरक्ता
शिशिरसुरभिमासे क्रीडने प्रेमपा
त्री श्रुतिविलसितगात्री प्रेमभागा
न्यपुंस्का भवति रुचिरमूर्तिमत्स्य सत्त्वो
पपन्ना ॥ ६१ ॥

निरूपणम् ॥ मधुरेति मधुररसप्रबहुलम

पद्देशा०

पंसा
वि
८

५०

त्रिप्रायेन नष्टा नष्टा शिशिर सुरभि मासे माघ
फाल्गुन चैत्र वैशाखे शुक्र शुचि ज्येष्ठाषाढौ माघादि
मासौ स्यात्तत्वेति मासद्वययोजनायां शि
शिरसुरभि मासद्वयत्र शिशिर सुरभि कृ
त्वाविति वक्तव्ये मासइति मासशब्दोहे शा
नौचित्यमिव यदा वक्तुमिन चायेप दे हेतवः
शिशिर ग्रहणेन शीतकालोपलक्षणेन सु
रभि ग्रहणेन पुष्पविकासोपलक्षणेन न
शीत्यमास ग्रहणेन पुष्पविकासमास ग्र
हणेन माघादि वसन्त पंचलभ्यते परत्यादि
वचने [illegible] नापि भाव्यमिति न किंचिदवद्यम् ॥
श्रम मासे ष पि क्रोडने विदध्यात्त्वे वपरं तत्रन
त्वंकै चेति सूचनार्थं प्रथम पाञ्चीस्तकम् ॥
पाञ्चीपारायि ञ्चीत्पष्टः कविरमतिर्वनलम
लकृत्वा गावादि मनोहर देहलतिके त्यर्थः
श्रद्धानेन गारेण कीर्तिमनछ प्रकृतिलक्षणाभि
त्यमाह श्रातिच्छ मत्व्यादिष्व बहुभावान
तारिणीति मिलवित्तहृति: नानाबन्धेरिति
न च प्रयासे मन्वछसत्वापरिकीर्तिता सेति ॥
इति मन्वछमत्वसीलक्षणम् ३१ ॥ ॥

गर्वितिऋचतुरगयोगेरूत्रमुहूर्हनासहस्त्वम्॥
श्रुतिदेहा इत्युविलेबमानदेहा कोपिनीश्रु
वल्यादि भवितमत्वी वचनमाधुर्यस्याविविध
तेकल्पनाभवितत्वम् मनेस्थ्रमासेषुचानवः
क्तानार्थाशीलादिवर्जिता ॥ इतिबदनसत्वः
शीललक्षणम् १२॥ वनेतिवनविहरणं॥

गरुऊचतुरगभारागौरदेहातिदेहा
तरुणहरिणनेत्री कोपिनीवीतल
ज्जा विविधमधुरवक्त्री मत्स्यमासानु
रक्ता मुनिभिरियमनार्था यत्तस
त्वा प्रदिष्टा १२ इतिकविशेखराप
रपर्याय श्रीज्योतिरीशकविविरचितमा
यकेप्रथमः सायकः ॥ ॥ ॥

रविविते पंचव

रूत्युगाद्करञ्जासजनकस्यानुविचरणेवित्वातत्रैव
स्वबंजानातीत्यर्थः तथारात्रिसंचरणेपिया
दिभ्रमादिकंनाप्नोतिमत्स्येनस्यानमनर्गलेषा
प्नोतीत्यर्थः मलिनेपिचित्तस्यामालिन्यंस्वयुक्त
वंचनम् परपुरुषवंजने आचारादिराहित्यं
वपैशुन्यंचमोत्सवायपतिपुत्रादिहिंसनम् ऊ

रात्रिसंचारदत्ता

स्मितेति आदारस्पज्ञास्मितत्वम स्त्रविरुढभोजना
दिकेनत्वहृष्टा विकृतेति वदनचन्द्रस्य विकृत
त्वे अकस्माज्जामज्जनकत्वम् अमत्स्थम् ॥ स्व
अज्ञानेनगंगगकारोन्यसत्वलक्षणं न्यथ्याहृ यथा
मेगीतशीलारसिकाति शान्तास्वगान्धमाल्या
दिरुचिः सुभागी विलासिनी निर्मलचारुवे।
शा गन्धर्वसत्वावनिता प्रदिष्टा ॥ व्याकुलाश्चा।
निशीलाच सोच्छ्वासबद्धस्तंभते निद्रासका
वसत्तेनागसत्वेति कीर्तिता ॥ उद्योगे निष्फ
लेऽरुयौत्रैस्वेसंभ्रामयेन्मदः अतितुष्टासत
तेकाकसत्वेति कीर्तिता ॥ अतितुच्छात्यमात्र
दानेनापियापरस्मिन्नुष्यतीति असन्तचपा।
लाघावसत्तेः त्रोन्तलोचना दन्तसंगरसक्ता
वकपिसत्वेति तांविदुः दन्तसंगरसक्तादन्त
दानदानादिनायधुद्धे तत्र सक्ताप्रीतेस्पर्धः
स्वभावादुष्टवाक्यानि विप्रयाण्येवभाषते
अपेतवागोस्नानादौ खरसत्वेति कीर्तिता ॥
अत्रसंग्रहे च सप्तवाह्यान्यानि सत्वादयो येतना
नीराणि मत्रभाषिताः प्रधानेप्रकृतिर्त्रेयास्तेषु
सर्वेषु पंडितैरिति ॥ इति पंचसायकविवरणे

लक्षणेषणाभिधानेनायकनायिकादिलक्षणनिरूपणाविधः प्रथमोलक्षवेषः ॥१॥ अथ सोपंप्रकृतिभेदनिरूपणपूर्वं नंदनगतमृगादिजातिकथनमवतारयितुमुपक्रमयति ॥ अथेति पुरुषः शशः शशजातिः सोमृगीजातिरित्येवमादिलक्षणेनयदासीत्तस्ययोः सो

अथशशमृगादिजातिभेदेन ...
मुरतभेदनिरूपणम् ॥ आरोहानरि
णाहतस्तुपुरुषालिंगेर्वरांगेःस्त्रि
यो ज्ञातव्याश्चरमणाह्रस्वरूणकलास
ख्योगुलैः सर्वतः ज्ञात्वातेपिशशा
हमाश्वतरगाः संकीर्तिताः कोविदै
र्गजोष्यश्वकरेणवश्चवनितास्संदे
पण्ढक्रमात ॥१॥

योनरस्तदाकीदृशेकीदृशेनरवतस्तएवंज्ञायतरर
नेवमधुनानद्धेदानिरूप्यतेश्लोकः आरोहा
दिति पुरुषालिंगेः उपप्रकृतिभिरारोहादाया
मादैर्घ्यात्तस्य ... ...
तानि दिश्य मानशशादिजात्युपलक्षितानास्तेः
याः याहशे प्रकृतिदेर्घ्यं नंदनमावेणशशादि

पं.सा
वि.
८२
५२

ज्ञातिमनन्तेषां ज्ञातव्यमिति तथा वर्गरोगैः स्त्री
प्रकृतिलक्षणैः परिणाहतो निश्चयतो गर्भ
ते पौनियावर्त्तवद्धमानात्मस्य गणादिजातिमन्वः
स्त्रियो ज्ञातव्याः श्वायामोद्देश्य परिणाहतो निश्च
ता तत्र समनन्तरवर्द्धमानांगुलसंख्यया उत्त्रप्र
कृति दैर्घ्येण पुरुष जातिज्ञानम् तथा स्त्रीप्रकृ
ति गत निश्चयतो अंगुलसंख्यया स्त्रीजातिज्ञानमि
रसेत्यादि ति तदेवांगुलमानमवतारयति तत्र रसाष्ट
ग्रहा नव ग्रहणकलाः सूर्यकला द्वादशेति
अत्र रसग्रहद्वादशानां विच्छेदकतया विवक्षि
तत्वात षडादिपर्यन्तं मंगलसंख्या रसश
ब्देनोक्ता पंचनवादि एकादशपर्यन्तं ग्रहश
ब्देन द्वादशादि चतुर्दशपर्यन्तं ग्रहणकला
शब्देनेति इत्थं च रससमांगुलपरिमितदैर्घ्य श्री
प्रकृतिमन्तः पुरुषाधमजातयः तथा न
वदशैकादशांगुलपरिमितदैर्घ्यप्रकृतिम
न्तः पुरुषा हषजातयः तथा द्वादशत्रयोद
शचतुर्दशांगुलपरिमितदैर्घ्यप्रकृत्या पुरु
षा ल्लरगजातयः इति स्त्रीजातिमवतारय
ति मेटगपइति षडंगुलपरिमितनैनया

ग्र

कृतिमत्वेन मृगादिज्ञातिमत्त्वः स्त्रियो ज्ञातव्याः
तथा च षट्सप्ताष्टांगुलपरिमितेनैवोपलक्षि
तयोनिमत्त्वः स्त्रियो मृगीज्ञातव्याः नवदशैका
दशांगुलपरिमितेनैवोपलक्षितयोनयो वडवा
वा ज्ञातव्याः वडवाजोटिकास्त्रियो यावत् तथा
द्वादशत्रयोदशचतुर्दशांगुलपरिमितेनैवो
पलक्षितयोनयः करेणुर्ज्ञातव्याः करेणुर्हस्ति
नीति इत्यं पुरुषाः शशवृषतुरगभेदेन त्रिविधा
स्त्रियश्च मृगीवडवाहस्तिनीभेदेन त्रिधेति सं
ग्रहः तथा चानंगरंगे श्रीरोहान्मदनोऽङ्कशास्त्र
पुरुषास्त्रेयाः मदाश्वस्त्रियो [illegible] योनीनां परिणा
हकैरसनवादिसांगलीकैः क्रमात् ज्ञातव्यास्ते
त्वनताः शशश्च वृषभाश्वाः स्युरेवांगना मृग्यो
श्वा हस्तिवदंगनाश्च कथिताः प्राज्ञैर्विभिः संग्रा
हादिति वृत्तं शार्दूलविक्रीडितं ॥ ८ ॥ पुंसीज्ञा
तीनि चूर्णप्रयोजनमस्याप्यधिकमवतारयति
शशकेति षट्सप्ताष्टांगुलपरिमितदीर्घप्रकृ
तिः पुमान् शशकेरस्तृक्रम पनन्सप्ताङ्गुलपरि
मितयोनिश्च स्त्री मृगीरस्तृक्रमं अनयोः शशज्ञा

पं.सा
वि.
६२
43

तिपुरुषमृगीजातिस्त्रियोरन्योन्याश्लेषेणनतंस
रतमेकरूपमुभयोः सुखकारीति । तथागोत
रंगयोरपि तथाचपुरुषोनवदशकादशांगु-
लपरिमितप्रकृतिर्वृषजातिः एतदंगुलपरिमि
तयोनिस्त्रीवडवाजातिरनयोरपिवृषज्ञा-

शशाकहरिणपत्न्योर्गोतुरंगोश्लेषे
वं हयगजपतिनार्योरेकरूपंरतंस्या
त् इहभवतिनितांतंप्रीतिरन्योन्ययो
गा दतसुरतमशक्यंस्त्रीकथंनाष्ट
ऐणेति ॥२॥

तिपुरुषवडवाजातिस्त्रियोरन्योन्याश्लेषप्रकृतिह
यपरिमाणसाम्यादु तमेकरूपत्वात्सुखकारी-
ति ।२॥ एवंद्वादशत्रयोदशाचतुर्दशांगुलपरि
मितप्रकृतिर्दीर्घः पुरुषोश्वश्चकः एतत्सं
ख्यपरिमितांगुलयोनिर्नेन्याचस्त्रीहस्तिनीअन
योरपिध्वजकामयमानसाम्यादतमेकरूपा-
मिति तुरगजातिपुरुषहस्तिनीजातिस्त्रियो
रपिप्रकृतिमानसाम्यादतमेकरूपत्वात्सुख
कारीति तदेतदुक्तं शशमोन्ययोगास्त्रितान्तंप्री

त्रिरिति योगः संगतिः योगः सन्नद्धनोणापथा
न संगतिर्युक्तिरित्यमरः नितान्तमतिशयेन
त्वमेवानुभूतनितान्तप्रकृतिसमर्थयति अन
मरणमिति यथातिशयितशीत्यानाहृणीसीता
हयोपुरुषंदिहृवशगाहिणतमापन्न अनुपा
स्यात्मरणगामनेकथंनाश्रणोतिति देहमा
त्रिक्षस्वदेह दाहं कथं न स्वीकरोतीति ना
हत्वेवमनयोः परस्परमनुभूतज्ञातेयत्स्व
विरहस्मरणेनासो स्वजीविते व्यर्थमन्यमाना
भर्तृमरणे स्वदेहत्यागमपि स्वीकरोतीत्यर्थः॥
अत्र कल्याणमल्लः हरिणीशशयोर्हयाश्वयोः
समयोगः करिणीतुरंगयोः भवतीह समा
गमे मिथो नितरां [illegible]
[illegible] प्रीतिरनंगसंगरे इति मा
लिनीहरतम् तहृदत्पगुणदोषाः स्वनिरूपिता
न्येव ॥२॥ म्रगीति अत्रार्थः म्रगजातिः स्त्री षट्स
मांगुलपरिमितयोनिनेत्रास्ती हयजाति
स्त्रीपुरुषः नवदशैकादशांगुलपरिमितप्रक
तिदैर्घ्यः पुरुषः १ नष्याहृषभीतुरंगमितिहय
भीजातिस्त्री नवदशैकादशांगुलपरिमितयोनि

नी.१

पंसा
वि
४४

55

नैश्चाश्ची तुरंगजातिपुरुषः द्वादशत्रयोदशा
चतुर्दशाङ्गुलपरिमितप्रकृतिदैर्घ्यः एतमान इ
तनयोर्मृगीहस्तिनोर्हस्तिनीतुरंगयोश्च सुप्रका

मृगीहस्तिचेहस्तिनीतुरंगमस्याप्यमेत
द्वितयं वदन्ति अश्वाशशागोकरिणीषु
तनवनीचं हयंतनाष्टिकं रनसूक्ष्मम् ॥३

नेदीर्घतादुभयस्माप्याभावादुष्णं रतमिति ॥२॥
अश्वा इति स्त्रीवडवाजातिः नवदशैकादशाङ्गु
लपरिमितयोनिर्नैश्चापुरुषश्च शशजाति षट्
सप्ताष्टाङ्गुलपरिमितप्रकृत्यायामः १ तथा
गोहरिण्योरतं चेति पुरुषो वृषजातिः नवद
शैकादशाङ्गुलपरिमितप्रकृतिदैर्घ्यः स्त्री हा
स्तिनीजातिः द्वादशत्रयोदशचतुर्दशाङ्गुल
परिमितयोनिर्नैश्चाश्वनयोरश्वाशशयोर्हस्ति
मृगहस्तिन्योश्चरते स्त्रीप्रकृतेरतिनिम्नत्वात्
पुंप्रकृतेर्हीनदैर्घ्यत्वाच्च नीचमेतदुभयमिति
अतश्च सूक्ष्मं यथाश्वाश्वा तथा तनाष्टिकं रनभवती
ति तथा चानंगरंगेऽपि हरिणीहस्तिनं तथा
श्विकातुरंगं चोच्चमिति हयं रते तरगीशश
के हि पी हस्ति समन्मेत द्वितयं तनीचकमिति

वृत्तसमुपजातिः तथाचतल्लक्षणम् स्यादि
न्द्रवज्रायदितौजगौगः उपेन्द्रवज्राजतजास्त
तोगौ अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीया
वुपजातयस्ताः इति अत्रच स्रग्गीहृदयं चेद्धृदयमीन
वेनामितिप्रथमपाद उपेन्द्रवज्रालक्षणं यथा
।ऽ। ऽऽ। ।ऽ। ऽऽ इति जगणतगणजगण
गुरुद्वययोगात् अत्रच पदान्ते वेति परिभाषा
णात् तरेगा इत्यत्रान्त्यवर्णे लघुत्वेपि गुरुसंज्ञा
करणान्नदोषः अन्यस्य मेतद्वितीयं वदन्तीति
द्वितीयपाद इन्द्रवज्रालक्षणं यथा ऽऽ। ऽऽ।
।ऽ। ऽऽ एवंतृतीयचतुर्थपादयोरपि स्थमेव

स्रग्गीहृदयं हस्तिवपुः पाशं चेद्दक्षिणे
नीचं सर्वं तु वदंति प्राणप्रभेदेपि न
चइवन्ति तस्मिन्नत्यन्ति कदापि
वामाः ॥७॥

नुभयलक्षणयो गाद्वृत्तमुपजा
तीति ॥४॥ स्रग्गीद्वयमिति सी स्रग्गीजातिः
षट्समांगुलपरिमितयोनितेत्रासौ भवे
त् तथाद्वयमिति अथवाजातिः पुरुषः द्वादशत्र
योदशचतुर्दशांगुलपरिमितप्रकृतिर्देव्यः १

पंसा
वि
८५
45

तथाहस्तिवक्षशशंवेति हस्तिवपृहस्तिनी:
जातिः सोऽजातिः सोद्वादशत्रयोदशवावंगु
लपरिमितयोनिर्नेया शशः शशजातिः
पुरुषः षट्सप्ताष्टांगुल परिमितप्रकृतिर्देव्योः
पुरुषयोनयोर्भयोरत्यल्पनीचेरतं वदंति प्र
कृत्योरेतिरेतेनतर त्वादल्पमतिनीचेचेत्यतिश
भूत्योमयसवन्योनकर्षणेयः तत्रमृगीहयग
तमतल्पसंतम हस्तिनीशशगते चातिनीचसं
तम इतितथाचकल्याणमल्लोपि करेणीहय
योर्यीगवतमत्यल्पकेविदुः हस्तिनीशशयोश्चा
प्यवंतत्स्याहतितीचकमिति अत्यल्पनीचमिति
अतिशत्रुतोभयोरपि विवृत्तिनउत्सितंतो
प्रकल्पयति शशेति एतस्मिन्नल्पज्ञातिनी
चाख्येसुरतेभये श्राणश्रमेऽपि प्राणस्फो
टनपर्यंतं पद्मिनीत्वादिजाम्नसारेरण्य
यावत्पुरुषः प्रयत्नेक्रियमाणेपि वामाः
सुदयीनद्रवन्ति विद्रुतचन्द्रकलानभवन्ति
प्रयासेवेतनापिचन्द्रकलोद्दीपनंनजायते
तदभावेचकामोद्दीपनाभावात्ताः कदावि
दपिनतृप्यन्तीति विरतसुरतत्पोनभवती
ति कदापिवामा इत्यत्रनिनमवम इत्यपिपा

दः तत्प्रशंसा या मतिशायनेवामतम् ॥
स्वगीहष्ठमिति स्वगीहृयमिति च समाहारैक
त्वेक्लीबनिर्देशः अत्रापि सूत्रमपन्नानि ॥८॥
पूर्वाह्हिष्टसमादिभेदानां फलमनुवदति श्री
निरिति समासेशशाकहारिणपन्नोरैति

प्रीतिः समासाघान्तरते समासेनीचो
स्थके याश्रितपववृष्टिः अस्तस्थके
चाप्यतिनीचकेवहयोर्नकस्यापि
चतुष्टिकृत्ता ॥५॥ स्त्रीपुंसयोः सा
म्यतरं प्रशस्तं मध्यहृयमध्यमसाम
नति अस्तस्थके चातिनीचकेच नु
ष्टिर्नपुंसानचसद्दरीणाम ॥६॥

स्नोकोहिष्टसवते नीचोस्थक इति स्वगीहृष्ठ
वेदिति स्नोकोहिष्टउस्थनीचाख्यसवतहयेश्र
स्तस्थक इति स्वगीहृयमिति स्नोकोदिष्टअ
सस्थातिनीचाख्येरतहये नकस्यापीति स्थिष्यः
पुंसोवेतिनीचोच्चाख्यभेदचतुष्टये योषित्सर्वे
क्तत्वात् अत्र नकस्यापि तुष्टिरिति संगतम् ॥५॥
पतदेवविहृणोति स्त्रीपुंसयोरिति मध्यहृय

पंसा
वि
८९
40

मुख्यत्वं नीचत्वं चेति मध्यममिति एकपद-
नः स्वतन्त्रभावात् अत्र कल्याणमल्लः तत्र प्रशस्त
स्वरं तत्समं स्यादङ्गुष्ठं मध्यममेव विद्यात् नी
चैर्यो मोक्षस्तु मध्यात्तिनीचमत्यन्तनिन्द्यं कावि
भिः प्रदिष्टम् इति अत्रोभयेत्यमुख्याति नीचत्वे
स्वरान्त स्वरविशेषयत्नस्वभाव उक्तस्तन्नि मि
त्तमपि सप्तवददति प्रमाणहीनलिंगेन स्वीक
एकं नैवप्रशस्यति अतोन नीचसंयोगेन हि गा
स्तुतिर्योषितः तथा च रागमध्येनारीगणमस्
न्ते कोमलस्वरतम् अतिप्रमाणलिंगेनन्ना
सामां संभवेदिति अत्रापि स्त्रीकोभये हन
मपन्नातिः पंचविधानत्वसर्वस्वाहि विशेषः एवं ग्रो
पेन्द्रवनालदाणपूर्वं मिह त्रिवनालदाणमू
वमिति ॥ ८ ॥ तदेवं प्रशस्तमध्यमनीचभेदेन
स्वरं त्रिधास्थितिमापन्नम् अत्रैव क्रियाभेदेना
भेदकल्पनां प्रदर्शयन्नवतारयति प्रचण्ड इति
यदेतत्सममध्यमनीचभेदेन त्रिधा स्वरतत्त्वमुक्तं
तत्र कश्चित्स्वरतभेदः प्रचण्डवेगः कश्चिन्मध्य
वेगः कश्चित्स्वल्पवेग इति समादिभेदगतत्वेन

नवधात्वमस्यजायते तथाचप्रस्तारक्रमेणापि
प्रदर्श्यते समः प्रचण्डवेगः मध्यवेगः लघुवे
गइति ६ मध्यमः प्रचण्डवेगः मध्यवेगः लघु
वेगइतिज्ञाताः षट्भेदाः ९ तीव्रः प्रचण्डवेगः

प्रचण्डवेगस्तथमध्यवेगस्तथापरः स्या
ल्लघुनामधेयः त्रिसस्त्ररूपणात्त्रयोव
योहस्त्रिधाकवीन्द्राः स्वरतो वदन्ति ॥७॥

मध्यवेगः लघुवेगइतिज्ञाता नवभेदाः ९ इत्येव
वंइवेगवत्वादिभेदेनत्रयाणांसमादीनांनवधात्वं
जायते इत्यमपज्ञातिः ॥ ७ ॥ अत्रैव पुनः क्रियाभेद
नसप्तविंशतिभेदभिन्नतां प्रतिपादयितुमाह
शीघ्रक्रियइति उक्तंप्रचण्डवेगइति तत्रासौमंव

शीघ्रक्रियः कश्चन मध्यमः स्याल्लघुक्रियः
स्यादथकश्चिदेव पुनस्त्रिधाकालवशे
नसंसारं तु समस्तमन्तिनेत्र २७ संख्यमा॥८॥

दवेगः कश्चिच्छीघ्रक्रियो द्रुतक्रियः शीघ्रकाल
वर्तीत्यर्थः कश्चिन्मध्यमोमध्यमक्रियः नातिद्रु
तनातिमन्दक्रियः कश्चित्तु मन्दक्रियइतिप्रचण्ड
वेगस्यत्रिधात्वम तच्च समस्वरतादिगनवेनत्रिधे॰

ति नवधात्वमेकस्य एवमन्ययोरपि प्रत्येकं नवधा
त्वमिति मतिनेत्रसंख्यम् सप्तविंशतिभेदभिन्नमि
दं सुरतं जायत इत्यर्थः तथा च सुकुमारमतिबोध
नाय प्रस्तारः प्रदर्श्यते उच्चः प्रचंडवेगः मध्यवे
गः लघुवेगः ३ मध्यमः प्रचंडवेगः मध्यवेगः
लघुवेग इति षट् नीचः प्रचण्डवेगः मध्यमवेगः
लघुवेग इति नव ९ एवमेव पूर्वप्रस्तारितानां नवा
नां शीघ्रक्रियादिभेदेन सप्तविंशतिधात्वं यथा ॥
उच्चसुरतभेदे प्रचण्डवेगः शीघ्रक्रियः १ मध्यम
क्रियः २ लघुक्रियः ३ एवं मध्यमवेगेपि शीघ्र
क्रियः १ मध्यमक्रियः २ लघुक्रियः ३ जाते ६ ॥
लघुवेगेपि शीघ्रक्रियः १ मध्यमक्रियः २ लघुक्रि
यः ३ इति जातमेकस्य उच्चसुरतभेदस्य प्रचंडवेगा
दिभेदेन नवधात्वम् एवं मध्यमनीचसुरतभेदयो
रपि प्रत्येकं नवधात्वेष्टादशतिरूपाणां पुनः सप्त
विंशतिधात्वं जायत इति अत्र पुनर्नरनारीद्वय
गतत्वेन सप्तविंशतिभेदानामेकाशीति भे
दभिन्नत्वं जायत एव परन्तु प्रकरणे कृतातद्भेदक
लनामनपेक्ष्यैव मतिनेत्र २७ संख्यमित्युक्तम् ॥
अत्रानंगरंगे चिरमध्यमशीघ्रसंभवानां नरनार्योस्त
विसृष्टिकृत्याने समतानाप्रभृतिप्रभेदेनानवधैवं सर

तेसमीरितम् तथाचण्डमध्यममन्दाख्यांसोन्वे
गोस्त्रुविङ्स्तयोः क्रियाचात्रविपाशोकालवुमध्य
चिरोदया अत्रापिकालभेदेननवधात्वसमूहये
त् सप्तविंशतिभेदत्वंकीर्तितादिइतित्रुपरिति वि
सृष्टिः कामसलिलस्रुतिः ॥८॥ अत्रादिमांत्रे

हृष्टप्रहासमदनाकुलत्वं रेतोबहुत्वं
खलुचण्डवेगे शीघ्रागतिश्चाप्यवि
लंतमध्येमध्यंलघोमन्दतरंचसर्वम् ॥

लक्षणमवतारयतिहृष्टेति प्रहासहृष्टत्वंबहु
शुक्रत्वं कामव्ययताच प्रचण्डवेगलक्षणम् पत
न्माध्यमध्यमवेगलक्षणम् पतन्त्रितयविलंबनाल
घुवेगलक्षणम् कल्याणमल्लः प्रचण्डवेगबहुशो
विसृष्टिः कामाकुलत्वं रतिलोलताच स्यान्मन्दवेगवि
परीतमेतन्मध्यभावः खलुमध्यवेग इति विसृष्टिरि
तिकामसलिलस्य इमेउभेअपिउपजाती ॥९॥
अथोद्दिष्टशशकादिजातीनांलक्षणमवतारयि
तुमाह अथेत्यादि शशकइतिशशइवशशक
इतीवार्थेकः शशजातिमत्वाद्वासंज्ञायाकन् स्वम
साधारणं सजातीयविजातीयव्यावर्तकंरूपंस्वरूप

पं.सा
वि·
८८
58

मिति स्वरूपशब्देन लक्षणमुच्यते मृगजातिपुरु
षलक्षणं निगद्यत इत्यर्थः शशा मृगजातयः पुरु
षाः पंच स्युः पंचलक्षणेन ज्ञातव्या इत्यर्थः वंशनल
क्षणस्य शशत्वादय आकारेणापि शशजातयः ॥
पुरुषाः प्रत्यभिज्ञातव्या इत्यर्थः एवमन्यत्रापूर्वे

अथादौ शशकस्वरूपं निरूप्यते ॥ दीर्घा
क्षाः सूक्ष्मदेहा मृडुविषमगमा लंबक
र्णाः सुवाचो ग्रीवायां जानुदेशे कर
कमलतले कालिमानं वहन्तः अल्पा
हाराः सदोषा अमितशयनकृतः कान्ति
मन्तोपनाद्याः क्रीडावन्तो विनीता ल
घुतरसुरताः पुण्यभाजः शशाः स्युः १

कीदृशा इत्याकारप्रतिभिज्ञापनं विशेषणद्वारेण
पत्यस्यति दीर्घाक्षा इत्यादि तत्र दीर्घाक्षा हरिण
स्तिसदृशा वा मनोहरनेत्रा इत्यर्थः तथा सूक्ष्म
देहाः स्वल्पदेहलतिकाः तथा मृडुविषमगमाः
मृडुः कोमलो विषमो वीचुच्चलनावदितस्ततो वि
लासभरितो गमो गतिर्येषामिति तथा लम्बक
र्णा विलंबायतश्रवणयुगाः तथा सुवाचः को

लमधुरस्निग्धवक्तारवाचः तथाग्रीवायोजान
देशे करकमलतलेकालिमानेकार्षण्णेषणा
मतोवहून्तः श्वेत्रवह्निणज्ञातिवेमवलिमिते
कुसशारव्वावेषाम् उपलक्षणंचेदम् पादौ
कृजंघनज्ञानदेशानांतत्रापिकालिमभरिता
इतितथास्वल्पाहाराः अविमितभोजिनः त
थास्वशौचावाराभ्यन्तरशौचाचारवन्तः तथा
मितशयनकृतः समवितकालेप्रहरमात्र ।
शायिनोलघुत्थानाश्च तथाकान्तिमन्तोला
वण्यभरितदेहाः तथापतापाः समदारा
शयाः सन्निचयनवन्तोपिलोकेलोकानागज्ञा
तीयानेतेत्रगणेनासमपारोहन्तीमापायहू
णेनघातितम् इत्थंचयनाप्याइतिसमर्द्धि
भाजइत्यर्केभवति तथावाक्समानदमीकपङ्क
ग्तेयथापरेषामिति तथाक्रीडावन्तोविहार
शीलाः सत्याद्दिशीतिभाजइत्यर्थः तथाल
घुतरसरताः शीघ्राल्पकालस्यपरस्येवदापि
सरतक्रीडावन्तइत्यर्थः तथाचकल्याणमल्लः
प्रायःकोमलकुन्तलाः स्तुहशः शान्ताश्चत
न्वाशनाः सत्कांगाः शुचयः सर्वहितलसत्वाल
ल्पाल्पदन्तालस्था विभवः करज्ञानपादजघन

तथाविनीताः
सनुचितविधे
पशिक्षावन्तर
त्यर्थः ।

पेसा
वि॰
६१
लघुभोजनोः तु
कृशासनाः ५१

श्रीवीरुश्रुयपामत्ता यन्याः स्वल्परतोः सुताल्वि
मदनस्यन्दाविनीताः प्राशा इति श्रुवहृशाप्र
श्रुतमायामवलम्बितेयम् नच्छाशना इति दल्प
पादे लघुपश्चिमदेहार्धाः शारीरपूर्वार्धगौरव
युक्ताः पश्चिमार्धेलाघववानिता इत्यर्थः दन्ता
नानल्पकमविषमत्वम् अल्पत्वंसूक्ष्मत्वम् इ
तेस्रग्धरामत्रेर्यानांत्रयेण त्रिमुनियतियुता
स्रग्धराकीर्तितेयमिति मगणरगणभगणन
गणयगणत्रिकयुता त्रिवारंमुनिभिः सप्ता
भिर्यतियुतेत्येकविंशत्यक्षरा स्रग्धरेति त
स्याःप्रस्तारः SSS|SIS|SII|III|ISS|ISS|ISS| इ
तिशशाजातिपुरुषलक्षणम् ॥ १० ॥ ॥
स्फारकाराः पीनविस्तृतशरीरसंस्थानाः सद
र्पाः साहंकाराः परोत्कर्षासहनशीलाः त
थाम्बरनरसकलानुमताः नडत्कण्ठाशान्ति
प्र॰ यावत्कुलितविधेयान्त राः नच्छमनार्थमे
कैवपातिनशिरस्का इत्यर्थः अथवादेसयुक्
स्तावपिसुनसदभिलाषकत्वा नैवस्थितिभा
जः तथासन्दरांगाच्छविद्योतनिर्भरगात्रला
तिकाः तथास्फोटकाः कवाटसंहननवक्षः स्थ
लाः तथामस्थीर्षाविस्तृतविकासिमौलयः तथा

समसमजङ्घविरेणुविषमोदराः कच्छपसमानऊ
न्नयइत्यर्थः तथा मांसलालोलनेत्रा इति सम
सितैपदम् तथा च मांसलाबलवन्तः पुष्टाङ्गा म
तिता मा इति वा अलोलनेत्रा अचलनेत्राः स्थिरनि
विडनेत्रा इत्यर्थः तथा चामत्र स्थिरदीर्घलोचन

अथ वृषलक्षणम् स्फाराकाराः सुद
र्पाः सुरतसकलालुब्धलाः सुदन्ता
गा गाढस्कन्धाः सुशीर्षाः समसमजङ्घ
विणो मांसलालोलनेत्राः अल्पतोयो
दनासा लघुतरधृतयः कोपनामध्य
वेगा उद्दामेरवतार्कसादयतिनव
मितेरंगलैर्यैरपि च क्रम ॥ ११ ॥

भत इति वृषलक्षणे तस्मात् मांसला अलोलने
त्रा इत्येकारप्रश्लेषसमसितैपदं व्याख्येयम् तथा
अल्पतनमत्रोफनासाः समच्छ्वसितायतनासिकाः
अल्पतन इव चाथनासारोकाभि प्रायेण व्याख्येयम्
नासारोके अपि समच्छ्वसितायतनये षामित्यर्थः
तथा लघुतरधृतयो ऽल्पानेपि धैर्यो व्याचितक ।
लाहारिण इत्यर्थः कोपना अगभीराशया इत्य
र्थः तथा मध्यवेगा मध्यमक्रियाः मध्यमगति
मालम्बा कार्यनिर्वाहिण इति तथा वरकरस्ता

पं.क्षा
वि
५
50

हस्तयोर्लौहित्यमभरितानाइति चिह्नं पुंव्यंजनं न वृषि
नैवशलैर्यैर्विभ्रतीति भागकमेवान्हदितमूलम
श्यमेव शशजातेरपितल्लक्षणं उक्तत्वान्नपुनर
न्नोक्तं गलपरिमितेहितेस्यतङक्रमेवेति हन्ने
स्वगपरा इति हयजातिपुरुषलक्षणम् ॥ १ ॥

अथ खरलक्षणम् ॥ कार्पटहस्ताबलि
ष्ठाः समसितदशनाः पीवरस्कन्धवक्ष
ग्रीवाबाहूरुदीर्घाः पर्वहितनिरताः
शस्तस्निग्धवाचः निर्लज्जाश्चारुशी
लाः पृथुतरगतयश्चण्डसंभोगरक्ता
अश्वालिंगे बृहन्तो भवति जनमताभा
॥ न सेव्याश्वतीभिः २ ॥

कार्पटइति अश्वाश्वजातयः पुरुषाः एवंलक्षण
लक्षितास्तेषां तथा च कार्पटहस्ताइतिकार्पटयन्तः
मामेसहर्षाहर्षेण तत्कार्पटेयेनिर्वहन्तीत्यर्थः ॥
विषयमवलोक्य निर्व्याजमयत्नेनाधावन्तीतियाव
त्. तथा बलिष्ठा भारोद्वहनशक्तिमन्तः तथा
समसितदशनाः दशनानां समत्वमभरादि
कोभयपृष्ठां पोयेषां विवरेन विद्यतइत्यर्थः त
थापीवरेति पृथुविस्तृतवक्षग्रीवा येषां चा
दंष्ट्रिग्रीवाश्च पृथुविस्तृतानीत्यर्थः तथाबाहू

इतिदीर्घ

रुदीर्घबाहवो दीर्घा रवस्त्वेत्यर्थः तथापरहित
निरताः परेषामानन्दाल्पायमेव स्वशरीरखेदम
पियेसौकुर्वन्तीत्यर्थः तथाशास्त्रसस्त्रिग्धवाव
इति लोकहृदयावर्जकसरसमधुरगंभीरसंभाषिण
इति तथानिर्लज्जाः स्वपरकार्यलज्जायस्त्वा
द्काले येन नाशयन्तीति लज्जाराहित्यमिदममी
षांगुणत्वेनैव गण्यते इति अतएव दन्तगुणम
परं विशेषणमुपन्यस्यति चारुशीला इति शी
लस्य चारुत्वं स्वस्वामिकार्यसिद्ध्यर्थं लज्जात्याग
स्वदेहखेदाचिन्तनमिति तथा दृष्टुतरगतयो
तिशीघ्रगामिनः अतिशयश्च दीर्घमार्गाति
वाहनमपि सूचयति तथाचण्डसंभोगरसा इति
अतिकठोरयौवनाहजनकसंभोगप्रीताः अतएव यु
वतिजनमता इति तथाच स्त्रीचरित्रे दीर्घलिंगो
हयाज्जातीचटमैथुनकारकः स एव वल्लभः स्त्री
णां न स्थूलेन वपाण्डितेनेति चटमैथुनकारकत्वं
निवारं वारं मैथुनकारीत्यर्थः तथाच कल्याण
वर्मा हयाः एवंडवतेरताश्चुम्बकवान भानस
त्वांगुलीभिर्द्वादशांगुलदैर्घ्येणाचिह्नवहन्ता
इत्यर्थः अश्वचयुवतिजनमता इति विशेषणेलि

पं स्ता
वि
५८
51

गंवहन्ते मानं संख्यांगुलीभिरिति मध्ये नाभितम
पिन तथाख्यावक्षोदेकरोतीत्यतिन तथाऽङ्कृहम् वाक्य
गंभीकरणाहिमवन्नवख्यावक्षोदा दोषरितिलिंगंवह
न्तेश्म स्य मापेन वाञ्छान संख्यांगुलीभिरिमपेन्ना
भृत्पणान मध्ये युवतिजनमता इतिविशेषणेनत
थापिपायकमितिसर्वसम्मतत्वात् अथकल्याण
वर्माविशेषमाह निर्मांसमरवमण्डले परिमितंम
ध्येलंबुकर्णयोः स्कन्धेवत्युरमप्रमाणमवसिष्ठि
गंधवशीमोऽङ्कमे पीनेपश्चिमपार्श्वयोः पृथुतरे पृ
ष्ठप्रदानेऽजवे जानीयाज्जितमारुतेच सर्वकैलेगुंते
प्रशस्तेर्गुणैः अत्रार्थः अश्वजातिके शुकृषमी
हन्तलक्षणं जानीयादिति मुरवमण्डले निर्मांस
मिति अत्र तिमांसमभरितं मुरवमिति परिमितं मध्ये
कृशमानं कर्णयोर्लंबत्वे कर्णयुतमित्यर्थः ब
धुरं न घनं स्कंधोः समित्यर्थः अप्रमाणमवसिष्ठानिपी
नायतवदनसमित्यर्थः तथादीर्घं स्थूलशिरोरुद्दा
श्वलदतिस्फारवेतागाः क्रोधनाग्रतनेहृशदीर्घक
न्धरदक्षोग्रानतालेभिनः पीनेरतः स्थूलदीर्घ
बाहुयुगलानिज्ञालवः सालसाः प्रोन्नावक्रन
लांछिजानुयुगलागंभीरसंभाषिणः दृष्टाःख

एउत्तेनरत्नाश्रुनितरांदीर्घीशलिखेणयः स्थूल
मीरतिलालसाबद्धभजोगत्यातएष्यानिताः
भूरिदानारविगान्धिमनमथजलाः प्रायस्तथाव्याकु
ला आदितोगलसम्मितेवतरगालिंगेसदाविभ्र
तीति अत्रबहुषलक्षणेनवांगुलमितेतरगलक्षणे
द्वादशांगुलमितिरहतावक्रोथितंशशलक्षणेषु
नरनतक्रमपिषडंगुलमितेविज्ञस्रस्रामितिस्थि
तम्तत्रादावान्तरलक्षणेषट्समाष्टांगुलमित
मितिशशलक्षणेनवदशैकादशांगुलपरि
मितेबहुषलक्षणेद्वादशत्रयोदशचतुर्दशांगु
लोमितेवतरगलक्षणेविकृयङ्कृतत्रोत्तममध्य
माधमत्वमूह्यम् तत्रषडंगुलउत्तमशशकः
सप्तांगुलोमध्यमशशकः अष्टांगुलोधमशश
कइतिपवंहषतरगयोरपिकल्पनीयमितिएवं
परविशेषः सहृदयैर्नेस्याप्यइति अत्रापिहतंस्व
ग्यरा इतिनरगजातिपुरुषनिरूपणम् ।२।। ॥
अथहृदिणपादिस्त्रीवाललक्षणमस्यापयति या
वत्पूर्वहंगीसमादिविशेषणविशिष्टांतावपूर्ज्यो:
वपूर्वहंगीस्मादिविशेषणविशिष्टांतावपूर्ज्यो
तिरीशनामासौग्रस्यकृतहृदिणीमृगजातिकथ
यति तथाचकथंभूतासौमृदंगीशिरीषपुष्पको
मलाक्षिरपांगीतथादीर्घनेत्राविकचोत्पलस्फा

^

गात्रीश्रुतनावधतीवकोमल

पंस्ता
वि॰
५२
52

रितनेत्रा तथाननकचनिचयाः नालकेशानिकु
रुंबा श्रगालेहजिनेजि स्नमूर्भिमत्सुं वितेननमिस
मरः तथादन्तबाहूरुमहीदन्तमहीसमसूक्ष्मा।
दन्ताबाह्नमहीकामपाशकल्पवाहूभयशोभि।

अथमहीगीलक्षणम् ॥ महेगीदीर्घनेत्रा
ननकचनिचयादन्तवाहूरमही घो।
णंभोजाभिरामेवहतियुगंवेदिमध्या।
सुकेशी सुश्रोणीकंबुकण्ठीहयुरुव
युगलंयावहन्संगलीकेः पविभिःक
न्दर्पगेहंकथयतिहरिणीतांवधूज्योति
रीशाः ॥ ६३ ॥

नीरूरुमहीपाणिस्थाराममहोरुयुगलरम्याधाच
करयुगंपाणियुगलेश्रोणिरुकवर्णयदंभोजेन
हृदभिरामंयावहतिकोकनदसहशाङ्घ्रिविंदया
तीति तथावेदिमध्यावेदिमध्ये...दिकानन्मा।
ध्यवत्सूक्ष्मालक्ष्पोदरी वेदिरग्निहोत्रस्थलीति
केचित् साधिनिमलेपनादिनासमतन्वीविष
दाचेति तथाव्याख्यानमप्पनवद्यम् तथासुके
शीदीर्घस्निग्धघनसूक्ष्मशिरोरुहा तथासुश्रो
णीशोभनकटिस्थला तथाकंबुकण्ठीवलित्रि
तयालंकृतग्रीवा तथायाऊरुचयुगलंहस्तिनिर

नतलयमसमस्तं च वहति तथा कन्दर्पगेहं म
दनमन्दिरं गृहमिति यावत् षड्भिरंगुलीकै
र्वहति षडंगुलपरिमितं तन्मेढ्रं वहति अतो ह
रिणी मृगीजातिरिति अथ वडवा हरिणी लोका।
विख्यातेति कोशादियं वडवा हरिणी मानदा लक्ष्मीरि
ति अश्वापि यावत् अंगुलीकैः षड्भिरिति या
यामायेदं समाष्टांगुलि मानस्यापूरुत्वात्
इत्यं षडंगुलिनिम्नयोनिकोत्तमा हरिणी समां
गुलिनिम्नयोनिका मध्यमा अष्टांगुलिनिम्न
योनिकाधमेति अत्र कल्याणमल्लः सान्द्राकुं
चितकुन्तला समशिरा लम्बीस्तनी गलनी फुल्ले
न्दीवरलोचनाल्पविवरघ्राणा च तन्वोदरी
आरक्ताधरपाणिपादयुगला पीनोरुका मा।
लया प्रायः कोमलवचलज्जा भजिका वल्ली
मृगण्डस्थली श्रृष्टोलः स्वकुरिकापिकस्वरा
स्तन्तरते लंपटा विभ्रमे स्तुतं गोपि मदनस्पन्दा।
तथाल्पापाना सश्रोणी सर्वलोगुलिगजग
तिस्तुं वनमनारागिणी त्येयानि म्नषडंगुलैः परि
मितं गुह्यं वहन्ती मृगीति हन्ते स्रग्धरा ॥ ९ ॥
इति मृगीजातिलक्षणम् ॥ एषा वडवा।

पंस्ता
वि॰
५२
53

श्रीवऽवालवेणीज्ञानिकातेषां मायाज्ञादीवैतेग
णीर्णाईषदायतोऽस्रु मल्लकानथाथावऽनेवेतिव
ड्रतन्नाप्रतिबद्धवः कपिशाः कडारवर्णाश्रुस्य
लाश्रुस्वस्माः केशौघभारा यस्याः तथाचैव नीः
लाबुजादीवेवक्रचकचायमानेयन्नीलाबुजे।
नीलोत्पले नद्दश्याममेवेवलायतेप्रातिर्णीया।
स्याः तथासललितगमनागाढवेगाविलासा।
भरितगमनानथातेगीतिवदोज्ञोलनाबुसुल
नभेरुर्थः तथागंभीरस्त्विग्धनाभौनिम्नवन्ने
लनाभिकातथाबलिभियैवनारोहणेभून
त्रिवलिभिरुपनतागंभीरभावा तथाश्रोणि
तिकटिगौरवेणवनभ्रापोमवीदोर्णेजेवा।
हीपभूमिस्तनवएडानीलाहतादीनिनववर्षा
णिनत्संख्यागुलीकेनवांगलपरिमितेनेश्रेग
लगोकेयोनिरन्ध्रेवहतीतिश्रद्धापिनवयरुणे
मत्वावऽवागतेष्याख्येयम् मध्यमापमेया।
स्तदशैकादशांगलगत्यमितस्तथम् श्रद्धाप्यने
गांगाकारः मौलिनिश्रमसन्नतेविदधतीस्र
लरुजसान्दैः कचैर्नीलांभोजदलेन्नणायतगल
श्रोत्रानना कोमलापीनश्रोणिपयोधराश्रुभग

तिरीभीरुना भीरुदा किंचित्स्वल्परागा सलज्जा
त्तामोदरी कोपिनी शोणांभोरुहचारुपाणि
चरणा निद्रा स्वभोजनप्रिया विल्लोणं दयती कटिं चल
मनाः कानेव रागान्निताका माभः पललाभगानि
स्वविरंसंभोगकाले श्रवेद्धि तेयावडवानवांगलमि
तं गुल्यं वहन्नी वुपैति तिहतेस्वरूपरा ३ तिवडवाजा
तिस्त्रीलक्षणम् ।१४। अथैसोस्त्रीहस्तिनी हस्तिनीजा
तिस्त्रीत्वेयायास्थूलांमास्थूलपुरुषाच तथालघुतर
नं घनातिसूक्ष्मलोचना तथाभूमिस्थलस्पर्शाम
ध्यभागा स्थूलमध्येत्यर्थः अल्पकेशी ह्रस्वलोकके
शीतथा हीनपर्वीतिमध्यग्रंथिः तथातिकृष्टाचि
रकालेरोषधारिणी तथा निर्लज्जा स्यानेपिलज्जा
त्यागिनीराभसोक्तिगंदभवद्दुत्तभाषिणी परंतु
हस्तिनीलक्षणे हूदस्वरकथनमपलक्षणमेवगं
भीरह्रदस्वरेत्यर्थः तथानरलितमदनासततेम
दनविक्कलान मदनेनासौनत्वलीक्रियते यावद्
तावेवमदनेनत्वलयतीति इविसमै हृहस्याभि
त्रिमर्थः गुल्मपश्यम अत्रापिरविग्रहणं व्याद
शावतदंशागलोपलक्षणमिति मन्येयम अत्र
कल्याणमल्लः पीनत्वाणकपोलकणीगलकाग्र
स्फारिलम्बोष्ठका पिंगादीपदवक्त्रापर्वतिवक्ताः१

स्वल्पनीलालकाक्रूरस्थूलकरांघ्रिबाहुयुगला
गंभीरस्खलत्स्वरा कामांतासक्तमतीदन्तदशनाङ्कदा
ववीनवया ३ः शीलाशवलाधिकाष्टुकचाकृष्टे
कसाध्यारता॥ वसन्ते हृष्टभोगिनी च चित्तरापापेव
बहुस्पृहा विभ्रमेभमदोग्रगन्धमपि साकन्दर्पनी
रंसदा हेयाभावमिताग्रलीक मदनावामावुपे
हस्तिनीति पदवक्रपर्वनिवहेतिपदेषुपादेषु
वक्रोरालः पर्वनिवहोग्रग्रन्थोचोयस्याः हृष्टभोगि
नीबहुभोजिनीचिरकालस्मरतप्रियावा पेभम
दोग्रगन्धमिति इभसंबन्धि मदवदुग्रगन्धमिति
हस्तस्वरूपा इति हस्तिनीजातिस्त्रीलक्षणम्॥
एवं स्त्रीजातिलक्षणनिरूपणम् अथ सर्वाङ्गना
साधारणधर्मनिरूपणम् बालेति अत्रार्थः षोड
शवर्षपर्यन्तं याकाचिद्वनिता वालेत्युच्यते ततः
सप्तदशाब्दादारभ्य खवह्नि ३० हृकं यावत्त्रिंशत्त
माब्दं यावत् तरुणीति कथ्यते ततोपि खेषु ५०
मितं तावत् एकत्रिंशत्तमाब्दादारभ्य पंचाशत्तमा
ब्दं तावत् अस्मै प्रौढेति कथ्यते अतपरस्मादव
स्थाविशेषादनन्तरं षष्टितमाब्दान्ते अस्यावार्तिव
मिता गर्भग्रहणे वितृष्णामिता समतीता वन्ध्या
प्रसूताख्यफलरहितेत्यर्थः तृष्णाभावे फलोद

यस्यकान्तामाशेतिभावः ईदृशीचसतीहृद्यास्यां
जरन्तीमेतामपयातीति परं न कामिनी कामाभि
लाषस्तदाप्यस्यावर्तनपर्वेति केचित्तु यान्ति पंचाश
तः न्तयमिति योगी स्वरकथनात्तं च शान्तमाहुमे
वगर्भस्यहृण्यं चित्तमात्रेव स्त्रीणां संभवतीति वद
न्ति अस्मौ चेत्रुपैः स्वार्थजागरूकैः स्वाहितेच्छुभिरि
ति यावत् स्मरताभिलाषवत्यपि रतेरत्याज्या नया
कामो न निषेव्य इति अस्मौ हितदाता हृगवस्याज्ञा
यते यस्यामपभज्यमानैषा पुरुषमेतद्धावो
षयतीति तत्कामकः श्रृङ्कः सन्नपत्नेणपरिभू
यते इत्यस्मौ रतेनत्याज्या अत एव समनन्तरमेववद
ति हृद्या जीवितहारिणीति परं तु सहचारिणीत्वा
दिवी दयार्थीदानाशनपानादिभिः सम्मान्येति प
तदेव पुरुषाणां पुरुषत्वं गण्यते यत्स्नातत्त्वं येना
मीषांकृतघ्नतयेहिकामुष्मिकभयं न जायत इति
वुपैतिति योनितम् आनन्दं गिकन्तयापि स्मागकार
णमाह सर्वकलोनिवर्ततः प्रतिज्ञाणं न वीना
नाकरणम् अवस्थोचितमामावर्तनमप्याह क
त्याणमल्लः बालातांबूलमाल्याद्येसत्करणेर्भू
रिभूषणैः स्वप्रेमणा रज्यते प्रौढा हृद्या स्वालाप
गौरवैरिति हृन्तेगार्हलविक्रीडितम् इतिबाला

पं.सा.
वि.
५५
55

घवस्थानिरूपणम् ८८ अथ बालाद्यवस्थानङ्गनत्वा:
नि वेलामाह बालेति अतिसरलेदेति अधरामृतपाना
दिसरलमतिशाह्रेनयोगतेमाङ्गणांफ निविडमिति या
वत् अतस्त्वावस्थामवेत्य सुरेप्सुनानमस्यालोकादि
कमत्र माहात्म्यकेन्द्रेनावश्यमनेष्यमितिभावः अ
लोकोदीपमणिप्रायालोकोदिवसेत्तस्तनपव सत्वा
यतेसत्वं करोतीति सखेदिभ्यादिभ्य इतिकाचिद्रूपम् सर
भसमिति मोक्षासंऊचापीनितनमस्यालोकेपिवाहतं
शाहूलविक्री डितम् ८ अथानंगरंगकारः स्मरत
माहात्म्यमाह कृशतनुरिति दीर्घानिद्रकद्याचक्र
स्यासुविरपतिविमुक्ता कामिनीस्याक्षुभागी हस्थुल
नरशरीरागौरवर्णचावलीसततं स्मरतयोगाद्युफ
कद्याहफाम्यात् इत्याद्यर्थः यानारीसुचिरंपतिना
विमुक्ताभवेद्सौक्षुभांगपिसतीकृशतनुरित्यादि
रूपिणीस्यात् भवतिरण्यसौसतीपतिवियोगेनेह
शीमवस्थामाप्नोतीति याप्नुनः सततंपतिसक्ता
सौषस्थुलेत्यादिलक्षणस्यात् तस्मात्केवलवीत
योनेतलक्षणेविश्वासोविधेयइतितात्पर्यम् ८ अ
थवातपित्तबलासात्मप्रकृतिनयानुसारेणस्त्रीप्र
कृतीर्निरूपयन्तत्रस्रैवतत्प्रकारमाह रूक्षांगी
त्यादि रूक्षांगीरसाभावादूक्षतनाडीकगात्रीव

रुचारिणीभ्योर्थं गमनागमनकारिणीनैकत्रदेशेस्थि
तिं यातीति यावत् चलमतिरस्थिरमतिः परपुरु
षाभिलाषिणीत्यर्थः शीतप्रिया शीतदेशशीतभ
क्ष्यभोज्यादिकामिनी वातलावातप्रकृतिः वर्षास्थि
ति स्त्रियोभूमिश्च वर्षास्वस्वगमनात् यथाकालस्व
त्यर्थः तथाप्रसवो रुतौ प्रसवानां प्रसूतानां पुष्पाणा
मेव रोहेदहेतौ काले वसन्तेति विस्त्यर्थः असौ च गा
र्वीहारादिभिः सेव्या प्रीणनीयास्तैः सेविता सतीपुनः
प्रीतिदा तिप्रीतिदायिनीति गर्वाहारश्च मधुराहारः
हन्तेयं शार्दूलविक्रीडितम् इति वातप्रकृतिस्त्रीसेवा
निरूपणम् १८ शुद्धेति शीतालयोहिमालयस्तद्व
वापि प्रयसी सीतप्रथासौराष्ट्री सौराष्ट्रदेशस्त्री तथा
कालिंगदेशस्त्री तथा सिन्धुदेशस्त्री च काममतिशा
येन पित्तलापित्तप्रकृतिर्भवेत् असौ च शुद्धयस्थिर्यं
त्याश्रिताभिप्रायेन त्तायत इति अंभोजप्रसवेतिकम
लपत्रसहस्रकरा तथोन्नतकरा कार्यार्थं सदोत्थिता
करेति हृद्गर्भो द्वन्द्वः हेमन्तेति मार्गपौषमाघफा
ल्गुणेषु यथेच्छं यथासाव परपानगा फनएवलता
दिकमिच्छतीति तथा सेवेति हन्तेयं शार्दूलविक्रीडितम्
इति पित्तप्रकृतिस्त्रीसेवानिरूपणम् १९ त्रेयेति वंगे
ति वंगालेति प्रसिद्धदेशस्त्री तथा कामरूपकाम

पुंस्तनदेशा सैव श्लेष्मला कफप्रकृतिर्ज्ञेया अथ सैव कोकि
लकाकलीकलरवा कोकिलस्य पिकस्य यथा काकली।
मधुरसूक्ष्मा वाणी तद्वत्कलरवा मधुरवाक् तथा मेद
स्विनी मेदोभरितगात्री पुष्टदेहा तथा शीतला शीतदे।
हा शीतप्रकृतिः तथा निद्रालुर्निद्रास्वभावमग्नानतस्व।
त्वाकांतिलीच तथा शिरीषकोमलतनुः शिरीष।
पुष्पमृदुः स्पर्शासहतनुरित्यर्थः तथा स्निग्धतनुना।
रसभरितैस्निग्धगात्रैर्लभयी अमृदुतकपोलेत्यर्थः तथा।
शीतनादिनीशीतविघ्नमाह्नोजनादिकं शीते कृताया नी
ति स्निग्धवाक् कोमलसरसगम्भीरवाक् अथ सैव श्ले।
ष्मला शरदि शोषे च गन्तव्या अथ पुनः कार्तिके ज्येष्ठ
माघमासेषु नरैः पौरुषशक्तियुक्तैरादरात्सानन्दा।
प्रभि^ नादिपूर्वं गन्तव्या मैथुनार्थं सुखमाने तथा गमि।
रत्रमैथुने वर्तते न रजस्वलां स्त्रियं गच्छेदिति यत्त
था प्रकृष्टमदनाचिरकालभोगेन तृप्तिभागिनी न।
शीघ्रं तृप्यतीति इति मार्गहेलविक्रीडितम्। इति क
फप्रकृतिस्त्रीसेवानिरूपणम्॥ अथानेन गात्रेण कारेण वि
शेषमाह श्लेष्मकफशरीरासान्मध्यमापितलासर
ता अथ मा वातला नारी तल्लक्षणमभिदध्महे स
स्निग्धवदननवलोचनपद्मयुग्मा मानोन्नताथ्रियत
मे सहदानरागा प्रमानितान्तमृदुमांसलगात्र

न्याघोक्ता कफप्रकृतिरेव पद्मिनी श्यामा श्यामवर्णा
यथा विदेहकान्तिरथवा सदा षोडशवार्षिकस्त्री ।
यौवनोपेतेति पदार्थगणः तथा स्थूलाल्पिङ्गलाचञ्चौ
रंगी शोणलोचनपाणिका स्थलकोष्ठवरांगा चञ्च
ञ्चलासरतेमक्तः वरांगगुल्मम् श्यामधूसरवर्णा च
सुरतेकठिनाभ्रश्याम गोजिह्वाभ एवर स्पर्शे विभर्ति
मदनालयम् वातलान्तः कठोरांगी हृस्वकेशी पला
पिनी चंचलाबहुभोज्या चकस्मपाणिविलोचनेति
इति वातपित्तकफात्मत्रिधातुप्रकृतिस्त्री स्वरूपनि
रूपणम् ॥ रंगेतिपद्माह श्रीसीवतो स्वरतार्थमल्प
साध्यानायामेनवश[illegible]यितं शक्यं स्यादिति स्वल्पेनासौ
कामुकमनोरथं पूरयतीति यावरंगो तीर्णवपुः तन्व
एमेवरंगातलक्ष्मका घनलेपनाडनी एवं वपुर्यस्याः
पाणिपादादिकर्त्तव्यमंजिष्ठादिरागध्यासस्तन्वा ए
मेववपुर्निर्गतमसौ स्वल्पसाध्येनार्थः तथा महावि
रहिणीस्वकामुकविषयचिरकालिकविरहखिन्न
चेताः तथा पद्मवक्तृदाभ क्ष्णैविः कमलपत्रसदृशा
कान्तिमती अमोहिसात्त्विकभावभावितदेहासती
कान्तसंयोगमेव प्रतीक्षमाणा स्तस्य सावपि स्वल्प
साध्येति तथा पाषाणमासिकगर्भयुक् षण्मास
कालिकगृहीतगर्भा तावत्पर्यन्तं हि गर्भिणी गर्भो
हूतिवारविकलामतीनतथा रताभिलाषं स्वीकरो

पंसा
वि॰
५७
57

तीति एवं पुनः षष्ठे मासि गर्भस्य संपन्नप्रायत्वात्स्मरतो
तस्य जातायामेतस्यावेक्ष्य मयपगच्छतीति षाण्मा
सिकगर्भवृद्धिरिति विशेषणं सत्वसाध्यतामापादय
तीति। तथा परिणयेति एकमासिकविवाहानंतरदिने
षुसुखकत्वादिति भावः तथा रत्यारंभदिनेश्रुतस्य
रतेसत्वत्वादनंतभूतचरत्वाद्वेति भावः॥ तथा वस
न्तसमये वर्षागमे च स्वभावेनैवानयोरुन्नतेः कामो
द्दीपकत्वादिति अन्यत्स्पष्टम् हंतेशार्दूलविक्रीडि
तम् ॥५१॥ अत्र कल्याणमल्लः रंगादिस्थाने देहाचि
रविरहवती मासमात्रप्रसूता गर्भालसा च नव्य
ज्वरयुतातन्त्रकार्यक्रमानप्रमत्ता स्नाताऽशुभाव
सानेन वरति समये मेघकाले वसंते प्रायः संपन्नरा
गास्मरासिक्तनयनास्वल्पसाध्यारतौस्यादिति। तथा
कंदर्पपुंड्रे प्रथमेलभावात्स्रवेणतृसिंवनितालभेते
शीघ्रं द्वितीये पुनरम्युपभावात् सा क्रमोयं विपरीतरंतः
इति सत्वसाध्यतानिरूपणम् अथ ग्रंथकारः स्वग्रं
स्यस्य बहुमतविचारभरितत्वाज्ज्ञेयं स्वचयत्नकृता
नुवादस्यैवं वदन्माणमादरमवतारयति नमाहमस्य
पादिति गोणिकानाम्नीमतिपत्नी अलिच कापि
विषयविशेषतोमात्रनामेव व्याप्तिर्मनीषयाण
मिति गोरवाथं गोणिकामतमतादिस्वकम् इयदनं
तीप्रहत्वादिनिरूपणं गोणिकामतमतेनाक्रमि

तिदेशाज्जातिस्वरूपादिकंचस्त्रीणामधुनादेशमन्तम
तेनतन्निरूप्यतेइत्याहदेशमन्तरेणेतियस्मिन्यस्माति
कौशलेहृष्टंतन्मतेनतत्तन्मयानिरूप्यतेइतिमण्ड
लीनोत्तानतुरिनयारूढचविदनास्वलेनभव्यानत्वामि
तिसूचितंभवति मथितादितिनिर्जलतक्रसहा
यात्तहचनात्सारंनुवनीतमाकर्षेतितन्मतंतसा
रभरितमेवेदंपुनरतित्तिग्पमितर्थः तक्रमद
ध्विन्मथितंपारोद्धृर्धेतुनिमे[illegible]लमित्यम[illegible]ः
पल्लवयामीतिवल्लव[illegible]वन्करोमीति श्रृंगराविर्भू
तंबहिःप्रकटयामीति नीरजनटशंनोलोत्पला
दौनामवादित्यादिस्पष्टमा॥२३॥ उक्तंदेशस्वभा
वादिकंपल्लवयामीतितदवतारयन्नादौमध्यदे
शस्यनायकभूतत्वात्तत्स्त्रीस्वभावमाह मध्यदे
श्याःमध्यरेखावर्तिहृतास्तिनपुरभवाकामिनीह
स्तीवोध्येति तथाचसर्वविरचितनविविचित्रासहृतिश
येनविरचितानिविविधानिचित्राणिसूचीकर्मादि
शिल्पानियथासर्वहृदयावर्जकविचित्रनिर्माण
निपुणानिजपाणिचातुर्यवतीत्यर्थः तथाविचे
तिविचित्राश्चर्यदायिनोयेनेकेसंभोगाः स्वरतव
त्यात्तेमित्राणीवस्वयमनयाप्यन्तायस्याः सकल
स्वरतविशेषवेत्तेत्यर्थः नखदशनविरकेति मध्यदे

32

पं.स्ता
वि
५८
58

श्रीघनेनमेघेनादमोलज्जास्पदनखदन्तनदनतादिपुन
नर्थाश्रीतिभागिन्यर्थः सर्वशिक्षानुरक्तेति शिल्पा
दिशिक्षासुप्रेमबद्धेत्यर्थः अथवा सर्वशिक्षाविहि
तनिषिद्धत्वानेनचानुरक्ता निजबन्धुभर्तोनत्र स
र्वेसुरतकलादायिनीति निजबन्धुविशेषणं च
स्थिरमतीति तच्चायमर्थः असौ तस्याः यदि हृदा
निबद्धमतिः स्यादिति प्रायेणाद्रिमध्यदेशीयाः
प्रकृषाविटप्रायाः श्रूयन्ते इति तथा सुचिरवेग
इति मध्यमन्दयोगेत्यर्थः केचित्तु नखदशनवि
रक्तेत्यत्र विशेषणं रक्ताविरक्तेति व्याचक्षते त ।
था सुचिरवेगेत्यत्र सुचिरेवशेति च पठन्ति सुवि
रेवेशेनेपथ्यापलंकरणेयस्याः अतिशयित
वेशालंकारादिरक्तेति अत्रत्त्वेवं चैतन्मध्यदेश
वासिनां सर्वथैव कलाचातुर्यातत्तथाचानेगरंगे
पि विचित्रवेशाद्युचिकर्मदक्षा सा शिल्पिनी
दन्तनखादिरक्ता मनोज्ञसंध्यामविनोदरंगा सान्म
ध्यदेशप्रभवा प्रवन्धीति दन्तपालवादिरक्तेत्यत्रा
मेनतैलोष्पलवादिषुरक्ता कन्नालसकादिरागो
त्यपि व्याचक्षते युक्तं चाप्येतत् प्रायेणाद्रितत्रत्या
रेगतां हूलपानादिसक्ताः श्रूयन्ते इति मालिनी
वृत्तम् ॥२२॥ सकलेति सकलसुरतानिवन्दमा

एणस्वरतस्नेहबन्धभरितानि रतानि तेषां स्मिन्धुस्तदङ्ग
वस्थाने वा स्त्रैवेदं गंध्यनवेदनत्तत्ता नादि वा तर्यंतव
दन्ताशिखिता तथा लघुतरोतिलाचवक्षुकोपिर
कालमाधुर्यावन्धः प्रचुरफलो वेगः क्रियायस्याः
तथा बुद्धेति बुद्धः त्वन्नभावितएणर्थं तथा वोधि
तोज्ञागरितः कन्दर्पभावो भ्रूविलासादिना मा
नस्य विकारो यया ईह[illegible]+ मर्गा नेत्रभक्षीति निरू
रता स्वदेशजाताः सीति स्पष्टहिति वेगगोऽज्ञा
गू+ ता स्त्री पताहे निसर्गावोध्यायाम्पष्टवचनविभा
गा वचनानि विविनक्ति परंतु कोमलप्रकारेण
तथा कोमलास्वभाव त्रैमृडुप्रकृतिः तथा रंगे
षुपाणिपादरंजनेषु रागो यस्याः तथा विगतत्र
मणभीतिः स्त्रीखन्यवारिणी तथा कोकिलाला
पवत् उच्चमधुरगायिनी तथा रतिकालेल्पयाः
सैनेव यतोद्भवति क्लिनाजायते ततश्चित्रसंभोगप्रा
ज्ञा चित्रसंभोगाद्ज्ञाना विधबन्धरूपात्संभोगाद्वि
ना परंतु चित्रसंभोगाविरतापि कान्तखेलाकौतैः
नेनोनाविधक्रीडानां वर्णनेरमयतीति तथा च
कामरंगे ऊरुमस्पष्टशरीरा चुंबनालिंगनादौ व
ढ़ैतरचूतभावाकूरचेष्टाविरक्ता विषमविशिखव्यु
द्धे स्त्रीकवेगा पुरन्ध्री भवति तरलनेत्रा वंगजा गोऽ

गूनि+

जात ॥२४॥ करतलेति इयं मालवी मालवदेशभवा
सीत्वेया करतलहतिभिः पटपातनैः स्पृशतीति
भागीति तथा वालेति वालसंभोगान् खेदकत्व
तादीनि तत्रहस्ताद्युत्सवा तथा चिरेति बहुका
लवर्ति स्मरतक्रीडया साध्यासमन्वर्चिता अनतिचि
रकालं हन्तया पिरतक्रीडयानश्रीदति कपिनेव
वर्ततइत्यर्थः तथा सूतेवल्या सूतीवेचनचतुराव
ल्याविरप्रसविनी इति मालवीस्त्रीस्वभावः अथैवो
तरार्पेन चोलदेशस्त्री सर्गमाहस्मरेतेति स्मरेतेका
मक्रीडायां वर्तमाना या समरइव युद्धइव वेगाय
स्या: स्मरतक्रीडायां मतिप्रवेडवेगवतीत्यर्थः ॥
अतएव व्यञ्जिता नैगारंगोति अभिनयदर्शिनयाति
मुण्डला अनेगारंगः सोपकौतिः तथा चपलपिशुन
लीला चपलांवचलनिसर्गा तथापि पिशुनलीला सर्व
प्याज्ञ क्षोदकक्रीडारक्तेति ॥२५॥ ऊवलयेति ताटंके
भक्तेनीव ल्कातवोपकोलं करणविशेषः तदलंक
तकर्णयुगलेत्यर्थः लघ्वितिरकाक्रियाविशेषणं ल
घुसंभोगेनैव संतोषयुक्तेत्यर्थः तथा चातेगरे
गेउपरता स्वेलोचनालघुसंभोगकलासंतोषिणी
अभवेशापराविवक्षणकाथिता सा खलु कर्णाटरी
त्युपेरिति ॥२६॥ अलसेति सैन्धवी सिन्धुदेशजा

तासीहल्लक्षणो बोध्या यालसंपरोत्कर्षा तादृशी।
णवलिता वलनया चालिता दृष्टिर्यया तादृशी
भवेत् तथा दिग्मद्रूपालौकिकरूपोत्कलागयाः
दृष्टिर्दृढलता यस्याः तथा कठिनः प्रकर्षोद्वेगो।
कामदत्तवेगो यस्याः प्ररूषाः खिन्नाः सन्तो विर
मन्ति न तत्सेवाविरमतीति एतादृश्यपि सतीडः
त्वं मेस्वाध्यभोगामानिनीत्वात्तत्सुखेन सुरतावका
शं ददातीति विरमतीति तथा सुरतानेवशि
ष्टतापनिवारणार्थं गलाश्लेषविधानाय समी
पं भर्तुर्या गच्छति सति विरमति हृरमण गतस्य परां
गमुखी भवति अतस्त्वं स्वकीयकामुकविमुखी पु
रपुरुषान्नीणयती त्वादृग्विविपेति स्वकान्ते मार
भगिन्याघस्त्रीलदानेन अरे जडट्स्त्वरितं किंमा
म्प्रशासि मा मा मां स्पृश स्वमानं रे गच्छ स्वभगिनी
गच्छेत्यादिरूपेणविधाज्यविमनस्कं तया हृरीह
त्वपरपुरुषं लालयतीत्यत्कंडशशीलेति ॥२७॥
पुलकेति कामोद्रेकभरितत्वाद्विसंपुलकपा
लीमंततेरोमांचितशरीरयष्टिः तथा करवजपा
लीनिर्लज्जत्वात्परपुरुषोत्साहवर्धनार्थं नव
नतानि क्षतं दधातीति अथवा नवदन्तपा
ली नवदन्ताभिलाषिणी संभोगे प्रार्थ्यमाने

पं.सा
वि.
द.
60

दुष्टवाक्याभिधायी नखदन्तक्षतादिनैव सुखम
भीप्समानान्त्संपिपर्यन्तेऽः सार्थभोगेत्यर्थः तथा
विषमेति नखदन्तक्षतास्थानेषु हस्तपादादिषु
नखदन्तक्षतादिदानपूर्वं सुरतं स्वीकरोतीति अथ
वातिप्रचण्डवेगेन यत्स्मरन्तेन स्वपातीतदभिला-
षिणीत्यर्थः अतस्तु निश्चितमिति नाहं शास्त्रतत्स
न्त्वपकपुरुषाभावे पुरुषस्य मरणसंभावना
या अपि समीपवर्तनादीनि केरलेति केरलदे
शोद्भविनी देशान्मदेशमीदृशीति तथा रतान्ते
सनीकवलयति दन्तदंशनादिना पुरुषं भक्षयि
तुमिच्छति तथा पूर्ववार्ताः पूरणेति पूर्वासांडु
ष्टाशयानां पतिघातादिकारिणीनां स्त्रीवार्ताः
पतिपुत्रादिमारणप्रागल्भ्यरूपाः पूरणेति तत्रसमये
मकर्णे ददातीति तथाचान्यत्र प्रचण्डवेगा अ
तिकष्टसाध्याः स्वकोपवत्सुलनेत्रपाताः भव
न्तिदुष्टाः किलसिन्धुजाता अवन्तिबाह्लीकभवा
श्च नार्यः । २८ । पिकरवेति पिकरववत् कोकि
लालापवत् मधुरवाचो मादिका स्वादतल्पमा
धुर्यवाचः स्वरम्याः स्त्रीप्रकृतिसमुचितमन्त्रहन्त
नादियुक्ताः तथा व्यपगतभयलज्जः व्यपग
तभयत्वेनाभिसरणादिलक्षणे तेभिरणशीलास्त्र

स

तै ८

र्थः अनल्पसाहसिकाः सहमानाः किं यथा स्यात् तथा
वर्तनेनेति पूर्वापरकलकलेकनादिकलनाबहि
ताइत्यर्थः अनल्पस्तन्द्राः अगणितपतिवा
दिभयमवन्धनाइत्यर्थः तथालघुनिधुवनेनावि
रकालिकत्वेन साध्यावसायितेशक्याः तल्प
रूपाइति आसां खलु रूपप्रकल्पादिके समानमि
ति २४ सकलेति सकलेषु वक्ष्यमाणभेदभि
न्नेषु सुरतेषु याशिता अभिज्ञा तास्तथाभिइंयत्सौ
भाग्यं सभगतान्तरदत्ताश्चतराः सत्यपि सौभा
ग्ये सुरतबन्धानभिज्ञानेतस्यचित्रमायतमित्या
शयेनोक्तं सकलसुरतेत्यादि तथा दशनेति द

२८ शनैः कूणितभूते ये हृदनपानेदन्तदानादि पूर्वम
धरासंस्तनपानं तत्र प्रीतिभाजश्चानन्दभाजः परं
तु सुलज्जदन्तदानादि विकूणितपनशीलाः तथा
करजैर्नखैर्यल्लिखनं ऊर्वादिषु अर्धचन्द्राकारादि
संपादनं तत्र चतुरा लीलादण्डहृतहर्षाः तथा
चण्डेति चण्डवेगेनातिबलवत्त्वेन तविमर्दनप
त्यावायत्ते सति अभिरामाः प्रीतिप्रसन्नमुखार
विन्दाः ऊरुसमपुरुषसुरतं विलोठमलतानुरं
महेलव[illegible]पुरुषे तैलिंगं पतनमाप्रेवप्रसिद्धं पतदेषा
जाः स्त्रियपतादृशानि सर्गाभवन्तीत्यर्थः ॥३०॥

पं. स्ता
वि.
८१

सत्येति कामसत्पोपगाना एतादृक्षैः सर्गैः संभवन्ती
ति संभाव्यते इति संभावनायां लिङ् ‧ कथंभूता इ
त्याह स्मरतनोरिति याहृषः स्मरतनः से कामक्रीडाप्रव
त्तौ विमर्दो वेणीकर्षणाङ्गचमर्दनादिना युद्धजा
यते तादृक्वेशमपारिपणो विमर्दसहस्त्रताभिलाषि
ण इत्यर्थः तथा शचणाग्रतिकोपनाः तथाक
रजेति एतद्दशरवनानभिज्ञा इत्यर्थः तथाद्रन्तल
तकेशाकर्षणादिकानां स्थानवेलासादानभिज्ञा
नेपि सुरतरसविमर्दे प्रेमवन्तः अवेलमस्थाने च त
थ्वदन्तक्षतकेशादिकर्षणेऽज्ञा रसंभोगविदग्धतीति वनू^
प्रवीणा इत्यनेन तधनितम् तथा मरहुजमलिन
चित्ता इति लघुमात्रदोषेणापि प्रकृष्टमारणो धुका
इत्यर्थः तथा वानंगरंगेन लोदि [illegible] विम्यासकः ।
लाविहीनाः संभोगसंमर्दन [illegible] जाततोषाः स्व
भावतोऽक्षतमाः प्रवणाः कांवोजपैण्ड्रप्रभ
वास्तरुण्य इति तथा करतलेति करतललये
णाक्ष्यवाघकलनया [illegible] प्रीतिभाज इति काम
प्रवृत्तीणां पूर्वसर्गसत्व एतदाधिकाम् म्हङ्ववच
तविभागाइत्यारभ्योपवर्णितं मालिनी ॥३१॥ गा
ढमिति लाटकर्णाटनारी लाटदेशजाता कला
टदेशजाता वधी एतादृक्षैः सर्गैति गाढमित्या

दि स्यएमनाष्टिवानंददातीतिकालवदनः स्थलेम
ष्टिवानेराहूनतीत्यर्थः नदवतीतिस्विन्नसूत्थगात्रा
नभवतीतिनचएडवेगेतिदेहसामर्थ्यकथनम
प्रगल्भेतिवाएीसामर्थ्योद्देशः क्रियथावावावा
पृष्ठेत्यर्थः अत्रापरमतेनानंतरतधणापविरंभनलो
लुपारददनतद्यातेईवमेतिसत्वरम सकुमारतन
मेनोरमासवेतत्यातिलाटकामिनी तथाम्दृष्टावा
ररतावहनीरतान्तिमषुबपिनमंददनात्रिपाविहो
नातिमनोरमांगीस्यादुन्मकएीटभवापुरन्धीति
हतेस्यपरा ॥२२॥ ऋष्णाइति पर्वतीयादिनायोऽ
ष्णाइत्यादिलक्षणवतीरेयाः तत्रऋष्णानिर्लज्जा।
ग्राह्मादनाधनभिताइत्यर्थः तथाङ्गंपदेशाग
न्तइत्यादियुक्तिवर्हिताः स्वभावतोवाङ्गेन्तदेश
गन्तइत्यादियुक्तिवर्हिताः स्वभावतोवाङ्गेन्त
कामसलिलसाविएयइत्यर्थः पश्चमसमरतात
ति यत्रक्वापिदेशेयदाकदापिस्मरताभिलाषि।
एयः पुष्पप्रकांजनालकादिसामग्रीसमर्थ
नाविकलाइत्यर्थः स्मरतगतेपश्चसमतस्वयम
त्यपापिविहएोति त्रुबनेति त्रुबनवक्त्रापरपा
नमाश्लेषोहनाधिरूढादिभेदभिन्नः कएसंयो
गलाभ्यांहीनासदृस्मानभिज्ञाइत्यर्थः आश्लेषस्थाननन्तदिशेष

पं॰सा॰
वि॰
६२

रूपो वा लोकमात्रेयः तथा च स्वयमेव विहरणेति स
वैति सर्वथा स्मरता व्योन्तराङ्गे षगताः स्मरिति गच्छ
तीति सम्भाव्यते स्मरिति सम्भावनायां लिङ् तथा चान्त
राङ्गेषेणरसैकमग्नता योजाता या कानामबाल्या
विद्यासङ्गेषाणगणेनेति तथा चाभियुक्तैरेतद्विव
रुम यत्क्रियाकण्ठयासिशियसंगमेपिविसंभवाद
कथान्तानिरतान्तरेषु नीवीं प्रति प्रणिहिते तु करे
प्रियेण सख्यः शपामि न हि किंचिदपि स्मरामीति
अत्र त्वमपत्त्याहं पमेति व्यतिरेकध्वनिः तथा लघुर
तनिरता इति लघुनि शीघ्रकालं रतानि दायिनि रते
निरताः स्वल्पमात्ररतेनैव सन्तुष्टचित्ता इत्यर्थः ॥
आभीरदेशगोपालादीनामरण्यमरण्यचरः नाम स
जाताश्च तथा सरलाः रसकलाः भ्रूविलासानभि
ज्ञा नरहितरसकला इत्यर्थः तथा मोहहृष्टा
नुतगाफदनप्रहारादिनेत्यर्थः अतश्च सासाप्याइ
ति अनायासेन वशयितं शक्या इत्यर्थः अत्र लघु
रतनिरता इत्यत्र लघुनरतनिरता इति पठित्वा लघु
नरनिरता इति नीचपुरुषानुरक्ता इति व्याच[illegible]द
[illegible]ने तदत्तरश्रमात् रतस्थानेनर इति पाठस्य श्रम
मूलत्वात् देशस्वभावस्य सर्वथैतदर्थानयगणनात्
तथा चानंगरंगे दृङ्गीत्ति गाथा लघुभोगतुष्टाः सं

२४
मदनमोहमग्ना
त्रैणैव हृष्टाः

श्लेषसंतुबनभावक्लीनाः गोपांगनाः पर्वतजाः
स्तनार्थो गन्धाश्च कश्मीरभवा स्तथैवेतिलतुमो
गतुष्टा इति स्फुटमेव निबद्धम् अगन्धा इत्यकार
प्रश्लेषेण व्याख्येयम् तथा वा गन्धाश्चन्दनागुर्वाः
दिवासगन्धाविहितादश इत्यर्थः हेतस्तृगुणाश्च
अथ सकुमारवृद्धिराजकुमारवृद्धिविकसार्थमि
यदन्तेसर्वं पूर्वोक्रमनुसारयन्तुवनार इति ज्ञाते
रित्यादि यः कश्चिदैहिकामुष्मिकनिजसत्त्वाभि
लाषीमदनरससकलाकौतुककामरसकलाभि।
लाषमभ्युपेतः कश्चैहिकं सत्त्वमा कएवत्यस्मिन
नभ्यूय परत्रापि सन्तन्नत्यानन्तंस्यादि साशयेन
कामरसकलाभिलाषमभ्युपेतः अभिसमस्तस
र्वजनसमदेयामः सत्कामिनीनां समस्तनिरव
शेषनयाज्ञातेस्तत्वं सम्पूर्णेन्दुमुखीत्यादिनाल
क्षितं पद्मिन्यादिस्वरूपम् तथानिखिलप्राणि
कलावोधनं सुलोकसमयपदभेदेनाखिलतया
मैलौऊनतलकर्षणमित्यादिनाभिहितं वन्दक
लोहोपनं तथा सत्वहतिं त्रिवलिभरितमध्ये
त्यादिना निर्णितं देवसत्त्वादिलक्षण तथा मृगा
दीनां वर्णितं आयामात्परिणाहः तच्चेत्यादिना
स्त्रीपुंप्रकृतिमानकथनं पूर्वं मृगपादि जातिकल

पं.सा.
वि.
६२
63

नागरेण वशीकरणलक्षणं चरितं च देशसात्म्येन स
विरचितं विविधेश्वादिनिरूपितदेशस्वभावेन कामि
नीनां कलयति सम्यग्जानाति ग्रामीणरूपो यो याव
ज्जीवितं तस्याज्ञाति सत्त्वादिना स्वानुरूपमस्मा माया
हृदये प्राणेनाथो जायत इति तस्मा मस्मा वा तत्रभा
वेन मयत्वादैहिक स्नेव मनेनाति सेकरांघ भा॥ भाव
वाद्विसुइ मन्तांतिं च परत्वानन्म कारणं संस्यापयें।
प्राक्पश्चात्सहवातेन गत्वा लोकजयकारणं जाय
त इति तात्पर्यमेतद् योगे ममेति ग्रन्थकृत्स्वामिन्
ग्राम्यधर्मवर्णनोद्युक्तत्वादागतमवधार्य निर्णयं नक्ति
तथा चरतिरहस्ये कामशास्त्रसप्ततन्त्रा भवन्ति
तरुणीस्त्रियाः रतिभावविलासाधारभूता ये हि
के सर्वमम विश्रुद्धो सन्ति शास्त्रपरशापि सर्वैर्ग्विताः
स्वजन्मेष्ठा रयत्नेव मतिमन्तो विचक्षणाः कामा।
प्राप्तमज्ञानतेरमनेपशुवत्त्वरा इति पशुवदि
ति केवलं भावेन कर्मेति वाहननन्मफलाग्रये
चजानाति संकरदोषानभिज्ञाः सुपरसज्जनायैव
रमन्त इति श्रुपावापशृतिमार्गप्रवर्त्तमानामेतत्स
त्वस्यमप्यनायघ्यास्त्वं वजायते परलोकश्रेश
श्रुन जायते तेन तथा वर्तितव्यं तथा वर्तनेन च सत्त्वामि
दं साधनमिति तथा चोक्तं नानाविधिवैः स्वरतो

पचारैः क्रीडासुखं जन्मफलं न लालनम्‌। किं सौर
भेयीशतमध्यवर्ती हृष्टोपि संभोगसुखेन भूकाऽ
ति हन्तेसुगणा इति देशविशेषजातसौख्य
प्रकृतिभेदनिरूपणम्‌॥ २४ ॥ अथ स्त्रीप्र
कृतिस्वरूपभेदकथनपूर्वं वदौत्ता दर्शनिरूप
यन्नवतारयति अथेति अथवार्थः स्त्रीणां योनिः
तावच्चतुर्विधः तत्रैकोभ्यन्तरे स्पर्शेन पंकजस
मः कमलकोशसदृशः १ तथा कोपि हितीयः
अभ्यन्तरे स्पर्शेन गुटिकासमो गलिकाकारः २
त्रतीया वलिप्रकरावकीर्णः ३ उभयतैरीक
लेवोरोहणमध्ये मांसलेखासमच्छाया वलि
लत्यकैरनेकवलिभिरवकीर्णो भरितः सम
बाध इत्यर्थः चतुर्थी गोह्यकार्कशपकंटक
भरिततमिव गोजिह्वास्पर्शलभ्याने ताहक्युरु
षस्य भेदेश इति अत्र गर्भदेश इति पदं चतुर्थ
प्रकारनिरूपकपदसमासान्तगतोप्यर्थवला
त्प्रत्येकयोज्यः तथा च कस्याश्चित्स्त्रीप्रकृतेर्ग
र्भदेशः पंकजोदरकोमलः कस्याश्चिद्वलि
कासमः कस्याश्चिद्वलीभरितः कस्याश्चिज्
जिह्वासदृशा इति तथा चानंगरंगकारः यो
निरभ्यन्तरे कापि पद्मकिंजल्ककोमला कापि

पंसा
वि
८४
64

स्याद्गुलिकाकारा काचिद्वलिवयाकुला गोजिह्वा
भ खरस्पर्शका काचिन्नीव नरास्तनेति योनिद्वयोरि
ति नामलिंगानुशासने योनिशब्दः पुंलिंगः ॥ अश्वव
रकः शंखनाभ्याकृतिर्योनिर्लावतासा च कीर्तिता
तस्यास्तृतीयआवर्ते गर्भशय्या प्रतिष्ठिता यथारो
हितमत्स्यस्य मुखं भवति रूपतः तत्संस्थानं तथा
रूपं गर्भशय्यां विदुर्बुधाः यथा रोहितमत्स्यस्य मु
खं स्वल्पमाशयो महांस्तथा गर्भाशय इत्यर्थः ॥ ५ ॥
अत्र तमः प्रकथितः प्रथम इति अश्ववक्त्रभेदभि
न्नेयोनौ यः प्रथमः पंकजकोमलस्पर्शो गर्भदेशः
मध्यमविपोद्गुलिकाकारः शेषाश्च यवलीभि
तोगोजिह्वासमस्पर्शः कर्कशस्पर्शश्चेति अश्वानंग
रंगकारः पूर्वपर्वतगतास्मश्रेष्ठान्तेयाविवदा
नैरितिरतिरहस्ये पूर्वपृष्ठगजस्कन्धाः पद्मको
शाः समास्तथा अलोमानस्त्रिविस्तीर्णाः षडेते
समगाभगाः पूर्वस्कन्धः पृष्ठस्कन्धः गजस्कन्ध
इति त्रयः पद्मकोशसमाधामत्रय इति षट् पतद्वा
वत्तंकचमपवाद अतिशीतलममस्मगोजि
ह्वासदृशं खरम इन्दुलेकामशासन्नैभगदोषा
वत्पृथम् ग्रन्थान्तरे सर्वस्मिन्नरंडरन्ध्रः कोपि
कर्णांगुलीभिर्भवति बलियन्त्रामः कोपि गोजि

ह्लाकाभः इति मदननिवासो योषितां स्यात्सुवर्णा
वहृति शिथिलतां च स्मागतां पूर्वं पूर्वं इति कर्णां
गुलीभिर्विस्तृपलदर्णेन्नतीयाकर्णयोः पार्श्वांगु
लीभिरुपलक्षित इति संकटत्वेन गलिकाकारत्वं
द्वितीयप्रकारगलं समर्थितम् इति ध्येयम्॥ अत्र
समुद्रः कूर्मपृष्ठं भगं यस्याः कमलं त्रिगुणं स शोभा
ने धनधान्यवती चैव तथा सौभाग्यिणी भवेत् निर्मां
सवाति दीर्घं च भगं शुष्कं सिरायुतम् दारिद्र्यदुः
खमाप्नोति दौर्भाग्यं चापि निर्दिशेत् उन्नते दक्षि
णे पार्श्वे स्त्री स्यात्सुतप्रदायिनी वामोन्नते भगं य
स्याः सा च कन्याप्रसूयते अश्वत्थदलसंकाशं गु
प्तं गूढमणिस्थितम् यस्याः सा तु भगा कन्याप्र
सा पुत्रैरवाप्यते आवर्तं तु भवेद्यस्या भगसौप
रिमस्तके न सा विवर्धते पुत्रौ धनधान्यसमन्वितः
कूर्मपृष्ठे भगपृष्ठाभ समवेमाल्पनाभिकाः सं
कटाविरलाश्चैवपडे ते मध्यमा भगाः गुप्तानो
तिलकं यस्या रक्ते ऊरुमसान्निभम् अथवा दक्षि
णे भागे प्रशस्तान्यानि गद्यते कल्याणमलः यो
निमध्ये स्थितो नासौ क्रामांऊरुसमाहि सा विक्रेन
दोभिता भैवमदवाविनिरन्तरम् कामातपत्रा
त्म्ररजति मस्मन्द इति कीर्यते वरागरन्यात्यार्धेते

का

पं.सा
वि.
द५
65

नासिकाभं यदस्ति तत् मन्मथच्छत्रमित्याहुरार्यां
मदसिराख्यमयमर्थः योनिमध्ये नातिह्रस्वा स्थूलैव वक्राल्लि
नाडिका मनोजवारिसम्पूर्णा सीमन्तिनीनां तिष्ठति सर्वा
दा तद्विस्पर्शाद्द्रुता नारी प्रोच्यते पूर्वसूरिभिरि
ति अयमर्थः योनिमध्ये सर्वतः पूर्वापरदक्षि
णोत्तरमानेन यद्योनिमध्यं तत्र नासिकाप्रकाशि
रास्तीति रितिनिगद्यते निश्चितं यद्वा तेनाऽर्थः साच
सिराकामांकुशसमास्ति यथा मदकलो हस्ती
न्तस्ततो मदं विविदिपत्रकेसा विह्वलीभवति अंकु
शेन पुनर्विच्छेदं परित्यज्यैकत्रस्थितिं याति तथा
सा वापि मन्मथो मदोन्मत्तः इतस्ततो मदं विविदिपा
कामिनी विह्वलयति इयमंकुशसमा सा सिरात्र
दाङ्गविक्रेन क्षोभ्यते तदा करिगणेंकुशप्रहार दन्तां^
वत्कामातपत्रादेतन्नामकात्काममन्दिराज्यविक्षि
प्तमदवारि निरंतरमविच्छिन्नं स्रवतीति प्रवहति ए
विधेयस्यादृ^ तच्च मदवारिस्पन्द इति कथ्यते समस्तपाञ्चाले,
दयोनत्वछत्रस्पर्शत्वम किं नाम तत्कामातपत्रं
यस्मात्सौ सिरा मद वारि प्रवहतीत्यपेक्षाया
माह वरांगरन्ध्रादिति वरांगं गुह्यं तद्रन्ध्रम
ध्ये स्थायन्नासिकाभं वरांगनासिकासदृशा
मथः स्तम्भपर्यायं तेमांसशकलं यत्तदस्तीति

विपदिशपते यद्यहिकस्तेनानेवमितिफलशसवस
मर्थं जाज्ञायेततन्मन्मथच्छइमितियदिकस्ते
नकामस्यमाग्राज्ञेवरीवर्तिइतिब्रूतेसामेवाजय
तिश्राग्घामितिब्रूत्तारस्यानीयश्लिष्टाचयेर्थदाप्यंसम
न्तेनोभवितम् अत्रैववन्दकलोदोधनायाहृयोनि
रन्यइतियोनिरन्ध्रेवगंगरंध्रमितियत्समनन्तरमे
वोहिहंतत्रनातिहृशदतिसमीपेसुर्वंवन्दनाश्री
नाडिकालि अत्रैसौचसोमाख्यमदनेवाविसंपूर्णी
सीएं सदैवनिश्चति परं तत्रमोइको यदासौविक
सितमसृत्वामदवारिविसृजतिबहिःस्यन्दतितदा
सुताश्रुधकारिणीदिव्यसीसंभोगमपियमेनीति
तदेनइसंतहिस्प्रेति अत्रैवप्रेमगाढताभिला
षविद्यत्सुच्यते संरहृणस्तलकान्तइः स्तनयुगेव
सेणवाच्छादयेहंतेनाप्यपरंदशेसुविवमेत्सजा
नलनादएणतश्रायत्सुस्वतिवांकनिर्मितमसृत्वाभं
जीतवाश्मतेरष्यांवापिकृणाद्धिपयपतिचदोर्भ्यां
लेहृसमादरात् आलिंगेत्स्वसर्वोपियं प्रलपति
प्रसन्नरयावते प्रत्यक्षं चनभाषतेस्मितमसृत्वाबीडं
हप्याधारयेत आज्ञेनैवविलंबतेप्रजृहतेमोलो
वकेहृयनेनारीणांहरनस्पृहावुपजनेहेयान्

पं. स्ना
वि.
६६
66

भावैः सदेति अत्रोभयोर्हेमंतवसंततिलकानयोश्च उक्ताव
संततिलकातभजाजगौगइति प्रस्तारश्च यथा ऽऽ।ऽ।।। ।
।ऽ।। ।ऽ।। ऽऽ।। अत्रचनामभेदेकृतेपिलक्षणस्यसमन्वा
न्नमदः कश्चित् तथाच भट्टकेदारः सिंहोद्धतेयमुदि
ताम्मुनिकाश्यपेन उद्धर्षिणीयमुदिता मुनिसैतवेन
रामेणसेयमुदितामधुमाधवीतिइति। इतियोनिसमु
हेशः ॥२॥ रतिरहस्ये तु प्रकृतिविशेषात्पुरुषो यथा
करीवं मसलं चेति द्विविधं लिंगमुच्यते स्थूलं मसल
मित्युक्तं दीर्घं वेशाकरीरकमिति अथ प्रसंगेन भोज
नादिव्यवस्थामनुवदन्स्त्रीणां कामस्योद्दीपकत्वाद्दु
णदोषावनुसन्दधानस्तदिच्छां स्वयंदित्सवतारयति
स्यादिति अत्र पुंस इति पूर्वोत्तरतः संबध्नीयम् पंच
म्यंतं चैतन्न निरंतवीनां पुंसः संप्रातर्द्विगुणं भोजनं
बुद्धिश्च तद्गुणा षड्गुणो व्यवसायः यावदष्टगुणः
काम इति तत्स्त्रीघ्नातासां सम्यक्शान्तिर्भवति त
स्मात्ताभिः सह पुरुषेण वर्तितव्यमिति ॥३॥ एतदे
वापोद्बलयन्नप्रकृतेन प्रकृतं समर्थयति वह्निरि
तिन शान्तिमभ्याति तत्स्त्रिंगच्छति प्रसन्नदीप्यमा
नोन्यत्काष्ठाज्यादिकं याचते नविरमतिन पर्याप्तो
भवति नालंकरोतीत्यर्थः ॥४॥ सोगान्ध्येति अथम

का.
दे.

र्थः सौगन्ध्यं प्राप्यते पर्यन्तं रत्नावभिप्रायो भवेत् रतिं
याचते पर्यन्तं मनः स्वभावोपरम्या भवेत् इत्येव मादृश
कारेण न कोपि कामिनीनां भावे नीरसयितुं समापयि
तं [illegible] तलं देवेदयितुं समर्थः यथा निर्वा
णे रंजितो भवेन्न तथा केषांचिदपि सामर्थ्यं लोके दृश्य
ते इति न कथंचनापि स्त्रियो वशगा भवन्तीति तीरयत
मिति पारतीरकर्मसमासाविति पांशुरादिभिर्नः
कामिनीस्नेहेन त्वं समापयति पीयूषस्वादि कदाचि
दाचा पीयूषमिव स्तवन्ती हा यते धाम समनन्तरमेव
विषं फलवेलायां मृदुमति कदाचिद्वाचा वह्निव
दिति जिह्वा वागवज्रदानादिना ज्वलयति तदेव सम
नन्तरं जीवनवल्लीं तलयति इति कामिनीस्नेहेर
परत्वं विपरीतत्वमेवेति ॥५॥ इत्थं स्त्रीस्वभावे स्थिते
पि तत्परिचयस्यावश्यं विधेयता यथा नद्योदया
नायाति तथा वर्तितव्यमिति शिक्षयति तस्मादि
ति रतिरागविचक्षणेन कथमस्या मयि विषये रति
रागो जायते इति तदुत्पादने विचक्षणेन तत्काला
चतुरेण सकलां स्वशरीरसाध्यां मायां मिथ्याको
पनवंचनादिरूपां कालान्तरोद्भवदनर्थोदयति
मित्तभूता मदस्पनिमित्ता सा मनोहरणमेव मनो
रंजनमेव परं केवलमतिशयेन वा विधेयम् यथा

पंसा
वि
६७
67

मूः प्रीताः सन्तो मोदाय भवन्तीति अथवा सामदाना
दिना मनोरञ्जनाभावे स्वशरीरस्याध्यायावस्थयन्त्रसा
ध्यमायां बलेनामदसाध्याप्यतावन्मनोरञ्जनेसंमावि
धेयं तात्कालिकानर्थोपशमाय बलादिकमपि सा
धनेविधेयम् ॥ तत्कालिकानर्थस्यापद्गर्भत्वात्तदावर
नादिप्रकारस्याप्यनवधत्वात् आपत्काले तव्यतीते
तत्प्रतीकारस्य सुकरत्वादिति एतदेव समर्थयति नो
वेदेति सकोपि जातो न निष्णातो वा लोके नास्ति यः
स्त्रीणां हृदयमान्तराभिप्रायं वेदेति अथवा कोपीति
ब्रह्मापि येन ब्रह्मणा तत्सर्गो निर्मितोसावपि न वेद वेत
कः परस्तर्हि वेदनानातीत्यर्थः ॥८॥ इत्थं मनोहरण
मेवतासां विधेयं ताभ्यस्तापनं तद्वशीकरणसमर्थमि
ति यद्गावस्याणितत्तदेव समर्थयति ॥ संभोगेति अ
त्रार्थः यथा योनिकण्डूयनमेवासामुपगच्छ
ति तथा विद्रवणं विलाप नमालोकाविद्रुतेयमि
ति बुद्धिगोचरीकृत्य तस्याः समस्कर्षोत ये निधुवने स्म
रं सेवनीयं परथाकण्डूहरणं विना न कदाप्यसौ
भर्तुः स्मरतस्वल्पोर्घमभिमुखीभवतीति कण्डूहर
णप्रकारश्चाग्रेयपद्धतिनिरूपणे स्वयमेव ग्रन्थ
कृता वर्णयिष्यते स्मात्मस्तावत् कण्डूयप्रका
रस्यान्यत्रोक्तः यथा क्रमयोरुतविरोद्धवी स्त्रियाल्पत्व

३३

मध्योरुबलाः स्मरालये जनयन्ति बलान्नसारतोऽव
ड्ढकण्ठवनिताजनस्य ते प्रमाणहीनविक्रेन साकण्ठ
नैषपागम्यति अतोनतीव सम्भोगेऽस्मिन्गच्छन्ति यो
षितः वरांगमध्यनारीणां मन्मन्तकोमलेस्तनम् ॥
अतिप्रमाणविक्रेन नातस्तासां सुखं भवेत् समप्रमा
णविक्रेन स्थूलेन महदेनेव शमयन्मूलकण्डतिस्पन्द
येन्मुमङ्गमेद्रः कामकेलिकलाभिरतः सुखयेन्निवि
धेष्णैः विस्पष्टकाममालिलां वशीकुर्यान्मृगीदृशम्
नारीविस्पष्टकुसुमेषुजलार्द्रतान्तेन्तरं करोति वडवलु
नरोदनेव वैक्लव्यमेति मकुलीकृतनवारुणेनयाशक्नोति
नोकिमपि मोदुमतिप्रियापेक्षति इतिवनिताचित्तरंजना
निरूपणम् ॥७॥ अथकामिनीकामुकयोः परस्पर
मानुकूल्यंयथाजायते तां प्रीतिमादौ सभेदां निरूपयन्ना
ह नैसर्गिकीति तत्रैकानैसर्गिकी प्रीतिः द्वितीयाः
विषयजा तृतीयासमाख्या। चतुर्थी अभ्यासिकीना
प्रीतिप्रीतिभेदसमुद्देशः ।८। अथतल्लक्षणनिरूपणे
प्रथमोद्दिष्टांनैसर्गिकीलक्षयतिनाभ्यासतइति अभ्या
सः सहवासादिः योह्रियेन सह नित्यं निवासाश
नादिसंबन्धंविदधाति स तस्य प्रियोभवतीति परि
चयलक्षणादभ्यासादपि प्रीतिर्जायते विषयाः स
कृन्दनगन्धादयः आदिनापनादियहणं एतदुभय
निमित्तायाप्रीतिर्नजायते अपितजन्मान्तरीयकल

नात्यार्जीनजन्मकलितसंबन्धजनित फलपाकोदा
याद्याप्रीतिर्हृदयान्नापयाति परस्परवियोगेपिनव्य
त्वमितिप्रत्यहंवर्धते साप्रीतिर्नैसर्गिकीतिनिसर्गः
स्वभावोजन्मान्तरीयप्रकृतिस्तस्मादागतासहज नैस
र्गिकीसहजसिद्धेत्यर्थः ॥२॥ वैषयिकसमाख्यप्रीत
भयलक्षणमवतारयति संगीतिप्रेम्णांनस्त्वकेदना
द्विषयसमर्पणजाताप्रीतिर्विषयजेतिसमाख्यप्री
तिलक्षणमाह साहसेपति प्रेम्णांतत्स्वरूपगुणव
योवस्थादिनाबाह्येनप्रकृतिसाम्यादिलक्षणेनचा
न्तरेणचसाहप्येनयाप्रीतिर्जायतेसौसमाख्यासा
मानाप्रीप्रीतिरिति ॥३॥ आभ्यासिकचतुर्थप्रीतिल

तिआखेटो

क्षणमाह आखेटमृगयाशिल्पंचित्रप्रतिमादिनिर्मा
णंकेलिकन्दुकादिखेलनं रंगोनृत्तादिवीक्षणस्था
नम् संगीतेप्रसिद्धमेवतत्परिचर्या सेवाकर्मवा पर
स्परमभीष्टकार्यपरिचर्याक्रियमाणया प्रीतिरभ्यासकौ
शलवशेनसत्त्वपरत्वेत्यस्मान्योन्यदर्शनवशेनोपचीय
याति असौप्रीतिः सुराणैः कविभिर्मनीषिभिराभ्या
सिकीतिकथिता ॥४॥ इतिचतुर्विधप्रीतिनिरूपणम्
अथप्रीतिविनाशकारणनिरूपणम् दारिद्र्येति दा
रिद्र्यादयः प्रीतिविनाशकारणमितिसम्बन्धितोर्थः दा
रिद्र्यादिहेतुनास्थियः सम्भवन्त्स्वजनीति उपलक्षणं
चैतदेतयोदारिद्र्यादिनाप्रेमवत्ताअपिस्त्रियस्स्वजनीति

५८

तत्रच यथा यथा भीतिर्नैसर्गिकी कथिता ऽसौ जन्मान्त
रीयसंबंधहृष्टवतीव इतात्र जातं न पश्यतीति के
चित् दारिद्र्यादीनामपि प्राचीनाहृष्टनिमित्तत्वा
दसावपि तत्सत्वेन पश्यतीति त्वपरे हृष्टचेदं नल
दमयन्त्योश्रीतौ यो दिक्पालादिभ्योपि विभ्यत्वी
भूय यदप्राप्ति निमित्तममधिगतमूर्च्छोन्मादादि
पर्यन्तमरणकोटिर्नलः सोपितां वने विहाय यार्थे
[illegible]लांचलं गृहीत्वा गत इति हि श्रूयते तत्र ता
शरीरतानवमशक्तिरिति यावत् स्वर्ईश्वरः स्व
भर्तारः । ८ । अत्र यद्यपि ग्रन्थकृद्भिः काविरकाला
लक्षणं स्वयमेव वक्ष्यति तथापि तावन्मात्रसंगतं
किंचिन्मात्रेण वर्ण्यते ॥ पितृसदननिवासः संगतिः
पुंश्चलीभिः प्रवसनमपि पत्युरीर्ष्यकेसर्ष्य तावत्
वसतिरथ च पुंभिर्ईर्ष्यशीलैरवश्यं पतन्तीति रपि नि
जहन्ते योषितां नाशहेतुः इति स्त्रीनाशनिमित्तनि
रूपणम् अथाविरक्तालक्षणम् ॥ नाभिपश्यति
भर्तारं नान्तरं च प्रयच्छति वियोगे सत्वमाप्नोति
संयोगे चातिसीदति शय्यामुपगताशेते वदने
माश्लिष्टचुंबिता तस्मिन्नैर्हैश्चिमानेचविरक्ता नाभि
वांछतीति ॥ स्पर्शेन पंकजमसम इत्यारभ्य द्वादश
श्लोकाहत्तेव सन्ततिलकम ॥ अथ सो गन्धकर

पंसा
वि
दृ
69

णमवतारयितुं तस्य योजनं तावत्सावतरणिकमाह
स्रग्धेति । पुरुषाः प्रायेण रागादिना विलसिते
न स्त्रीणां वल्लभा यथा भवन्ति तथा स्त्रियोऽपि पुरुषा
णां तैनैव रीतिप्रिया भवन्तीति पुरुषेण स्त्रियाः प्रा-
क्पूर्वं मंगरागः कार्यः कर्तुमुचित इति तत्करणे
नान्योन्यं वाल्लभ्ये जाते संभोगसुखमस्खलितं जाय
ते इति यस्मात्तस्मात् स्रग्ध संभोगसुखोद्दीपनार्थं
गन्धविधानं कन्दर्पिकापरपर्यायं सौगन्ध्यकरणं स
र्वमिति निरवशेषं उदीरयामि निरूपयिष्यामि वर्त
मानसामीप्ये लट् । विलासिनोरिति विलासिनोः ।
विलासिन्याः पुरुषस्येति पुमान्स्त्रिया इत्येकशेषः । ना-
थाववराहचार्यः जातेमनोभवसुखं सुभगस्य स
र्वमाभासमात्रमितरस्य मनोवियोगात् चित्तेपि भा
वयति हरगतापि यं स्त्री गर्भं बिभर्ति सदृशं पुरुष
स्य तस्य सुभगस्य स्त्रीवल्लभस्य इतरस्य दुर्भगस्य स्त्री
मनोवियोगात्तस्मात् सुभगगतात् न जातमपि
वाभासमात्रमिति एतदेव साधयति चित्तेपीति ह
त्तमुपजातयः स्वलक्षणादि निरूपितमेव ॥९॥
9
तदेव गन्धविधानं नानाविधयुक्तिकाभिर्निरूपयि
ष्यन्नादौ सर्वशरीरदौर्गन्ध्यहरादि युक्तिकामाह
हरीतकीति तत्र हरीतकीप्रतिज्ञा इत्ययमपि तस्मा

सप्तप्रकारत्वात्पूतनानाम्नी अत्र योज्या तथा चाहुः प्रलेपे
पूतना योज्येति तथा चोक्तं सपूर्वकं तल्लक्षणम् ॥
विजया रोहिणी चैव पूतना चाभयामृता जीवन्ती चे
तकी चेति पथ्यायाः सप्तजातयः अलाबुवृत्ता विजया
वृत्ता सा रोहिणी स्मृता पूतनास्थिमती सूक्ष्मा कथिता
मांसलामृता पंचरेखाभया प्रोक्ता जीवन्ती स्वर्णवर्णि
नी त्रिरेखा चेतकी ज्ञेया सप्तानामियमाकृतिरिति त
थालोध्रम् पत्तङ्गाख्यवृक्षवल्कलम् पत्तङ्गः श्यामलो
ध्रेति पानीयालोध्रेति च प्रसिद्धम् इह च द्वितीयस्यैव ग्र
हणम् तथा च द्वितीयः पट्टिकालोध्रः क्रमुकः स्थूलव
ल्कलः जीर्णपत्रो बृहत्त्वचः पट्टीलाक्षाप्रसादन इति प्रा
सादकमध्येतस्यैवोचितत्वात् अत्र सामीरक्तश्वेतभेदे
न द्वैधस्यैवैविध्यम् तत्र श्वेतवर्णः केवलं गालवेति
नाम्ना ख्याते अन्यानि नामानि केवलं रक्तस्यैवेति गाल
वः शावरो रोध्रस्तिरीटस्तिल्वमार्जनावित्यमरः ॥
तथारिष्टपत्रं निम्बेति ख्यातवृक्षपत्रं तथा च नि
म्बः अरिष्टः सर्वतोभद्रहिङ्गुनिर्यासमालकाः पि
चुमंदस्तु निम्ब इति तथा सप्तच्छद इति सप्तपर्णेति
ख्यातवृक्षत्वक् तथा चामरः सप्तपर्णो विशालत्वक्
शारदो विषमच्छद इति तथा दाडिमवल्कलम्
अनारेति ख्यातवृक्षत्वक् अत्र च वल्कल इति दाडिम

पेसा
वि
७:
70

संगतोपि समच्छदद्रुत्वेनापि योज्यः तथा चानंग
रंगकारो वल्कलमेवोद्दिष्टवान् पथ्यानिम्बफले
रोध्रं दाडिमीसमपत्रयोः वल्कलं च प्रलेपेण यमंग
दौर्गन्ध्यनाशक इति अत्र निंबस्य फलपत्रगतोऽक
त्वः एवं चानेन समानमानानां फलवल्कलादि
के समस्तं कल्कं पेषयित्वा तच्चूर्णं वस्त्रादिपूतं कृत्वा पानी
यादिना स्निग्धं कृत्वा चन्दनलेपवत् गात्रे च प्रलिप्या
ङ्गदौर्गन्ध्यं नश्यतीति हृतमपजाति ॥२॥ हरि-
शरीरदौर्गन्ध्यहारि प्रलेपनिरूपणम् हरीतकी
ति कामिनी स्मरतोत्सवाभिलाषिणी तद्विज्ञातक
स्वेदजातं गात्रदौर्गन्ध्यं अनेन विलेपनेन विनाश
यत्येव एवकारो व्यावरणे व प्रयं विनाशयतीति
तदेव विलेपनं स्वरूपेन दर्शयति हरीतकी-
ति हरीतकी चंदनं च प्रसिद्धे एव हरीतकीवि-
शेषनिरूपणं चैतदुपयोगि पूर्वश्लोके कृतमेव मुस्ते
ति निघण्टौ कशृंगाटकसदृशायनुष्यरेनिकाख्यते
तस्य जलप्रायदेशजातमस्तमम् तथा चात्र नूपदे
य यज्ञाते मस्तकेन तस्य शस्यते तत्रापि कविभिः श्री
कंवरं नागरमस्तकमिति मस्तकेन स्त्रियाम स्ते निघु
वाविदनामकः इमो षधि प्रकाशे नागो नागकेसरः
योगराजकेसर इति तथा उशीरं वीरणाख्यं तृणम्
च निर्दिश्यते तथा च नागपुष्पः स्मृतो नागः
केसरो नागकेसर इति

वि

लेपश्छ्राघघात्वम्‌ इति वृपदिशान्ति तथा च वीरण।
स्तन्मूलं स्यादुशीरमभयं तथेति लोध्रेति रक्तवर्णं
मिति शागेवन्ति हृपितम्‌ आम्रदलानि हृतदलानि
पत्रैः सप्तभिः कृतः प्रलेपोऽङ्गमजदौर्गन्ध्यस्वेदजातं
शरीरदौर्गन्ध्यं नि[?]हन्तीति अत्रानापात्रगतः फल
त्वचो विकल्पः तथा चान्यत्रागेव निर्दिष्टं चन्दनो
शीरपथ्याह्लोध्रात्रिकसमुद्भवः लेपः स्वेदजा।
दौर्गन्ध्यहरः [?] शुविलासिनाम इति हृतमु पूजा
तिः इति स्वेदजदौर्गन्ध्यहराविलेपः ॥३॥ हरीतकी
त्रिश्रीफलं विल्वं तस्य मूलेन युक्ता हरीतकी त्यैको।
योगः तथा चिंचाफलं चिंचाम्लिकाईवलीतिख्या
तानस्याः फलं पूतिकरंजवीजेनैक मालाख्ये हृत
फलवीजे युक्तमिति द्वितीयो योगः चिरविल्वो नक्त
मालः करंजश्च करंजकः प्रकीर्यः पूतिकरंजश्च
मरः एतद्युग्मोभयं सममात्रया सूक्ष्मं संपिष्य वक्षा
दिपूतं कृत्वा चन्दनलेपवत्कृतो लेपो हरेत नवला
स्विरजातमतिप्रभूतमपि कक्षादिदौर्गन्ध्यं विना।
शायति वाङ्मूले उभे कक्षा विमर्दः अदिनानाभ्या
दितिस्थानगतस्यापि ग्रहणम्‌ अत्र च हयगणो।
गवयेनं गरंगकारः चिंचाफलं करंजस्य वीजेना
घहरीतकी विल्वमूलेन कक्षादिदौर्गन्ध्यहरणे

पं मा वि॰ ७१
71

हृद्यमिति हृन्तमपजानाति ॥४॥ इति कस्तूर्यादिदौर्गन्ध्यहृद्
विलेपः ॥ अथ पुनरपि घर्मजातदौर्गन्ध्यहारकाले
पमाह ॥ सचन्दनेति चन्दनादिसमवस्तुविहिते ले
पे शरीरे प्रमदालिमालिविशदृढदौर्गन्ध्यं हन्तीति
तत्र चन्दनं प्रसिद्धमेव उशीरकमिति स्वार्थे कः उ
शीरविले अपि व्याख्यातं कोलं बदरीफलमयुत
वेरेति व्यपदिशन्ति सौवीरं बदरं कोलमित्यमरः ॥
अक्षो विभीतकः बहेडा इति प्रसिद्धः तस्य मज्जेन्त
वैति मारे गिरी इति प्रसिद्धः तथा अगुरु जातीनाम
कं हृद्यमूले तत्तु शतवार्षिकं पक्वमन्तमागर्विति
वदन्ति गेहेऽपि प्रकाशे अगुरु प्रवरं लोहं राजार्ह
जोंगकं तथा हसेगुणपिके तज्जलोहवदारिमा
ज्ञातिइति तथा नागपुष्पाणि नागकेसरपुष्पाणि
एतेषां समानांशलेपं यथावृद्धि मा ज्ञायो जत्याविर न^
च^ चय्यते न शरीरे लिप्तानां रोचिविशदृढमाजातिजा
तमपिगन्धं विनिहन्तीति इति घर्मजातचिरप्र
रूढदौर्गन्ध्यहारिविलेपः हृन्तमपजानातिः ॥५॥ जं
बूफलमिति जंबूफलमेतदाख्यललनाफलम त
थाचामरः जंबूः स्वरभिपत्रावराजजंबूमेष्कार
लइति तथा श्वेतैः सुरूक्षवर्णैः पीलतरोः प्र
सूनैः समममात्रया मसृणं सन्तेहं पिष्टालेप विधा

य युवती निदाघकाले ग्रीष्मकाले शीतं घर्मं नि-
हन्ति इति पीलौ गुडफलस्य समरः हन्तमुपजा-
तिः॥८॥ सदाडिमेति तरुणी अनेन लेपेन ग्री-
ष्मकाले गात्रे विलिप्ते दुर्गन्धस्वेदजलप्रवाहं नि-
वारयति तमेव लेपमाह सदाडिमेति दाडिम
वल्कलमुस्तालोध्रपद्मैः सममात्रयागदृष्टैर्वेतु
मुतर्मानसमानसमानमानेसुपित्तु मन्दपत्रैर्नि-
बपत्रैः पिष्टैः सद्भिः लेपं कारयेदिति वनोमस्ता
लोध्ररक्तवर्णरोध्रमिति व्याख्यातम् पद्मवपद्मा
ख्यपर्वतीयहृद्रमूले तथा च निघण्टुः पद्मकं प
द्मगन्धिस्यात्तथा पद्माह्वयं स्मृतमिति तमुपजा
तिः इति शरीरदौर्गन्ध्यहारकांगरागवर्णनम्
७॥ अथान्यं गारंगकारोत्र मपि विशेषमाह शिरी
षकेसरोशीरलोध्ररंगाविहृद्रणात तद्वदण
घर्मांबु निदाघे नैव विन्दन्तीति केसरं [illegible]
नागकेसरं तथा चौषधिकोशः नागपुष्पः
स्तनोनागः केसरो नागकेसर इति अमीषां शारी
षादीनां च तर्णं विहृद्रणत्वरीरेहर्विमर्दा-
नात तथा तेषामेव चतुर्णां मर्दनात्सु निदा-
घकाले कामिनी घर्मांबु नैव विन्दति न लभते इ-
ति पूर्वयोगात्सत्र घर्मांबुनाशकाअंयत्र योग

पं.सा
वि
७२

मेव४

स्तुइस्यानं प्रतिबध्नातीति भावः ॥ तदेतद्धन्त्वविधा
नंद्विधा मलदौर्गन्ध्यापसारणलक्षणमेकम्
सौगन्ध्यापादनाख्यमपरम् तत्रस्नानात्पूर्वं यद्वि
यते तन्मलदौर्गन्ध्यापसारणाख्यं यन्मलेपादि दू
रीकरणार्थं पश्चात्स्नानमपेक्षते इति तदेतत्सम
भिरूपज्ञातिभिः समासप्रायमिति द्वितीयमव
शिष्यते यत्स्नानाकालान्तरस्थायि सौगन्ध्यरक्ष
णार्थं क्रियते इतीदानीमवतरणिकापूर्वं तन्नि
र्माणप्रकारमाह प्रथस्नानीयेत्यादि बुद्धिकौ
शलशालिभिर्नरैः पुरुषैरिदं महापरिमलं तै
लं विमर्दास्य गन्धयुक्तिमूर्धन्यभूतत्वान्महापा
रिमलं गन्धसाराख्यं तैलं सिद्धये कालान्तरस्था
यि देहेन्द्रियपुष्टिस्वास्थ्यसम्पत्तये कार्यं विधेयम्
अनेन वर्तमानदेहेन्द्रियास्वास्थ्यहरीकरणपू
र्वं भविष्यत्स्वास्थ्यं क्रियते इति तदेव विधानप्र
कारमाह आदाविति बुधोक्तानन्तरमेतन्निर्माण
प्रकारः आवपनके आवपनभाण्डके वा पात्रान्
तरे च लोपितत्वाद्धाज्ञातं तत्स्नेहमिति संज्ञाया
कन् तस्मिन्भाण्डे स्थापिते यत्नेन लोनिष्पीडितति
लस्नेह सत्वादौ प्रथमं विल्वफलं श्रीफलमज्ञानं
निक्षिपेत् निक्षिपेच्च तस्मिन्नगत्यादिसमादिन्या

भिमतं श्रद्धरं सार्थं श्रद्धरं श्रद्धरवद्ये वपुदानानसारे
णरदेत नतस्तु शोषे संक्रामितगन्धसारं नवि
क्षास्यपात्रे वा न्दोल्यान्दोल्यत श्रमरुवकं निदिणा
दिस्याभिमतं पुनः मान्दोलयेत अस्योचम[illegible]भ्राइति
प्रसिद्धः तथा वोषपिप्रकाशो समीरणो मरुवकः
प्रस्थपुष्पः फणिज्जाकः जंभीर इति ततोपि प्रस्यादि
संपात्रे प्रक्षालनया संक्रामितगन्धरससारं तमपि
निक्षास्य अशोकपुष्पाणि तन्नामकवदनपुष्पाणि त
त्र निक्षिपेत् तान्यपि श्रद्धरं सार्थं श्रद्धरं श्रद्धरं द्येपा
दानानुसारेण सूर्याभिमत एव मान्दोल्यान्दोल्य तद्गन्धसा
र[illegible]माकृष्य पत्राणि निक्षास्य केतक्याः कुसुमादिके
व[illegible] इति ख्यातपुष्पाणि दास्मिंस्तैले मद्दवारेति
क्षिपेत् तान्निधाय तपस्त्रक्षाणि निरस्य निरस्य पुनर्नव
नवानि निक्षिपेत् दिसापर्यन्तास्यिति केतकीपुष्पे षेव
ऊर्ध्वादिति मद्दरिति कथस्य भावः प्रथमर्थः इमानि
व[illegible]निते लेनिक्षिप्ते पेशोकरीमाख्यापवितापद्दर
सार्थ श्रद्दरा घनतरेणैके कनिरसनेनापीष्टं तैलं के
तकीपुष्पैर्योजयेदिति दशपंचद्दशादिनानीत्यवि
धायमहापरिमलं तैलं जायते इति केतकीजं वृक
पुष्पमिति केचित् कल्याणमल्लः विल्वपत्रमरुव
कमशोककुसुमानि च क्रमात्पु[illegible]ष्पाणि केतक्यास्ते

पं.सा.
वि.
७३
73

लेलिखानिधापयेत् ग्रानपेक्षकपृष्ठाणि ततो नि
ष्कासयेद्बुधः मह्रापरिमलं तैलं व्याततयोगं विलासि
नामिति हृतं शरीर्हलविक्रीडितम् इति स्नानीयस्नग
न्धविधानम् ।१। अथ सामान्यगन्धसमुद्देशः ॥
सकेति स्नैलादिसमभिः चूर्णीकृतसम्यक्कल्कीपि
तैः स्नानवेलायां मूर्धजान् संशोध्य तेषां सौरभ्यकालि
चविन्दति लभते सदैवेति चिरकालम् तत्र सूक्ष्मे
लागुर्जे येला या सौ सूक्ष्मैलायां तुटिरिति तुटिरित्व
मेरेणकी जीमूतो मुस्तके मथरेति प्रसिद्धम् नत्वं
मृत्तिकासहशेन त्वेत्वेव प्रसिद्धम् पत्रैः सचन्द्रैः
सकर्पूरैः सचूर्तैरिति पाठे आम्रदलसहितैः तथा
स्वर्णमू. नागकेसरम् आमिषीमांसी...डा इति प्रसि
द्धा तथा चामरः तपस्विनी जटामांसी जटिला लोम
शामिषीति तथा नागः स्यात्कांचनाह्वय इति पत्र
कं तमालपत्रं विन्दतीति विदूर्लम् लाभ इति धातुः ।२।
हृत्तमपजातिः ॥२॥ स्वर्णेति चूर्णीकृतशोधितालो
डितैः तत्पदु विलेपनेन शिरोरुहाणां केशानां सौर
भं हन्तो ऐकमासादेकमासं विलेपनं विधाय तेषां केशानां
चैतत्समाप्नोति केशगुच्छसचेतना इव हृदा विश
दास्त्रु जायन्ते तत्र स्वर्णं नागकेसरं चैव पोमस्तकम्
उशीरं पत्रीति प्रसिद्धवीरणात्पलमूलकम् इतिप

नू

सिद्धमजटामांसीब्याडगुडीतिप्रसिद्धा आमलादा
दिएणामलकीशेखाकुलीतिप्रसिद्धापथ्याहरीत
की॥ हतमपजातिः॥३॥ पथ्येति पथ्या हरीतकीच
मालमूतमत्तग्राएणीत्यर्थः आमलकीफलंप्रसिद्धं
स्वर्णं नागकेसरः अम्बुसगंधवालकं स्त्रीवेरमिति
यत्प्रसिद्धम् तथाचौषधिप्रकाशेवालेक्ष्वीवरबर्हि
ष्ठोदीच्यंकेशांबुनामचेतिजीमूतंमुस्तादलंपत्रकं
तमालपत्रमितियावत् आमयोव्याधिःकुष्ठमिति
यावत् तथाचौषधिप्रकाशेकुष्ठंरोगाह्वयंवाप्यं
परिभाव्यंतथोत्पलमिति मांसीभूतजटाहतमपजा
तिः॥४॥ हरीतकीतिपध्वंगन्धेगन्धयुक्तिभिदना
प्रकाशएतन्नामास्यात् [illegible]
[illegible] अनयाहिगन्धयुक्त्या
न्तर्भूतोपिकामोबहिःप्रकाशंकरोतीत्यर्थः कोसा
वित्याह हरीतकीत्यादिवनेपरिपेलवाख्येगन्धद्रव्य
विषयेहरीतकीतोयददत्तभागोस्यातां एकभागेन
हरीतकीतोयदोमस्ताचैकभागेति यत्रचवनेएत
दुभयंभागसाम्येनसमर्प्यते तत्कियन्मात्रमित्याह
वनस्यापीतियावत्परिमितान्हरीतकीनियतीकृता
भवेत् यावन्मितावमस्ताभवेत् तदेकतरवचनयोग्य
मितंपरिपेलवमित्यर्थः तदर्धमितित्वनस्यार्धभागेन

स्प

पंस्ता
वि:
७४
74

नलोदेयइति हरीतक्यः समांशाः समस्तमात्रेण त्वचः इत्यर्थः
यथा च प्रस्तावः पलमिता हरीतकी गुडत्वक् पलमि
ताः कर्षमितं वनं कर्षार्धमितो षमाषप्रमाणेन त्व
इत्येतत्सर्वं सूक्ष्मं पिष्ट्वा संशोध्य च चन्दनवल्लेपो वि
धेय इति ॥५॥ पष्ठगन्धो गन्धयुक्तिर्नरमोहना
ख्यः ख्यातः कन्दर्पिकागृहेषु प्रसिद्धः अनेन लेपिते
न हि गन्धेन नरा नारीषु नायोन्तरेषु मस्तकालेपि
रतोत्का भवन्तीत्यर्थः यतोसौ स्मरराजयोगपादेव
राज्ञोचितः यस्मात्समौरभः शोभनात्मुत्कटसौर
भयुक्तः कोसावित्याह पेलेति पेला सूक्ष्मैला सटी
कर्चूरभेदो गन्धपलाशीति नामकं गन्धद्रव्यम्
पत्रकं तमालपत्रं यद्दलाभेन त्वगिति निषिद्धं च त्वक् इति
गन्धयुक्तिषु पातयन्तीत्यर्थः चन्दनं प्रसिद्धं नाम्बुह्रीव
रमिति प्रसिद्धम् सुगन्धवालकमिति यद्व्यपदिश्यतो
ति अभया हरीतकी शिग्रुः श्वेतमरिचं सौभाञ्जनमिति
प्रसिद्धम् एतेषां समस्तानां मयोऽवयवैः कुष्ठमिति एता
नि समभागया सूक्ष्माणि पिष्ट्वा लेपो विधेय इति ॥६॥
स्यानेयेति पूर्वकविप्रवीरैर्धन्वन्तर्यादिभिः स्मरमा
नवानां देवानां मानवानां च हृदयस्थो गणेयेति प्रा
स्थिपर्णीमुकं वहिं प्रबन्धस्थोगेन्द्रकं र इति ग्रन्थिप
र्णी भेदः ऊकुरेति प्रसिद्धम् कोशमांसं ऊम्बनोमस्ता

...वकेरायंते
:कथितः
...सावित्याह
+

श्रेष्ठं ह्रीवेरं लोध्रं व्याख्यातम् पाटीयलोध्रमिति निशा-
करः कर्पूरम् उशीरं व्याख्यातम् अमीषां समानां समाः
समभागाः पिष्टाः शोणिताम्बु विपर्यय इति तथा वि-
पाय चंदनलेपः कार्य इति अत्र च स्थाने यालाभे त-
त्प्रतिनिधिः कुष्ठं समर्थमिति गन्धयुक्तिविदः तथा च
स्थौणेयकस्यालाभे तु अभिषङ्गाभिधीयते गद इति गदः
कुष्ठम् ॥७॥ उशीरेति उशीरं वीरणमूलं कृष्णागुरु
चन्दने प्रसिद्धे पत्रं तमालपत्रं श्रेष्ठं ह्रीवेरं पत्रानि मात्रा-
तुल्यानि कृतानीत्यतिगाढघर्षणेन पिष्टा सूक्ष्माः
शोणितानि कृतानि विलासिनीनां गात्रेषु विलिप्य श्रीच-
न्दनतुल्यं गन्धं जनयन्तीति इति सामान्यगन्धमहेशः
हेतम्पञ्जातयः ॥८॥ स्थौणेयं मन्थरेति प्रसिद्धम् अ-
गुरु कालागुरु चन्दनं श्वेतचन्दनं श्यामयः कुष्ठं सतोग-
न्धपलाशी नामकं सुगन्धद्रव्यम् तोयं ह्रीवेरम् ॥
अभया हरीतकी केसरं नागकेसरम् श्रेशोशीरम्
तमम्वीरणमूलं वस इति प्रसिद्धम् अस्रचोतम
त्केकोटाघन्तपद्मतमनाति चिरकालीनवर्षवरिष्ठा-
शैलजनिता वरिष्ठाइष्टा शैलजनिता शैलेयका
शीलेति प्रसिद्धम् मांसी जटाख्यात गडीति प्रसिद्धा
तक्कं चंतज्र इति प्रसिद्धम् पेलासूक्ष्मैला अभोदामा-
स्ता नागरमुस्तेति प्रसिद्धा अमीभिः सर्वैर्गन्धयुक्ति

खएउ५
स८

पं.सा
वि
७५
75

सापनीभूतद्रव्यैः पिष्टैः मर्द्दितैः योषितेश्च एणमदे
न कस्तूरिकयोपस्कृते मौगलतादलेन नागवल्ली
नेति प्रसिद्धताम्बूलवल्लीपत्ररसेन गुलिकां कालात्
नरस्यापयिनी कुर्वाद सौव सौगन्ध्येन जगन्मोह
यतीति जगन्मोहिनीमित्युक्तम् इन्द्रं शार्दूलो
विक्रीडितम् ॥९॥ जातीति जातीफलत्वक
जातीपत्री जावत्रीति प्रसिद्धा मर्कटस्तरुष्कः त
था चौषधिप्रकाशे सिह्लकस्तरुष्कः स्याद्दा
नोपवनदेशजः कपितैलमिति ख्यातस्तथा च
कपिनामक इति पूतिः करंजभेदः चन्दनमि
त चंदनं चकोमस्त्वा श्रीवासः सालनिर्यासः
तथा च तत्रैव श्रीवासः सरलः स्नावः श्रीवेष्टो
हकधूपक इति शैलेयं शिलापुष्पं छालीरा इ
ति शैलेयत शिलापुष्पं छड़ीला तु मार्थकमि
ति कोशः कनको नागकेसरम् तथा चौषधि
प्रकाशे चाम्पेयो नागकिञ्जल्कः काञ्चनः कां
चनाह्वय इति केचित्तु पत्रकं कांचनाह्वय इति के
चित्तु पत्रकं कांचनाह्वयमिति केशरं कनकेयत्तु
रमत्र व्याचक्षते तत्राद्यगन्धद्रव्यद्वयं सुप्रसिद्धमिव प्र
तिभासते परं तन्न सर्वत्रापि प्रसिद्धत्वान्न यत्
रैलत्रुपैः प्रोक्ता सूक्तालिन्दा प्रमादत इति तस्मा

गुलिकां

एवं प्रयोगदर्शनान्नष्टा व्याख्यानेपि न दोषः
शुक्लीवरं नागकुसुमं नागकेसरं स्याणेयम
न्यादेति व्याख्यानम् एतानीन्दुयुतानि कर्षशोप
स्कृतानि पत्रसरसैर्गन्धपञ्चोद्भवैरसैः शोभनं त्व
वामीर्षावसुप्तनम् पिष्टागन्धकलाकलापकु
शलैर्गन्धनिर्मीणसाकल्पचतुरैः शुभौगरागः
कार्यः शुभंत्वास्य मदात्मनो येणीन्दुयोगपत्रादिस्पाह
ह्लाली न्दुयोगपः मदेति इदमपि शाहेलविक्रीडि
तम् ॥९॥ पष्ठेति सौरभ्यादिते गन्धयुक्तैर्भितैरि
ह गन्धयोजनेकस्तूरीदलसन्निकेककस्तूरीत्रसन्ते के
प्यितेकिमिदमित्याह पष्ठेति पण्याहरीतकीता
सा भाग चतुष्टयं चतुरो भागाः जलमञ्चोठनस
मुस्ताया इति यावत् भागैकमात्रमेको भाग इत्य
र्थः यथा माषपरिमितेतु देकाल्पितेच चत्वारो भा
गा हरीतक्या देया इत्यर्थः एवमन्नरत्राप्युह्यम्
व्यापेः कुष्ठस्य भागद्वयं द्वौ भागौ कल्पितभागापे
क्षया द्वौ माषावित्यर्थः तथैव शाशिन इति शा
शिनः कर्पूरस्य तथैव भागद्वयमित्यर्थः स्यो
णेयस्य कुकुरैति व्याख्यानस्य भागद्वयं भागौ भागा
इति शिलाख्यस्य कस्य शिलाजतुनः शिलाजि
त इति प्रसिद्धस्य पंचभागाः पंच माषा इत्यर्थः अश्म

पंक्षा
वि
१८
26

कंतु शिलाजतु समरः भाग इति नखेण ययोर्नख
स्य शंखस्य च नखस्येति यावत् एकभागस्तथैव
यस्य कर्पूरस्यैकभाग इत्यर्थः अत्र नखेण योग्यानि
द्रव्याणि सहुच्च सप्त ज्ञातानि कृतासंस्कारकैश्चा
पहृत्य गन्धयुक्तिका प्रसाधनीयेति भावः अत्र
भागेन नखेण योगो योऽयमत्र नवभागा नखस्य चेत्य
नेनांगुपादः तत्र च ये काश्मीरिकाः सर्वेष्येतद
नभिज्ञा इति न जानीमहे का वार्हन्तीति तदभि
ज्ञा एव प्रष्टव्या इत्यास्तां तावत् हन्तेश मर्हलविक्री
डितम् ॥११॥ पथ्येति इहास्मां गन्धयुक्तिकायां
सर्वो गन्धः सौरभ्यगर्भाभिधः सौरभ्यमध्यनामा
उत्तमो गन्धः प्रकाशितः कोऽसावित्याह पथ्येति प
थ्या हरीतकी श्वेतनखा समाकथिता अनयोर्मी
नेसममात्रया विधेयमिति स्वर्णे तु भागद्वयमि
ति स्वर्णस्य नागकेसरस्यांशत्रुनस्पृक्कीवरस्य भाग
द्वयम् पथ्याविषयक कल्पितमानापेक्षया सा
र्णे तु नौ भागद्वये देयमित्यर्थः मांसीति मांसी
मेजल मज्जिवनो मस्तकाग्रामयः ऊष्मेत त्रितयं
भागैकसंख्यं पृथकपृथक पथ्यावेदकैकभागेन
देयमित्यर्थः कर्पूरेति अगरुकसागरुजातिका
जातीपत्री मृगमदः कस्तूरी क्षोणेयं ऊकूरेण

3

15

त्वचकस्य [illegible] प्रत्येकं त्रयो भागा इत्यर्थः तथा च मा
षमितायदाहरीतकी तदा स्वर्णत्वनापि माषमितादे
या स्वर्णस्य द्वौ माषौ अत्रुनोपि द्वौ माषौ मांसीम
र्द्वयोरेकमाषः त्वचस्येकमाषः कुष्ठस्येकमाषः
कर्पूरस्य त्रयो माषाः एवमगरुजातीफलमदस्यो
र्णयानामपि प्रत्येकं त्रयो माषाः तथा च कल्याणम
लः तथा स्वर्णभस्मोरु कं प्रत्येकं भागत्रयमके कर्पूरा
जाती^ गुरुकस्तूरीसूक्ष्मैलैयकस्य तु भागात्रिकं स्यात्प्रत्येकं स
वैरेभिः सह्रोच्यते लेपः सौरभगाम्भीर्ययोः सर्वलोक
मनोहरः भुजंगानामेव योग्यो यमन्येषां दुर्लभः स्मृत
इति इदमपि प्राहेलविक्रीडितम् ॥ ८२ ॥ इति गन्ध
विवरणम ॥ अथ मल्लामोदि युक्तिविवरणम् रसा
लेति अस्माद्वामोत्तीति प्रसिद्धनामा मल्लचामो मल्ल
सौगन्ध्यकारकेश्चयोगः गन्धो मल्लवोन्ते [illegible] मल्लमध्ये
त्विमः शुक्रबस्यमल्लसौगन्ध्यं करोति किं विधो मा विसा
द्वरसालेति रसाल स्युतः जंबूजंबूनाउ इति प्रसिद्धाल
तानयोः फलस्य गर्भसारः मज्जा सकर्करः कर्के
ताम्रंगीनामौषधिमज्जसहितः मात्रिकसंयुतः
सौति एतत्त्रितयचूर्णं मात्रिकसहितं विधेयया
वत्सरिमितमेतत्त्रितयं ततः सार्धद्विगुणमादि
कयोगः एवं सर्वं माधर्यमिश्रणायामस्तम ॥

पेप्रा
टिं
११
२७

कार्कटः कर्कटशृंगी तथा वैाषधिप्रकाशे शृंगीक
र्कटशृंगी च स्यात्कुलीरविषाणिका अजशृंगी च व
क्रा च कर्कटाख्या प्रकीर्तितेति मार्दिकद्राक्ष इत्य
नुपजातिः ॥ १ ॥ पत्रेति पत्रत्वगेलादिभिः समभा
गैः कृतस्य शर्करया मिश्रितैः द्राक्षवटीमाषिक वटिका वि
धेया चूर्णानि समस्त्रिक्तलाद्रोपस्कारेण वटिका
विधेयेति अस्यैव तांबूलगर्भितांबूलेनागरपानेन तस्मा
द्वेष्टनीया तथा रचितादिवृसे ष्यवा गाग्रेण स्वे
ष्टतास्यती सुखवासमिति सुगन्धी करोतीति तत्रपत्रे
गन्धपत्रं तमालपत्रमिति यावत् तत्क्षोवं तत्र शतिः
स्थाने तस्य पैलाः सूक्ष्मैला नख शुक्तिः जाती कोशं जा
तीफलं स्वर्णं नागकेसरं इति एषा उपजातिः ॥
बिल्वस्य श्रीफलस्यापि अस्थिनि मध्यवर्तिन्यो नाडिं
काः तथा तस्यैव मज्जा सारं गिरीति प्रसिद्धम् तथा
करिकेसरं नागकेसरं स्याणे यं ... जातीफलं
प्रसिद्धम् एतस्य त्वक् पिष्टा मस्तोच्य च प्राग्वत्सादि
कयोजनया गुलिका विधेया अस्यैव मुखस्यास्य सम
न्यक्कृतास्य स्वेदनतास्यती सुखवासा एवं मननक
रं वा मे गन्धं करोतीति इत्युपजातिः ॥ २ ॥ चूर्ण
मिति सुरसा लपर्णिका पकांगीति प्रसिद्धा तथा
वैाषधिप्रकाशे सुरसा गन्धकटी देवास्थरभिः सा ल

पर्णिके तिके सर्वंनागकेसरं कुसुमं प्रसिद्धम् प्रा-
तःप्रभातवेलायां दिनान्ते सायंवेलायाम् एवं
नियमेन ज्ञातिर्जीर्णं वेतन्नसेवाविधेयेति चूर्णवित
म् पक्षोत्रयाणां चूर्णयो विलासी परिलेह्येदा
स्वादयेत् भक्षयेदिति तस्यपुरुषस्य मुखे गो
न्धर्थं मासेन पंचदशरात्रेण प्रकामम् अतिशयेन क
र्पूरं तल्पो भवति प्रातर्दिनान्ते इति विकल्पेन व्या
ख्येयम् प्रातरथवा दिनान्ते सायमिति प्रातर्दि
नान्ते चेति समुच्चयेन वा व्याख्येयम् सर्वथा चरि
कोदरेन तात्पर्यम् हृतं प्राग्वत् ॥४॥ कुसुमेति यः
कश्चिद्विलासी मांसैकमात्रेणैकमासेन मधुना
मादिकेन तथा हुतेन गव्येन घृतेन कुसुमव्यापीत
रपर्यायंकुसुमेति नाम्नैव प्रसिद्धम् तस्य चूर्णं पि
कादिवीजान्वितं इक्षुगन्धावीजान्वितं प्रसोता
लम्बाणेति प्रसिद्धानि समति तदीयं मुखं केता-
कि गन्धतल्पं जंहूक पुष्पगन्धसहयोगगन्धेन भ
वेत् कोकिलादीनाम् इति केचित् हृतं प्राग्वत् ॥५॥
पर्णेस्थमिति सहकारपादपरसं आम्रस्तनार
सालो सो सहकरोति सौरभ इति सहकारपादपो
ति सौरभभूतभेदः तस्य पर्णोस्थं निष्पीडितपत्रनि
र्गतं रसमादाय एकपात्रे स्थितं कांस्ये स्थितं च

पंसा
वि॰
७८
78

तैरपि नेकचनिर्मिते व्यशिलामये वा ऽभावे मृण्मये
वा पात्रे तालेपात्रे स्थिते हृत्वा तत्र वर्षे मसिन्धु नवृद्धवल्ली
वेङ्गणं कृत्वा मतिमीशाज्ञान च नवबुद्धादशाह्निपेत
सिन्धु नक्रु निर्गुण्डीति नामायं सैबालेति ब्रूमेति
व ब्व वहृ रन्ति इत्यं वमाभ ये मे तापान्दोलन्दोल्य
विपिनादिनमानोनाधिकापरित्तानसूर्वभास्क
राधिमश्रानपेरनेत इत्यमिज्ञोमारमः ध्रुक्ष्णोग्र
लिकाव मापन्न स्तोव्रलोदरमध्यगः नागरपानो
दरगतोमानवे प्रतिदिने भुक्तो मत्खेवामये दिति
इति प्रतिदिन विधेयमत्खेवा मसविधिः श्रुते गाले
गे श्रामृपत्रसेवनीवंमार्गहृदन्मवं दिनान्ते सं श्ले
ष्मभानाकिरणै र्भवेत्ते तावत्तलमध्यगम् प्रातः प्रति
दिनं घलितदन्तसरभीमवेत् सर्वेषुमत्खेवामस
योगेषु यमनन्तमइति हन्ते पार्हत्लविक्रीडितम् ॥६॥
अथैवमत्खेवा सर्वमगाहृन्नपावनविषयकमपि
किंचित्कौतुकं लिख्यते समाहृं गोमूत्रे दरीतकीचू
र्णं संयुतं निमा गन्धोदके च भूयो विनिक्षिपेद्दन्ते
कान्तानि ॥ [illegible]
नि। उक्तं गन्धोदके विनिक्षिपेदिति तद्गन्धोदकवि
धाने च यथा एलातकपत्रांजन मधु मरीचं नाग
पुष्पकुष्ठैः गन्धांभः कर्तव्यं किंचित्कालं स्थिता

रव^

31

व्यास्मिन् पुंजनने सौवीरम् किंचित्कालं दिनार्धमस्मि
न्नुगन्धोदके ज्जातीफलपत्रैलाकर्पूरैः कृतयमेक
त्रिलिभागैः अवचूर्णितानि भागो मरीचिभिः ॥
शेषचूर्णयानि तथाच जातीफलं चतुर्भागपत्र
मालपत्रं भागहितयमितं एलापकभागाकर्पूरे
भागद्वितयेन पत्रैः समस्तचूर्णरवचूर्णितानि दत्तचू
र्णानि वणिक्प्रसादं वदनस्य कांतिं वैशद्यमास्य
स्य सुगन्धितां च संसेवितं श्लेष्मवांतं च वाणीकं वं
निकाश्यानमहाकदुवानाम् अमकदुवाबिनेह
हाकामं प्रदीपयति रूपमभिव्यनक्ति सौभाग्यमा
वहति वक्त्रसुगन्धितां च जीकरोति कफरोग्यु
ति हन्ति रोगांल्लोहलमेवमपरांश्रुगुणान्करोति
इसे तत्सहभाविनां ह्रूलगुणानि रूपणम् अथैत
उपस्कारः पुष्केनचूर्णं न करोति रागं रागद्वयं प्र
गफलातिविकम् चूर्णाधिकं वक्त्रविगन्धका
रि पत्राधिके साधु करोति गन्धम् अतिविकमपि
कम् पत्राधिकं निशिहितं सफलं दिवा च प्रोक्ता
मघीकरणमस्य विडंबनेव ककोलपूगलव
लीदलपारिजातैरामोदितं मदमदास्यदितं क
रोति पारिजाते जातीफलम् इति तांबूलोप

पंसा
वि॰
७५
79

स्त्राकारनिरूपणम् अथ दन्तधावनगतोऽन्योऽपि विशे
षो निगद्यते अत्र तावत् सर्वाणि न दन्तकाष्ठानि ग्राह्याणि पत्रे
अस्समन्निम्नानि न शुष्कपर्वाणि न पाटितानि न वामे
शुष्कानि विना त्वचा च अथ च वितस्तायां स्मिंस्तत्कोटि
कुलम् अभिमुखपतिते प्रशान्तदिक्कं शुभमतिशो
भनम् ऊर्ध्वं संस्थिते यत्र अशुभकरमतोऽन्यथा प्रदिष्टं
स्थितपतितं च करोति मिष्टमन्नम् अन्यथेति अस
मुखपतितं प्रशान्तदिक्स्थम् अनूर्ध्वस्थितं च
पि दिग्वशेन पतनफलविशेषेण इति मुखवा
वासविवरणम् इति श्रीकविमेलनापरपर्या
यज्योतिरीश्वरकविविरचिते पंचसायकविवरणे
बलस्वेपनाद्यादितीयसायकविवरणम् । २ ॥
श्रीगणेशाय नमः इत्यं कामोद्दीपकगन्धवि
धिनिर्माणनिरूपितम् सन्त्वेवस्य महीपकाप्
ते पंचशाखाभावे केवलेमनस्तापायैव भवन्ती
ति शान्तिमेवं प्रतिपादयितुं भावनकरणिकामस्यापय
ति ॥ अथेति यत्वेव याकामभोगाभिलाषी पुरुषोऽर
सगरुतबलो इकेवमान्तीषु वाजीव सामर्थ्यं लब्धा
स्त्रीषु सविलासं रमते ताभिरोषधीभिर्वाजिनोऽपि
वाजिन इव करणं वाजीकरणमित्युच्यते वाजी च

द्योतकः तदाग्रीकरणमाहकथयतीत्यर्थः अत्रच
स्कमनिमित्तदोषपीप्रभावमाह वाजीकरणप्रयोगेषु
स्वप्रभावगुणेनदयात् विरेचयन्तिनाः शुक्रंविरेचके
द्रव्यवद्गुणमिति स्वप्रभावेनितरकाश्चिदोषघ्नः
स्वप्रभावाधिक्यात् काश्चित्स्वगुणाधिक्यात् काश्चिदो
मणाधिक्यात् शुक्रसममनाघवद्धिर्विरेचयन्ति तथा
वहन्तदीरादयः स्नेहाम्लस्वगुणाधिक्यात् अल
कवालेपविधिश्लंगस्पर्शादयः स्वप्रभावाधिक्यात्
माषादयश्च स्वप्रभावगुणाधिक्यात् इति इत्थंवेद्दा
सेवोपयोगाद्वरार्थं वडमानिमत्तमपनस्यानि आत्रेयसा
दि आत्रेयोदत्तआत्रेयः ~~यदि रवि रवितंप्रासेदत्ताचे~~
~~येत्यादि आत्रेयोदत्तआत्रेयः~~ यदि रवितं प्रासं दत्ता
त्रेयनत्तमित्युच्यते अर्जुनोनागार्जुनो यंतं देनागा
र्जुनत्तमित्युच्यते प्राकुमारणेच कामतंत्रकार
कौमुदी नलक्ष्मापतत्नोलनामाराजा वागीश्व
रोवाच स्यात्तिर्थतंत्रं गावस्यतितत्नमितिविख्यातम्
वागीश्वरमहाचार्योवाधनिकपवगस्तेतेनापिहि
कामतंत्रं कृतमिति व्याडिनामाच मतिः श्रीशाश्री
निवद्दवनामाकविः मूलदेवपतत्नामैव इत्यम
दनाचार्योपि आदिनाथेणि काषुत्रादीनां ग्रहणम्
नानेतिप्रसिद्धः परामर्शक स्तच्छहः सावमारि नानि

पं.सा
वि.
८.
80

ति यदुक्तं तन्त्रान्तरेपि व्यभिचरन्तीति बहुगम्यावलोक
नफलमाह विशेषेति अनन्तश्चिकित्सितविशेषस्याला
भात्स्वकृतानन्तोपि सर्वोपकारत्वमम् अतएवबहु
गम्यावलोकनात्सर्वविधोपदेशात्कुशलोहि स
र्वासांविधानांप्रकाराणामुपदेशात्कुशलोविज्ञान
तन्त्रद्वहस्यनिर्माणेचार्थः स्फुटेष्टकदं यथास्यात
था योगापिकल्पेतनदोषपीनाममन्त्रमात्रामा
नयोजन योजनयायथावीर्यवृद्धिर्भवेत् तथा
योजनं योगस्तदपिकारं शक्तियोवद्धेइति ॥ ८॥
तत्रादौ वाजीकरणप्रयोजनं स्वयमेवाह बलेनेति
यथायथा इति शक्तिः पुरुषस्य भवेत् तथा तथा ना
रीपरितोषमेतीति परितुष्टा योषा सा वर्धमान
रतिबन्धभ्रूविलाससीत्कृतादिकेलीभिरस्मोर
मणं रमयतीति हीनवीर्यस्य रतिशक्तिविक
लस्य तार्यपरिमोषादीति बन्धाद्यभावे सौख्यं॥
मनःप्रीतिर्नकदापिजायतेइति वाजीकरणस्य
महत्वोपयोगः तथा च कल्याणमलोपि शान्तेर
भावात्तद्भावादि सर्वमेवाप्रयोजकम् अतः श
रीरपुष्ट्यर्थं वाजीकरणमुच्यते इति अत्र केचि
त्तन्त्रकेषु वाजीविधानप्रथममविदध्यादि निब
न्धेपादपादोहरणते सबलेखकमप्राप्य

व वाजीकरणमिति कम्प्रयोगएवाभूत तज्जावेवि
विधानात् विधानमित्यन्नार्थसंगतावपिवेदभावे
दीर्घाभावाद्यतिभंगाश्रसंगइति महात्मनोदोषारो
पणमनुचितम् तस्माल्लेखकभ्रान्तैवनाहकणादि
तिध्येयम् ॥२॥ हतमपजातिः नानेवयोगाना
हन्तीरेणेतियः प्रमान्माषप्रसृतिवर्षपाणिनि
ऊर्ध्वः प्रसृतिद्वितिविनयोमितान्माषौषट्टयासो
पयोगोप्वितामाषान्क्षीरेणसमाथमेसमकसे
दयित्वा ततोपितन्माषप्रसृतिचयभावमसृते
विशोधितोगाहृतेनभावयन्गोपस्त्रोमनुलयित्वा
भक्षयेत् ॥ अस्माद्रुयवेगोमहदेमागुरुबलोद्दे
कोनारीशतंयातिभंते एकामेकामहिंग्राविद्रा
यमानानंदपेनोत्कामन्माम न्मामारोहतीत्यर्थः
अयमेवयोगोवृराहाचार्येणद्विविधोकोयथा
माषान्ययः सर्पिषिवाविपक्वौषंभासमानांसा
पयोनुपानानूइति क्षीरमेवनिर्मेप्ययहृतमुसा
घतेतस्ययस्मार्पिलसिन्ययः सर्षिर्शिविष पका
र न्विशेषेणक्षीरेदनात्प्रयोषणपूर्वप्रकान्भव
यित्वापश्चात्क्षीरेपिवेदसौसौगृदयनाभ्यपैतीति
संबन्धः ॥३॥ पथ्यैकमात्रमितिसितमाषकाणा
श्वेतमाषाणामेषाचमाषाकृतिश्चैवश्वेतवर्णा

पं सा
वि॰
८२

जातिसेलेषां स्वेतेति नाघ्राय सिद्धानां माषाणां पलैकमा
त्रे पलेकं षेवते ष्टयाभिति चतस्र हि मास परिमितमा
षान् इत्यर्थः पलैकमात्रे हृते खिन्नं भाविते मन्दोद्र
सिताममेते मालिकशर्कराभ्यां सार्धद्विपलमिता
भ्यां समेतेन नक्तं भक्त्वाथो श्रुननत्तं गव्यं पयो गोक्षीर
मनुपानेन तद्धेते जनं पीत्वा सौहृदानुरागो लेभाव
रहितो वनिताभंगे हृदानुरागो भविरागमेतीति
च पाठः ॥४॥ मद्राजे तियुः कामी गव्यपयस्वासि
द्धं गोद्भुरेप सहतुतिशायेन सिद्धं भाविते स्वेदिते मद्रा
जमक्षं पुष्टपृष्ठ पाज्ञापतिहषणं गोधूमेन मापितं
तलितं ससैन्धवं ससैन्धवलवणोपस्कृतं सकणस्थेन
जीरकोपस्कृतं च भक्षयेद सौ शतेसंगरे कामक्रीडा
युद्धे नारीसमूहं जयति कामो स्मे खसेनाम्नाभिषेकं
ददातीत्यर्थः ॥५॥ गुंजाफलमिति गुंजा द्विधा रक्ता
श्वेता च तत्र गुंजा रक्तिका नाम्नी या सौ रक्तवर्णितम्फ
लं सैव वा फलं तथा गोक्षुरजं फलं पखडे तिप्रसि
द्धनामधिक एडकजातं फलं तथाकारवी मयूर
शिखा यवानी विशेषस्तस्य फलं वं तथा वामरः ख
रास्याकारवी दीप्यो मयूरो लोचमस्तकः इति तथा
चदंम्ब्रेत गुंजा चवलशोके तिपनतिनये गोपयमा गोद्र
रेपन विभाव्य समग्रं काकोपस्कृतं विधाय भक्षयेत न

ग्रं

दन्नशर्कराविमिश्रं छागीक्षीरं पीत्वा पुरुषः सदैव
हृष्यति कामिनीरमयित्वा स्वयमपि हृष्यतीत्यर्थः
६ ॥ मांसीति मांसी छागगडीति प्रसिद्धा भूतज
टा विदारी विदारीकन्दम् बलेति कंकतिका परनाम्नी
बला जाति च तत्त्रयमप्येतिबला नाम्नी क्षीरमिति
क्रमेण योज्यम् मांसी गोक्षीरे विभाव्य भक्षितानन्तपा
ने क्षौद्रयुतं गोक्षीरं पेयम् एवं विदारीकन्दं विभा
व्य भक्षयित्वा घृतयुतं क्षीरमनुपेयम् एवं बलां वि
भाव्य भक्षयित्वा शर्करायुतं क्षीरमनुपेयमिति
तथा कृत्वासौ कामी सर्वरात्रौ ऊर्ध्वलिंगपतितवहृष्य
तीति यथास्य सर्वरात्रौ लिंगे नावपततितथास्य पु
रुषस्यापीति तात्पर्यम् ॥७॥ चूर्णमिति विदार्या
विदारीकन्दस्य चूर्णं तस्या विदार्या एव स्वरसैव सहस्र
नेन निष्पीडितरसेन विभावितं सेचितं कृतं पुनार
विरश्मिजाले चनेतानीतं लोहमेवापि तैसापितं
सत् माक्षिकघृतमिश्रितमास्यलीढं कृत्वा मुखेन विलि
ह्यत्यर्थः प्रभावेन लेह्यलेही निःशंकं रात्रौ दशस्त्रि
यः गच्छति भजत इत्यर्थः तथा च वाग्भटः विदारिका
यास्वरसेन चूर्णं मडुमंडुभावितशोषितेन च घृते
न दुग्धेन सशर्करेण पिवेत्तस्य यस्य प्रमदाः प्रभूताः
यस्य पुरुषस्य प्रमदाः प्रभूता बहुलो गृहे स्युरमेणपु

स्वरसी

पंचा
वि
८२

कृष्णेयं गलिकेकोलिहेतः पश्चात्कामानलानपगमे
नवोदयमवाप्नोतीति ॥८॥ ब्राह्मणाण्डमिति शुभ्रा
पयसि गोदोहे ब्राह्मणाण्डमजमसाण्डकोशं प्रकाम
मतिशयेन यथा तन्दुलितं सन्तीर्णतिबिकेन प्रस
भितापयेत तथा विभावितं सदिने सूर्यकरैः शुष्
कं सूर्यकिरणैर्विशोषितं कृत्वा स्थापयेत ततोपि
तद्भाविताण्डमण्डलेन स्वेदितो स्थिला त्यः का
मी पुरुषो माषामात्रं नातिभुक्तोस्य पुरुषस्य ना
रीशतं पश्चात्ततो वत्तिपक्ववार मन्त्रभूतः दृता
स्वदाः स्त्रियस्तमनवावक्तोस्यर्थः ॥९॥ पयसि
समिते सशर्करे दोहे गोपयसि प्रथमं माषाना
सायमवदग्धसिद्धं कृत्वा ततोर्कमयूखशुष्कं भा
नुमयूखशोषितं ततस्य माषचूर्णस्य वटीवटिको
हलेन विभाव्य हृत्वा पक्वा कृत्वा तच्चूर्णं प्रदोषेण
विमर्दयेत् यो भक्ते सोस्य विरोढोपि नितम्बिनी
नां हृदन्निते वशगालिनीनां नरस्त्रीणां शतं भुक्ते
इति अनेगवेगोपि सिताभावित गोदोहे माषा
नां श्राव्य शोषयेत भानुपादैः पुनस्तेषां चूर्णस
वटकं सुभम कृत्वा हुत्वेन संमाष्य प्रदोषे भक्षये
त्सदा वृद्धोपि सबलीभूत्वा वनितानां शतं ब्रजे
दिति ॥१०॥ ह्यामलकस्यामलकीफलस्य चूर्णं

तस्यैवामलकस्य रसेन भूयो वारं वारं विभाव्य स्वद्व
यिनालाद्यातपे शुष्कं कृत्वा सिताज्यमिश्रं शर्करा
गोदुग्धेन युक्तं कृत्वा संस्थाप्य भक्षणवेलायां प्रदो
षे सन्दोहं माक्षिकयोगेनालेह्य नूनं निश्चितमे
तदसौ वृद्धोपि षष्ट्यब्दोर्ध्वगतोपि तरुणवत्स्त्रीषु रम
त इति तथा च कल्याणमल्लः स्वरसे भावितं धात्री
चूर्णमाज्यसितान्वितम् दोद्वेणविलिह्य नाद्यौ
वृद्धोपि तरुणायत इति वा वृद्धोपि धात्रीफलानां
स्वरसेन चूर्णं सुभावितं दोग्ध सिताज्ययुक्तमली
ढ्वानुपीत्वा च पयो निशक्त्या कामं निकामं पुरुषो
भजेतेति ॥११॥ कर्षेति मधुकं मधुयष्टिः मुहल
टीति भाषया तस्य चूर्णं कर्षप्रमाणं माषषोड
शकप्रमाणं सममात्रं माक्षिकगोघृतेन संयोजि
तमवलीढ्वा एवंकारेणान्यसाह्यायकमव वक्षे
दः एतावन्मात्रेणैवेति दीर्घं चानुपानं पश्चाद्विण
यथावदन्नेन तन्मधुकचूर्णमस्य पुरुषस्य जवरस्य
भवेत् तावदन्नेवालांवमयत जीर्णं च तस्मिन्वि
रमतीत्यर्थः ॥१२॥ शतावरीति शतावर्यो द्वि
णं चूर्णं दीर्वेण गव्यपयसा रात्रौ निपीय तरुणीषु
तस्य दर्पमप्याति तरुणीशतमपि विगतमदो नैक
कृतनासौ कं करोतीत्यर्थः तत्र शतावरी नारायणी

पं सा
वि॰
८३

83

नामौषधिस्तस्या मूलमत्र ग्राह्यम् अश्मौत्थिथीति भा-
षया प्रसिद्धा गोक्षुरकस्त्रिकण्टकः पलङ्कटेति प्रसि-
द्धः वानरस्तु मर्कटः अम्भोजं पद्मं कंपद्मान्तमिति प्र-
सिद्धम् एतन्नाम पर्वतीय हृद्द्रमूलम् तथा च पद्म-
कं पद्ममूले स्यात्तथा पद्माकुंचस्मृतमिति मातंगब-
ला नागबला गंगेरुकीति प्रसिद्धा बला तिबला
केकतिकेति प्रसिद्धा वा पञ्चालिकेति केचित ॥ ९ ॥
यइति वर्तिकादिविहंगामवतक्षस्वब्रुल्लेनयास-
मस्तनयावा यो मांसे गव्येन गोघृतेन सिद्धं सैन्धवे-
न सह सिन्धुलवणेन सह खादेदस बलेन तथाविधे
ज्ञायते यद्वद्भूमदन्नम् कामिन्यो पि तस्यादन्नभूत-
स्वतबलाविरमन्तीत्यर्थः एतन्मांसं तलितपा-
कं तेयम् तथा तल्लक्षणम् शुद्धमांसविधानेन मांसं
सम्यक्संसाधितम् पुनस्तदाज्यसंभृष्टं तलितं कीर्ति-
तं तद्धि पैरिति शुद्धमांसविधानेनेति तदनु गतेनाल-
मेदश्चादिकं निरस्य यत्केवलं मांसमेव शिष्यते तत्
शुद्धम् इति तत्र वर्तिका जलकुक्कुटी लावाबुंदेति
प्रसिद्धः कपिञ्जलो गौरतित्तिरः तथा च कपिञ्जल
इति प्रोक्तः कथितो गौरतित्तिर इति वेशमविहंगम
श्चटकः वर्तिकेति स्त्रीलिंगनिर्देशश्छन्दोनुरोधात्
तेन वर्तकमांसमपि ग्राह्यम् अथवा पादिषु विहंगे

७

पुंपुंस्त्वमांसस्येव श्रेष्ठत्वमतम् विहगेषु पुंमांसं श्रेष्ठ
ष्ठत्वस्य प्रायेण जलचरत्वात् स्त्रीत्वहरणमिति ध्येय
म् उपलक्षणं चेदम् कुलिङ्गकुक्कुटयोरपि तथा
चवर्तिकालावविष्किरकपिञ्जलकास्तित्तिराः कुलि
ङ्गः कुक्कुटश्चैव विष्किराः समुदाहृता इति एतल्ल
क्षणं च चरकेणाह विष्किरा मधुराः शीताः कषायाः
कटुपाकिनः गुल्माश्यानास्त्रिदोषघ्नाः पथ्याश्च लघ
वः स्मृता इति ॥ १४ ॥ रसमिति यस्माद्धृष्यान्नविभ्रमे
नान्यद्वाजीकरणं हृद्यं देहपुष्टिबलकारि स्यात्
किमिदमित्याह शतावर्याः शतावर्या नारायणप्र
रपर्यायाः ओषध्याः संचूर्णितेन मात्रया सममादाय दश
भागघृतैः पयोभिरेतदेकमानं दशगुणीकृत्य
यन्मानेज्जायते तन्मात्रेण पयसि कांस्ये पचेत् चुल्ली
मुपरि स्तम्भाण्डं परिचितमारोप्याधो मन्दाग्निनाग्नि
ज्वालयेत् तथा यथा तले हृनौ विती मोष्मयात्
पश्चात्तत्रैव सितामधुभ्यां शर्कराक्षौद्राभ्यां संस्कार्य
मिति कामिनश्चात्मसमेव घृतिक्रिकां सलेभां स्थापयेत
तिनास्माद्द्वितीयं हृद्यं कदिति घोतितम् यदि
त्रिविहितीयमिति च वाजीकरणशब्दापेक्षया नपुं
सकनिर्देशः ॥ १५ ॥ हृष्टमपञ्जाति ॥ स्पृष्ट्वैवेति
वाजीकरणवज्ञात्सर्वमिन्द्रप्रसक्तिः स्पृष्ट्वैवेति कपि

पं॰सा
वि॰
८४

८४

रितिमर्कटप्रियाख्यं तेन च कपिकच्छूर्लभ्येत अथवा
सत्यासत्यभामेति वद् उत्तरपदलोपेन व्याख्येयम् सि
ताश्वेतवर्णा कपिर्मर्कटीकच्छूरिति यावत् तस्य
बीजं कवचबीजं कौंचबीजमिति च प्रसिद्धं तथा
षष्टिकानां तण्डुलाः एतद्द्वयं द्विजवरदलतुल्यं
तमालपत्रतुल्यं तिलकस्य तमालपत्राकृतित्वात् तया
विषयत्वात्तस्य च द्विजवरेष्वेवोपयोगाद् द्विजवरदले
तमालपत्रे कथ्यते तद्वदन्निणीमायामद्रवती
नीरूप्रायेण न लभ्यते तत्पतितिनिपिकदाचित्क्वच
चिद् प्रयोगे न च उपलभ्यते यत् तज्ज्ञ इति प्रसिद्धम्
एतत्त्रितयं तुल्यं सममात्रा तोलितं यः प्रत्यहं भ
क्षे एतत्त्रितयं कर्षमितं भक्षमिति च मानविदः प्रा
हुः सादि मलेते इति शेषः इत्ययोभ्यक्षे तस्य जठरकुहर
मध्ये एतद्यावत्परिपाकं जीर्णं गच्छति तावदनेक
शतेष्वप्यङ्गनासमूहं रमयतीति अत्र कल्पा
णमह्नः तमालपत्रं विनैवेमां गुलिकामपति
बद्धवान् यथा बीजं सितकपेश्चैव तण्डुलाः ष
ष्टिकोद्भवाः द्वयोः कर्षं लिह्याद्रात्रौ हड्डोपितरूपण
यत इति अत्र वराहाचार्यः माक्षीकधातुमधुप
पारतलोहचूर्णपथ्याशिलाजतुविडङ्गफलानि यो
घात् सैकानि विंशतिमह्नानि जराविनतो पिमो।

यीति कोऽपि रमयस्वबलां गुवेवेति माक्षीकपारतपा
षाणमाक्षिकम् मधुक्षौद्रम् अन्यानि प्रसिद्धानि
एतानि हृतमाक्षिकं वर्जं सर्वाणि सममात्राणि का
र्याणि सममात्राभ्यां हृतमाक्षिकाभ्यां भावयित्वा गु
लिकैः कार्येति लोहं पारदं वा चमारितं वा ध्यम् पयो
भयमण्यनर्थमेव करोतीति ध्येयम् तथा क्षीरेण वस्ता
एडवजास्पतेन संस्कारकामी बहुशस्तिलास्यः संयु वि
तानति पयः पिबेच्च तस्माद्यतः [illegible]टकः करोति
निवस्तस्ख्यागः संस्नाय सं[illegible] विभाव्य तथा बहुशः
सम्नवारं पयः पिबेच्चेति मति संभवेत् तदेव पयः त
द्भावेन गव्यं पयः तथा माषस्तूषसहितेन सर्पि
षा षाष्टिकौदनमदन्ति येन गाः क्षीरमण्यनु पिब
न्ति तास्तते शर्वरीषु मदनेन शेरत इति तथा तिला
स्वगन्धाकपिकच्छुमूलैर्विदारिका षष्टिकपिष्ट यो
गः आज्येन पिष्टैः पयसा हृतेन पक्काम वेच्छष्कु
लिकां तिहृष्या आज्येनेति छागीयेन श्रुतिहृष्या ब
हुरेता जननी तथा क्षीरेण वा गोक्षुरकोपयोगं
विदारिकाकन्दकमन्तएण वा ऊर्ध्वं त्रमीदे[illegible]दिजी
र्यते स मन्दाग्निना वेदिदमत्र चूर्णम् गोक्षुरकैर्वन
कुंगाद्यैः मद्रूदीरकाद्यपिना पिबेत् क्षीरेण क
थितं विदारीमूलं वा पिबेत् एवं ऊर्ध्वं त्रमीदेदपौरुषो

पंसा
वि॰
८५
85

न भवतीति यदीति यद्यस्य कामिनो जीर्यते कामि
त्वमपगच्छति तथा मन्दाग्निना वा तदेदं वक्ष्यमा
णमत्र चूर्णं देयम् तथा च चूर्णविधिः साजमोद
लवणहरीतकीशृंगवेर सहितं च पिप्पलम् ॥
मथनकृततरलोस्य वारिभिश्चूर्णपानमदराग्निदी
पनम् अजमोदा यवानी दीपकमिति यावत् लव
णं सैन्धवं शृंगवेरम् आर्द्रकं शुण्ठ्याः समानम् अज
मोदा लवणहरीतकीशृंगवेरपिप्पलचूर्णं च पतत्
मथतकृततरलोस्य वारीणमन्यतमेन पिबेदिति तर
लाकांचिकम् तथा कामिनो यानि द्रव्याणि वर्ज्ज
नीयानि तान्यपि समपवाह अम्लन्तिक्तलवणानि
कटूनि वा तिर्यः क्षारशाकबहुलानि च भोजना
नि हन्तृकृ वीर्यरहितः सकरोत्यनेकान्याजांजरति
वपुर्बाध्यबलामवाप्य इति मालिनी वृत्तम् ॥ १५ ॥
अश्वत्येति अश्वत्थः पिप्पलवृक्षः तस्य फलं तथा
यन्मूलं च तयाल्लक वल्कलं तथा तस्यैव पुष्पं तत्र
येनास्मिद्धं पाचितं क्षीरं गव्यं यः क्षौद्रशर्कराभ्यां स
हितं पिबति असौ कुलिंग इव चटक इव हृष्यति कु
लिंगश्चटकः कलविंकः स्यात्कुलिंगः कालकण्ट
क इति ॥ १६ ॥ लवितिलव शाल्मलिः सौबल इति
प्रसिद्धः अमन्तरूपम् ॥ १७ ॥ अत्र च चूर्णेन हकाथा

दीति निरूपितानि तत्र निर्माणलक्षणमात्रामा
नेच विशिष्यते क्रममिति तदिदानीं निरूप्यते तत्रा
दौ स्वरसनिरूपणम् अहतानां तत्क्षणं कुट्टिताद्द्रव्या
न्नस्मात्समुद्भवेत् वस्त्रनिष्पीडितो यस्तु स्वरसो र
स उच्यते ॥ अहृतात्कीटाग्निशीतादिभिरनुपहता
नां शुष्कवा उड्डूवं चूर्णितं द्रव्यादिमं च द्विगुणे जले अ
ष्टौ रात्रिं स्थितं तस्मात् स्वरसो रस उत्तमः आर्द्रद्रव्या
लाभे पुनः प्रकारान्तरं आदाय द्रव्यं शुष्कं वा स्वरसा
नामसम्भवे जले ष्टगुणे तेमात्र्यं पादशिष्टं तु ग्र
ह्यते इति स्वरसविधिः अथ चूर्णविधिः अत्यन्त
शुष्कं यद्द्रव्यं सुपिष्टं वस्त्रगालितम् तत्स्याच्चूर्णं रजः
क्षोदस्तन्मात्रा कर्षसम्मिता चूर्णे गुडः समो देयः
शर्करा द्विगुणा तथा अथानुपाननिरूपणम्
यथा तैलं जले प्राप्तं क्षणेनैव विसर्पति अनुपानब
लादङ्गे तथा सर्पति भेषजम् अथ भावनाविधिः
द्रवेन भावनात्समकं सर्वं चूर्णं स्नातं भवेत् भावना
नां प्रमाणं तु चूर्णे प्रोक्तं भिषग्वरैः ॥ अथ लेह
विधिः क्वाथादेर्यत्पुनः पाकाद्घनत्वं सा रसक्रि
या सोऽवलेहश्च लेहश्च तन्मात्रा स्यात्पलोन्मिता
सिता चतुर्गुणा कार्या चूर्णाद् द्विगुणो गुडः द्रव
चतुर्गुणं दद्यादिति सर्वत्र निश्चयः अथ वटिका

पंसा
वि॰
८६
86

विधिः वटिकाप्रपञ्चः कथ्यते तत्राशावटिकागुटीमो
दकोगुटिकापिण्डिगुडोवर्तिस्तथोच्यते लेहव
न्नाप्युच्यते वक्ष्यौ गुडो वा शर्करा अथवा गुग्गुलवी
क्षिपेन्नत्र चूर्णेन त्रिभिस्तावटी तत्रवह्निसिद्धे
गुडादौ क्षयोद वह्निसिद्धेन कविड्गुग्गलाव
टीम् इक्षुरसमधुनावापि गुटिकाकारयेद्बु
धः सिता च तुर्गुणा देया वटीषु द्विगुणो गु
डः इवन्नद्विगुणं देयं मोदकेषु भिषग्वरैः
कर्षप्रमाणं तन्मात्रा बलेहष्टा प्रयुज्यते बल
मिति देशकालयोरनुपलक्षणम् इति वा
जीकरणनिरूपणं समाप्तम् अस्यापि रुद्रसम
र्थकं वाजीकरणे निरूप्याथ तन्त्रक्रमेण यो
निनाशनभाव्यमिति विषयविशेषोपयोगा
र्थं योनिसंकोचसंपादनं सावतार एकं श्लो
कयति अश्वेति यतो हेतोः प्रौढाङ्गनायाः ।
स्त्रिं शान्तमसमहदमतीतायाः वराङ्गं गलत्स्वयं
शिथिलं पतितपार्श्वंनाहद्लीभवितमिवजा
यते तथा नवसूतिकाया गर्भनिर्गमनेनाक्षे
ष्टं पार्श्वनिपीडितेन विहतमिव जायते ।। ए
तस्मात्र योनेस्तरुणीतरुणर्यै मीनसंलग्नित
तात्र संलायते ततो हेतोर्नरैर्भेषजं ओषधं जात

87

योगात्मन्मथमन्दिरस्य कामभवस्य गाढी
क्रियाविधेयात्तत्संहतेस्सुनः सख्यायजाय
तेतथाविधानं कर्तव्यमिति सूनोरिति प्रमा
त्स्यैत्येकशेषः ॥ १ ॥ तदेवदर्शयति नि
शेति निशा हरिद्रा हरिद्राकांचनीपीता
निशाह्वेति कोशात् तस्मादयज्ञानि हयंत्र
रुपए हलदीदारुहरिद्रेति च प्रसिद्धे पंकजक
मलकेसरं नागकेसरं पंकजकेसरमिति स
माहारैकत्वेन पुंसकमपनस्त्वत्वं मात्रा
साम्येन निष्पिष्य चूर्णीकृत्य निशाहे नतद्चू
र्णेवसत्पूर्ते कार्यमिति च लभ्यते चूर्णीकृत्य
विशोष्य चेत्यर्थः एतस्य तत्त्वलांशदेवदा
र्वपि योज्यमिति यथा कर्षद्वयमिते द्वे निशे
पंकजानि कर्षमात्राणि केसरं च कर्षमित
मिति कर्षं च तन्मिदं पानीयेनालोड्य मद
नातपचंलिप्त लिसे वसनत्प्रबलमति शाये
न प्राकपरिचितमानादपि संकोचं प्रयाती
ति सूनोः सौख्याय ते इति तरुएणा इति स्त्रीमा
त्रवाचको यमात्रै तरुणीशब्दः परथा श्रोफाग
नायानवसृष्टिकाया इति प्रहेत श्रोफाविष
यस्माच्छस्य योगस्य नचानर्थकं स्यान्तरहस्यव

पत्रा८

पेसा
वि॰
८१
87

सामान्येपि विशिष्टप्रयोगः यथा महाकविदीप
शिखाकालिदासस्य सकीचकैर्मारुतपूर्णरन्ध्रै
रित्यत्र मारुतपूर्णरन्ध्रैरिति विशेषणं कीचक
स्यैव एव मात्रवाचकत्वमनुपपन्नः कीचका वेणवस्ते
स्युर्ये स्वनन्त्यनिलाहृता इति विशिष्टपदत्वमिति त
था एषा इत्यनेन वधममदनातपत्रमिति यथातपत्रेण
जगज्जयित्वं राज्ञो घोत्यते तथानेन मदनस्येति मद
नातपत्रं गुल्मस्त्रीष्यते ॥ १ ॥ सधातकीति धात
कीधावीति प्रसिद्धा लता तस्याः पुष्पाणि धातकी
पुष्पाणि सह धातकीपुष्पैर्वर्तत इति सधातकीपु
ष्पं यत्फलत्रिकं हरीतकीविभीतकामलकल
क्षणं त्रिफला तेन सधातकीपुष्पफलत्रिकेण
तथा जंबूत्वचा जामूनेति प्रसिद्धवृक्षत्वचा युतेन
तस्या जंबा एव सारो मज्जा गिरीइति भाषया प्रसि
द्धा तस्या एव चरमः इति जंबूत्वक्सारः रसैर्युतेन सधा
तकीपुष्पफलत्रिकेण एतत्चूर्णेन मधुकेन त्वले
यष्ट्या स्यात् एतत्स्तनक्षतत्वात् [illegible] मधुयष्टी यथा स्या
त्तथा चूर्णं जलेनालोड्य योनिलेपः कार्य इति वं
गमनेन लिप्ता हृद्यापि पुरन्ध्री विकसितगुल्मापि
सीकन्येव मज्जवितयोनिर्भवेदिति अत्रापि हृद्याय
हणं नवप्रसूतायाः उपलक्षणम् अत्र च जंबूत्वचा

९.

सारसैर्युतेनेतिप्रकृतेनताञ्जंब्रूः सारसैरितिसनेना
पिसंबन्धः अथवाऽऽग्रापंवैवहू लक्षानायथावाचा
निशादिशेतिवाचानिशादिशाशब्दानामुपलक्षण
त्वाद्वागरिमतेऽग्रावक्तोपिवचाशब्दोस्तीतिसमर्थाम
मर्थशंकानकाचित् उपलक्षणएवङ्गवेचास्यबङ्गवि
घयतद्यतोनायननियमनायेतिध्येयम् ॥ मधुकमि
तिचमधुयष्टीइतिव्याख्यातेपरमतेनकल्याणमल्लश्रि
मधुकस्थानेद्रौद्रंनिबद्धवान् इतितन्मतेनमधुकंद्रौ
द्रंतथाचतत्राकाम् त्रिफलापानकीपुष्यजंबूनक्रा
रसैः समैः सद्रौद्रैर्लिमगत्याचकन्यैवजरतीभवे
दिति ॥ ४ ॥ पिकादीश्च लगन्धानाश्रीलतायासे
तालमघाणेतिलोकप्रसिद्धातस्याबीजेनवारिपिहे
नेतिशेषः नियमंचरन्तीनियतदिनस्थापनेनद्विया
दिदिनकर्तव्यतयामनोजगेहंकामागारं पुरंगुप्ताव
लिप्यनदंगगुप्तांअसौनारीविशिष्यविशेषणेनतदा
द्रौनगात्फलंभतेइतिमुख्यार्थः स्वकीयंवस्त्रनष्टमिव
यद्भूतंतत्सकलंपुनर्हर्षयतिपूर्ववृन्मामोतीतिसूच
यतियोगोपनरेहदेनस्पष्टः अथमर्थःनियमपूर्व
स्थापितदिनेवनेकशेगसेविधिविधिविधायपुनः
संकोचनापेक्षानजायतेइतिसंकुचितमेवतस्याग
स्यतिष्ठतीत्यर्थः पिकादिबीजेनेतिआपोः सत्ताकौ
द्रसोबद्धलमितिक्रुस्वः सनालपद्मनालेनसहितंत

ऐसा
वि°
८८

पद्मं पत्रकेसरकर्णिकाबीजलक्षणं स्वप्रतिशयेनाति
सौरभ्यापादनेन पयसा ज्ञलेन पिष्टा समांगी सर्वतोऽति
सौन्ततया हृष्टा समसंदं समदे निविडा वटिका चा
कगुलिका विधेया अथवा समांगीग्रहसंभवत्स्मान
वतीश्च सौ च वटिका यस्या वरांगे निहिता नित्यमाभ
वेदसौ कन्येवातिरूढसे हत संकुचित [illegible] जायते इति
मूलदेवानामाचार्यस्याहवृतेस्व पिष्टेति स्वप्रतिशये
नेति पृष्टकपदं व्याख्येयमसमसलतेहिल्पष्ट संगोय
तिभंगो भवेदिति बोध्यम् रतिरहस्ये पद्मासनालम
क्रं पिष्टा वटिका कृता भगे निमाद्दरिणीमिव कारिणी
मपि कुरुते स्मरगृहरसरसहेतुम् ॥८॥ इक्ष्वाक्विति इ
क्ष्वाकुबीजं कटुतुम्बीबीजं कोऽपणवरमेति प्रसिद्धफ
लबीजमभयावर्त्तेन सह गालवः शावरोलोध्रस्तु ध्यत
इजमा इक्ष्वाकुबीजं पिष्टाशोधनेन घृतं विधाय वारिणा
संस्नाप्य तेन वरांगमुद्धर्ष्य परिलिप्य नवप्रसूताना नारी
अपि नासौ स्थापि नारी नवप्रसवजातगर्भशैथिल्या
पितया रमलोहितादि शोधनेन संजातवल्यादिभरित
गुल्यापि च कन्येव संवर्तितयोनिरस्या भवेदिति तथा चान
ङ्गरंगे तुम्बीभवैर्बीजैः सलोध्रैः स्मरमन्दिरम् लिप्ता
नवप्रसूतापि प्रवं कन्येव जायतइति ॥७॥ इन्दीवरं नी
लकमलं व्योषं त्रिकटु शुण्ठीमरिचपिप्पल्याख्यम् व
रांगनामहिलापवनाक्षिप्रियंगुल्लतातस्याश्च [illegible]

ङ्गाध इति कोष्ठ्वात्
राबरः स्थितः

इन्दीवरेति

स्तते तदंगगतस्य प्रसूगंधस्याश्रामयः कुष्टं यामिनीह
रिद्रा पत्रानि सर्वाणि स[illegible]ममात्राणि चूर्णीकृतं संशो
धय वारिणा स्नावलेपन नारी स्वस्मरमन्दिरं संको
चयित्वाप्सु शीघ्रं दृढेन मदनोत्कानिवारकं हठाद्वा
तमूर्ध्वं युज्यात रमणेन रमेतेति ॥ तथा चानंगरंगे वा
त्स्यगंधाबलाश्चापनिशेन्दीवरकुष्टकैः तोयपिष्टैः
स्मरागारं लिंपगाढतरं भवेदिति ॥ ७ ॥ मदमद
नेति वृत्तमिन्द्रवज्रा ॥ ८ ॥ [illegible]वानुकवशात्
यदि स्त्रीणां गुह्यं शिथिलितं जातं मूर्धपार्श्वतश्च
स्थूलं च भवेत् तदा यदि कामिनीभिस्तद्गुह्यं समान
मात्रैर्मदनादिभिस्त्रिभिः पूरितं मूर्धतः स्पष्टः त
दा तद्गुह्यं तत्तासां पुनरपि कर्कशं मिलितपार्श्वमु:
ऊर्ध्वतः कठिनमत्र तेच भवतीति रतिदेवतामान
वेन्द्रो राजा योगं निगदति तत्र मदनो राढ इति मे
नफलमिति च प्रसिद्धम् मदो मृगमदः कस्तूरीति
ताभ्रः कर्पूरः मात्रिकं दौ इमिति अत्र मदनफल॰
स्यानेजातीफलमिति रतिरहस्ये तथा च जातीफ
लेन कस्तूरीमधुभिर्लेपितं भगम् कर्कशं कुरुते
योगोत्तरतिदेवप्रकाशितं इति मालिनी वृत्तम् ॥ ९ ॥
मध्वकसारेणेति मध्वकसारेण मधुयष्टीकाएम
ज्या समं समभागे दौ इंविमिश्रं तथा वा अथवा दौ

प्रसववपा
द्वा

मदनेति:

द्रेणसमानांस्फटिकामिश्रितां गुह्येलेपनं मध्येकत
रयुक्तिर्निर्दिष्टावपुंनागुह्येवाइकप्रसूतिवशाक्कु
ष्यंपुनरपिप्रसवतत्कन्याभाववर्तमानागुह्यंबृंहं
ऊरुतइति तथाचानंगरंगे मधुककाश्मर्येणस्थूलदले
णमधुनासह वरांगंपूरितंयत्नाद्दत्वालेहफलांब्रजेत
इतिहृत्तमपजातिः॥९॥ इतियोनिगाढीकरणनिरू
पणम्॥रतिरहस्येगाढेनदभ्रामथितंविधायप्रक्षाल
येत्तेनतदंगमश्रुः भवेद्वरांगेप्रहृतेप्रुवसोहकती इत्या५
हरमेखलायाः अस्यापिमदमेदयीमथितेननारी
प्रक्षालयेत्सप्तदिनानियत्नात् तस्मात्सदंगंपुनरेव
भूयात्सूयात्सर्वानद्रूपेनहिंसेशयोत्र मथितमिश्रि
तजलेनतक्रम् तथावेतसमूलमूलानिकाथयेत्कडु
लाग्निनाभगंप्रक्षालितेतेनगाढत्वमुपगच्छति त
थापलाशोडुंबरफलेतिलतैलसमन्वितमधुनायो
नितलेपेगाढीकरणमन्नमम इतिपंचसायकविव
रणेयोनिगाढीकरणविवरणम् इतिसूनेरति
सौख्याययोनिसंकोचेसिद्धेपि यावत्स्त्रीनद्रवतितावत्
कुक्षरतंप्रमोदायनजायते इतितद्द्रावणमवतार
यति अथेतिवात्स्यायनादिमुनिभिर्यद्यपिस्त्री
णांपुरुषेभ्यःकामवेगोष्टगुणइत्यादिनाष्टगुणा
धिकेननिगदितः यावान्पुरुषस्यकामवेगस्तस्मा

दक्षगणैर्गणनां कथितः सदेति सर्वकालं वाल्य
तारुण्यवार्द्धकेषु तथापि कामवेगापि कोन संगमे
परस्परसंश्लेषे जाते सति व्यापस्यतो विशेषेण वा
सेऊर्वतामपि तु सामसौ स्त्रीकटितितूर्णं इव नोवि
दुमर्गोन याति अतीवकटिनास्त्रीप्रकृतिर्न केनवि
स्त्रीकर्तुं शक्या उक्तं च प्रागेव स्त्रीह्रिर्विधात्रा परैव हि
कामिनीनामित्यादि ततश्च पुरुषोरस्थललग्नापि
परगतचेतस्त्वान्न प्रकृतभावा कठिनत्वादसौ नोद्द्रव
तीद्रवणभावे वस्तुस्वरतानोनाकेवलं स्त्रीयाम एव
फलतीति कामिन्यामनिहतयो फलसिद्धये चनी
रजहर्षांनीलोत्पलादीनां संक्षेपतः स्वकार्य तया
किंचिद्द्रावणं विलीनताकरणं भेषजसंप्रयोगविधि
नौषधमात्रयोजनाप्रकारेण पल्लवयाम्याविर्भा
वयामि यत्स्वयत्नशतेनापि सामदानादिना न
सिध्यति तस्याल्पेन ज्ञातिमात्रादिना सिद्धौ कामि
भाग्येनैव फलि[illegible]तमिति पल्लयामीति सूचित
म् पतस्वन प्रौढोक्तिमात्रमित्याह प्रमायक
मिति कामिनां कामोपभोगबद्धाभिलाषाणां
प्रमायकं प्रतीतिकारकं न त्वनुभूतेव स्वल्पमुप
यष्वेतेति भावः तथा च कल्याणमल्लोपि प्रागेव

पंसा
वि॰
प्र॰
90

पुंसः स्मरतेन यावन्नारीद्रवो भोगफलेन तावत् ॥
ततो बुधैः कामकलाप्रविज्ञैः कार्यः प्रयत्नो व-
निताद्रवाय पुंसः प्रागेव पुरुषद्रवणात्स्वमेव
स्मरते स्वतनिमित्तम् पुरुषस्य हि पूर्वं द्रवतो वि-
फलीभूतता न किंचित्स्मरणफलमिति स्त्रीद्रव-
णमेव पूर्वं यत्नः कार्य इति ॥ अस्मिन्नेवं पर्वतजाति-
स्यास्य चन्द्रकलाबोधनादीनामेतद्विलापनानि-
मित्तत्वेनाशुक्तमेव तत्सम्बन्धे च किमेतत्कथनेनेत्या-
शंकाशमनार्थमंगनानामिति नीरजहर्षणा-
मिति च निर्देशः कृतः स्त्रीणां पुरुषनिर्देषस्तु
कामिनामिति कृतः तथा चायमर्थः प्रश-
स्तान्यंगानि यासामिति प्रशस्तायां अंगात्कल्या-
णे इति न प्रत्ययेनांगनाशब्दव्युत्पत्तिः एवं नीर-
जवद्दीर्घचलनैर्मार्गिकर्षणमत्ताभविता हर्षो
यासामिति अयमर्थः नीरजहर्षणांगनास्वेमा-
जातिस्मात्स्येन चंद्रकलोद्बोधनेन च द्रवन्तुना-
मनोरथस्य व्यभिचारः कदाचिदपि जायते
तथापि लोके कामिनो बाहुल्येन हर्षणेऽयति
बलवत्कामा अनीहर्षणाश्च स्वरूपाश्च तासां तेषां
कथं नाम मा वर्षणा भवेयुः कामबलं च द्वर्वीरये

री+

नऊत्रविलग्नविनासेस्वमदनादिकंमानामग
तयन्नोयावन्नस्वभीविनस्यागावधा पिनदर्थेप्रय
तन्नइतिहृपयातानुद्धेमयमघमइतितथा
चाभियुक्ताः जातिसान्तपनउत्तेयंसांकथादविशे
षतः अतएवात्मसोत्म्याद्धकलापीन्दोर् गोचर
इतिहृस्मेस्वनांरत्नंणनित्यंपरनार्यास्तंरजनम्
बन्धभेदैर्ग्गिततानमेतफलमिच्छन्तेइतिहत्नेशा
र्द्दूलविक्रीडितम ॥१॥ तानेवमेघजसंप्रयोगाना
हसिन्दूरेतिसिंहरमादिकेप्रसिद्धेबिंवाफलमा
मलीफलम ईस्वलीतिप्रसिद्धमपनन्तितयंस
ममाद्रेविधायतत्रसिन्दूरेविंबाफलेसंयोज्यमा
दिकेनोपरिलिंपेत योनिलेपोविधेयइतिसम्ब
न्धयस्मामदनातपत्रेदिप्यन्तइतिपघासीपुरु
षप्रसंगात्पुरुषास्नेषमात्रादितिल्पद्भोपेपं
चमीपुरुषास्नेषमवाप्यप्रागेवपुरुषेरतेस्त्र
तेः पूर्वमेवमदनरसस्फुतिमानतोतिविस्तार
यतीत्यर्थः दिप्यन्तपघापुरुषप्रसंगादितिर
तीयपादेनिर्दिप्यनेसापुरुषप्रसंगादितियत
कविस्मस्मकेपटितंतदशुद्धम सिन्दूरविंबाफल
मादिकाएणीतिकर्मएणो बहुवचनत्वान्निर्दि
ष्यतइत्यस्याः क्रियायाअनौचित्यादितिलेखक

एतदेवार्थं वैनश्रा
स्वप्रवृत्तिः तय
चरति॥

पं सा
वि० ५१
91

आनयानप्रमितत्वम् उपसर्गाणां च यथार्थद्योत
कत्वात् द्विरहेपि श्रुत्यर्थस्य सिद्धत्वादिति निष्पन्नो
निष्पन्न इत्यर्थः वृत्तमिन्द्रवज्रा ॥ २ ॥ घोषेति
घोषा कौशलकीनाश्रीलतातस्यारजस्सुखरा
जः दौर्हृदेन माद्विकेन समसमाविकेन स्मरयन्त्र
गेहे सर्वे उच्छलदस्तपारामारोल्लसितभूरुहमे
सहशे गुहे इत्यर्थः शंखेनाभ्याहतिर्योनिस्रावै
र्नैकलितत्वात्कामपारावारत्वारोपः सद्वसेति द्वो
पांतत्वमेव ततस्तु शीघ्रकार्यकारित्वाद्योगेश्वा
र्यराजा योगराज इत्युक्तः स्मरभस्मभूतयोगानी
कस्यव्योयमग्रणीरित्यर्थः वृत्तमिन्द्रवज्राख्यमा
गेवो घोषकः स्यादित्यमरः ज्योत्स्निकाद्योबघो
षेचेति च नाबोर्थेषु ॥ ३ ॥ जातीति जाती जाती
फलत्वक् जातीपत्रीति प्रसिद्धा जावित्रीति लो
कप्रसिद्धा तस्या रसः शंकरबीजं गवस्य समर्दि
तः शंकरबीजं पारदः गवं गोहते तत्र्या स
मर्दितः सम्प्रविशयेन मर्दितः हर्षितो यस्याः
नार्याः कामगह्वरस्य गुल्मस्स मध्ये विनिक्षिप्त पुरु
षो रमेत ग्राह्लिप्यस्तरं गच्छेत मानारी आ
कांडे मानादिवलाया अपि सुक्त्वं वर्षैर्विदधा
ति रलयोरैक्यात् शुक्रवर्षैर्विदधातितत्सा

त+

साध्रकीर्त्तिना इ
श्रुस्रावयोनिस्रा
वर्तः

स्मृत्वामस

वृषि॰ कु प्राचीन^

त्सुक्रमेव केवलं यावच्छुक्रवर्धं शुक्रस्य पुष्पक
मेफलभूतमज्जागणस्य वर्धं करोतीति शुक्रशब्दोपा
दानस्यार्थः कर्म शुक्लाकलस्वरूपं योगिनस्त्रिविध
मितरेषामिति पतञ्जलिसूत्रे शुक्लशब्दस्य पुण्य
कर्मवाचकत्वमिति ॥ उक्तं शुक्रवर्धमिति तत्रा ।
त्विपन्ति रसासृङ्मांसमेमज्जाशुक्राणि धातव इति [margin: दोस्थ]
धातूनां सप्तकत्वमेव नियतं रसस्य च शुक्रपरिण
मेवधिः कृतः न ततः किंचिदुदेतीति तथा च यथा
सहस्रधाध्मातेन मलं किल कांचनेन तथा रसमसृङ्ः
पक्केन मलं शुक्रतामितः इति तत्र चैवं प्रक्रिया
मज्जाधामस्य रसस्य द्वौ भागौ भवतः स्थूलसूक्ष्म
भेदेन तत्र सूक्ष्मभागश्चोजोलक्षणः यदाहुः ओ
जः सर्वशरीरस्थं स्निग्धं शीतं स्थिरं सितम् सोमा
त्मकं शरीरस्य बलपुष्टिकरं मतमिति वाग्भटस्तु [margin: ने^]
ओजस्तेजो धातूनां शुक्रान्तानां परं स्मृतम् हृ
दयस्थमपि व्यापि देहस्थितिनिबन्धनम् यस्य
वृद्धौ तु देहस्य तुष्टिपुष्टिबलोदयः यन्नाशे नि
यतो नाशो यस्मिंस्तिष्ठति जीवनम् निष्पद्यन्ते
यतो भावा विविधा देहसंश्रयाः उत्साहः प्रतिभा
[margin: ने^] धैर्यं लावण्यं सुकुमारत इति स्थूलभागस्तु शुक्रात्मना
परिणमत इति नातः किंचिदधिकं शिष्यते ॥

मी^

तत्र पुंगतं शुक्रं प्रजननोत्पत्तिनिमित्तं स्त्रीणां तु
आर्तवमिति शुक्रार्तवसंयोगे गर्भोत्पत्तिरिति निर्दिष्टं तु
ना समकं वा शुक्रकर्षोऽस्मिन् संयोग एव गर्भोत्प
त्तिकथनात् शुक्रस्थानीयं स्त्रीणामार्तवमिति क
थमत्र शुक्रवद्बिभ्रति नारीति सत्यमेतत् अत्र
वदन्ति मज्जानिर्गतो रसभागः पुंसां शुक्रं भवति स्त्री
णामार्तवं शुक्रं च भवति तत्रार्तवमनियतं शुक्रं तु
नियतं प्रजननोत्पत्तिनिमित्तं केवलमार्तवमेव शु
क्रं तावन्नेदानीं कथ्यते स्त्रीणामानन्दायैव भवति
तथा च सुश्रुते योषितोऽपि स्रवन्त्येव शुक्रं पुंसः समा
गमे तत्तु गर्भस्य किंचित्करोतीति निगद्यते तथा
था स्त्रीणां गर्भोपयोगि स्यादार्तवं सर्वसंमतम् ना
सामपि बले शुक्रं पुष्टिं वर्णं करोति हि इति इति
स्थितं शुक्रं गर्भस्य न किंचित्करोतीति पत्र तु विशु
द्धगर्भस्येति ध्येयम् विकृतस्य तु गर्भस्य तदपि कार
णं भवत्येवेति ध्येयम् तथा च सुश्रुते यदा ना
र्यावुपेयातां वृषस्यन्त्यौ कथंचन मुञ्चन्त्यौ शुक्र
मन्योन्यमनस्थिस्तत्र जायते इति तस्मात् स्त्रीणां स
मयोपात्तमार्तवं शुक्रं चाष्टमसिमाशयाधिका
वइं बाधिकेऽपि न विशेषः कश्चिदिति सम्यगेव स्ना
शुक्रवद्बिभ्रति नारीति ॥ ४ ॥ स्तुपैकं निचितं वा

ऽश्वलीनस्यायत्सपक्वं फलं तथा चोषमूलीको
शातकीमूलम् तथागडूं एतत्त्रितयं सममात्र
माक्षिकं देयमित्यर्थः उपस्कृतेन तत्र ष्ठक्लेपेन
लिंगं विलिप्य तत्रिवत्सममात्रं देयमिति चूर्णीकृत
लेपेन लिंगं विलिप्य योनरः वनितागामी
तिन्त्विनीनामास्ववशीत्वमेव वेतः स्फातिं करो
ति स्वस्मात्स्यागेवष्टंक स्तावतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ मद
कणदोद्गमहेशबीजैः कर्पूरतलैस्सुविलिप्य
लिंगम् शोत्तेनयवोः सविलासिप्रवाहं ऊरुनेह
देन ॥ टङ्कणेन सौभाग्येन स्वाहागाः इति प्रसि
द्धेन दोइएणच माक्षिकेण सहवर्तते यन्महेश
बीजेणपारतलेष्टकणदोद्मपारतैः परिमितमा
त्रास्थापितैः कर्पूरतल्पैः कर्पूरैः शोतेनारीसमी
पेमध्यनमात्रमेवकरोति अस्मौक्तेन स्पर्शमा
त्रादेव विलासिनीनां विलसनशीलानामथ
वाविवत पार्दिवत लासिनीनामुत्सुकत्वात्स्वव
लतीनां तेजः प्रवाहं प्रवाहप्रसरेण तः स्फीतिं
ऊरुतेस्रसनाविद्रावणं करोतीति तेजः प्रवाह
मितिच सर्वमेवतस्यालेजः स्ववशीकरोतीति
[illegible] अथवा तेजः प्रवाहं ज्योत्स्नाप्रवाहा
मिस्राह्लादकं करोतीति तेजः शाब्दाभिप्रायः स

२

माक्षिकतुल्यभाः
मूषतत्त्रितयः

यः हेलशोकं

नत्रिवत्सममात्रं दे
यमिति चूर्णीकृत
लेपेन लिङ्गं विलि
प्य यो नरः

पंस्ता
वि॰
९३

श्रृगाल्येति श्रृगाल्या वक्त्रपत्त्ररससंयुक्तमधुगव्य
चूर्णसंमिश्रितेन टंकणेन सौभाग्येन सम्यक्कच्छ
स्त्रीकरणपूर्वं लेपीकृतेन यः पुरुषो ध्वजं पुरु
षचिह्नं लिम्पति तस्या यामेगनारमते सा गगनाङ्गणी त्वमे
वश्यत्वं वर्धति श्रृङ्गामिति रलयोरैक्यं प्राग्वत्‌ व्या
ख्येयम्‌ ॥ ७ ॥ सल्लोध्रेति लोध्रेण लोध्रपुष्पेण स
हिते यद्रक्तरके पिप्पलशृङ्गतामानं तथा लहंडाकण्ट
कारिका वज्रीकण्टकारीति प्रसिद्धा तथा चामरः
लहंडो गानती वै श्यामसुरङ्गा कण्टकारिकेति
नानार्थेषु कुंकुमवर्णं मरिचं लौहं माक्षिकं तेन वि
मिश्रितानां संयोजितानां तत्र चूर्णं वितानं चूर्णी
कृतसंस्कारो वितानं श्रीपल्लकसकृतेन लेपेन पु
ध्वजे प्रलिप्या सो पुरुषो विपत्तप्रमदाजनानां सर्वथा
रेतःस्तम्भनकारणं विनानामपि रेतःस्कानिशे
षप्रभावाद्विपते किं पुनः सपत्नप्रमदानामि
ति दण्डाल्पिके यैवसिद्धम्‌ ॥ ८ ॥ सिद्धार्थेति
सिद्धार्थेन सर्षपवत्तन्दिति सितसर्षपः सिद्धार्थः
मञ्जिष्ठा योजनवल्ली तथा चौषधिप्रकाशे म
ता ञ्जिष्ठा विकसा गौरसमाङ्गा कालमेषिका मण्डूक
पर्णी भाण्डीरी भाण्डी योजनवल्ल्यपि इति न
स्याः पञ्च मात्रिष्ठं तत्र गगणाद्यगन्या ज्ञातीपत्री

जाती॰

तस्याः प्रसूनेषुधाम । एतत्सर्वं यथोचितमारोय
जलेनापि ह्लादविक्रियालिप्यापि प्रमदासमपेयात्स्व
पः प्रसौनारीप्रकाममतिशयेन स्पर्शमात्रेणैवा
येतः तरतीति हतनिंद्रवर्ना ।।४।। तरंगेति देवे
प्रोधितस्यलंतेत्रो मनेयामाषो सौ देवेसुमः प्र
नेन चारणक स्वयमा तूप्पमाष निरामः तदेवमा
षे कल्पितमात्रामानं तरंगसलिलमध्येप्लावित तरंगसूत्रमध्ये
मात्मा वितंद्रो पितं कृतामात्र वस्तु स्वैविशेषितंच
विधाय ततो मारिचतरंगतल्पमरिचमात्रया
तरंगमात्रया चतल्पात्तल्पमात्रापिष्यतीति तरंग
शब्देनास्य गन्धा याद्या इति देवे मासमरिचास्य गा
न्धापिष्यतीः समस्माऽगन्धी वापीसयितवा वारि
णा स्माव्यचतलेपेन स्त्रीयलिंगविलिप्यये न
रः परिरमतिपरितः सर्वतो गन्धे स्वध्वजे नर्तय
त रमति मनयो वनिताना जनितानन्त प्रेमणा
नारीणां कामकल्लोलमालीभवति काम समुद्रो
जायते प्रेमबद्धाः स्त्रियं लनघ रवमस्यं दशादि
गन्धमागात्यत्रच विश्राम प्राप्यतनः कदापिनब
हिर्यातीत्यर्थः तरंगसलिलेत्यादि कमूत्रमिति
पूर्वोनमारेणव्याख्यातं पदं तत्तरंगसलिल मध्य
गन्धावमस्तु इति व्याख्यानं हृदयावर्जकमितिध्येयम्

पंसा
वि॰
५४

वृत्तं मालिनी ॥९॥ तथैतत्तथोविभीतकः बहेडे
ति प्रसिद्धः विभीतकः नागलक्षः कर्षफलस्त
मरः कृपिप्पली फलापेक्षया नपुंसकनिर्देशः ॥
एताभ्यां परिमिश्रं संयोजितं बीजपूरस्य मातुलुं
गस्य विजौ... इति प्रसिद्धस्य मूलं फलपूरो बीजपू
रो रुचको मातुलुंगके इत्यमरः द्विवसकरमयू
खैर्भानुरश्मिभिः सहस्रभानुरश्मिसूपविश्वेत्यर्थः
वेषमनीवैर्गरहस्थितजलैः करणभूतैः परिषिता
विमलवारिभिर्मर्दितं मर्दनेन शिथिलीकसलेपो
द्विनेकार्थं इति दिने च मर्दनं गरहजलैरिति शाप
पथरूपमत्र वाध्यम् औषधयोगस्य कल्पना नर्हता
त् मणिमंत्रौषधीनां हि यथोपदेशविहिता
नामचिन्त्यः प्रभावइत्यभियुक्ताः अतएवाह भे
षजस्य प्रयोगादिति अदो भेषजं प्रयोगमत्र
मिति भेषजप्रयोगाल्लेप प्रलेपादिरूपादस्मा का
नाकटिति शीघ्रमेव द्रवन्तीति रजनिदेवना मारा
जावदति श्रवणमिति श्रवणमेत निश्चित
मिदमित्यर्थः मालिनी वृत्तम् ॥१०॥ अनंगरंगे
प्यदपि यथा जीर्णगुडे च चिणिकाफलं यो य॰
षारजः लोद्ध्रयुतं समांशाम् एभिर्द्रव्यैः
परिलिप्य शाते ऊर्यान्तरेतः स्त्रीतमंगनानां

म् ॥ तथा समरिचकनकबीजैः पिप्पलीलोध्रयु
क्तैर्विमलमधुविमिश्रैर्मानवो लिप्तलिंगः स्मरस
मरविलासे कएसाध्यापि नारी मपगतरतभागां
सं विदध्याद्वश्यम् ॥ इति लक्ष्वेपनाख्ये पंचसा
यकविवरणे वनिताद्रावणनिरूपणम् ॥ ॥
इत्थं पुरुषसौख्यनिमित्तं वनितासाधननिरू
पणेदानीं वनितासौख्यनिमित्तभूत पुंध्वजस्योल्ल
करणं निरूपयिष्यन्नादौ तस्य योजनमेव निबध्ना
ति एएणीति एएणीत्यादिरूपा वनितास्तन्न पुरु
षभेमापि निधुवने सुरतलीलाया मएडनासूत्क
लतुमानेन मदंकुशान मदमत्तकामकरिमद
शान्तिनिवारणकारणांकुश सदृशेन पुंध्वजेन
कदापि तस्मिन्न प्रयाति एतन्न्यक्कृति कस्त्रीमध्ये
कापि तस्मिन् प्रयाति जातसुन्सारेण च स्त्रीणां दिन
रात्रिं तस्मि प्रकारइकैएव एतास्तनदिने नापिरा
त्रौ तृष्णंतीस्तत्के स्पृहं निशामिति तत्र एणी मृगी जा
तिः तथा कफप्रकृतिका कफपानस्वल्परागा तथा
नलिनीपद्मिनीजातिः नवानवप्रसूता प्रौढा
विंशद्वर्षानन्तारुण्यवयस्या मनोज्ञा तथा परे
ते सत्ता तस्मात् दत्तांकुशस्योल्लापादनार्थमेव ष्वेन सत्ता
तल्लतिकाभिर्निर्ध्यातितव्यम् येनताः प्रेताः सद्यः

पुंसा वि॰ ९५

९५

सपुरुषेषु रमन्ते अपरथा ऽप्रीतास्ता इतस्ततो ऽभिगम
नबद्धोत्काः स्युरिति हृष्टं स्फुतं च पुरुषाणां लाभेक
ल्पितं च भ्रमयादिहू य वाजिगजादिलिंगसम्पाद+
नेनापि पत्नाः कण्डूवारयन्तीति वनितानां जनितानां
प्रीतं रागायां च योषितीत्यमरः ॥ ५ ॥ इति पुंविक्र+
स्थूलतापादनप्रयोजनं निरूप्य तत्साधनमेवाह
किमिति वज्रवल्ल्यादयोऽत्र जगतीयदि सन्ति तदा
लिंगस्यालेकर्तव्ये तद्भवेन्नवेति किंचित्रं नचित्र
मेतान्यवश्यं लिंगस्थूलीकुर्वन्तीति तत्र वज्रवा+
ल्ली हड्जोडीति नाम्नीसुहृद इतिलोकप्रसिद्धा अश्व

नष्याव वावर्चु इति प्रसिद्धा

गन्धा आख्याता बाराहीतिनाम्ना प्रसिद्धा ज
लवाल्लकं नागो नागकेसरः हेमप्रसूतं धत्तूर
कुसुमं हरितकीफलं कण्टकारिकाफलं बडी
कण्टकारीतिप्रसिद्धम् एतानि चूर्णयित्वा लेपं
कुर्यात् अनेन च लेपो लिंगम सलप्रमाणं कुर्यात्
स्तु इति पौरुष्यम् ॥ २ ॥ सकुष्ठेति कुष्ठं व्याघ्रोत्पर
नामकं कुटइत्येव प्रसिद्धं मातंगबला गुंगवीति

नागबल

प्रसिद्धा बला वा[illegible]लिकेति प्रसिद्धा वचाख्या
ख्याता पवमस्य गन्धापिश्च सगन्धेति प्रसिद्धा गज
पिप्पली कज्रीति प्रसिद्धा एतत्सर्वं केचूर्णं नवं ग
प्रातुर्महिषीक्षीरसमानवनीतेन हृतं तेन योगायेने

तुरंगपृग्रोणीव मीलयोगात् [illegible]

नवीनं

पोजायतेतेन लिंगमस्थूलत्वमेतीति ॥३॥ स्थूलो
ध्रेतिलोध्रादिभिः परिणावितेन तैलेन लेपितं व मधुरतैलेन
र्द्धितं शीघ्रमाशु तथा हृड्याति यथा स्त्रीणां के
वलमालोकनमात्रेणैव मेहकारि भवेत् तत्र
लोध्रं लोध्रकासीसं हस्तिनालीति प्रसिद्धं बला
नागबला नखो काश्चेत नखो शुक्तिकेति प्रसिद्धा
शृङ्खगन्धा इत्वगन्धा पतत्संचकचूर्णं वारिणा लो
ड्यितैलेतैलं पाचयित्वा लेपो विधेय इति ।४॥ हस्त
मिन्द्रवज्राबलेति बलादिसमकचूर्णं संपाद्य नव
नीतेन माहिषेण तेनालोड्य लिंगे लेपं कारयेत्॥
तत्र बलादीनि प्रसिद्धानि हयारिपुः करवीर इति प्र
सिद्धः तथा प्रतिहासशतप्रासचण्डातहयमारकाः
करवीर इति कोशः घृतं चात्र माहिष्यपयवमाख्येयम्
तथा चान्यत्र माहिषीघृतलेपनेति स्फुटमेवाभि
हितम्॥ इति लिङ्गवर्धनाख्यं पञ्चमाधिकरणविवरणे
लिंगस्थौल्यसंपादननिरूपणम्॥ भवतु पूर्वस्त
प्रस्थापकाभिः कथितयुक्तिकाभिर्लिंगस्थौल्यम्
तथापि स्थूलमपि तत् यदि मध्ये शिथिलं स्या
त्तितं भवेत् किंनाम साधयेत् अस्तत्वनिता सम्यक् खं
तथाभूतं नापि हस्तसाध्येव स्यात् अपायस्त्र स्थूलेऽस्मि
न्ध्रमकस्मात् तत् हृढीकरणमवतारयति स्त्र

पं॰मा
वि॰
५५
प्रतालित
96

येतिग्रन्थार्थः यः पुमानकर्कटीमूलेकंडूतस्त्रीमूलं
कौडीनस्माजइ इतियावत् अजागलेनच्छागीमू
त्रेणक्रोष्णाङ्गीलक्तपीतानतकृद्गुडेघोडाद्वारिनजलेन
चवामलकेशः केशानवस्यामल्पतजलेनलिंगमलि।
प्रातिहृति तस्यतल्लिंगमयोदण्डमिवलोहदण्डत
ल्यसर्वव्यापिनस्त्रीकर्तमशक्यंभवेत् तथाभूतप
वतिशगोसर्वस्याराज्ञोरमतइति॥१॥ हयारीति
बलार्कहीरातस्यावीजम् अबलापियंगुलतात
स्याश्वबीजंनागबलागोरांकातस्याः पत्रपुष्पा
दिग्रामयः कष्टमेतच्चूर्णमात्रासममेकीकृत्य॥
तच्चसममात्रेहयारिपत्न्यामाक्षिप्याहतेनेनालोड्य
लेपंविधायसंस्प्रमानत्वणमेवलिंगंलोहोपमंस्या
दितिहृष्टमेतत्प्रत्यक्षमेतत इतिकानामाचोपप
त्तिमापनवर्णनाईन्तीतिभावः।२।हतमिन्द्रव।
ज्रा॥इतिदृढीकरणविवरणम्॥ साधितेतद्दार्ढ्य
विधानंतथायदिकामिनांदुतायातद्विद्रवणक्रि
य्रमेवकामकादपिविद्रुताहस्यात्तुरुबलादहितिं
घायातननतनदेव पुरुषविफलतायांजाता
यायांकिंनामफलंभवतिमवस्यादितितन्समर्थ
१० नार्थंवीर्यस्तंभनमवेताघाति अश्वेतिपुष्पपुष्पना।
तत्रयस्मिन्दिनेपुष्येचन्द्रमास्तिष्ठतितद्दिनेस्थेना।

पिकाक्षिबीजं श्वेतवर्णं त्वगन्तौषधीबीजं उद्धरेत्
पिकाक्षी कोकिलाक्षी इक्षुगन्धा तालमखाणेति
प्रसिद्धा तद्बीजं कटीतटे लोहितसूत्रेण बद्ध्वा श
संगे रतिमर्दनात् ज्ञातपूर्वं परस्परं रते प्रहृते वीर्यस्त
ति स्तम्भात् क्षिप्रं न निर्बद्धमेव वीर्यं करोतीत्यर्थः अथैव
योगः वीर्यस्तम्भकयोगेषु राज्ञां शीघ्रमेव बहुका
लवर्तिकार्यकारीति किलेति सर्वाविमतिं सू
चयति हृष्टः स्वनुभूतमेतत् इत्यर्थः राजयोगाः
इति राजदन्तादिषु परमिति राजसाहस्य पूर्वनिपातः
॥१०॥ प्रीत इति निशायां राशौ शृंगाटकसारपवग्रक
रूपपयपञ्जलोद्भूतत्रिकोणान्नफलस्य सारो मज्जाप
वकेवलवरेण पयसा गोदुग्धेन संपाद्य सम्यक् का
केन संस्नाव्य पीतः प्रचंडमन्मद्धिके वीर्यस्तम्भाति
बहुप्रसरं करोति यथा सेतुर्बद्धः प्रचंडबलिनदि
कैविर्णीप्रवाहं प्रतिबध्नाति तथा च रतिरहस्ये गवे
नपयसा पीतो मज्जः शृंगाटकस्य च स्तम्भते सहसा
वीर्यं यथा सेतुर्नदीरयमिति सारो मज्जा नदीसमरः
क्षीरेणेति वज्जूवज्जूवल्लीपु हर इति भाषाप्रसिद्ध
नस्य क्षीरेण उद्गमेन अथवा वत्समातृगोः क्षीरेण
लज्जालुर्लज्जानामौषधिर्यासौ पुंस्पर्शेन वर्तितपा
त्रा पश्चाज्जायते यां च लजर इति भाषायां व्यपदिशन्ति

तस्या मूलं समये सहस्तेन नवनरस्य हस्तेन पिष्ट्वा संह
घृतपादौ तेन लेपेन परिलिप्य यः पुरुषः शेते त
स्य पुरुषस्य रेतो न कदाचित्स्रवते यावदन्नं तच्चूर्णं
वदने धृतं तावद्वीर्यस्तम्भनं जायत इत्यर्थः ॥ ३ ॥
श्वेतेति श्वेतकोकिलाक्षी हस्तफलानि वटपाद
पस्य न्यग्रोधवृक्षस्य क्षीरेण पिष्ट्वा समर्घगुलिका
कृत्वा तन्मुखगोलकं कारा तन्मुखगोलके कंजवी
जोदरमध्यगं सत् मुखे धृतं द्राक् शीघ्रं वीर्यस्तम्भा
ति यावत्कालं तन्मुखे वर्तते तावदनन्तवीर्यबन्धो
जायत इत्यर्थः अन्यच्चाप्यालितहस्तालमखाणेति
प्रसिद्धः वटोवड इति कश्मीमीभ्रुइति कँजवीजो
दरमध्यगतं दिशति चूर्णोपदयानमुत्तमकानिर्दयाः
आदित्येति आदित्यवारे रविवासरे घडहूतं समप
र्णेहस्तस्य विषमस्य देशपरनाम्ने वृक्षस्य वीजं हर
तोपचारवेलायां वदने धृतं यावदनन्तं तिष्ठति ता
वदनन्तं देवारिमन्त्रीश्वरतीव्रवेगं जयति दे
वाम्पोदैत्यास्तेषां ये मंत्रिणो मनुदायिनो मासास्ते
षामीश्वरो दैत्यगुरुः शुक्रस्तस्य तीव्रवेगं तीव्रः
परामस्तोयावेगस्तमकाण्डे निर्गमनवेलायामा
मायामपि पतन्मुखधारणमात्रेणैव जयति अन
रेवमुक्तं प्रतिबध्नातीत्यर्थः समपलीः सनतवगी अवि

१०
४

ते नैन देवीकृतललाटके शुभं तिलकमाधत्ते यः
स लोकत्रयेऽक्रमात् कृतज्ञः स्ववशं नीत्वा मोदते
सचिरं स्रग्वीति स्वर्णमिति स्वर्णादिषट्कयोगो
यं स्त्रियोपकरोति श्रियात्तमेवाह आलेपेत्यादि आ
लेपो गात्रानुलेपनं मर्दनं मर्दनं तयोर्विधौ तथा
तिलकीकृतो च भुवनानि वशीकरोति तत्र द्विजन्मा
स्वर्द्धं+
नयपन वकेन तिलकमनुलेपनं वा कुर्युः शूद्रा
दिजाति स्त्रभक्षणमपि कुर्यात् तत्र स्वर्णकेन
कथ्यते: जटामांसी मधुकं मधुयष्टी कृतागु
लिकं सायुति का [illegible] ज्योतिर्भाषया च वर्णि च
के तथा चोषधिप्रकारे भवेत्त् [illegible] विकाकथिता
मातथोषणेति पञ्च पं वकं सममिति मात्र या
समविपेयम तथा कृत्वा निजशरीरमलेन स्वस्व
देनमिश्रितं कार्यमिति कृतया गुलिकया लेपना
दिना भुवनानि वशायतीति ॥२॥ मूलमिति जलो
मूलादीनि मधुना माक्षिकेणैकीकृतानि कुज
दिने मङ्गलवासरे पेषणं उपस्कारेण साधिता
नि स्थाप्यानि ततश्च यदा कदाप्यपेक्षानुसारेण
तिलकमनेनानुलेपनेन कृता जगद्वशी भवती
ति तत्र जटामांसी अष्टविधाणिकास्तदंष्ट्रानामो
षधिः अथ सा च सिंहास्यो वाजिदन्तक इति कथ्यते॥

वी मा इति प्रसिद्धा मेषविषाणिका मेषशृंगीति प्रसि
द्धा एतत्त्रितयमूलं तथा पंचांगजं पंचभ्योंगेभ्यो
जातं निजशरीरमलं तानि च पंचांगानि श्रुतिक
र्णनासिकाजिह्वाप्रजननाख्यानीति नेत्रमलकर्ण
मलनासामलजिह्वालिंगमलानीति मलमेव कं
इति अत्र तगरविषाणिकेति पूर्वव्याख्यातानुसारेण
विवृतम् नतनतस्तगरेति स्थाने नतेति पाठः॥
शुद्धः तत्र नगरणात्वं वृन्तमूलं तथा वांतं च तगरं
पिप्पलीमूलं मेषशृंगीकण्टजटा एतत्समस्तपंचां
गमलेनोन्नैकतामापीः मधुना तिलकं कुर्याद्यः
सोऽणिकृतवान्सवे जगत्सर्वं वशीकुर्यात्तस्य प्रमाणमा
त्रेमेशायगृहेति॥३॥ य इति ऊममयोगाणितं भाविता
वनितान्तैवजातरक्तभाविताया रोचनानन्तत्रापि यदि
पुमान्मं [illegible] योगं स्वीकरोति तदा स्वकीयस्त्रीपु
ष्पमिश्रितां गोरोचनां भावयेत् यदि स्त्री स्वीकरो
त्यमुं योगं तदासौ स्वरजसा भाविता गोरोचनां स्था
पयेत् यदा यदा येन जायते तदा तदा तिलकं कु
र्यादिति सदैवेत्यक्रमः किंत्वत्रायां विशेषः नवीना
नैव पातेस्याः प्रभावो निवर्तते इति दाने नैव भावना
कौतुकि मि विधेया अस्याः फलमव्यभिचारीति
निरूपयति वात्स्यायनेति वात्स्यायन एतद्दृष्टमनय

सूत्रकारः तेन प्रमदाजनानां सौभाग्यकृत्स्वविष
ये सौ योगो बहुकालं प्रकटीकृतः अनेन योगेन वकुधा
दमयन्ती अन्योन्यपति सौभाग्यमाप्तमिति कल्या
णमल्लेन चासौ योगः परत्वेव परिवर्तितो यथा
गोरोचनां च समभाव्य सप्तपुष्परुधिरेण याऊतु तिल पी
कं भाले सा पतिं मोहयेत्तत्क्षणात् तथा लज्जालु मध्य
के गान्धेन नलिनीमूलमेव च एतानि पिष्ट्वा सर्वाण्येवै
यः कुर्यात्तिलकं पुमान् तद्दर्शनादेव नश्यति वश
तां भुवनत्रयमवाप्य यन्नेन मानिनामशोकेषु योगा
यो मतमिति ॥ ५ ॥ गोकर्णिकेति गोकर्णिकाचूर्णं र
गोकर्णीमूले मोहनो यत्र तु रः वासिका वा मा इति ॥
प्रसिद्धा चेत्तत् शिलामनः शिला सहरभिर्मरा सग्रा
गन्धकटीदेशस्य सहरभिः सालपर्णिकेति काशः
टंकणं सौभाग्यं सौहागेति प्रसिद्धम् एतस्य कं स
बोलो इति पत्रिकाच्छादनरहिते देशे तत्रापि गेन न प्र
नष्ट पत्रिकेनभूमिकास्थाने तत्रापि निःशिरा तेन प्रत
भीन्यातप तत्रापि कुमारिकया देशीकादशमध्य
वर्तिना नूफ्यापिष्टं यच्चूर्णं एतत्तिलकेन पुरुषः
स्त्रीवा त्रिलोकीं वशयति किमेवं कोत्र स्त्रीपतिं व
शयति पति र्वा स्त्रियमिति न चित्रमेतदित्यर्थः इ
त्येव सन्नातिलकं रतिरहस्ये यदि मरुदेवीमूले ॥

पं.सा
वि.
१०२
101

यन्त्रणेऽस्मिन्कृष्णरोचनामपि च तत्कर्णतिलकान्नारीपु
रुषकुलमपि विकलतां नयति तथा ॐ ह्रीं स्वाहेति
मन्त्रेण साध्यनामान्वितेन च समभिमन्त्रितं पुष्पं
यया गृहीतं या च सा वशा साध्य[illegible]नामान्वि
तेनेति ॐ ह्रीं मम कीं वशमानीयतां स्वाहेति तथा
ॐ चामुण्डे इङ्कुल चुल हुल वशमानय अमुकीं स्वा
हेति एवं सर्वप्रयत्नेन साधयेन्मन्त्रमुत्तमम् प्रण
वादिरयं मन्त्रो वशीकरणमुत्तमम् अनेन मन्त्र
यित्वा च पुष्पं यः समयशोऽबुधः स्त्रियेऽर्पयति यस्याः
सा मरणान्तेन मद्वतीति कृतमतिप्रसङ्गेन अस्मो
च विधायेऽस्मत्पञ्चमायाः स्मृतीति ॥ इति लक्षवेधना
ख्ये पञ्चसायकविवरणे वशीकरणनिरूपणम् ॥
अत्रैवाश्चमन्यं तादृशं योगमवतारयति अथेति
किलैस्वविंशतिपद्यं सर्वागमतन्त्रमेतदित्यर्थः दे वि
वीमहोत्सवदिने दुर्गोत्सवतया प्रसिद्धे महाष्टमी
दिने सिद्धार्थबीजमहरसस्य सर्षपबीजैस्तत्तैल
स्य वर्तिकां कृत्वा श्मशाने गत्वा रात्रौ नरोत्तमाङ्गे

नं

मस्तककर्परे निधाति यत्कज्जलं दग्धवर्तीगा
लरूपं छित्वा छित्वा पातितं तेन नेत्रे रंजने त्राञ्जनत
या लाभितं भुवनं वशयतीति अयमर्थः मस्तके
निशाया तद्दिन एव श्मशाने [illegible]रात्रौ कटुतैलाभ्य

कवर्तिकां प्रज्वाल्य ज्वलिता यास्तु तस्या यद्दग्धं
गालं जायते तन्मस्तकशीर्षोपरि पतितमादेया
मित्यार्थः यत्तदंजनं केनाव्याख्यामिति ॥१॥ नीलाब्जेति
नीलाब्जे नीलकमले कृत तगरे व्याख्याते पभिसि
भिर्हेपोपह्वासी नवीनपह्वसी चलवर्तितांव
र्तिकां सिद्धार्थतैलसहितां कटुतैलाभ्यक्तां नी
लाब्जादिविकचूर्णेन परिलिप्तां कृत्वा भागवतश्म
शाने गता मस्तकशीर्षकपाले विनिपातितेन
तद्दग्धकेन रचितं यदंजनं तेन लोको वशं गता याति
किलेति भागवत ॥२॥ चेतःशिलेति चेतःशिला
मनःशिला द्रवति गन्धप्रियंगुलताकेसरो ना
गकेसरः रोचना गोरोचना एतद्वस्तुषकसमसा
त्रा आदाय चूर्णीकृत्वा निर्मितं यदंजनं तत्तयासौ
पतिसमक्षं स्वीनापतिसाक्षात्वेन स्थितातेनांज
नेन नेत्रे रचयतें जयते तस्याग्रे सो पतिर्दास इवा।
किंकरोमीति पाणीबद्धाग्रे तिष्ठति ग्रेणवाकि
यन्नामेतत् यत्नाते दास इवातिष्ठति घृतोयस्य
कस्यचिदपि पुंसोभिमतं वश्याते ननेत्रे अंजयते
सोपि मनश्छाम नश्छजाति कृतमो मध्यमोधमोवा
दास इव पुरस्तात्तिष्ठतीति अयंच योगो मयाहृ
रमेखलायाहरमेखलानाम्ना नन्दीश्वरकृतगाथाः

पंसा
वि॰
९२
102

युक्तिकायां लेखितम् इति तत्राभोद्देशे पतत्फल
स्याभ्यभिवाञ्छार्थम् ॥३॥ चेतःशिलेति रविपुष्य
योगे यस्मिन् दिने रविनादिनकरेण पुष्ये नक्षत्रेयु
ज्यते सकलिनी प्रियंगुलतामूलसहिता चेतः
शिलामनःशिला तथा गोरोचनातगरकेसरैरञ्ज
न्तु गोरोचनाप्रसिद्धा तगरं व्याख्यातं केसरो नाग
केसरः एतत्ज्जातं चूर्णं समममात्रयैकीकृत्य सं
विहितं यदञ्जनं तत्स्त्रीकां तयोर्जायापत्योः परस्प
रमन्योन्यं वशतां करोतीति स्त्रीपुरुषं वशयति पु
रुषश्च स्त्रियं वशयतीति इति ल[illegible]ख्ये पं
चसायकविवरणे जनसाधननिरूपणम् ॥
विलासिकौतुकार्थमन्यदपीहशास्त्रापनमवता
रयति ऋष्येति ऋष्यं व्याख्यातं भृङ्गनीलो
त्पले तथा मधुकरस्य भ्रमरस्य पक्षयुगम् मूल
पक्षतियुगं तथा सितगरा तगरात्ये मूलसा
हिता सितकाकजंघा श्वेतकाकजंघा एतत्सर्व
समममात्रया विहितं चूर्णं यस्याः स्त्रियः शिरोग
ते शिरसि विदितमविदितं वा पात्यते सा तरुणी
कटिति दासी भवेत् दासीव भवेत् इति नचित्रमो
षधीनां प्रभावस्याचिन्त्यत्वादिति भृङ्गमिति सा
मान्येनाक्रमपि नीलोत्पलमेवात्र ग्राह्यम् तथा

वान्यत्रकाकजंघास्तिनापदो भ्रामरीऊष्मम
त्यलमसूलेनगरजं चैषांचूर्णं दिनेभवि मोहये
दिति इत्यंकषोत्यलूमिति पाटोसुवितइतिध्येय
मधिरस्त्वइतिससमातमेलशिवमेत्यर्थः॥१॥
वात्यालीतिवातानांसमक्षोवात्या तस्याःश्चालिः
पाक्षिवीतचक्रमितियावत तयावद्धोपितेबोदि
तेनत्सहागतमितियावत कस्याविलतायाद
लेपत्रं तथाम्रतकस्यऊर्णपस्ययन्मालंपनिगि
मनवेलायांगलेपातिनायाशुष्ममालो तथा
फेणंणयवानरमले रक्तवर्णं गात्रस्तुकमर्कटस्य
मलेविष्ठा तथाभ्रमरस्यपदोपत्तनिस्तुगमेता
सतेष्कसममायथादायचूर्णंयितावतस्तूर्णंय
स्याःशिरसिविनिकीर्णंविकीर्यते सासी तेष्ट
एंविदेपकंपुरुषमनलदृपीकरएषतोपा
वतिवशीभवतीत्यर्थः॥२॥ ससक्षदस्मेति स
सक्षदस्यसस्तपर्णस्यस्वरसेननिष्कीडितश्चाधि
तरसेनोदितेमेवितेचार्षिनंयत्तटकर्णेसोभा
गंपस्वाह्वागोतिप्रसिद्धम तथास्योणेयमकल्क
रेतिप्रसिद्धं तथाहकलस्वरसा हलस्यवर्णीपर्व
रेतयोहृदयुसारोमञ्जतियावत पतन्संवद्ध
णीकाययुंतस्वदमस्तूर्णंतत गोपतयावि
दितयस्याःशिरसिविकीर्णंभवेत सोप्यकज

तेभ्यश्चरमानामहादिकमपि व्यामोहयेत् मोह
जनयेत् किमुतकमेकैकान्न व्यामोहयेत् ॥३॥
इति चूर्णपानसमहेशः ॥ अथैतत्सहभाविनेका
मकवशमनापहमोहशमन्यदपि मापनमवतार
यति अथेति यः पुरुषः स्वजनस्य स्वजरीटस्य
हृदयं जठरं ज्ञापितं निष्कर्षितमक्ष्यादिभिरक्ता
रिक्तीकृतं सीयेन सकीयेन मन्मथे जलेसेवेत
सा विमूर्धपूर्वं विलातनदनचौतेशरावयुगसंपु
टे मृद्वा दृढ्याच्छिद्रकान्यान्ययोजनया वि
निविड्डितेशरावोभये ऊर्ध्वाधः स्थितेमृदयास
विदितोकनयागोपायितेमाक्ष्यादितं निशिरा
त्रौ निर्गते विमार्गे चौरादुपद्रुते मार्गे इत्यर्थः
विधाननयत्निसुचिदेहः समाक्षिप्तविनश्यमृ
तेत्यर्थः ततो पीदेशरावयुगसंपुटमध्यगतं वी
जपूरितं स्वजनशरीरं समाहृत्य स्थितेदिनसम
केक्षासितमष्टमदिन प्रातरेव द्विजायविश्व
इज्जौ तिवाल एग्यवरपायसभोजनंदत्वाम
धुनाभिष्ठान्नेन मात्रिकशाकेनादिनाविहित
पंचोपचारपूजायामन्नविहितबलिदानं वि
धिनासम्मानितेकृतास्तुके वपिष्टासंचर्ण्यप्र
त्वादतिश्रद्धया निवातेपरिमृष्ठा वटीवटिका
चक्रिलहन्नप्यतिका विधेयनिद्रास्यं च विधाया

मोवटिकावनिताजनेनैकान्तभक्षणविधौ
पराविदितं यथास्यात् तथादत्तान्तरेणवेका
न्तेभक्षणार्थंसुन्दरीणां दत्तामोन्मोहनावि
धौपरस्परंमोहकरणाय इत्यनेनप्रकारेणसा
धितासप्रभावा बलवत्प्रभाववतीत्वाद्भवेनम
ह्लादेवेनपूर्वंब्रह्महिहरेन्द्रौविधेयायांसम्मोहिनी
तिकथितापुरुषेणनार्थेदत्ताशीघ्रंनारीमुख
तिनार्थाचपुरुषाययदत्ताशीघ्रमेवासावपिमु
ह्यतीत्यर्थः तथाचकल्याणमल्लः अश्वादिसर्वं
विक्रुष्पंत्वञ्जनीटोदंदरंकुजे स्पर्धितासवीर्येण
शरावपुटकेक्षिप्त मद्यशालगातदेकान्तेसा
मोहयायेत्तपीः पश्चान्निक्षासमंस्त्रोष्या
वंटीकृताविशोषयेत्साभक्षणविधानेनदी
यमानापरस्परम दंपत्योर्मोहजननीकीर्ति
ताबटिकोत्तमेतिइतिपंचसायकविवरणेल
ब्धवेधनाख्येमोहनभक्ष्यनिरूपणम्॥८॥
अथमोहनलेपसमुद्देशः॥ भृंगसोतिर्भृं
गस्यभ्रमरकीटस्यपक्षयुगलंपक्षतिद्वयसु
कंमांसयुक्तंसूक्ष्मकार्यमपि किंचिद्गोत्फालि
तंमांसयुक्तंतथा स्वानामिकारुधिरकणेमू
लमध्येयायानामिकाकनिष्ठांगुलिसमीप

वर्त्तिनी याङ्गुलिरेतन्नाम्नी तस्या यन्निष्कासितं लो
हितं रक्तं तथा स्ववर्णमलं स्त्रीवीर्यं स्वकीयरेतः
एतत्पञ्चकं यथा वितन्निष्ठ्यूतं लेपं विधाय तेन शरी
रे विलिम्पेत् अथवा भक्तात्पाणिं विनाङ्गुलिकां विधा
य भक्षयेदिति विधेयं येनासौ पुरुषोखिलमपि
जगद्वश्यं वशमानीतमकस्माद्दत्तं किन्नेमवज्ञ
यादिति ॥७॥ सव्येति सव्यं दक्षिणेतरेन स्वकीय
पाणिकमलेन रतावसाने स्मरसमासौ निज
भवने तत्क्षणमेव स्वतः स्रुतेन विनाशिनी ना
मतिप्रशस्तविलासवती नाम्निति प्रशंसायामि
तिः अथवा विवरादिवलसमन्येकस्य स्थितिर्या
नति बध्नातीति अथवा विवहिशिष्टपदैर्बन्धै
स्ववलसानि क्रीडान्तिगच्छतीति वा विलासिन्यः
सह समानं किं तेचित्तिनं निमित्तानपेक्षमित्यर्थः
विकल्पनासंशयः परममोहिनीयं विधेत्यर्थः ॥ ८॥
सम्भोगेति सम्भोगशेषसमये यस्यां वेलायां
कान्तो मनोजमदात्स्वध्वजं बहिष्करोति केवले
सम्भोगः शेषमात्रेण पाश्चात्यगलात्स्वेषमात्रे
ण विधेयत् यावर्त्तते इतिस्तत्क्षणमेवत्यर्थः किं
करोमीति पाणौ बद्धा बहिर्निर्गमाद्दोज्योत्कु
रोतीति अन्यत्स्पष्टम् ॥ गोणी स्रुते नेत्याचार्य

स्मरणमस्य योगस्याव्यभिचरितफलत्वेन न तस्य
ज्ञार्थम् ॥९॥ सिन्दूरस्येति सिन्दूरस्य सैन्धवलव
णमाक्षिकं सारघं कपोतमलं कपोतविष्ठाप
तानि समस्तान्यपि पिष्टा च तेन लेपेन योषिद्ध्वजं विलि
म्पयस्या निधुवने स्मरन्तं भजन्ते सेवन्ते सा नारी
अन्यपुरुषं मनसा संकल्पमात्रेणापि न याति
किं पुनः शरीरेण मूर्तिमनोहरा दिव्यमूर्तिरलौ
किकलावण्यशोभिनापि दासी भवेत् प्राग्वत्
किंकरी भवेदिति ॥१०॥ भल्लकेति भल्लकस्य
लास्यमे फुलिंगचन्दनसारः कर्पूरः मधुमाक्षिकं
एतत्त्रितयं सममात्रे पिष्टा तेन ध्वजे लिप्ता यस्याः
स्त्रियो निधुवने स्मरन्ते विदधीत ऊर्वीन सोऽन्नंनांगी
नारूपेण कुत्सितगात्री ऊसहमसायके कामममा
दूयस्वस्मिन्निमन्त्रितं कृत्वा न दधिष्ठितदेहम
नामतीतेन पुरुषेण कामाभ्यर्चनार्थेन सवषण
भवेदिति ॥११॥ पत्राणीति यः कश्चित्त्वगस्याः
कस्य सुत्वादिणो ज्ञानानि पंच पंच संख्याका
नि पत्राणि पत्राणि नीलास्वाम्लिकं शापथ्य
ततः तन्त्रादिपत्रपंचकमानं त्रिगुणमानं फ
लिनीप्रियंगुलतानां नखमिति यावत् दत्तानंत्र
समस्तं ततोऽपि पिष्टा चूर्णीकृत्य लेपं च विधायते

पंसा
वि॰
१०५
105

नलेपेन मदनांकुशं उन्मत्तकामकरिमार्गप्रव
र्तके स्वधजे विलिप्यमाने नेत्वियमिति शेषः अ
सौ पुरुषः पृथिव्यां परमेतामदन एव स्त्रीणां भवे
दिति अत्र पदानियमार्थेन यथाविधेन केनचिन्ता
दिना भाव्यं यस्य पत्राणि पंचैव सन्ति तानि च वर्णे
नमानेन च समानि भवेयुरिति सूचनार्थं समा
नोक्तिः ॥ ९२ ॥ रक्तांगिकारक्तांगी मंजिष्ठा ता
न्यथा निजे स्वकीय मनंगजले वीर्ये हव्येन हविरु
चितेन गोहुतेनेति यावत् गव्येनेति पाठः सबोधः
चुष्टावतेन लेपेन साधनके विलिप्य स्मरनसंगम
केलिं रंगे अन्योन्यरति क्रीडारूपे कामास्थाने प्रणी
हणे संस्मरगीवत चलायतश्याम हंसो ब्रजन्ति असौ
परुणीन लेप्रति दिने दिनाहि ते प्रवर्धमान लाव
ण्यवान् कामायते काम इव चरति कामवत्लो
भवतीत्यर्थः साधनकमिम्मनुकन्यायां संरक्ता
यां वाकृत्य कामायत इति कर्तव्यक्रियारूपम् ॥
९४ ॥ इतेव मंतितिलकम् ॥ निजेति निजबीजं
स्ववीर्यं नत्र नांबूलसंयुतेनागरपानपत्रसंपु
टितं विधाय यस्मै स्त्रियै दत्वा ब्रजन्ति असौ स्त्रीवि
वक्तादानमानादिनानावर्जितापि स्वयं वंद्रुतं
भजेत ॥ इतिमनव्यप ॥ ९५ ॥ गोरोचनेति शिशि

रंकर्पूरं दीपनमज्जमोदाशंभवीजं पारतः क
श्मीरं क्रमेगोरोचनादिषट्कं कनकद्रवेण च
तुरपत्रमेनहृष्टतेनधर्जोलिखायामबलांना
रीपुरुषोरमेत्व खेदमोपुरुषस्यसाहृदयेस
भगतेनैसर्गिकद्वादोस्पदत्वयानीति ॥ ५ ॥ सिंह
रेतिसिंहरं प्रसिद्धं क्रष्टव्यापिनामौषधं क्रट इति
भाषाप्रसिद्धमसविमलानासीडुएडभेदः पातला
नाम्नीपुष्ट्र विशेषइत्यर्थः जलपिप्पलीलांग
लीतिख्याता तथाचामरः प्रारदीलांगलीतो
यपिप्पलीशकुलादिनीति मांजिष्टपत्रमेव
स्तरंजनीपत्रानितृयफेनोवाजिमलोक्तालाः
लाकपोतानामृथं कपोतविष्टाजातीकुसुमं लवंग
नन्दलं जातीपत्रंपनानियथ्योविशेषनस्टादिः
ता संवृष्यतनस्नपभिः सिद्धार्थमादिकषृतेः
श्वेतसर्षपमधुपुतैवतिसूक्ष्मंयथास्यात् तथापि
ष्टलतंश्वेतस्तर्वंव्रमसृतेकलायथोवितेलेपंविधा
यतेनलेपेनैवलिंगलेपनेविधायतत्रलायना
डीचेवलदीर्घेनेत्रांतिभुवनेरतापंपांसेवतेस्त्र
सोवलितानियंतेनिश्चितेदाएगत्दाएमात्रेएव
स्पर्शस्त्राधीनतायथोक्तकारिणीत्वमेतीति सम
भणितिः सत्यवादीमूलदेवाचार्योवक्तीत्याचा

पंसा
विं ८
108

येनामकीर्त्तनमेतत्फलस्याभ्याभिचरितत्वेनतत्प
ज्ञार्थम् हृतवसंततिलकम्॥७॥उत्पलेतिउत्प
लादिपंचकचूर्णसंसिद्धंतैलंमधुरतैलंतस्मिंस्तै
लपंकेग्रथमर्थः एतच्चूर्णेनसमंतैलेसदालपश्चा
द्धेप्राञ्जनीकृतंनेत्रयोःपातितंपरमवशीकर
णंभवतीत्याहुर्वदंतिआगमकुशलाइत्यर्थः त

नीलोत्पलं

त्रोत्पलेदलंपत्रंतमालपत्रमितियावत् तथावो
बधिप्रकाशेपत्रंतमालपत्रेचतत्त्वस्याभिरनाम
कमिति नागबलागांगेरिकेतिप्रसिद्धा पुनर्न
वावर्णभूः इटसेटेतिप्रसिद्धाशारिवाश्यामाशि
रालेतिप्रसिद्धा तथावगोपीश्यामाशारिवास्या
दनंतोत्पलशारिकेतिकल्केचूर्णमहतमार्यागी
तिः तथाचतल्लक्षणम् आर्याप्रथमेर्धेयदिगु

31

रुणैकेनापिकेनतियनेयुक्तम् इतरस्तद्वन्निखि
लंभवतियदीयमर्दितेयमार्यागीतिः॥इतिल
क्षावेधनाख्येपंचसायकविवरणेध्वजतैलांजने
विशेषनिरूपणम्॥८॥कालिंगादिभिः समसा
त्रैर्द्वैषिभिर्विहितोभूपः दोर्द्दामिश्रितैर्निखिललो
कविमोहदत्तश्चिन्तामणिरितिख्यातः तत्रक
लिंगमिहयवः ॐॐमप्रसिद्धकलिङ्गमोविभीत
कइमलस्यवतगरग्राला अमीषांत्रयाणांतुल्यभा

गे स्तथा व्याधिः कुष्ठे शल्ले नेस्मामान्येन न किंचित्स्यग
पिशुच्चं जलेल्ल्जीवं वेवारिजकमले चंदनेप्रसिद्धम ॥
इति सर्वकार्यसाधकस्वरूप निरूपणम ॥ १ ॥ सर्वका
र्य साधकत्वमेवास्य स्वरूप सकतिचित्कार्य निर्दर्शनेन
द्रढयति कन्येतिक्रातिष्क्रि नभव्याभाविदर्शिभिरेष
पूर्वाक्तो स्वरूपो मीषुकार्येषु विशेषेण नियोजनीयः
धिकार्यैः तानि कार्याण्याह शांतिकर्मेत्यादि कन्यावरे कन्याव
रणोत्सवलक्षणे तथा युवतिसंगमने प्राथमिकनारी
संगमे तथा नरपतेराज्ञोलोकने प्राथमिकराजाव
लोके कर्तव्ये यद्वा प्रातर्दिवसिक राजावलोकने
तेन रूपेण रूपितं सर्वा गेशग स्यैव तथा क्रयविक्र
यादौ अनेन च सर्वोपयोगि सर्वव्यवहार यदृच्छा
तथा व्याख्याविधा सद्गुरु समीपं गत्वा व्याख्यानारंभ
कर्तव्ये तथा सकलकर्मणि च तन्त्रषिकलाशि
णोत्सवे कर्मणि तथा कौतुके मंगलकियादौ च
ति अनेन स्वरूपेण विनियुक्तेन नराणां कार्यसिद्धिः
तिश्नेनम्भ तस्य कोकेति भिविनि ॥ २ ॥ स्वरूपो
कतिव जायते इस्य कोका भितीनि ॥ २ ॥ पूर्वगी
तियावत्पादिजातिश्रुतिः स्वीकृतपुरुष गमना
नेन रूपेण निजरसकं तथा निजवमनेन तथा निजस्था
गीतं रूपं श्रूणा यस्यातं तत्त्रयीत तस्यलोकः सर्वोपरः
कश्चिन्मनकषा जातिमानसो दासस्य दासइव मोह

पं॰सा॰
वि॰
१०७
107

म्रपेति तदेव सर्वस्वो भवतीत्युपमेवाह स्रंगीति स्रं
गीककेंटश्रृंगी वचोग्रगंधा वर्धेइति प्रसिद्धा प्रुव
तिः प्रियंगुः सर्जरसो रालः एतेषु तुल्यसमाने
समसमानेक तथा तद्विसूत्वैमल्लायोद्वदिः स्त्री।
स्यादितिद्विरिसूत्वैमल्लामलयजं चंदनमेतच्चूर्णं
समसमानेगुडेनपिष्टांगुलिकाविधेयेतितयागुडे
तिप्रसिद्धहस्तस्पर्शनेनग्रहणेनमेलग्रहणं ॥१॥ प्रकारा
न्तरेणतमेवमुपमाह वदेति वचोनग्रोधः हस्ते
वसन्ततिलकम् प्रुवतिः प्रियंगुः मलयोद्भवादि
व्याख्यातप्रायम् सर्वांगीनः सर्वांगानि व्याप्नोतीति प्रा
प्तिनेत्यिस्यादिनाखप्रत्ययेसर्वांगीन इतिसिद्धम
हस्तमार्गो॥ इतिलब्धवेपनाख्ये पंचसायकविव
रणे धूपनिरूपणम्॥ इत्येवमनः प्रीतिसंपाद
ककामोपकरणानि निरवशेषततयानिरूप्येदानी
यदर्थमियानयासः स्त्रीकृतस्तदभिमत्वीकरणा
र्थं मंत्रमयंतस्य रूपप्रस्तावयन्नवतारयति॥
ॐ ह्रांग्रकारोयम् ग्रादाविति यस्मात्सर्वं किंचि
द्विघ्नति मृष्यादिः यदनन्तरेव नान्यद्विघ्नतेमतस्मात्
[illegible] त्यवकातलदाणग्रादावारभ्यमदमदेति
पदंसमिद्धान्नपदमितिपाणिनिव्याकरणानात् म
दमदेतिलोविभक्तिमध्यमैकवचनरूपंतिडंतपा

२०

देलेखनीयम तन्नोपि मादयेतिद्विवारं पदमित्य
नुवर्त्तते मादयेतिहेतण्यन्तलोण्मध्यमैकवचनान्त
पपदं द्विवारं वारद्वयं मादयेतिवं लिखनीयम एत
स्य पदस्य भयत्ररूपं पदद्वयं मोत्खेदे ब्रह्मानन्दमोदर
स्यास्वादविशिष्टनिरुपमानन्दरूपदानकेचतेनैतत्ज्ञा
पिमेनानकदाचिद्वियोगादुःखं जायतइत्युक्तं भवति
तस्मात्तनदनुच ॐ इति संजीवनश्रीवादीनिद्विय
थान्तरणप्रथमज्ञातीन्यपि चानन्दः स्यापितशक्तीन्य
भीष्टदानेन लोकेगण्यनीयतामुपागतानितथाम
नुवीजान्यपीति इदमपि चानन्दः स्यापितसाभीष्ट
दानशाक्तिमदाकाशानलकामकलात्मकं पंक्लींबी
जमित्यर्थः १ यथा हीरादयोप्रथमज्ञातीयास्त्रपि सर्वक
त्रीतेन परमेश्वरेणस्वास्थापितव्यवहारनिर्वाहार्थं
यथोस्युपदवीस्वनियस्थापिताः तथाबस्थाअपि
व्यस्तसमस्ततयास्वनिर्मितनिर्वाहार्थंनियस्थास्था
स्वतन्मास्थापिताइतितद्बलेनाभीष्टसिद्धिर्जायतेइ
ति तथा वोक्तं संजीवनास्वरूपेणनाकिंचिदु
पलभ्यते प्रत्यापितद्बलेलोकेकेवलस्थापितमी
श्वरः तथापन्नवादिमामपि यदेणाहरूपतेबल
म तच्चतस्य[illegible]वकाप्यस्तीतिनियतिर्हिंगाढीयसी
ति ततश्चायमर्थः सिद्धो भवति मदमदेति स्वयमान

दायकमेतत्
दृष्टान्तः १

प्रथमपक्षः १

पं.स्मा
वि०
१०८
108

स्वरूपो भूत्वा मदयमदयेत्यस्मान्ध्यानन्दमयान्तस्मा
दयेत्यर्थः अथवेति तन्मोऽप्यनन्तरं उपान्त्यबन्धसमी
पेमध्ये इत्यर्थः नामद्वयादिपदं यो ल्लीह्रस्वकामे
श्चति श्चार्थे नात तस्या नामस्वरूपं च येन पदेन स्वयन्तं रूपे
ण ज्ञायते तत्पदं पदमिति पदम मदायस्वरूपं ल्लेखनीय
मिति अथवकाममन्त्रान्ते स्वाहयामन्त्रपूर्तिकारकेण स्वा
हाशब्देन संयुतो लेख्य इति संपन्नमिदम मदमद मादा
य मादयस्त्री अमकनाम्नीममकस्वरूपं स्वाहेति म
दनमन्त्रार्थसंपन्नः मननात्त्राणकरोतीति मन्त्रः मद
नस्य मन्त्रो मदनमन्त्रः अमुकेति च श्लोके सामान्य
तया निर्देशः जपवेलायां तन्नामस्वरूपस्मरणेक
र्तव्यमिति मदमो ॥१०॥ इत्थं मन्त्रमयमुपास्यदेवता
स्वरूपं निरुप्य तस्योद्दीपनार्थं ध्येयं वाच्यस्वरूपमाह ॥
कनकेति यैर्वाच्यः स्यात्पूर्वामन्त्रसिद्धः मन्त्रेण पूर्वोक्त
मन्त्रजापेन सिद्धः स्थिरमतिरवश्यं मन्त्रकार्येसिध्यतो
ति हफलनिश्चयः मनसिसहकमलोकापासें हास
ने ——— स्थापितं मनोजं कामं लक्षणमुपास्य
देवं भावयेत् भावनया स्थिरीकृत्य तन्मंत्रं दत्तो
२० पचालनात्मि तं जपेत् स उपासकः समस्तभुव
नेवश्यायति स्वाधीनं करोति मनीषितां कामिनीं
वशयतीत्येतावन्मात्रेकोऽस्य भरद्दत्यर्थे अथवास

मस्तं भूतलं वशयतीति   संचाः क्रोशन्तीति वन
समस्तभूतलवर्तिनीः सुन्दरीर्वशयतीति कथं
भावयेदिति भावनाप्रकारमाह इतीति तत्र कनक
रुचिरमूर्तिं विद्रवणं शोधितकचकचायमानस्व
र्णगौरमूर्तिरित्यर्थः तथा कुण्डलाकृष्टचापः अ
तिस्मरतावर्णेनाकर्णान्तशान्तं कुण्डलवत्कोणे
वेधितालंकारयत्न वक्रीकृतचापः तथा ध्रुवनिह
दयमध्येदत्तदृष्टिः युवतीनां नारूपशालिनीनां
कामिनीनां यद्धृदयं हृत्कमलं स्ववैतान्ननेन वशेन
पातयितमशक्यानस्य मध्ये समंतैर्मापितेत्ककाः
लेदत्तदृष्टिः समस्तरूपेण स्तहृत्कर्णातद्रुनिश्चितो
वशं सोपाससकानन्दजनानामेत्यकामन्यचिन्तसदे
कमनाइत्यर्थः ॥१२॥ इत्यं मन्त्रे ध्याने च निरूप्येदानीं
सम्पूर्णमनोरथप्रदं कजपो विनसमादक
जपो विनसमादकप्रकारेण प्रकारं तन्त्रे हृभावि
नेवहोमविधिं निरूपयिष्यन्नन्यैपासनाव्यतिरेकमे
तञ्जपश्चाह   शतशतेति ज्योतिरीशाख्यामत्र
स्यकतीद्धातत्वं तपनस्ममपदिशति संस्तेपास्य
र्थं प्रलापं विहायात याह्यात्र ग्रहार्थं सपदिशति
रहस्यतया ज्ञानिगोचरी करोति विशास्यै तत्र
हस्यत येव स्थापनीय मित्युपदिशतीति कथन

कथा

पं.

स्याभिप्रायः यतोसौ कवीन्द्रः कवयः क्रान्तदर्शि
नस्तेषामिन्द्रो विदितसर्वोपाय इत्यर्थः किमुपदिश
तीत्याह शतपाठेति शतेन गुणितं शतं शतंस
ख्या १०० शतशतं १०००० दशसहस्राणीत्यर्थः
तथा तेन पठितो विद्वेषणादिपरिहारेण सर्वोपक
रणभूतेन वज्रपञ्जरनाम्ना नन्तादयं स्मरनन्तर
मेव निरूपितो मन्त्रः सिद्धिदाता स्यात् भवेत् सि
द्धो भवतीति संभाव्यते इति संभावनायां लिङ्॥
इत्थं वाननेपुरश्चरणेन वर्षाप्रकारेणानन्तदस्य
सिद्धसाध्यार्यादिविचारो विधेयतया शिष्टान इति
इत्थं वास्मिन्सिद्धे यदा कदा विघ्नरूपत्वयोजितो
यमनीषितफलको भवतीति आगमसिद्धं वेदया
वद्रूपास्य मन्त्रपुरश्चरणं स्वप्रासकेन न क्रियते ता
वदसौ साध्यावस्थावस्थितैरभिचरितः फ
लाय न जायत इति सर्वेषां मन्त्राणां सिद्धतापा
दनार्थमादौ पुरश्चर्योपदिष्टेति तथा च पुरः
पूर्वं तद्योग्यतापादनार्थं चरणमाचरणं पु
पुरश्चर्या पुरश्चरणमिति वाच्यं पदि रूपते
पुरश्चर्या च जपेनासिद्धापि देवतातर्पणं विनान
निरवशेषेति तत्तत्संख्यार्थं होमप्रकारमाह दश
शांशेति दशांशं शतं सहस्रं तत्संख्याप्रमितानां कुसुमा

नां च होमास्ति हि दानेति संबन्धः जपसंख्यादशां
शेन होमो विधेय इत्यर्थः तत्रोपास्यदेवतानां रूपा
णि ऊहमानानि निरूपयति लोहितेति लोहितानां रक्तव
र्णानां कर्णिकारादिकरवीरादीनामित्यर्थः होमप्रकार
श्चायं विशिष्टदेवतोपासनार्थं लोहितकुसुमाना
मित्युक्ते परं तु न शर्कराफलादिकं सर्वमेवात्र ग्रह
णीयमिति तत्रापि जपाद्धोमपूजनादावविशेषः नमो
न्तेन नमो देयं स्वाहान्ते हि होममेव च पूजायामाऽन्तो वे
वक्रमपद्मसनातन इति अयमर्थः यत्र जपनीयम
न्त्रमन्त्रान्ते नमः शब्देन वृत्तिः स्यात् तत्र तन्मन्त्रेणा
र्चावेलायामर्चनाविधिसंपादनार्थं पुनर्नमः श
ब्दो न देयः यथा ॐ सूर्याय नमः इति जपमन्त्रोऽस्ति
तत्र पूजावेलायां ॐ सूर्याय नम इति पाद्यार्घ्यादि
दानेऽप्येतावानेव मन्त्रः न पुनः ॐ सूर्याय नमो नम
इति द्वितीयवारं नमः शब्दोच्चारः पूजार्थसम्पाद
को विधेयः पूर्वेणैव मन्त्रसहचरितेन नमः शब्दे
न पूजार्थपरिसमाप्तेरिति पूजायां पुनर्नमः शा
ब्दप्रयोगाभावः नमोऽन्ते पूजायां नमो न देयमिति
स्थापितम् अयं च नियमो यत्र मन्त्रे नमः शब्दोऽन्तप
वसम्भवति यत्र पुनरादावस्ति तत्र नायं नियमः
तत्रार्चावेलायां नमः शब्दः पूजार्थसंपादकः

पंसा
वि०
१९०
110

पुनर्दैवमेवेतियथा ॐ नमः शिवायेतिजपमन्त्रो
स्ति यदाचानेनैव पंचोपचारपूजापिक्रियते तदा
नमः शब्दान्तेनतदर्थपूरकोदेयएवेतियथा ॐ न
मः शिवायनमइदंतेभ्योमित्यादिरूपेणनैवेद्योवि
धेयः एवमप्यस्थितनमः शब्दान्तमन्त्राणामपू
र्णम् स्वाहान्तमन्त्राणांतुनिर्विचारसिद्धएवपूजा
यां नमः शब्दप्रयोगइतिसिद्धंनमोन्तेननमोदेयं
पूजायामिति स्वाहान्तेहविरेवचहवनइति ॥
अयंभावः यत्रजपनीयमन्त्रेमन्त्रः स्वाहाशब्दान्तो
स्तितत्राहुतौदेयायामाहुत्यर्थपूरकः पुनःस्वाहाश
ब्दोनदेयः संयोगभूतेनस्वाहाशब्देनैवाहुत्यर्थस्या
पिपूरणात् यथाऽयमेवमन्त्रोस्तिमदमदमादय २
ह्रीममकनाम्नीममकस्वरूपोस्वाहेति अत्राहुतौ
देयायां पुनराहुत्यर्थपूरकः स्वाहाशब्दोनदेयः
पूर्वेणैवतदर्थस्यापिसिद्धेरितितस्मात्सिद्धमिदं
स्वाहान्तेहविरेवचहवनेनदेयमिति अनयो
र्योरिदमप्यत्रसिद्धंभवति नमोन्तेमंत्रेआहुति
वेलायांनमः शब्दानमस्त्रार्थस्वाहाशब्देनपूर्तिः
कार्या ॐसूर्यायनमइतिमन्त्रोस्ति अस्याहुतौॐ
सूर्यायनमः स्वाहेत्येवंप्रयोगः कार्यः स्वाहान्तेपुनः
पूजावेलायांनमः शब्देनपूजार्थपूर्तिः कार्या ॥

यथास्यैव मंत्रस्य मद मद मादय मादय क्लीं मम
कनाम्नी मम कस्वरूपां स्वाहान्तान मस्यैव मन्त्रादि
प्रदेयमिति येषां अन्नवैदिकमन्त्राणामयं नियमः
आदौ अन्ते च प्रणवो न्यारेण जप इति तत्र होमविधौ
अन्यप्रणवस्थाने स्वाहाप्रयोगः पूजायां च तथैव न
मः शब्दप्रयोग इति अनयैव रीत्या सर्वमन्त्राणां जप
पूजाहोमविधिर्नूल इति कर्तव्यता ॥ दृष्टमिति
स्वाहा शब्दस्य पारिभाषिकी संज्ञा इति होमप्रकारः
अथ विशेषेतिकर्तव्यताप्रकारमाह इहत्विति इहास्मि
न्मेनोक्तमन्त्रजपादौ सकलकार्ये जपहोमतर्पण
दिके वामहस्तेनैव कार्यम् न दक्षिणहस्तेनेति
अत्र च सर्वत्र सर्वकर्तृ परमेश्वरनियतिरेव यत्सर्व
कर्मसु दक्षिणहस्तेन सर्वप्रयोगः अत्र तु सर्वं वाम
हस्तेनेति समाश्वस्तहृदयेनोक्तं समस्तशास्त्रबोध
नया कृतं फलवेलायां न व्यभिचरन्तीति तत्त्वम् ॥
इति लब्धवैपुलाख्ये पंचसायकविवरणे कामदेव
मन्त्रजपादिनिरूपणम् ॥ पद्यत्रयेत्र मालिनीवृ
त्तम् ॥३॥ इत्थं काममन्त्रेतिकर्तव्यतां निरूप्येदा
नीं तदुपास्यदेवतामन्त्रं सावतरणिकमाह अथेति
तत्रैतत्तु निःशेषरागमेकशरणेरेष कामोपास्य भगव
तीचास्मै ज्ञायासन्मन्त्रः सन्साधुः शीघ्रफलसाधको

पंसा वि॰ ११

मन्त्रो मननत्राणलक्षणो महामोहनो मोहका
नामपि महामोहनकत्वान्महामोहनः कथितस्त्व
स्माद्भुवनहितीयो मन्त्रो भव्यास्मिन्नधिकारिलोकेलि
एतन्नास्तियोगिनयानान्यो मन्त्रोलभूत इत्यर्थः ॥
तथा च परमेश्वरायातन्त्रादमौ किं विज्ञे राद्युनिकैव
द्युपास्य इत्याह कविसार्थेति कवयः क्रान्तदर्शि
नो व्यासादयस्तेषां ये सार्थास्तदनुसारिणो मेधिवृ
द्यास्तैः सेवितपदमेतद्रूपासनये नद्राप्यभगवत्या
श्चप्रपासनालाभात कविसार्थसेवितपदइत्यु
क्तम् अथवा कविसार्थैः सेवितान्यस्यैव महामन्त्र
स्यांगदेवतारूपतया पदानि यस्य एतन्मन्त्रपदा
नि भगवत्यंगदेवतास्वरूपं तं भजत इत्यर्थः कोसा
विति मन्त्रस्वरूपं दर्शयति चामुंडे इति चामुण्डेर
तीदं पदं प्रथमं लिखेत किंस्वरूपमिदमित्याह ॥
प्यन्तामिति आमन्त्रणेसिंधितिसारस्वतप्रक्रिया
नुसारेणोहि इष्टपदार्थाभिमुख्यवाचकसंबुद्धि
विभक्त्यन्तमित्यर्थः तत्र चामुण्डाशब्दनिरुक्ति
मार्कण्डेयस्मासंडं च मुंडं च गृहीत्वा त्वमेपागता
चामुण्डेति ततोलोके ख्याता देवि भविष्यसि तस्या
उपासनार्थं माभिमुखीकरणं चामुण्डे इति ततश्चामु
णे इत्यस्मात्पदादनन्तरं मोहयत्याख्यातेकथितं ॥

अथ च आख्यातमाख्यातपदमिदं क्रियावाचक
मित्यर्थः ततोऽपि उवर्ण शमानय इत्यपि लेख्यम्
ततोऽपि साध्यं साध्यनाम यं प्रसेधो पासनाङ्कितं यते
तोऽसाध्यम् तत्र साध्यनाम द्वितीयान्वितं साध्यता
वाचकद्वितीयाविभक्त्यन्तं यथा मकीमित्यादि तत
श्च चाम ऐ डे मोह यव शमानया मकीमिति तावत्
सिद्धम् जपा पुष्प योगार्थमाह स्वाहान इत्यादि
पुष्पच स्वाहान: स्वाहा शब्दान्तः तथा प्रणवादि
र्वौकारोपक्रमः इति सम्पन्नामिदमेव स्वरूपम् ओं चा
म ऐ डे मोह यव शमानय अमकी स्वाहा इति इत्य
साभिमत्ये सम्पादकोपास्य देवतावाचकमन्त्रमथम्
तिनिरूप्य तद्वाच्य तेजो रूप देवदेवता स्वरूपध्याना
र्थमाह ॥ दं इति सापके लन्त लन्त दे हिकामवि क
काम बद्भाव नेरुयुक्तै भगवती चामुण्डादि शक्ति
विश्वंरूपिणी ध्येया तथा च स्वयं स्वरूपेण श्यामाक
त्त्वर्णा तथा पिङ्गल मूर्ध जाल कभशाकाचर वर्णा
शिरोरुह चूला ऊर्ध्व ज्वलाति शयवती श्यामवर्णा
तादेव मान्द्वान्ध कारेऽस्थिता स्वदेह तेजश्छटा लन
या सर्वतोऽन्धकार स्यावि लुलन नात्मान्दं चन यदन्य
कारेन त्रास्थिता श्यामस्वतेजः पुञ्जव्याप्तदिगन्त
रालेत्यर्थः तथा जगत्पीडकदैत्यदानवराक्षसा

पं.सा
वि.
११२
112

दिग्रसनोग्रुक्रत्वात् दंष्ट्राकोटिविशंकटास्यवद
नादंष्ट्राकोटाविषे यस्यासंख्येतात्मायनैरण्यमं
ह्येरेवभाव्यमित्यसंख्येदंष्ट्राविशंकटंविशालमा
स्यमाननेयंत्रनाहृष्यवदनेमुखंयस्याः तथाद ।
क्षिणकरेखट्वांगासिपराखट्वांगस्तत्कविमान
पट्टिकादण्ड असिः खड्गस्तौपारयतीति द ।
क्षिणकरेइतिकरशब्देन भुजाग्रहणेयत्रिर्ग
तेकरहृयमग्रतोवर्तनइतिपाणिद्वयपरत्वेपि
करइत्येकवचनेनविरुध्यते एवंवामइत्यत्रापि
तेयंवामेचकरेकपालेकर्पंरंशिरोमण्डंचपार
यतीति अत्रापिधरेति समस्ततेपिचार्थबला
त्तिबध्यते खट्वांगमवनिपातनार्थमसिश्छक
तेनार्थदैत्यदानवमेडानांकपालेचरुधिरपाना
र्थंचमेडंचनत्रासनार्थंचतत्भंजेषुयापारयती
तिचतत्भजाखण्डरूपमनेनद्योतितम् तथाशार्दू
लचर्माम्बराख्यात्वचमेवमस्तानेनापिङ्गहृदमन
मेवसूचितम् तथाशववाहनाऊणपारूढे
तिपरमार्थवर्णनेकृते अत्रसमर्वस्यऊणपशा
यत्वात्सर्वमपःऊणपप्रायेकृतोपर्यारूढेत्य
र्थः यमविधाविति शरीरसाधनापदेनित्ये
यत्कर्मतत्यमइति यमविधौजपहोमादिकर्म

णीत्यर्थः ॥५॥ इत्थं भगवत्या वाच्यवाचकस्वरूप-
स्योपास्यकोपासनार्थं निरूप्योपासनाविधामवतार-
यति ॥ जप्त्वेति असौ भगवती चामुंडा लक्षं लक्षसं-
ख्यागुणितं तेन पूर्वोक्तं मन्त्रं जप्त्वा लक्षमनुज्ञा-
पेन प्रसादिता शैवसामान्यहोमेषूक्तसर्वोपक-
रणयुक्तभगवतीसंतर्पकब्रह्मकूर्चेति प्रसिद्धपा-
लाशकुसुमैः किंशुकहृदरक्तपुष्पैर्दर्भाशोदश-
सहस्रपरिमितैर्मन्त्राद्याहुतैरित्युपलक्षणे
तर्पणादीनामपि होमतर्पणमार्जनभोजनादि-
नापूर्वस्मात्सर्वस्माद्दशमांशाद्दशमांशादिनावतारि-
तेन भगवत्या प्रसादितायां च मन्त्रसिद्धिं पुरश्चर-
णसमाप्य सिद्धमन्त्रस्वरूपां यच्छति ददातीति
इत्थं पुरश्चरणे कृते सौ साधकः सिद्धमन्त्रो भवती-
त्यर्थः निःसंशयमिति अत्र बहुभावैः साधकैः सं-
शयो न विधेय इत्यर्थः अत्रापि प्राग्वदेव विशेषमा-
ह वामकर्मविधिनेति वामहस्तेनैव सर्वा क्रिया
विधेयेत्यर्थः इत्थं सिद्धमन्त्रस्यास्य मनीषितमयो
त्वपनन्तमित्याह पुष्पमिति असौ साधकः समवि-
धानमन्त्रेण कृतं समस्तको मन्त्रेण मन्त्रितं पुष्पं या-
कांचिद्ददातीत्याददाति तां वशगां स्वाधीनां करो-
ति वशीकरणं च न कष्टेनेत्याह भगवतीमिति ॥

पं॰सौ॰
वि॰
११३
113

अतिशेमत्युक्तोपशास्त्रशेममुक्तो धेत्यतिशयेप्रशंसायां
वामनसूप उपलक्षणं चेदं सर्वजगद्वशीकरणस्या
न्यथैवरीत्या यं कंचिदपि रागेण वशीकुर्यादिति नूनं
निश्चयेन वागीश्वरो देवाचार्यादेत्यविमर्दे साक्षात्का
नुभगवत्युपासनाफलः अथवा पुनन्नामाभट्ट वा।
गीश्वराचार्यभट्ट इत्यर्थः ॥६॥ इत्यमनोजमंत्रं तदु
पास्यभगवतीमंत्रसहितेन निर्णीयाधुना तेोपयोगे
मेकामराजमन्त्रमवतारयति ॥ कामेनेति अयं मनो
मुनम^ ^प्रतमानानामत्युत्कृष्टप्रभाववत्तामतीवातिशयेन तावति
कम्यवावर्तत इति अत्रातिशयेनादरं कुर्यादित्यर्थः
मन्त्रं निर्वक्ति कामेनेति कामेन कामशब्देनोच्चितमू
र्धमादौ कृतावस्थानमीश्वरेति सम्बुद्धियुक्तं सम्बोधय
नान्तं पदं पठेत् इति ज्ञातं कामेश्वरेति तस्मात्ततः
पा^ कर्मविभक्तियुतं द्वितीयविभक्त्यन्तं मृगीदृशं नामा
मुकीमिति सामान्यतो विधेयवेलायां च द्वितीयान्तं
विशिष्टनाम स्फुटं लोकदृष्ट्यै निर्दिशेत् तस्मात्ततोपि
र्ज्ञनयतामिति आनयेति नामितिच निर्दिशेत् ततो
पि ममेति पदं ततोपि वशमिति पदं च लेख्यम् ततो
प्योंकारेणोमिति पदेनांकितमूर्धकृतलक्षणं का
मबीजं क्लीमित्यन्ते पठेत् इति सम्पन्नोयं कामराज
मन्त्रः यथा कामेश्वरमुकीमानयतां मम वशं ॐ।

क्लीं इति ॥७॥ इत्थंमन्त्रमयीमुपासनां हृा कामेश्वरवा
चकमूर्तिं निरूप्याधुनाधीनां ह्रींतेजोमयीं वाच्यमूर्तिं।
निरूपयति आकर्णेति नरैः पौरुषशक्तिशालिभिः
कंदर्पः केवलाणमपि स्वपौरुषातिशयेन दर्पयति
मदयति इति कंदर्पः अयं भावः [illegible]पः परामर्शो हु।
ह्रसोष महादेवदर्पमूर्तिर्यदा कामेकटीति सर्वतो
लब्धदेहरतः सन्भगवतीमेव शरणमुपेत्यावाम
दिव्यमूर्तिं सा हारेवमहादेवमपि यदा वशीचक्रे॥
तदाकानामासम्भावनस्याजयइति काममूर्ति
वाच्यवाचकमयीमुक्तामपि पुनरूपास्यभगवती
मध्यनारीहारादिव्यमूर्तिनिरूपणेहृतमिति यदसौ
नकेवलं लोकजयेयावदेवजय्यपीति कन्दर्पपद
पः भिधा ईदृशीदृकप्रभावयुक्तोजयकर्मणि प्रति।
दिनं ध्येयः एतद्ध्यानेन प्रतिदिनं जयोभवतीति ज
यमूर्तिरसावितर्प्यः कथंभूतइति जयोवितन्वे
यत्तव्यौरीरसंस्थानमाह आकर्णेति कर्णं तावद्
वितंमानितमारूढज्याकं कृतं यत्कार्मुकं धनुस्त
क्रोधितमुपरिस्थापितं पदं चरणं येनअयमर्थः
धनुरूप्याप्यकर्षणेव प्राज्याकाकर्णमापय्य बल
दृढीकरणपर्यंतदवनीपादेनावष्टभ्य योवस्थित
इति अनस्त्रोतंप्रमालीढपदइतिप्रत्यालीढस्वपशा

न
रीरसंस्थानेन भूमौ हस्तीकृतपद इत्यर्थः स्याजपेति
जपाकुसुमसदृशारक्तवस्त्रधारी सोज्ज्वाज्वल्यमान
इत्यर्थः तथा [illegible]भानमण्डलमध्यगः मार्तण्डनारायण
मूर्तिरित्यर्थः तथापरेणासनः सौन्दर्येण सर्वस्यापरे
नेव त्रिस्मारतया गणनास्त्वात्मन इत्यर्थः ईहग्वल
भूगतीचासौ सायकैः पंचभिर्बाणैर्भूत्वा स्वजयिनं [illegible]
ललद्धकरणेनोत्कवितं कुर्वन् अतएव दयितया
रम्यासानन्दसाध्यकारणवैरप्रतियातनालोक
नोद्भूतहर्षेण [illegible]लौकिनः श्रेष्ठित इति पादे श्रेष्ठ
संपन्नाशंसित इत्यर्थः अथवा जयकर्मणीति य
दाजयकर्मप्रारंभे भवेत् तदेहकं स्थानेमौजयार्थ
ध्येय इति ॥८॥ इत्यं स्वरूपम[illegible]स्मरणात्सिद्ध्यर्थ
मधुनदशसहस्राणि मन्त्रं जपमानतोपि तदंगभूत
होमसिद्ध्यर्थं कदम्बकुसुमैर्वा लीकंदंबाखौनीपपु
ष्पैर्वा पलाशस्य किंशुकस्य पुष्पैर्वा दशांश
मानेन सहस्रपरिमितैर्हुताद्देवताराधिं विधाय
अत्रापि प्राग्वत्क्रमसमग्रहणेन विशेषार्थं होमोपक
रणेन सर्वमे[illegible]वाज्यादिकं ग्राह्यम् होमस्य तर्पणादे
रपि तदंगभूतस्योपलक्षणम् इत्यंसांगेन मन्त्रजापे
न मन्त्रो वांछितां सिद्धिं नियतो निश्चयेनेतीति पुरश्च
र्याचरणेन सिद्धोस्य मन्त्रो भवतीत्यर्थः इत्यं सिद्धम

अभिप्रायोपात नाश्रकारमाह जन्मेति व्याख्ये श्रोन्वं

१

न्तो सौख्यापकोऽयं कंचिदुद्दिश्य तांबूलेन माल्यप्रयादि
कमथवा कुसुमं किंचित् अथवा स्वगंधं कस्तूर्यां
दिगन्धमात्रा अथवा संशिरश्छादनकं द्वावयन्ना ११०
दिकं यत्किंचिद्दिस्येवमादिकं समावर्तितं सम्यवाज
मममन्त्रोपस्कृतं यस्मै प्रदत्तेन मोहयेन्न वशीकुर्यान्न
किं बहुना सौख्यसिद्धिसहितः सिद्धमन्त्रप्रभावसहितो
यथावद्रूपमाणाष्टसिद्धिजयसहितः सिद्धमन्त्रप्रभा
वसहितो यथावद्रूपमाणाष्टसिद्धिजयसहितः का
मेति श्रुयेनेच्छानन्तरमेव वा जगत्सर्वं वशयेदिति ।१४।
कामनानुसारेण मन्त्रसिद्ध्यर्थं स्थानविशेषनिर्णम
माह पंभोरिति शंभोरायतने शिवालये उपलक्ष
णं चेदमन्येषां मध्ये कान्तवर्तिनां दुर्गालयादीनां तथा
वनेष्वश्वत्थवटे च तथा श्येन सादिर्निवद्दसूत्रतथाव
टइति मध्यपदलोपे समासः चतुष्पथे श्रृंगाटके य
त्र चतस्रभ्यो दिग्भ्यो जना आगताः संगच्छन्ते तत्रा
तच्छ्यथं तत्र तथा वटे न्यग्रोधवृक्षतले इत्यर्थः तथा
नद्यां प्रमरत्नवा ह्रदायां समुद्रगपाविन्या गंगापिका
येन तटे इत्यर्थः तथा श्मशाने मृतजीवदाहास्य
दे तथा गिरौ वसुधाशिखरे उपलक्षणं चेदं प्रान्तर
स्थानादिभूमेः एतेषु स्थानेषु समुपविश्य जपेन्मम
न्त्रवरः पूर्वोक्तकामराजादिमध्ये कश्चिदपि मममन्त्रो

पं.सा
वि॰
११५
115
३

जप्तः सन्सिद्धीर्वशगाः स्वाधीनाः करोतीति कात्वा
इत्याह स्यामहं स्तोमहाप्रभावेन्द्रादिदेवराजन्नतिस्तो
स्तावणिमादिलक्षणा इत्यर्थः अणिमादिसिद्धि
लाभनिमित्तं तेस्मन्नराजजपस्सिद्धेः परसिद्धिदा
तेस्य यमेवासिद्धिमित्याह वश्येति वश्यता स्वाधीन
ता आकर्षणं दूरस्थितस्य समीपप्रापणमेभिः हन्ते स
र्वस्वस्यागस्तदर्थं तापनं शरीरवाह्यस्तदर्थं मनःस्त
भस्तदेकसक्ततया खिलान्यागणना आदिनात का
यसिद्ध्यर्थं स्वदेहस्यागपतेहस्तगाः प्राणिसामाय
वनैतदेवाद्यपृष्ठमस्यार्थे विविधयइति प्रायोवाहु
ल्येन प्राकृतसिद्धयोन्याप्याणिनीवाः सिद्धयोवाक्
सिद्ध्यात्तावनेनादयः सर्वदाः सर्वलभ्याः तथा दे
मं शरीरारोग्यं तथाकविवादयोपूर्वं निर्माणवान्त
र्योदयश्च सर्वदा इति ॥९॥ अनघामपि महासिद्धिप्रदं
मन्त्रमवतारयति ओंकारेति ओंकारः प्रथममादौ यस्य
तत्तं नमोनम इति द्विरुक्त पदं लेख्यम् ओं नमो नम इ
तितावत्सिद्धम् तस्मात् त्वमामस्ये इति पदं लेख्यम्
ततोपि ह्लिलि ह्लिलि इति पदं लेख्यम् आगमैतैरि
तिकीर्तितम् ततोपि सत्ता नाम मन्त्रं यं ल्लीकारस्व
यो गोविधेयस्तं नाम लेखनीयं तत्वास्नेयम् यथा सा
माते नामकीर्तिमिति ततोपि वशमानयेति पदं ता

३

तद्य मिसेर्नैर्यान्से पत्रोयं मन्त्रः स्वाहापदेनान्वितः
श्रनुपश्चादन्ते इतः सम्बोधुविधेयः मथाकविशेखरे
णायमन्त्रः ख्यातः स्फुटः कथितः अनैयोगोपितोसौ
मया ख्यातिं नीतः ख्यापने प्रयोजनमाह महासि-
द्धिदश्चेति परोपकारकरणे सर्वथोचितलाभ इति॥
भावः तथा च स्फुटं लिख्यते ॐ नमो नमश्चामुण्डे हि
लि हिलि श्रमकीवशमानय स्वाहा ॥ वाचकस्य स्व
पं नितूष्य वाच्यस्य रूपमाह तेरेरुपामसकैर्विस्मरी
ति विशिष्टनामा लेकत्तासौ वामडाजपविधेयो ध्येया
सिद्धये मनीषितार्थं श्रामये कीदृक्स्वरूपेत्याह कंब
इति कंबश्रासमं स्थापितं शरासनं पत्रं ययातया॥
चिन यता ने शचितय भूषिता सव्येदक्षिणभाजिको
स्थितं दोर्दयोः पारमंकुशं वदधतीतथा वामे पाग्वत्
वामभाजिकोद्दलपाणियुगले पाशमेकास्मिन्नपोरत
रस्मिन्नसिखड्गं वदधती अथोसिमिन्नरगदेति
प्रस्तलसंतायासन्त्यभावः तथावदासिवदनः स्प
लेमस्रावलीहारलतिकां दधतीति एवं एणन्वघः
श्रीषैशिरसि शेखरकं पुष्पापीडं दधतीति शिखा
स्तापीडशेखराविस्मरः शेखरकस्मिन्नल्पार्थे कन्
अल्पः शेखरः शेखरकः अल्पतनं च सर्वतो मानोन्मान
रचनया सन्दरतम तथा करालवदनामतनंदेसमर्दे

पंचस्ता
वि॰
१९
116

नोद्धृतत्वात् एता हृत्कन्दरूपा सोमवह्निप्रभाभास्वरा
तन्मध्यगता वध्येयाः सर्वतोद्दीप्यमानवह्निमण्डल
मध्यगतेत्यर्थः तथानयजवाग्भवादि तत्तन्मंड
लेति मन्त्रसिद्धिसम्पादकपुरश्चरणे चर्याज्ञापिश्च
ग्वदेवाल्पेतिनकविनापुनः प्रयामितम् ॥ १२ ॥ ॐ
कामेश्वरेति अत्रार्थः ॐकामेश्वरमोहयेति मन्त्र
मनेस्वाहान्तेकुर्यात् यथा ॐकामेश्वरमोहय स्वा
हेति सम्पन्नोयं मन्त्रः तेनोध्येन मन्त्रं भाव्यर्थी लाभ
नयाताम्बूलपत्रे नागवल्लीदले विलिखेत् तथाः
विलिख्यं मनुजं समन्त्रकं लितेमनवस्तुतदेशतेजेम
स्त्रासौ मन्त्रोस्मावेव ॐकामेश्वरमोहय स्वाहेति म
न्त्रेणैवतद्देशाकृष्टः कलितमयेकोष्ठपुष्पैरविवारे
र्वितेमाक्षिके नैवेद्ये निवेद्य ततोपि माक्षिकमिश्रि
तानिपुष्पाणि हुतवहे दत्वापुष्पमाक्षिकहोमं ॥
कृत्वा पश्चिम्नावश्याय वशीकरणाय तन्नागवल्ली
दलेदेयमिति चेदमदनोवागीश्वरस्त्राब्रुवनवन्दश्च
न्नावाधेस्तथा मदनोमदनावाधेस्तथावागीश्वर
स्त्रावाधेपतदब्रुवन् अतस्त्रितयसंगतिकरणम
स्यार्थस्याभिव्यक्तायेति अयंचात्रस्फुटार्थः का
मेश्वरपदं पूर्वमोंकारादथमोहयस्वाहान्तेकमना
मन्त्रं नागवल्लीदले लिखेदिति प्रथमेणमप्युक्ते

य॰

नरविद्यारेभिमन्त्रितम् शतयादीयमानं तस्मा
ग्निनीवश्यतां नयेत अत्र शतपेति स्पष्टोत्तरश
तमन्त्रेणेनमिंडुकवादेयमिति इत्यं हेमाद्दशा
शविधानाहश्शाद्द तेरपि मधुकुहमेवं घ्यादिति
ध्येयम् ॥ इति पंचमनीवशीकरणविधिः ॥ अथ
विविणो वशीकरणसप्तदेशः ॥ ओंकारमिति
एतन्मेत्रपठन[illegible]मेवात्रव्याख्या ओं एवपवविदं
तमविहगमओंकामदेवाय तस्मै स्वाहेति परंत
अत्र तस्त्र तरतिहि रुक्ते तथाकामेति चाविभक्तिक
त्वा कामनामेति कथनोचितेपि पदमिवक्तिस्वा
स्य करेष्विविणोपियत्वात्तरथ्यनानिरूपणे तत्र
स्मराविद्रुतत्वात्त्राव्यमिति स्वभाववर्णनस्य चा
कविनिकषत्वादिद्रुतवर्णने सर्वथेहशमेवेति ॥
तिबद्धेव शाक विन्नेयाकविशेखर प्रणयिनी
विवोपमाविविणीति ॥ १३ ॥ इत्यं मन्त्रानि रूप्येतद
शीकरणविधानमाहरम्भेति जातीफलभास्क
रकैर्स्वेदकारणीभूतेरम्भामूलनलेनकदलीमू
लरसेन भावितं स्वेदितं कृत्वानेन मंत्रेण बहुविधं
माषेण रशातकृत्वानि मंत्रितं मंत्रोपस्कृतं कृत्वात
दवतां बलादरमपगतेन तत्कृत्वा नागवल्लीद
लमहितं विधाय नरवरेदं तल्लेन विविणी सदा

पंसा
वि॰
११२
117

पात्रेण

पुरुषानेवशं कारयितुं स्वाधीनो संपादयि-
तुमिदं जातीफलं साक्षात्मन्मथः कथितः भावी
नैमेनिवैरितिशेषः नेदमुक्तिं जातीफलमपि
नु साक्षात्मन्मथ एव विद्विणीवशयितुमपगतः
तोनैन तत्कार्यं साधयति आयुरव स्नानावपि वन
वभिवरतीति अत्रापि पदशैथिल्यं व्यर्थता च प्रा
गवत्कृणपवेतिध्येयम् एतत्कृतेन विद्विणीवशा
माभवेदिति॥ इति विद्विणीवशीकरणमन्त्रोद्दे
शः॥४॥ अथ शालिनीवशीकरणमन्त्रोद्देशः॥
ओंकारमिति अस्मिन् शालिनीवशीकरणमन्त्रे॥
ओंकारः प्रणवः प्रथममादौ प्रोक्तः मन्त्रादौ ओं
मिति लिखेत् ततो हरहरेति लेख्यं ततोपि भुवने
मिति प्रणवो लेख्यः ततोपि वारद्वयं द्विवारं
पचेति तिङ्-न्तपदं लेख्यं ततः कामायदेवायेति
लेख्यम् अनेन मन्त्रेण स्वाहान्तेन यथा ओं हरह
र ओं पच पच कामायदेवाय स्वाहेति तगरज्ञ
मूले गरणाख्यवृक्षमूले तथाथवा श्रीफले
बिल्वे निमन्त्रिते सप्तवारमपत्यते प्राक्वत्पु
ष्पमधुभ्यां पूजनहोमनैवेद्यदानेन फलदा
नोक्तं एवं कृते शालिन्यै दत्ते समर्पिते कामं नि-

स्वयेनाचिरात्स्त्रीहृद्दंशाविनीं वनितां वशं करोतीति
अत्रापि ताम्बूलोदरगामिति योज्यम् ॥१५॥ आदाविति
हि परिकीर्तितेन इत्यत्र मन्त्रेण प्रस्तावेणैव व्याख्यागता
र्था ओं चिरिचिरि वशं कुरु कामदेवाय स्वाहेति जपतः
कर्णताल्लिनौ पत्रावादाय कर्णेन जावलिनौ वा पत्रौ प
तत्रेश्रा[illegible]यानेन मन्त्रेण जपतो जपकरणान्त्वौ इह कौ
कर्तव्यौ सप्तवारं मन्त्रं जपं कुर्वन्द्वौ इहएण गलिकां कृत्वा
ताम्बूलपत्रे पुटितां हल्लिन्यै समर्पयेत् एष वश्ययोगः
कारिणीं हल्लिनीं हृदा हृदशयते यं पुरुषं पश्यतो सामा
निनीं दर्शितपत्त्रलासीत् अस्मावेत हलाक्कौव नन
शिरा भवतीति हल्लादिति कथनस्याभिप्रायः एत
स्वविधिविनिर्मीणं देवानुभवपदवीमायातीति स्वय
तिकिमिति अवश्यं कर्तव्यस्य कृतस्य फले च दृष्टे नाविला
रकथनेनौ मौर्ख्यं विदम्भितमिति भावः ।१६। इति हल्लि
नीवशीकरणनिरूपणम् ॥ हृते शार्दूलविक्रीडितम्
अथ यदि कदाचिद्दूनिताकेन चिनिर्मितेन नेक्ष्यति
तदापोषपादिबलेन तद्वशीकरणमवतारयति ॥
अथेति पुराणप्रथमं हि जवरायत्नीरोदनं प्रदायडुप
नसहमतं सं योज्य भोजनाय दर्वत तो पियास्मिन्दिने
पुष्पनदत्तं भवेत् तस्मिन्सितबलाचरणं कुर्मार्यापि हं

पं.सा
वि.
११८
118

मत् नस्येति ह्रियैश्वदत्तेऽग्रतिवैरक्ता मनिच्छां नाम्नेनेशनि
कदापि गच्छामीति कृतोशनिसाम सौशयोगो निःसारये
त् हरीकुर्याव तेशति हृदं परित्यज्य स्वेच्छया मावभिम
खीभवतीति मङ्खवीरवारमेषप्रयोगः विदितप्रभावः
बहुशो लेषप्रयोगो विहितः सकलो हष्ट इति भावः ॥
मितबलावाज्यालकीतिप्रसिद्धा यां भाषया पमनी
वीजमिति व्यपदिशन्ति कुमारीं नेव वर्षा ह्लु जातीया
कन्यका श्रृवश्वदत्तमिति दत्ताभक्षणे विवदितेऽश
दत्ते मङ्खदितमित्यर्थः तेन दत्ताभक्षणे फलव्यभि
चारेपि न दोष इति ॥ इति वसन्ततिलकम् ॥ ९ ॥
सन्ताडयेदिति तेथापतिर्भे तोरवे वीर ग्यादि मुद्दिते
इति मन्त्रबन्धरज्जाघमार ज्ञाकृता परापानराजवध्य
माध्यत्ते सो पाशरूपा रज्जलया मन्त्ररज्जबन्धादिति ॥
न॰ पाठे मन्त्ररज्जुमीरणकारणीभूतारज्जुर्येन कीले
न सह बध्यते तेन स्या कीलायो मन्त्रले कीला
मादाय यदि सन्ताडयेदिति कथं भूतो सौ हंस
भूतकामभावः मुहूर्तिपायेन संमन्त्रनः कामस्वभा
वोभावनाध्याने येनतो हंसः मन उक्तध्यानेन कामं
स्वबारविवारे यदि तो मन्त्रबन्धरज्जा [illegible] सन्ताड
येत् इति तदा सा वगस्कृता मपरापज्ञातां स्वपतिना

यदिकिंचिदागस्त्यंभवेदिस्मैतेनेच्छतिःस्या
गस्त्यतामतिक्ष्णाम् अथवासहजोनैसर्गिकीजात
कयोगादिजातामतिक्ष्णानिः सार्थोपसार्थशयनम
ननिद्रांविपाधायासाविक्षांकरोति अयमर्थः असौ
पुरुषः सन्ताडनेक्षत्वानिद्रांऊवीततनोनिद्रातेउ
ष्यायाथमेवेतेतिकृत्वासौसमस्तोभवेत सेक्ष्णया
स्नेषंकरोतीति इति वृत्तंवसन्ततिलकम् ॥ ८८ ॥ इस
निक्ष्णानिवारणनिरूपणम् कामिनीसेवायो
चऊचमर्दनंकामकौतकायजायते त यो
स्तानवेक्रस्वतेवनतन्मोदायजायते इति ॥
कौतकिकौतकपूरणार्थतयोर्मदृतोश्वनक्षेपा
दनार्थंयतमानोवतारयति अथेति उग्रगन्धावचा
तयाश्रुतामातंगकस्मामयवाजिगन्धाः कृसिशहेन
कणल्लपतेनतश्चमातंगकस्मागजपिप्पलीआ
मयः कुष्ठतयावाजिगन्धाश्वगन्धापत्राःपिष्टाः
समेतारात्रौपर्श्वविनावाअंगुलिनाविपोयास्तनःश्मा
नेहयादिपत्नीकानीरेतिप्रसिद्धाश्वमाविकाश्चोष
धिरसयोगात् तथानवनीतयोगात सम्पादितले
पैनेताडेपध्यः ऊचऊम्भयुगंसपीनंऊर्वनीतिअर्थश्च
ऊचयोःप्रागेवऊचरूपणाभाख्याशायनेतिध्येयम् ॥

पंसा
वि॰
११५

वृत्तमुपेन्द्रवज्रा ॥१॥ वसेति भुजंगास्य सर्पस्य
वसा विषं तथा हयारिपत्रा महिषा मेदो मांसा ।
नर्गतोऽस्य विशेषः तथा कोलस्य सूकरस्य मेद
नवनीतं समभागयुक्तं सममात्रायोजितं नवनीतोप
स्नुतं कृत्वा मर्दितं यतो द्यामर्दितमते श्रायते दीर्घ
वा तरुणी यस्यास्तस्याः त्रयो वक्षोजयुग्मं दृढेन ॥
बलात्मकले समनोपीनमखंडवक्रोनीतिभुजंग
वसा कटुकरीति प्रसिद्धा वृत्तमिन्द्रवज्रा ॥२॥
सिद्धार्थजं तैलं सर्षपबीजजातं तैलं कटुतैलं ।
मिति यावत् दाडिमकल्कसिद्धं करकाबीजसेन्द्रव
लेपनयो भिनापाचितं इक्षुमययोजनात् लेपनेन तत् तै
लमभिनीतं दृढाहलेन नारीस्तनौ चोरुतरौ रमणी
यतरौ पीनौ च वक्षोत्थित सदैवेति एकवारमेतल्ले
पेन पीनत्वं सदाति इत्यर्थः यतो सो योगवरः या
गेषु तिश्रेष्ठः ॥ वृत्तमिन्द्रवज्रा ॥ २ ॥ श्री
पर्णिकायाः इति श्रीपर्णीमधुपर्णी तिपरपर्या
यागम्भारीति प्रसिद्धा षष्यिस्तस्याः पत्ररसेन ।
कल्केन वा [illegible] सापतिलोद्भवं तैलं मधुरतैलं सि
द्धं स्वद्भिनापाचितं तत्तैले तैलवरमिति शीघ्रं का
यं कारितात्यसिद्धं तथा वश्रीपर्णीपत्राण्यानीय

निष्पीडनेन रसेन लब्धं शोधितं कृत्वा मद्दशिना च
नेत्रा नीतानि तिल तैले साधयेत् ततोपि तद्दजलशोष
स्कुर्यात् इति तैलमिदं समस्त मन्त्रमतैलेनार्धावलो
जसुगेक्षचक्षुगलेशदेयमिति कृत्वा लेपितं क्षचक्षु
गेपतितमपि हृद्भिः प्रयाति पीनतामोत्थं वगच्छती
त्यर्थः गम्भारी सर्वतोभद्रा काश्मीरी मधुपर्णिका श्रीपर्णी भद्रप
र्णीति हृद्र नाम इन्द्रवज्रा पेन्द्रवज्रा योगा उपजाति र्णी वकाश्मर्य
रियम् ॥५॥ तैलमिति क्षशालेन तैलसाधननिपुणेन मरः कृत्र
नतिलोत्थं तैलं कृत्वा गल्यादिभिः साध्यं पाचनत्व ति॰
चगोहून मणवामहिषीहूते संस्कार्यं पक्ततै
लमर्दनेन क्षीणांक्षचामहूसाननत्वं विशा
लौभवेतामिति नविद्रम मनोहरा षस्थ्योती
र्गपिनारी पत्न तैलेत्रिः सप्तकृत्व एकविंशति
वारे विनियोज्यांग मर्दनादिनोपयुक्तं कृत्वा भूयो
संभावितमपि तारूण्यमपैति शाम्यनीति तत्र
तागुलिर्हीयाप्नुत्रीति प्रसिद्धाप्रणामलतापियग्रु
लेनाबला नागबला कटुत्रिकं स्तुण्डी मरिचपि
पल्यांख्ये इत्येतानि संपिष्टतत्र निशेषं हरिद्रां तच्चूर्ण
मिति यावत् तत्र तैलं साध्यम् तथा कृत्वा चगवेह
तेन नवीनमहिषीहूते नवा संयोज्य क्षवलेपा विधे

३२७

यदिति अत्रकल्याणमल्लः किंचिदाधिक्येनैतं ॥
योगंवर्णयति यथातैलंतिलोद्भवं गव्यंघृतं वा
कैपयः समम् वलाश्वगंधामलता कोषेलज्जा
लज्जालुनिशाद्वयम् एतेषांकल्कसहितं पचे
न्तरदुग्धिनाम्नीः उत्तमोवङ्कर्वः स्त्रीणांशी
घ्रयालि विशालतामिति तथाबालतरु
लैर्नयेनतैलमेतन्निषेचयदि पीनोन्नतगौरवोर
मैनपनेतोकदाचनेति वृत्तमुपजातिः ॥८
प्रथमेतिअत्रार्थः यदेवनारीप्रथम मासोद्भ
समवतीस्यात् तस्मिन्कालेयदिस्तनयोर्मर्दनं ग
सहितंतंडुलाम्भः तालितंडुलजलं न
स्यायोगेनतस्यचूर्णंवाक्षिप्तंभवेत् अथवा
सभवंकेहुनेरविस्नुके सूर्यातपशोषितं तस्ययो
गेनश्लिष्टितंभवेत् तदाकुचयुगंपीनमुन्नतंभवेत्
तुर्यात् इतियोगोयंदन्तकेनदत्तनाम्नामुनिना
कीर्तितः इदंसाधनमाधर्मोक्तंमदाकुचौपीनौ
स्तौ स्थापयेदिति वृत्तंमालिनी ॥ इतिलक्ष्म
वेपनाख्ये पंचसायकविवरणेकुच पीनोच्चसं
पादननिरूपणम् ॥ इदानींकुच संस्कारंनिरूप
यति महाविभवतो सीबाहल्यावैचो·

नेम सौभाग्य वैर्युनिः स्यात् तत्रैव भर्तालग
तीति योनिसंस्कार मवतारयति अथेति स्त्री
णां बाहूनां सा स्त्री भर्तुः प्रमोदं मनः सक्तिस्व
स्मिन्निदधाति करोति कामाविमाह प्रदा:
हेति यास्त्री स्वयोनिं स्वप्रकोति प्रागादौ नि
म्बकषायनीरैर्निम्बफलस्य यः कषायो भागः
कषायरसयुक्तो यास्य सत्त्वः अथवा निम्बक
षायानिम्बपत्राणि तेषां नीरैः निष्पीडितरसैः
प्रक्षाल्य सम्यग्वर्षणं एवं विधोषयन्ततो निशि
गन्धैः सितादीनां ज्वलितानां धूमैर्योनिं धूपये
त्क्षोभं न वरयेत् सन्तापयेदिति तत्र सिताश
र्करा गंधकम् ह्रस्वागरु मल्लिकामोदमगुरु
काष्ठं गुग्गुलः पुरइति प्रक्षाल्य प्रागिति ये
रूयेवति पिंगलसूत्रेण संयोगेसत्यपि गुरुसे
तो विकल्पान्न यति भगदोषः कुतस्य जातिः
२॥ जातीति सितसर्षपस्य सिद्धार्थस्य तैलं जा
तीप्रसूनैर्मल्लिकापुष्पैस्तैलं विधिना पचेत् सिद्धं
कुर्यात् तत्रायं विधिः जातीप्रसूने सुतिलान्न्य
मिकयादद्यात् यथादौ जातीप्रसूनानि तैलेदद्या
त् तद्दपीडितिलान्स्थापयेत् एवं पुनः पुनर्वस्त्रमा:

पं॰मा॰
वि॰
२१
(12)

ति कोमम्बर्यशिरो ऽपर्याकर्षेणेन संज्ञातभावनो
त्सिलातिलाया नपञ्चकाणि प्रसूतानि निर्बा
धनिर्बाधं नवीनानि नवीनानि समकेनो दर्घादिति
तिलाक्काया अञ्चकाविपाचयन्तु निष्पीडनपात्ते लं सा
पयेदिति इति मतिसंभवपनाह शतैतल साधनेवि
धेयम् असतिपुनस्तस्मिन्नवशपकालेवनाया माह
लघुनल इति तैलंमञ्जाणेड समम्पि तज्जातीयु
ष्याणिदत्वामञ्चयघासात् तथानलेनपाकेद
द्यात् तैलेवाकृष्णान्यमनमायालेकुर्यादिति
तथाकृतानेन तैलेन योनिमर्द्धजनेदितिकृता
सौभाग्यमाप्नोति भर्तुर्विनामोदाय जायतइति
हतमिन्द्रवज्रा ॥२०॥ मद्दैमेति सात्मीपसंगे
इति विमर्दकाले सौभाग्यं भर्तवाल्लभ्यमासा
दयति षोड़ामाहेमादिरजमा पूर्वबारिएणा
क्काथीकृतेन क्काथ्याष्टमप्रकारनिर्मितेनतन
त्तिलसतैलेविपक्केविधिनामोनसंयोजनयो
पक्कातेऊरुतेयोनावभ्यंजयति इति पूर्वयोगे
त्रापियोगेनिम्बकषायस्थालत्वं समानमेवे
तिधेयम् हेमनागकेसर निम्बः प्रसिद्धः अ
र्जुनपतत्रामाह तविशेषः देवकाष्ठ देवदारुर

ति ऊरुरिति कस्तूरीनां क्रियामामामानवाविताभ्ये
जनमर्थः हन्तमपज्जातिः ॥२॥ प्रक्षालितमितिशु
वस्त्रावतांगं गुह्यं पुराणिमज्जलेन निम्बकषायजा
लेन प्रक्षालिते ततस्तस्यैव कल्केन वारिणा लेपी
कृतेन विलेपनाद्भविरकालजातं नं जेन वि
रकालीनमपि दौर्गन्ध्यं तज्जनीत्यत्र सूत्राशयः अनु
भूतमिदमित्यर्थः हन्तमिन्दुवक्त्रा ॥४॥ रतिरहस्ये
दलकुंकुममकुनटीभिर्दलगदतालीसनागपत्रैर्वा
दलकेसरमांसीभिः सशिलाकोष्ठमतगरैर्वा
रोहितपित्तकेणह्नुनविमलानननमैन्यवैरथा
वाभुगालेपः सौभाग्यजननयति भूयो न सन्देहः
पत्तेबन्धोर्योगाभगालेपाख्याः सौभाग्यनिमि
त्तम् तत्र दलं तमालपत्रं कुंकुमं प्रसिद्धं कुनटी म
नःशिला इति त्रिभिरेको लेपः ॥१॥ गदः कुष्ठं दलं
तमालपत्रं तालीसं भूम्यामलकी तथा चौषधि
प्रकाशे तालीसमकोपत्राद्यापाश्री पत्रं च तत्सम
मितिनागपत्रं नागकेसरम् इति द्वितीयो योगः
२॥ दलेमांदितगरैर्वा मांसं तां तृतीयो योगः ॥३॥
रोहितपित्तं मत्स्यपित्तं केणपिप्पली हृतेगव्यम्
विमलाजलं लेपयेदिया इति प्रसिद्धम् हृतेगव्य

पं. मा
वि.
१२२

म् सैन्धवं लवणमिति च तैर्थे योगः ॥ ४ ॥ तथा दाडि
मपंचांगैर्वा सिद्धं सिद्धार्थतैलमातपितम् मालः
तिकाक्रमस्यैवांशत्वाभ्यंगेन स्त्रीभागणम् दाडिमी
त्वक्पत्रफलपुष्पमूलकल्केन साधितं तैलं पुंसः स्त्री
भागपंजनयतीति अन्यच्च सिद्धार्थतैलं त्वास्यादि
पुष्पैरेनाधिवासितैः नारीवरांगमापूर्यं स्त्रीभागपल
भतेरन्यैरत्र पापदात्स्यनिम्बकाथेन निशाकल्केन
लेपयेत् अजेस्थिरभवं गात्वं वरांगं हृदि णीह स्या
म् इति पंचसायकविवरणे लक्ष्वेपनाख्येयोनि
संस्कारनिरूपणम् ॥ प्रायेण च पुंश्चलीनिवत्तो च
कृत्वावपि रत्यास्वादपिपासयकानि दोमाणि ज्ञा
यन्त इति तद्विनाशनमवतारयति अथेति स
जेगचूर्णं सिन्दूरं नागसम्भवमिति भुजंगशब्दे
न नागस्य ग्रहणं तस्य चूर्णं सिन्दूरमिति तच्चूर्णं
मादनसकरे स्थीनपउपविश्यनिहृष्यम् ॥
बंधणीयम् ततोपि समाहृ तेन तन्नुत्थापाख्ये
प्रलेपोविधेयः अन्यत्स्पष्टम् ॥ इतस्तमपे
न्द्रवज्रा ॥ १ ॥ पलाशेतिपलाशपु
ष्पपत्रतरुस्कन्धसमादाय दाह भिवानिस्मा
रीकृत्य तत्सम्मादेयं तेनान्वितं तालचूर्णं ॥

सिन्दूरं

योनेः

हरितालचूर्णं रम्भाकदलीतत्फलानि निष्पीड्य
यज्जलं लभ्यते तेन सप्तदिनानि चूर्णं निष्पल
व्येन लेपेन सप्तदिनानि कन्दर्पगेहे उपलिप्ते
न पुनः कदापि रोमाणि जायन्त इति हन्तमिद्ध
वज्रा २॥ एक इति अत्र लोमनाशके साधने
हरितालभाग एकः प्रदेयः तथा जलजस्य शं
खस्य पञ्च भागाः प्रदेयाः रक्तलेशः पलाशस्य
भस्मनः क्षारस्य पञ्च भागा देयाः कदलीदला
द्वाः कदलीपत्ररसभागाः पञ्च अयमर्थः हरि
तालभागं मात्रामानमितं प्रथमं विधाय तन्
मानानुसारेणान्येषां पञ्च पञ्च भागा योज्याः
एवं हरितालशंखपलाशचूर्णमेकीकृत्य क
दलीरसेन मात्रापरिमितेन सप्तदिनानि संहृ
ष्य ततोपि सप्तदिनानि शिलापात्रे एव यवलेश
संयोगार्थं कृत्वा समन्नेन तेन लेपेन स्मरागा
रविलेपनं विधाय पुनस्तत्र कदाचिदपि न रो
माणि रोहन्तीति पलं मांसं विरहितं पुष्पवि
कासे नाश्नाति पलाश इति निर्वचनेन क्रव्या

ती॰

दस्ताम्याप्ते: पलाशस्य रक्तस्य हरितिनाम ॥ ४॥

पं सा०
१२२
123
न०
लि०

उपेन्द्रवज्रा ॥रम्भेति कद्रोर्भस्म शांखचूर्णं रम्भा
जलैर्विभाव्य तालेन युक्तं विधाय सप्तदिनानि ता
वद्घर्षणादिना सम्मिश्र्य जातं यद्विलेपनं तेन योनौ
लेपितं तल्लोमाणि निर्मूलयति पुनरुत्थाना
न्नमौकरोतीति ॥इतमिन्द्रवज्रा ।५। शंखेति
शंखचूर्णं भागो भयं हरितालभागश्चैक इति भा
गत्रितयं शुक्तेनाम्लकाञ्जिकनिस्वादिरसेन स
ह्युगपत्संयोज्य संपिष्टं तत् उत्तमं लोमनाश
नम् अनेन सहान्यल्लोमनाशनसाधनं न तु
ल्यमेतीति छन्दोनुष्टुप् तथाच तल्लक्षणं पञ्च
मं लघुसर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः लघु षष्ठं च
सर्वेषां पत श्लोकस्य लक्षणमिति ।६।अनंग
रङ्गे कर्पूरं भल्लातकं शांखं हरितालं दारवहयं चैव।
मनःशिला च तैलेन पक्वं हरितालमिश्रं पतं।
ति केशा न पुनर्भवन्तीति ॥इति पञ्चसायककवि
वरेण लोमनाशसाधनं निरूपणं ॥ ॥अथ
कदाचिद्दुष्टभक्षणादिना स्त्रीणां आर्तवं न पतति
येन कासांचिद्वन्ध्यात्वमपि जायते तन्नाशो चन
स्तद्द्रवरितं मदनजलमपि कासांचित्रयतीति

यन्नाशो [illegible] विद्रावनादिकमपि व्यर्थमिति नष्टानां
वीर्यस्य पुनर्जननसाधनावतारायाह ॥ अथेति इक्षु
बीजादिभिः चूर्णितैर्वज्रवल्लीक्षीरेण वर्तितां व
र्तिं गुलिकां योनिगतां योनौ स्थापितां ऊसमजननी
नष्टार्तवप्रत्याहृत्तिकारिणी भवतीति तत्रेक्ष्वाकु
बीजं कटुतुम्बीबीजं दन्ती एतन्नाम्न्योषधिः चपला
पिप्पली गुडः प्रसिद्धः मदनो मैनफलमिति रास्नेति
च प्रसिद्धं किण्वं तिलपिण्याकः यवक्षो यवक्षारः
त्वक्वज्रवल्लीस्नुहर इति भाषया तथा वौषधिप्रका
रो सीहुण्डः सिंहतुण्डश्च वज्रो वज्रद्रुमोपि च तथा सं
मतं उग्या वर्तितं यास्यात्त्वग्दीनतथेति वृत्तमार्या ॥२॥
ज्योतिष्मतीति ज्योतिष्मत्या एतन्नाम्न्या ओषध्याः कोम
लं स्फटं नवीनमजीर्णमिति यावत् यत्पत्रं दलं तद
ग्नौ भर्जनेन सम्पादितपाकं निर्जलमग्निपाको भ
र्जनं यवानी अजमोदा नस्याः ऊसमं च सममात्रतयो
भयमादाय वारिणा संपिष्टं कृत्वा गदहाम्बुना पर्युषित
जलेन सह देहे चूर्णे भयमालोडितं पीतं स्मरमन्दिरस्य चि
रकालनष्टमार्तवं पुनः करोतु त्पादयति अत्र स्मर
मन्दिरस्य करोतीति समाकूतम् स्मरो यस्मिन्मन्दिरे का
मिभिः सृज्यते देवतामन्दिरे वेतदर्थं पृष्ठे भीष्ममेवेति

पं सा
१२५
124

तत्रज्योतिष्मतीकंगुनीमालकांगुनीतिप्रसिद्धा तथा वौ
षधिप्रकाशे ज्योतिष्मती स्यात्कटभी ज्योतिष्काकंगुनी
तिव शार्वानी अजमोदा तथा वनजैव यवानिको गगन्धा
चवलमदनाजपोदिकेति ॥ ५ हवैति हवीदलं हवीप
त्रं तण्डुलनल्पभागं षाष्टिकतण्डुलसमभागं कृत्वा ति
स्पिष्टदुग्धे वत्सस्तं कृत्वा परिपाचयेत् अग्निनो कुसि
तं कुर्यात् तथाकृतं च वनिता भक्त्वा श्रणष्टं पुत्रं सुवर्णतलं
पुनर्विन्दते लभत इति सुवर्णव्याख्यानानुसारेण तण्डुलाः ष
ष्टिकतण्डुला इति व्याख्यानम् परं तन्तण्डुलमत्र वायुविड
ङ्गं उचितं चेदमत्र कृमिदोषेण पुत्रस्य त्रणष्टत्वात् प
तं कृमिनाशनम् तथा वौषधिप्रकाशे पुंसि क्लीवे
विडंगः स्यात्कृमिघ्नो जन्तुनाशनः तण्डुलश्च तथा वेल्लस
मो यश्चित्रतण्डुलेति अत्र चानंगरंगे विशेषः तण्डुलश्वा
पकृष्टं वहवीपत्रं समं त्रयम् वारिपिष्टं पिवेद्यावन्नष्ट
पुष्पं लभेत सेति ।३॥ इति पञ्चसायकविवरणे नष्ट
पुष्पसत्तापत्तिसाधननिरूपणम् ॥ यथा तैवनाशेन
वृत्तपायप्रफलाभावे निष्फलं जीवनं तथा नराधिको
नापि गर्भाशयच्छिद्रसत्वेन तदभाव इति तत्साधिका
निवारणावतार इति ॥ अथेति पाठ्यादिविकं सपि।
ष्टं कृत्वा सप्ताहेन वस्त्रपूतं तमापद्दनम् संपिष्टवस्त्रशो

पं०

धितं च कृत्वा सजलं जलालोडितं कृत्वा पीतं सत् नार्या
रजसो ऽत्यन्तवेगं प्रसरद्रजःप्रवाहं निवारयेत् वंहेत्वो
पयोगिकुर्यात् अत्र दृष्टान्तः सेतुरिवेति यथा सेतुर्
चु र्कणादिकृतबद्धवप्रो मार्गप्रसरत्प्रवाहं जलं
निरुध्योपयुक्तं करोतीति धात्री आमलकी पथ्या
हरीतकी रसाञ्जनं रसगर्भनामयौगिकं द्रव्यम्
तथा च दार्वीक्वाथसमं क्षीरं पाकपक्वं यदा घनं
तदा रसाञ्जनं ख्यातमिति दार्वी दारुहरिद्रा एतत्
च्चरसौयं प्रसिद्धम् ।१। प्रोत्थेति प्रोतः श्लेष्मान्त
कोलस्तह्वे तिप्रसिद्धः अश्मकं शिलाजतु शिला
जतु इतिप्रसिद्धम् अश्मा शिला मनःशिलेति
यावत् एभिस्त्रिभिरन्वितमेला विडङ्गं तस्यापि
चूर्णं विधाय वारिणा गुलिका विधेया सा च यो
नौ निधेयेति योगोयं दृढेन स्रुतिमार्तवाधि
क्यं निवारयतीति अत्र कल्याणमल्लः कपित्थ
वेणपत्रं च समांशं मधुना सह लीढं सप्ताह
मात्रिकं पुष्पस्यातिमानं नयेत् इति ॥ इति पुष्पा
धिक्यनिवारकसाधननिरूपणम् यदर्थमि
यान्त्रयत्नः प्रपञ्चितस्तदिदानीं सर्वमौलिभू
तं गर्भादानमवतारयति अथेति ऋतुमावसा

इति

नेशार्तवसमाश्रेचनर्थदिनेपञ्चदिनेवाहानन्ता
नास्तीशाम्यार्तवसमाश्रनन्तरमेवहेमरजतता
म्राणांमारितानांभस्मतारंस्रुखेनविदिताख्या
द्यविनष्टादोषादिवशेनगर्भास्त्रीकारिणीभूमि
ग्रहाहिनवयाद्दर्षसमासादयति पुनर्गर्भास
न्नियोग्यांदधात्याश्रयतेइति श्रवत्सान्यमित्यत्र
सत्तोक्तमितिकल्याणमल्लपाठः तथाच रौ
प्यकाञ्चनताम्राणांभस्मसौक्षात्वितंग्रहात्त।
लीढंमृष्यान्तकेसीभिःदोवशुद्धिंपरादिशोत
इति च नीराजितेति यास्त्रीरविपुष्ययोगेयस्मिन
दिनेपुष्यमादित्यवारेणमिलति तद्दिनेनीरा
जितात्तस्यनीराजितःपञ्चोपचारपूजापूर्वंपि
ष्टकदीपवर्तिकादिभ रितआरावतनाराविे
कोयोगोविभीतकदृदलस्यार्दफलंतस्यवा
वसामज्जासारमादिनात्वकुवग्रहणंतेनाद
फलवसादिनामिश्रंसंयुक्तंयत्सयोगोहुतंतत
न्मथित्वामन्थानाकर्षणेनयज्जातंसारंनव
नीताख्यंतत विधिनेति अत्रान्योक्तोयंभावः
पुष्यार्केतंघृतवलामलंकर्षंचतत्समम य
ष्टीहरिणिसितायास्तुपलमेकंविमिश्रयेत॥

इति पुष्योद्धृतं श्वेतवलामूलं कर्षं विभीतकफ
लं तत्समं श्वेतबलामूलसममात्रमादाय मा
त्रासममनुभयं गृहीत्वा तत्समं च यष्टीचूर्णं म
धुयष्टिकाचूर्णं चादायैतत्त्रयं सममात्रं कृत्वा।
तत्र सितायाः शर्करायाः एकं पलं विमिश्रयेत्
तया मिश्रितं चैतत्सर्वं पयसि योजयेत् तत्रा
यं विधिः पयसैतत्संयोज्य मन्थनेन नवनी
तं गृह्णीयात् इति तदाशयात् नवदिनेषु गव्य
तक्षीरेण सह भक्तादिकं सर्वं विहायैतदेव पि
बेत् तत्र च गोक्षीरनियमश्चायं कल्याणमल्लो
क्तोऽग्राह्यः यथा तथा गौरैकवर्णायाः सवत्सायाः
श्च गोः पयः आदाय तत् स्नानमध्ये पिबेत् स्नात्वा व
रांगनेति नारीनियमश्चात्रायम् कृतांगरागेत्या
दि रताभिलाषेति निर्वेदादिकथाप्यत्रनादर
णीयेति सूचितम् इत्थं पालितनियमा नारी का
मं निश्चयेन चतुर्थदिने स्नात्वा पतिमासाद्याव
श्यं सुपुत्रमासादयतेलभत इति अत्र च तुर्थ
दिवसे नियममप्याह कल्याणमल्लः नखादेत
द्दिने किंचिदप्यरात्रौ पतिं भजेत् प्रातःक्षीरोद
नं भक्षेज्जृंभिणीस्यादसंशयम् विरात्रं नियाया

पं सा
१२६
126

मितिसम्बन्धः धस्त्रानेति याधुरर्भीनारी त्रिदिनं दि
नत्रये शार्तवस्तावदिवसेष्वित्यर्थः गोदुहतेन स
हफणिकेसरस्य नागकेसरस्य रजश्चूर्णं पिवेत्
भक्तादिकं च विहाय यामीषुदिनेषु केवलं क्षी
राशिनी भवेत् तत्रैव क्षीरभोजने स्थित विन
हन्निर्भवेत् अस्यौ च चतुर्थदिने स्नाता नरसंयो
गाद्गर्भं पुत्रं धारयतीति अत्र वृद्धेनेत्युक्तमक
ल्याणमल्लस्म पुयोगमपि मात्रचर्येण विका
लेन वा वदन्ति तथा च नागकेसरचूर्णं वा मध्वा
ज्येन पिवेद्दृतम् क्षीरभुग्भर्तृसंयोगाद्गर्भं धत्ते
गं नाश्रवम् इति ९ लक्ष्मणया एतन्नाम्न्या ओ
षध्याः सितायाः श्वेतवर्णायाः मूलं क्षीरपिषि
ष्टं क्षीरजलाभ्यां पिष्टं राज्ञी त्रिदिनं पयोभिर्ज्जया
नसह निपीय नियमेक्तनेव तररक्षणार्थं नान्ना
दिकं भुक्तेः एतद्दिनत्रये चतुर्थदिने चासौ स्ना
ता भर्तृसंयोगे जाते पुत्रं प्रसूते गर्भदन्नइत्यर्थः
अत्राप्यपरे पुष्पयोगं भर्तृह स्तपेषणं च वदंति
तथा च पुष्पोद्धृतं लक्ष्मणाया मूलं भर्त्रा नि षे
षितम् पिवेद्गर्भेणमा पुत्रं धत्ते क्षीरपानाद्
वम् इति गेषधि प्रकाशो लक्ष्मणपुत्रकारका

पं०

विन्दुभिर्लक्षिता सदा लक्षणा पुत्रजननी वस्लग
न्धाकृतिर्भवेत् कथिता पुत्रदा वर्षं लक्ष्मणा
मुनिपुंगवैरिति ७ सपिप्पलीति वन्ध्यानारी
पिप्पल्यादिपञ्चकं समभागं गव्यहुतेन सह
पीत्वा हुतेन वन्ध्यात्वं वलाहुरीकृत्य पुत्रं लभते
अत्रासम्भावनां निरस्यति योग इति तत्र शृंगवी
रं शुण्ठ्याईकयोः साधारणं पिप्पली प्रसिद्धा केस
रो नागकेसरः तत्ता कण्टकारिका कण्टारीति
प्रसिद्धा कृष्णं मरिचम् अत्र च प्रत्येकमात्रामा
षमितेति पिप्पल्यादीनां माषपंचकं गोहृतं च
तत्समसमिति प्राचीनमतम् ८ हृतमिन्द्रवज्ञा
अत्र कल्याणमल्लः वाजिगन्धामृतासपिष्टा
पंस्नानदिने पिवेत् सा पिष्टुं योगतो नारी गर्
भं धत्ते न संशय इति तथा वीजपूरसमूलं वा
तीरसिद्धं हृतान्वितम् ऋतौ अहं पिवेद्या सा ।
गर्भं दत्ते न संशय इति अमृतामलकी वीजपू
रं द्विजो—रीति प्रसिद्धम् ॥ इति गर्भाधानसाध
ननिरूपणम् ॥ इदानीं गर्भाधाने जाते पियग्र
न्नपानादिदोषवशेन तत्स्रावपातादिसम्भा
वना भवेत् तदा किं विधेयमिति गर्भस्रावप्र

सं.सा.
१२७
127

तीकारमवतारयति ॥ अथेति कोकंदसारकाथम
सकन्दंमूलंगर्भस्रावसम्भावनायां मालिक
युतंपिबेत् शत्पकैयोगः अथवाक्षीरमिश्रंपिबे
त् अथवाजलमिश्रंपिबेत् अथवासितयासमप
कंपिबेत् सप्ताहमिति सप्तदिनपर्यन्तमिति।
गर्भादानेजातेयदिगर्भिण्येवमेवतत्पिबेत् त
दागर्भस्रावादिकं नजायतएव यदितत्पीतमि
दंनभवेत् कथंचिद्देवशेन स्रावादिसम्भा
वनाभवेत् तदानत्क्षणमेवनत्स्थितिंसम्भाव
नांतावत्पिबेत् इतिमालिकादिविकल्पस्तत्पि
साधारणनियममाह पीतमिति पीतलमे
वमंक्वाथंपिबेत् नतत्लमिति एषचशीतली
कृतः क्वाथोगर्भस्रावादिकंनिहन्ति निर्दल
यति तथारोचकादिकमपिनिहन्ति तत्रारो
चकमन्नारुचिः पवनजः शोफः पवनविका
रजातः श्वयथुः तथात्रिदोषावातपित्तकफा
स्तदोषत्रयजाताव्यस्तनयासमस्तनयावा।
जातावमिश्छर्दिनभक्तितपीतादिन्त्याहन्ति
लक्षणं तथासर्वप्रकारमनेकप्रकारंशूलंज
ठरामयम् एवंपरमत्यादपिग्रहणमामवाता

पं.

दिदोषदुष्टं किंचित् तत्सर्वं निहन्तीति अत्र केचित्
कोकनदं पद्मकमिति वदंति एतच्च एतन्नामक
पर्वतीयवृक्षमूलं तथा चौषधिप्रकाशे पद्मकं
पद्मगन्धि स्यात्तथा पद्माह्वयः स्मृतम् गर्भसंस्था
पनं रुच्यं वमिज्वरामत्रघ्नाप्रणुत् वीसर्पदाहवि
स्फोटकुष्ठश्लेष्मास्रपित्तनुदिति वृत्तं शार्दूलवि
क्रीडितम् अन्यच्च कुलालपाणिसंलग्नः पंकः।
क्षौद्रसमन्वितः अजाक्षीरेण संपीय गर्भस्तंभं
करोत्यलम् तथा यष्टीशावरधात्रीणां चूर्णं पी
तं पयोन्वितम् सप्ताहाद्वलितं गर्भं नारीणां स्त
म्भयेद्ध्रुवम् इति ॥ इति गर्भस्रावनिवारकसा
धननिरूपणम् ॥ अथ येन विधिना नारी मर।
णकल्पगर्भमोचनव्यथायाः पीडां नानुभवति
तं विधिमवतारयति ॥ अथेति गुञ्जा द्विधा श्वे
तारक्ता चेति गुंजानरूपा हेतोभयं ग्राह्यं तस्यो
भयस्य मूलयुगं रविपुष्ययोगे विधानात् वक्ष्य
माणसर्वौषधिसमुत्पाटनविधिनोत्पाद्योद्धृत्य
नीलसूत्रैः नीलसूत्रग्रथितं डो रकेण कटीत।
टे सूर्थ निचनिवद्धं सत् शीघ्रमनायासेनां।
गनायाः प्रसूतिं प्रसवं कुरुत इति स्वत्रप्रस

वकामिनी गर्भिण्यीत्व विमुख्ययोगं लब्ध्वा विधिमि
मं प्रागेवाचरेदिति अथवा यदा कदाचिन्नक्षत्रा
म्लहयं स्ववर्षांकतारं विमुख्ययोगेन बध्नीयादि
ति चेत्पाहो विकल्पकटौमूर्ध्नि वेति अथवा रविमु
ख्योक्तं मूलहयमानीय शुचौ स्थाप्यं तत्र यदैवा
देयं ज्ञायते तेनैव तत्कालं सर्वे वदनायामिमं
विधिं कुर्यात् इति अत्र चौषधिमूलोत्पाटनवि
धिप्रकारोयम् आदित्यसंमुखो भूत्वा नमस्कृत्य
शिवं नरः गृह्णीयादुत्तरादिक्स्थां वल्लीं प्रानके
ऽध्य: नित्यं सर्वत्र कल्याणि मम कार्यं भवेन्मा
या कृतैव भूतेशि यत्त्वां खर्गं गमिष्यसि येन त्वा
खनति ब्रह्मा येन त्वां खनयेद्धरिः तेन त्वां खन
यिष्यामि पञ्चपाशेन पाणिना इति सर्वौष
धिसाधारणोत्पाटनविधिः ॥ १ ॥ आगारेति आ
गारधूमं महानसस्थूलतोर्ध्वभूमिकानललग्नं धू
मं गृहवारिणा पर्युषितवारिणा अबलानारी
अलम्बुसा नगणनामौषधिस्तस्या मूलं कटौ नि
बद्धं सुखेन प्रसूतं जनयेत् स्यादिति इदं योगद्वयं
भूपतिर्नलनामाक्ष्मापालोऽब्रवीत् तथा चा
न्यत्रापि गृहधूमं समादाय पिबेत्पर्युषिता

म्भसा यासाहृते सत्वं नारीणां ग्रं नात्र विचारणा

तथा गृहधूमभुनागेहधूमं पानं गर्भापकर्षणम्

अलम्बुसामूलमथो वङ्गयोगद्वयं विदम् समा

तलिंगमिति मातुलिंगं बीजपूरं विजौरी इति प्र

सिद्धम् मधुकं मधुयष्टिः सहलटीति प्रसिद्धा

नैवात्र विकल्पयोग इत्यामे न दित्यर्थः रक्तवे

ति गुंजामूलं श्वेतरक्तभेदमनपेक्ष्य सर्वोपनत

गुंजावल्लीमूलमानीय सममानेन सप्तपाका

लं तद्विधाय सप्तभिः सूत्रैरिति सप्तभिः सूत्रलति

काभिः पृथक् पृथक् कटिभागे कांचीवद्बद्धा

तन्मूलं नारीणां गर्भं प्रसूतये स्यादिति हनुमा

र्यो ष इह्यागतो सीत्यादि मन्त्रार्थः स्तुतैर्विव

रणान्नहि मणिमन्त्रौषधीनां गुप्ततयैव तन्नदर्थ

साधनत्वेन कथनात् अनेन पूर्वोक्तेन गेउन्म

थेत्यादिमन्त्रैः सुजप्ततोयं पञ्चाङ्गुरक्तापं सप्तवा

रं जापेन सुनरु परक्तं गर्भिण्यै देयमिति सर्वे

न गर्भनिर्गमनपीडारहितम् अन्यत्स्पष्टम् र

ति सर्वप्रसवनिरूपणम् अथ प्रायशः स्त्रीणां

प्रसववशाद्देहे दौर्बल्ययोनिशैथिल्यं च जाय

ते तथा च मन्मथसौख्यं न जायेत इति तथा मह

तिसृ॰

प्रभावानां बहुप्रकाराणां दूरे भूतैव जायते इति त
था उत्तम तारको स्ति ज्येष्ठः पुत्र इति तस्मिन् दृष्ट
ते न्यायप्रसूतिकामव्यसन प्रसक्तानर्थायैव जा
यते इति तथा वारंवारं कन्या प्रसूतौ न चित्ते व
र्धत इति च मनसि कृत्वा मदन मुद्गः प्रसव रोध
कं वन्ध्यात्व विधायकं प्रकामं मम वतारयति ॥
अथेति पलाशः किंशुकः ढाक्य इति प्रसिद्धः १
नीरङ्ग मोर सैक भवति फलोद्गमो नारिकीरस्त
योः फलानि अथवा शाल्मलि पादयस्त सिम्बले
ति प्रसिद्ध हत्तस्य पुष्पाणि मधेन मदिरया सह
या नारी मासार्धदिनं पञ्चदशादिना पिबन्ती भ
वेत् असौ वन्ध्या स्यादिति पिबन्ती त्यनेन यावत्
समध्ये विच्छेदो न विधेय इति साम्प्रतिक शास्त्रा
दर्शितम् मासार्धदिनमिति ज्ञातो अकर्मथा
तभियोग इति अधिकरणे द्वितीया ॥१॥ तुषाम्बुने
ति तुषाम्बु कांजिकं तुषसमस्यादि साधितमम्लज
लमिति यावत् यावक हत्तमलं लाक्षाद्रवं तम्
लं तथा वौषधिप्रकाशे लाक्षा पलं कषालक्त्रो
यावो हत्ता मयो जतुरिति निष्कासेति पूर्वोक्तौष
धपुटेरण विधिना निष्कासं नियममनेक भक्तलद

णमावर्त्तनीऋत्ववसाने त्रिदिनानि या पिवन्ती स्या
त् असौ मरणान्तं वन्ध्या भवेत् अत्रापि त्रिदिनमि
ति पिवन्तीति च प्राग्वत् ।२। फलमिति कदम्ब
स्य नीपवृक्षस्य फलं तथा माषिकं तौलकं तद्घोडके
नकां विकजलेन त्रिदिनं यदा कदापि अथवा स्ना
नावसाने आर्तवस्य मासे चतुर्थदिने नियमेनैक
भक्तादिना पीतं तत् दृढेनावश्यं निश्चितं वन्ध्यां
करोति अत्र कल्याणमल्लेनार्तवनिवृत्तौ स्नानाद
नु दिनत्रये भक्षणं वन्ध्यात्वकरमित्युक्तम् तथा
च कदम्बस्य फलपादं मत्तकाया दिनत्रयम् पी
तमृष्वावसाने तु वन्ध्यात्वं प्रतिपादयेत् इति त्रै
हायनमिति त्रैहायनं गुडं वर्षत्रितयस्थित्वा
जीर्णतामापन्नं पुराणगुडं अर्धमासं पञ्चदशादि
नानि नित्यमविच्छेदेन पलप्रमाणं कर्षचतुष्ट
य परिमितं चतुष्षष्टिमाषपरिमितं यावन्ति ता
नि तस्य जीवान्तकं वन्ध्यात्वं मरणं तावदसौ व
न्ध्या जायते कविशेखरेणैतस्मिन्योगे स्वनाम
स्थापनमव्यभिचारदर्शनार्थम् ।४ कर्षद्वय
मिति रात्नसहतरबीजं पलाशवृक्षफलवी
जं कर्षद्वयं पलार्धमानं द्वात्रिंशन्माषपरिमि
तं तत्रापि चत्वारो माषाष्टंक इति कल्पनयाष्टटंकपरिमि

पं सा. १३० 130

तेयानारीसितशालिवाभिः षाष्टिकाख्येतण्डुलक्वा
लनजलैः सहमृगपोतकाख्यायहृतोसमृाहंयी
तंभवेत् तदहैनियतंवन्ध्यांकरोतीति [illegible]ावि ऋ
तुत्वारम्भदिनमारभ्यसप्तदिनानितावत् हृत्तमि
न्द्रवज्रा ।५। इत्येवमिति योनिसंकोचकञ्चसंस्का
रंवन्ध्यात्वापादनादिकथनात्त्वमिन्नुपागतंम
हाजनोपालम्भंकाविर्भुञ्याशिवारयितुमवतार
यति॥इत्येवमिति मयातेमीयोगानरूपतिवृ
द्दोवितारजसमृद्धोपयोग्याःकीर्तिताःयेयोगाः
कृतिभिः स्वयंकृतकृत्यैः परार्थायनैर्वुधैर्विदित
वैधैर्हृदयेरहस्यतयाधार्याधारणीयाःकीर्तिता
नपुनःकार्याःयत्रतत्राविष्कार्याः कुतः क्रियासा
मान्यार्थवाचित्वादाविष्करणमत्रार्थः अयमर्थः
प्रायेणमहात्मानोराजकुमाराश्चयत्रयावया
दीहृशीवर्तनींनकदाचनाविष्कुर्वन्तीतियथा
तेस्वयंस्वरहस्यत्वाविदितवेद्यकृति[illegible]द्वार्वापत
द्रदस्याभित्राःस्युरितिमत्कथनस्याशयःनपु
नर्ममेयंवर्तनीवर्तनीयेतिमञ्जपालम्भदायि
नःकेवलंस्वात्मानमेवकलंकयतिकानामा
त्रममरुन्तिरितिभवतश्चनेनभवदायासेन

पं.

राजकुमारफलकेन कानप्राया अपि यदि तरिष्यं
ति न तदा तदनुषंगेण तवापि स्नायैव भविष्यतीत्यु
त्राह वेश्यानामिति येनामेव वेश्यानां वारस्त्रीणां
उपकारकर्मकुथालापनद्वारा तदभीप्सितमुप
कारं करिष्यंति तेनेत्नं महाधाकयः स्वयमपि स्वं
कृतार्थयित्वा परानपि कृतार्थयन्ति तदा सत्त्वगाता
सोकातर्यमपाकरिष्यन्तीति किं नाम तेषां महा
भाग्यत्वं वर्णनीयम् अहं त्वत्र कर्मणि परमनुग
न इत्यायैर्विदितपरावैर्मम कविशेषो खरसेदं
दौर्गुण्यं वद्रमुषितालक्षणं कार्यं पूर्णत्वं त्वया स
हनीयम् अत्र हेतुर्विनयादिति विनयाद्विनय
स्वीकारात् मया विनयः स्वीकरणीयस्तया हेतो
येन दौर्गत्यमपि स्वस्मिन्स्वीकृतं न पुनर्विनयं
विना महाभाग्यत्वमिति सर्वथा स्वाचारपात् न
विनयः इति कस्मिंकर्मणि अहं तेसाविताति
त लोपालम्भेन मयावकाशो लभ्यत इति भावः
हतं भार्गलविक्रीडितम् ॥ इति लक्षपवेधनाख्ये
पञ्चसायकविवरणेवन्ध्यात्वसाधननिरूपण
म् ॥ प्रायेण च स्त्रीणां सर्वेषां वेणी बन्धमोक्षो मो
तइति हुञ्जकारवचनाद्वेणाविनप्रवासावा

न्द्रोदयः सा च यथा यथा केशानां देर्घ्यं सौन्दर्यं च वि
धत्ते तथा तथा नितरां पतिशयभागिनी परमानन्दकारण
मिति तद्विधानमवतारयति। अथेति तिलस्त्रस्त्रं
तिलपुष्पं तस्य च स्तवरं गालवः शावरो लोध्र इति ख्या
तः वैत्तं च मसकं तेन यथा गोदकरेण समस्यमेव कृत्वा प्रसि
द्धनाम्नाविकण्ठकेन समभाजया तद्योगं पिष्ट्वा
ततोपस्य तत्कार्यमिति तेन लेपेन समप्रमाणमात्र
णसशाहावधिशिरः प्रलेपात्केशा दीर्घाः प्रचुराः
शोभनाश्च भवंति इति कृत्स्नाः सन्तो दीर्घा भवन्ति २
विरलाः सन्तः प्रचुरा भवंति स्थूलाः सन्तः सूक्ष्मा भव
न्ति कर्कशाः सन्तः कोमला भवंति इति। हत्तमु
पेन्द्रवज्रा।२। मदन्तिकेति मदन्तिका मेहन्दी
इति प्रसिद्धा रागसाधनौषधिः सा च रस्त्वेत्तरो प्र
एतयोरुभयोः कल्केन सर्वेन सिद्धं भावितं ति
लोद्भवं तैलं केशस्येति जातावेकवचनं केशा
नामित्यर्थः अकालेवार्द्धकं विनापि जातं कृष्णे
तां विरलतां तथा रौक्ष्यं पारुष्यं अत्राप्यकालजात
मिति लिंगपरिणामेनान्वयः खर्वत्वं ह्रस्वताम
लमतिशयेन निहन्तीति अनेन तैलेन केशाद्य
नकोमलदीर्घा भवन्तीत्यर्थः दन्तिकयाप्युक्तः

सावरोदन्तिकासावरइति मध्यपदलोपीसमा
सः दन्तिकासावरयोः कल्कं दन्तिकासावरकल्कं
समानं दन्तिकासावरकल्कं सदन्तिकासावर
कल्कं तेन सिद्धमिति भावनाप्रकारश्च सप्तवा
रं पूर्वपूर्वद्रव्यनिराकरणेन नवीननवीनदा
नेन चेति सर्वमेवोक्तः अत्र मदन्तिकेत्यु पद्मा
नीयादिपाठो भ्रमवशादेव नत्वमदंतिकाज्ञ
चापि रागसाधनद्रव्ये पठितः दीप्यतेनया
वर्णयति दन्ती सैव दन्तिकेति स्वार्थकन्प्रत्य
ये दन्तिकेति सिद्धम् अथ मकुलकः निकुम्भो
दन्तिकाप्रत्यकश्रेण्युदुम्बरपर्ण्यपीत्यमरः इ
ममुपेन्द्रवज्रा ॥ तथा च कल्याणमल्लपादैरपि
दन्ती सावरकल्केन सिद्धं तैलं तिलोद्भवम् रो
पं कार्ष्ण्यं च केशानां षड्ढांत्रं हन्ति लेपनात् इति ।
इति केशसंस्कारनिरूपणम् ॥ अथ सर्वमिदं
कामोपकरणं स्वमान्यभूषाम्बरभूषणाद्यं न
शोभते शुक्लशिरोरुहस्य यस्मादतो मूर्धजरा
गसेवां कुर्याद्यथैवांजनभूषणानामिति अभि
युक्तस्मरणात्कौतुकिभिरवश्यं केशकार्ष्ण्यं वि
धेयमिति निदर्शयति ॥ अथेति निम्बस्य नि

स्वहतसफलानां तैलं अर्तार्धमात्रं अर्धकर्षपरिमि
तमष्टमाषमितियावत् प्रसभं बलादत्यापिति।
यमेन नियतस्थापितमात्रया क्रमेण मासं तावत्पी
त्वा शंखेन्दुतषारशुक्लाश्च पि केशा स्तुतं धीरं मेचक
तां कार्ष्ण्यं प्रयांतीति अत्र नियमेनेति प्रसभमिति
चकयनाम्नासाहारेणे नत्यान मिति वोध्यम् कल्या
णमल्लेश्वमंथो गमन्यथैवोक्तवान् यथा नि म्बतैलं पलं
नित्यं षण्मासं यः पिबेन्नरः शुक्लाकेशाः क्रमेणैव त
स्य यान्त्यलितत्वतामिति वृत्तमुपेन्द्रवज्रा १॥
नीलिकेति रत्नदेवनामाचार्यैः नीत्यं ब्रूते किमि
त्याह यद्यपि जरादिवशात्केशाः शंखोपमा भवेयुः
तथापि नील्यादिभिरुपेत्य मिलित्वा तदपक्षार्द्र
त्यर्थः धीरं त्वं कालाभवंति तत्र नीलिका केशाका १
र्ष्ण्यसाधनं नीली नामौषधिः तस्याश्च स्वरसं शोभ
नत्वं नवीनत्वम् सैन्धवं सैन्धवलवणं पिप्पली
प्रसिद्धा कार्गज्ययुक्ताभिरित्यत ऊपकारकत्व
नाज्जाहृतमेव योज्यमिति॥ वृत्तमुपेन्द्रवज्रा।
२। भार्ताविरीति भार्तावरी नारायणीति प्रसिद्धा
असौ कृष्णतिलेन जातावेकवचनं कृष्णतिलैरि
तियावत् तथा गोरोचनापत्रम्नाम्नैव प्रसिद्धा

तथाकाकमञ्चोभिधाकाकः काकपाह्वोमञ्चेमाचो
यस्मात्तत्स्र्हस्थाचासावभिधासाकाकमाचीत्यर्थः
शमीभिश्चत्रिभिंर्द्दयैर्नरः केशानालेप्यतत्साधित
तैलेनोपस्कृत्यशुक्लानपितान्कलवर्णान्करोमीति ॥
घातावर्धादीनांत्तावपिशमीभिरितितस्मात्तिलय
क्षापेतत्ययापुंतिर्न्देशः अनंगरंगे गोरोचनाकल
तिलाः काकमाचीधातावरी शमीभिश्चिक्रतालिमा :
श्यामतांयांतिसत्वरमितितन्नमुपजातिः । ३ ।
अत्रैवत्रसंगात्पूकादिनिवारणसाधनंनिरूपयति
विडंगे ति विडंगंवीविडंगमितिप्रसिद्धम् गन्धो
पलोगन्धकाश्मानयोर्द्वयोःकल्कंद्वावपिचतुर्गुणेनगो
मूत्रेणसहकटुतैलंसर्षपतैलंसाध्यंभावनाप्रका
रेणविधेयमिति सिद्धमेतत्तैलम् अस्यतैलस्याभ्य
ङ्गयोगेनलेपनेनमर्दनेनशिरोरुहाणांम्भकालि केशानां
द्वास्वेदजाः क्षुद्रसत्त्वदनरक्तमयः प्रलयंनाशंप्र
यान्तीति वृत्तमुपजातिः ४ अत्रैवव्याहावार्यः लोह
पात्रेनपुलाकोद्रवाणांशुक्लेपक्कांलोहदर्वेणनस
र्वं पिष्ट्वा तु तैलेभिस्तक्ताक्तकेशोदत्वातिष्ठेदेष्टा
यित्वार्द्दपत्रैः ॥ यानेद्वितीयेप्रहरेविहायदघात्रि
रस्यामलकप्रलेपम् संक्षाप्यपत्रैःप्रहरद्वयेनप्र

पं
१३३
133

त्वालिनेकार्ष्ण्यमपैतिशीर्षम् ॥ शुक्ते इत्यम्लेकांवि
कादौपक्वान्बिन्नान् ततोलोहचूर्णेनसाकंपिष्टान्चू
र्णीकृतान् शुक्ताम्लकेशेइति शुक्तेनाम्लेनकांवि
कादिनाम्लीकृताः केशायत्रताहशोशिरसिदत्वा
ईपत्रैर्वेष्टयित्वा सीतेति ततः शिरःस्नानप्रकार
मपिसप्रवाह त्वक्कुष्ठरेणुनलिकास्पृक्कारसत
गरवालककैलहैः केसरपत्रविमिश्रैर्नरपतियो
ग्यंशिरःस्नानमिति रेणुर्हरेणुःरसोवोलः वालु
कंह्रीवेरंकेसरंनागकेसरं पत्रंगन्धपत्रंश्रन्यत्स्प
ष्टं ॥ इतिलक्ष्मवेधनाख्येपंचसायकविवरणेके
शकार्ष्ण्यसाधननिरूपणम् ॥ ॥
अथ केशानांपरपर्यायवलितनिवारकसा
धननिरूपणम् गुञ्जेति गुंजाफलानिषेनकुल
भेदेनद्विविधारक्तिकास्ताभिश्चूर्णिताभिः तौद्रेण
भावनाविधेयेतिनेनलेपेनशिरोविलिप्यसक
लेन्द्रलुप्तंसकलंमध्यत्रुटितंखागोलकाकृत्याद
भिरनेकप्रकारमिन्द्रलुप्तंकेशाखादकाख्यःशिरो
व्याधिविशेषः प्रणश्येदिति तस्मिंश्चप्रणष्टेफलि
तमाह अनेनेति अनेनयोगेनानेनोपायेनकेशा
लघावकाशीकृताः कृष्णवर्णाः कुटिलावक्राविशा

पं

लादीनाश्च रोहन्तीति वृत्तमुपेन्द्रवज्रा ॥ १ ॥ मातं-
गेति मातंगदन्तस्य हस्तिदन्तस्य शकलस्य मषीं वि-
धाय दन्तशकलं प्रदाह्य भस्म विधायेति विहित-
तद्भस्म मषीं तत्तया श्रेष्ठां जनं स्रोतोंजनं सम पि-
ष्टं समानमात्रं तयास्त्वं पेषणीयमिति सपिष्ट-
मित्यत्र विधेयमिति शेषः इति लेपं विधाय ते नर-
शिरसो विलेपनादिन्द्रलुप्तं केशखादनकं नश्य-
तीति न केवलमेतदेवानेन सिध्यति अपितु केशा-
श्चापि प्रकर्षेण विनाशीतस्त्वमवक्रा गाढा रोहन्ती-
ति हस्तमध्येपीत्याश्चर्यैः क्रियते दुर्घटस्यापि सत्य-
त्वख्यापनाय ननु हस्तमध्ये केशारोहणतात्प-
र्येणेति ध्येयम् ॥ वृत्तमिन्द्रवज्रा ॥ २ ॥ स्वनं गरंगे
श्चाम्रस्य स्तनं त्रिफलात्वक्का एवन रोरपि पिंडारकं
चेति कल्कैस्तिलतैलं प्रसाधयेत् नीलीतैलमिति
ख्यातं केशसंरंजनं परं त्रिफ्रोव हंसपदोपि ध्रुवं
मेचकतां व्रजेत् इति तथा मात्रफलकर्णनीली
सैन्धवैः सारनालकैः पिष्टैः शिरोरुहालिप्ताः श्या-
मवर्णा भवंत्यलम् ॥ इत्येन्द्रलुप्तिकनिवारकसा-
धननिरूपणम् ॥ क्षीरेणेतिवज्जीनरुःसीक्षण
हृतःवंशमुहर इति पदविभागः तत्र तत्नेनदी

पं. १२५
134

रेण रसेन नितान्तमत्यन्तं सप्तरात्रपर्यन्तं द्वादशरात्र
पर्यन्तं वा ये कल्कतिला भाविता भावनाख्यसंस्कारो
मस्कृता भवेयुस्तेषां भावितानां निष्पीडनयन्त्रेण।
तैलं निष्कासयेत् तेन तैललेपेन विलासिनीनां प्रशस्त
विलासभरितानां केशाः स्फटिकावदाताः स्फटिक
वदवदाता निर्मलाः शुद्धा भवन्तीति प्रतिबिंभाद्वानो
वितत्वं नैर्मल्यं ॥ शुद्धावदातशब्दौ नैर्मल्यवाचकः।
वृत्तमुपेन्द्रवज्रा ॥१॥ क्षीरेणेति याधात्र्यामलकीधा
त्र्याख्यमहीरुहस्य फलकस्येन्द्रस्याख्यभूतो यो [illegible]हौ।
तौ वज्राख्यः सोऽञ्जन इत्यर्थः तस्य क्षीरेण भावितस्ते
नया धात्र्यामलकी विभाविता विशेषेण भाविता स्व
दितेति ततो सैा शोषिता चूर्णिता वमपुना माक्षि।
केण विभाविता कार्या माक्षिकार्यं जनयालेपो वि
धेय इत्यर्थः तस्या इत्थं विभावितायाः आमलक्याः
परिलेपयोगात् केशालेन लेपेन विलिप्याले।
पादनन्तरं वस्नातितस्याः केशाः स्वयमेव शुक्लावि
षदा भवन्ति केशनैर्मल्यकरणार्थं नान्यापेक्षापि
ष्यत इत्यर्थः वृत्तमुपेन्द्रवज्रा २ अनंगरंगेति
लतैलेन सप्ताहं या धात्री भाविता भवेत् तल्लेपाद
शु मर्त्यानां स्वैरं यान्ति स्वयं कचाः तथा वज्रीक्षीरेण

पं.

सप्ताहं स्वस्विन्नं यद्वेत्तिलम् तन्नैललिप्ताः शुक्लांशुः
केशान्नेवात्र संभायइति ॥ इतिलक्ष्मवेधनोविधेयं॰
चसमस्तविवरणेकेशानैमल्पनिहृयणम् ॥
प्रायेणयथायौवनोदयेस्रगादिधार्व्यालनया
ग्रीरोग्यानेवसंतोदयइवजायनेतयाकृष्णान्नपा
वनेसाहुष्टधार्वक्षालनयामुखोदोकण्ठकावरण
त्रयाः पिटकाश्चक्षुविभ्रमोषकाजायंतइतितन्नि
राकरणसाधनमवतारयति श्वेयेति सिन्धूत्थंसै
न्धवलवणं सिद्धार्थकः सितसर्षपः शाबरः श्वेतलोध्रं
शमीधान्यधान्यंवचायुतानांसममात्राणांपेयण
श्रेणधनस्सर्वलेपोविधेयइतितल्लेपेनस्त्रीपुंसयोर्ये
यौवनोष्मजाः कण्ठासगतागलेमुखेवजाताः पिट॰
पिटकाः कण्ठकजालरूपास्तेहठेनौषधवला
द्धीघ्रं नश्यन्तीति। वृत्तमुपेन्द्रवज्रा ॥२ ।पिष्टेति
मधूकंमधुयष्टिं हृतसारकेन हृतंसारं विधेयेनतथा
न्नभृंतंयस्येति शोषाद्धिभाषतिकपिहृतसारकेन
वनीतमेतन्नवेद्दानुत्रूपेणगव्यंज्ञेयम् तेनगव्यन
वनीतेन मधूकंपिष्ट्वासंहृण्णविशोध्यचनवनी
तयोगः कार्यइतितेनलेपेनमकृर्मृदुर्वारंवार
मेकदिनपवश्यप्रश्मयास्यनवीनंनवीनंले

पंचविधायगणस्योः प्ररूढाः पिटका मासार्धमासेन था
न्तदेकवलानुसारेण मासं ता वदर्धमावातावन्नश्य सं.
न्तीति अर्धमासः पक्षः इत्युपेन्द्रवज्रा।२।यइति।
शाल्मलिपादपस्य मोचाख्यवृक्षस्य सिम्बलेति प्रसिद्ध
स्य कण्टकैः स्तन्यप्रयुक्ताः सह विभिः क्षीरेण गव्यजन्ये
न पिष्टैर्लेपनामानीतैर्वदनं मुखं लिम्पेत्। तस्य मु
रुषस्य गण्डयुगलोः कपोलोद्भिन्नाः पिटकास्त्र्यहेण
दिनत्रयेण नश्यन्तीति। इत्युपेन्द्रवज्रा।३।धान्य
मिति धान्यं धान्याकं वचा सार्वं तत्समभागं वचया
सावररोध्रेण चव्याख्यातेन तत्समभागं समभागं पि
विपाप सं पिष्टा ष्टानविन्तयस्समभागं विशोध्य च वारिणा सेयं विधा
यतेन लेपेन मुखं निशान्तमतिशयेन गाढं निघ
र्षणया विलिम्पेत्। यत्तस्य नरस्य यौवनान्तारुण्य
येण खोद्भवाः पिटकास्ते तूनं विनाशं प्रयान्तीति
इत्युपेन्द्रवज्रा ४॥ इति पंचसायकविवरणेत
दावेपनाख्यपिटकविनाशकसाधननिरूपण
म्॥ यथा उष्टरक्तपित्तोद्रेकवशेन यौवने पिट।
काश्चाविर्भवन्ति तथा उष्णवलासवासद्रेकवशेन
मुखकर्णादिनीति मापियौवने जायत इति तन्नि
वारकसाधनमवतारयति॥ अथेति रक्तिदेवना

माचार्य इतीत्थं ब्रूते यः पुरुषः सिद्धार्थजीरहितयं सि
द्धार्थ सित सर्षपं तथा जीरहितयं शुक्लकृष्णभेदे
न यजीरद्वयं तथा तिलं सिततिलं समभागपूर्व
यष्टीरेण गव्याज्यपेन पिष्टानि द्दषद्विनेन लेप
न वदनं मुखं विलिम्पेत् विशेषेण निमर्दनेन
लिम्पेत् सप्ताहमात्रं तावत् सप्तभिर्दिनैः केव
लमिन्दुं विधानेनासौ नसेत्स्वकरणे जातं नीलं
नीलिमानं निहन्यादिति इत्युपेन्द्रवज्रा ॥ १
लिप्तो भयमिति निशा हरिद्रा तस्या उभयं वि
शिष्टलक्षणे नारण्य हरिद्रा दारुहरिद्राख्यं त
था गैरिकमेतन्मात्रामाधाय विशेषः तथा घोण
मंजिष्ठा तथा मुस्तामुस्तकं गैरिकघोण मुस्ता
मिति सममाहारेद्वन्द्वैकत्वम् रम्भा मुपिष्टं कद
लीवाटिपिष्टं कृत्वा जातेन लेपेन सप्ताहमात्रा
त् सप्तभिरेव दिनैर्नैल्यं नीलिमानं निहन्या
दिति प्रविरेण घोणिद्रवदनं च चन्द्रतुल्यं सर्व
नःपीयूषासारभरितमिव करोतीति ॥ इन्द्र
मिन्द्रवज्रा २ इति छायी इति प्रसिद्धनीती
हरण साधननिरूपणम् बाहुल्येन चका
मसेवासक्तानां लोचनयोः पिटकाजाय

पं॰
१३६
136

नेत्रनिनदपहारकसाधनमवतारयति ॥ अपथेति
मार्गोपामार्गः पोटकण्ड इति प्रसिद्धः तस्य मू-
लं सैन्धवेन लवणेन सह ताम्रेण ताम्रपात्रे घृष्टि-
ष्टं सुघृष्टं अंजनं सम्यन्निपर्यन्नं वा हृष्टे रविवारयो-
गात् रविवारपर्यन्तदग्नं नं लेपो वा विधेय इत्यर्थः
तेनांजनेन लेपेन वाप्यवांतरंजनेन वह्निले-
पेन नयनस्य मार्गे पेदाया नयनयोर्वा मार्गे उप-
लिप्तं सन्निनदञ्जनमसौ लेपो वा नराणां चिप्प-
टकं स्फोटादिनानेत्र वैषम्यं लोले दिनं वा केक-
रादि नवाडुनं शीघ्रं हरेदिति ॥ हस्तमिन्द्रवज्रा १
अन्यच्च निम्बपत्रैः कान्तचूर्णे लोहचूर्णे विमिश्रितं
वस्त्रकृष्टं जले सिक्तं लेपनान्नेत्ररोगहृत् हृषका-
न्ताभवं मूलं निम्बकद्दवपेषितम् लोहचूर्णयु-
तं दोर्द्धं घ्राणलेपेन्नित्ररोगजित् ॥ सैन्धवदारुह-
रिद्रागैरिकपथ्यारसांजनैः पिष्टैः लिप्तैर्वहिः प्र-
लेपो भवत्यक्षिघाणिरोगः इति चिप्पटकापहा-
रकसाधननिरूपणम् ॥ अथ विस्मयीकरणार्-
थं किंचित्प्रकीर्णकमवतारयति ॥ गद्येनेति ।
वरांगयोनिः प्रहृतं भवेत् कन्यायोनिवदृतं
भवेत् इदं वयः घ्राणागपि व्याख्यातम् । हस्तमि

पं

रुवत्वा ३॥ आकाशादेशादिति आकाशादेशान्मे
घमण्डलात् पतितमंभोजलं गृहीत्वा दायते
नज्जलेन योनरोर्द्धं दन्तमलं भुजंदेशान मूलह
अतिशायेन पिष्टानेन लेपेन धजं चिह्नं पुंस्त्वजा।
नं इति यावत् लिङ्गालिङ्गं विधाय यो नारीं भजेत
यया नार्या सह रमेत् तस्या नार्याः पुरुषान्तरेण
सह विनाशः तं विहाय नान्यपुरुषं जात्वपिभ
जत इत्यर्थः ४ निर्वान्त्येति किंचिल्लोहपात्रादि
करणार्थं लोहकारेण यल्लोहं निर्वान्त्यं ऊढनीय
विघते तस्य पुनः पाकतापनार्थं जले क्षेपो विधी
यते इति लोहकाराचारः इति यत्र जले तल्लोहं
क्षिप्तं तन्निर्वान्त्यलोहजलमिति कथ्यते तेन ज
लेन भूयो वारंवारं कामगृहस्य गुह्यस्य प्रक्षालनं
कुर्यात् तेन तत्प्रक्षालनेनासौ नारी वरांगं गुह्यं
पूर्ववद्रूपमदनतत्पूर्वं पुनः समासादयति प्राप्नो॰
नीति अतिघर्षितयोनिरप्यघर्षितयोनिरिव
जायत इति ।५। मद्भृतिति मथितं निर्जलं गव्यं
ग्घतक्रं पूर्वानुरूपमदनतमिति अन्यद्व्याख्यात
या॰ चरम् ।६॥ येति नारी स्वयं पतितं नतपातितं
गोविषाणं मारुह्य युद्धंगं विहाय वारिणा हृष्टाने

नलेपेन रतेस्सुरतक्रीडायां प्रवृत्तायां यस्य पुरुषस्य
पत्युः परस्य वा लक्ष्म पुंध्वजं गुप्तं न दविदितमेवा
लिम्पेत. असौ नारी तं पुरुषमन्यपत्न्यामन्यना
र्यामेकाकं पौरुषशक्तिहीनं नपुंसकं ज्ञात्वा न स
म्पादयति प्रकाण्डकसम्पादनफलं स्वयमेव १
कविर्विहृणोति नोत्तिष्ठन् इति नामेन तत्साधन
कारिणीं स्त्रियमपास्य तस्य पुरुषस्य ध्वजं नोत्तिष्ठ
ते न सामेव तस्य तिष्ठति अन्यासु न प्पणीत्यर्थः ७
अवर्तनेन क्लैब्यनिराकरणाय प्रतीकारप्रकारमु
स्यापयति ॥ अस्वन्नमिति ॥ या नारी वरस्य यूथ
स्वामिनो गार्हस्थस्यात्वन्नं नमन्युश्टं विषाणं स्पृगं
हृष्ट्वा तेन लेपेन लक्ष्म न चिह्नं पुनरलं प्रतिदया
लब्धत्वात् तस्य विस्मयं प्रदर्प्य केमलक्रिमासती
लिम्पेत. तदा सौ पुमान् पुनः स्वां प्रकृतिं स्वभावं पौ
रुषशक्तिं सर्वत्र प्रयाति यतो सौ प्रयोगप्रकाण्ड
ना सम्पादनत्रयो दृष्टान्तः अन्यस्त्रीकृतन समर्थ
न इयमेवास्य व्रतित्रियेत्यर्थः ८ अगारेति को
तुकिभिर्विलासिभिः दृष्टेन तदद्याश्चर्यमालोच्यता
मिति अगारे स्वगृहे या गोधा गोधिका सा वेका
नष्टा जयपाह नातं जयपाक्षाद्विपते यस्या मोष

(७)

पौसाज्जयपाद्वा जयन्तीनाम्नौषधिर्या जाहीतित्र
सिद्धा जयेति वशात्तत्रसिद्धा तथा चामरः जया
जयन्ती नकारी नादेयी वैजयंतिकेति तस्मान्ता
लंकन्द इत्येन नभयं गोधामांसं जयन्तीकन्द
च गोत्तृगयसारेण गोनवनीतेन सपिष्टं कृत्वा
लिप्तं लेपं योनौ यास्त्री कस्माच्चिद्धेतोर्धाता तत्र
ल्लिप्तं तिष्ठं सा लेपकारिणि स्त्री येन दृष्टेन योनौ
नन्द्रेयण्णकृतनवनी सवासौ दिलिप्तः लेपकारीह
लस्तेन निबद्धमुष्टियी बद्धवेत् तावदन्नमस्या
लिप्तयोन्याः स्त्रियः स्त्रीत्वं स्त्रीभावं हरेत् गुह्यमर्
स्या गुप्तं जायत इति मुष्टौ पुनरुन्मोचिनायाग्नु
ण्यं पुनर्यथा बद्धवेत् यदि पुनः सापत्न्यादि
नासौ विधेयं विधायाविदितं बद्धमुष्टिर्लिप्तेन
नदासौ प्रतिक्रियेत्याह रक्तेनेति सिताजमूत्र
लिप्तांतामेताह पापकर्मकारिणीं व्यवसिताम
नयेदं कर्मकृतमिति सम्भाविता शोणस्रट
स्य रक्तवर्णगोधाया मांसानीय मारितायारक्तेन च
रे दाचरेत् सिताजमूत्रलिप्तांतां तेनापि लिम्पेत्
नदासौ नपुंस्त्रीभावा स्त्रीह हेनेतत्कर्मबला
इदं स्त्रीपुरुषानिःसृत्य नादिमयीं प्राप्नोतीति ततो

पिगव्यपयसा गोहृग्यलेपनेनैनत्सर्वं गुल्यादि-
गोपनं निराकरोतीति नत्वविदपनत्कर्मविदप
नत्कर्मकृतनस्त्ववदंतीति सत्यं नात्रासम्भावना-
विधेयेति तात्पर्यम् ।। हृन्नंवमन्नतिलकं ९ ॥
तिम्रोति निम्नाया हरिद्राया विहर्मै विशिष्टं स-
म्मीकृत्य शोधितं हूर्णमेकं तया चनसारस्य क-
र्पूरस्य हूर्णमिति हूर्णद्वयं समीकृतं समभाव-
यानोलितं सत् वलपयोविपक्वं वस्लक्कागल
त्वयास्मि विशेषेण भावनाप्रकारेण पक्वं विधेयं
श्चेभक्तंपीनमिति कथनात् भोजनोचितप्रका
रेण कः पाकः पानोचितप्रकारेण वापरः पाकः इ
ति प्रकारो भयेननत्सं पाघभक्तं पीतं चैतद्वूर्ण
स्यादौ गुलिकालेह्यादिप्रकारेण भक्तं ननोपियान
प्रकारेण पीतं नत्सपुरुषस्यनितांतमतिशाये
न पण्डत्वं क्लीवत्वं करोतीति प्रसिद्धिः प्रसिद्धो यो
गो निरुद्धेन्द्रिययोग्यादिष्टद्दे इति तात्पर्यः ।।१०।। यदि
केनचित्प्रयोजनेनकामिनेदं पण्डत्वं स्वीकृतं म
पिपुनः पौरुषमेवाभीष्टं वांछनुदैनत्प्रतीकारमा
ह ।। कोले[illegible]ति कोलं वदरीफलं खदिरशाविटपं
गोदन्तशालानयोः समाहारे द्वन्द्वः पनद्भयपद्व

सो

ति

पं·

ऐन प्रसाधितं पाकभावनया साधितं यद्दलपय
क्षागीपयल स्वर्णवत् भक्षण प्रकारेण पान प्रका
रेण वार्धमासं पञ्चदशादिना निनावत् ससार
त्वं माक्षिकयुतं शार्करया सितया चावितमेक
भागेन माक्षिकयुतं भागद्वयेन सितयावितं व
पीत्वा यावएवं स्वयं प्रागुक्तप्रकारेण स्वयं साधितं
मथवा निष्टमधिकं यावित्समापति तं द्रष्टेदिति
प्रसिद्धिः वैद्यग्रहेष्वसौ योगः प्रसिद्ध इत्यर्थः ॥ अ
न्ये केचित्कैल[illegible]ह्नेन स्तकरं व्याचक्षते नस्पष्टवदं
ष्ट्राह्नेनान्वय[illegible]मिति पण्ढः क्लीवो नपुंसक
मिति कोशात्[illegible]ण्ढः क्लीवत्वस्य भावः पाण्डत्वं क्लै
व्यमित्यर्थः ॥१॥ अन्यदपि कौतुकमाह ॥ स्त्रीपुंस
योरिति यः कश्चित्कौतुकी विरोधकामो वा सौ कौ
तुकवैरं विपर्यो हन्त सौ पुंसयोर्नाम विरोधि
जीवद्वितयेन परस्परं नित्यवैरिणो व्याघ्रसर्प
नकुलाश्वमहिषादिनामोभयेन हन्त स्त्रीपुरु
षव्यपदेशापूर्वं राज्ञो भूर्जे भूर्जपत्रे विलिख्य
यथामुकव्याघ्रो मुकीं गवां विहन्त्विति इत्यादि
प्रकारेण नतो पिनद्धं पत्रं गुलिकां विधाय
निम्बपत्रेण वेष्टयेदिति भावयोः द्वेराज्ञौ

हौ

पं.
२३९
139

भिन्नादौ प्रियतेनयोरवयवं निरूप्येनाधिको विरोधो
जायत इति यदा पुनर्वैरस्यांतिर्विधेया भवेत् तदा
तन्निष्कासनगवेषणत्तालयेत् ~~[illegible]~~ इ९
ति विरोधशांतिर्भवतीति ॥ इति कविघोलेरविर
चिते पंचसायकाख्यकामशास्त्रविवरणे लब्धवे
धनाख्ये मंत्रौषधादिसाधननिरूपणम् तृतीय
श्च सायकः समाप्तः ३ ॥ इयं परोक्तसाध्यब्रह्मा
नन्दसोदर्यप्रत्यक्तसिद्धरत्यानन्दानन्तरंगानि सर्वो
पकरणं चित्तानि निरूप्येदानीं तद्वाह्यांगानि निरू
पयिष्यत्रादौ मुख्यं कन्यालाभनदंगमवतारयति
श्चयेति तत्राप्यादावाकरशुद्धिन्यायेन तत्कुलंम
न्यमानस्तत्त्वतिभूमिंलक्षयति सख्यातइति।
सद्भिः सदाचारैकसर्वस्वैरीदृशी कन्या मद्देषू
वीपरक्षीतये विवाह्याविवोढुं योज्या कीदृशी
त्याह कुलइति कुलं गृहं कुलं गृहे पीतिनाना
र्थकोशात् सख्याने इत्यादि विशेषणयुक्ते गृ
हे जातानजापि गृहशब्देन गृहस्वामिनौ पित
रौ लक्ष्येते कीदृशो कुले सख्याते धर्मविद्याकी
र्त्यादिना प्रख्यातिं गते तथा नमति गुरुसंज्ञन
सम्बन्धादिगुणमन्नेनइते तथाप्रभूतविभवे।

पं.

श्रुतः प्रचुरो विभवो धनधान्यदेवारामभूम्या-
दिसमुच्चयस्य तथाविधं तथाप्रवीनं धर्मान्विते प्रा-
चीनः परम्परायातो यो यस्य धर्मस्तेनान्विते श्री-
कृतपुराने धर्मश्चार्थः तथाविधेत्यादि वि-
धान्वीक्षिकी त्रयी वार्ता लक्षणया त्रयी तथा धै-
र्यं विकारकारणसद्भावे विकारानधीनता तथा
वनितांबंविकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चे-
तांसि त एव धीरा इति विवेकः सारासारज्ञानं शा-
र्यं विधेयतत्परता शुचिता वाक्मनःशौचं यभिः
स्वांछ्ये परैः स्तवनीये तथा कुलीने सज्जो वेईहशो
कुले या जाता नेति शेषः उत्पत्तिभूमिशुद्धिं निरूप्य
निजशुद्धिमप्याह आत्ममतीति पतञ्च विशेष-
णं शुचिकाकरणशंकानिरासार्थम् तथा स-
शील विनयाशोभनशीलशोभन विनयवती
तत्र शीलं प्राचीनकर्मार्जिता प्रकृतिः विनयः
सच्छिलादानैश्चिती प्रकृति मञ्जरा उपदेशाग्र-
हिणी चेत्यर्थः तथा रूपोज्ज्वलालावण्यवती-
तथादक्षिणा सरलहृदया विधेयो युक्तावा-
तथा निर्दोषा सहजसर्वकामिकांगविकारर-
हिता तथा सद्यफलप्रद शोभनमातापितृस-

पं॰
१५०
150

स्वन्यियत्ता तथापरिचिन्ताविदितोक्तविशेषणव
तीन पुनरनभिज्ञातेत्यर्थः अत्रग्रन्थकृतानिर्दो
षेति कन्याविशेषणं स्थापितं तत्रदोषाणामभा
वः सल्लक्षणयत्नं तानि च वाच्यान्यत्र भेनुहि या ३०
तत्र तावद्वाच्यानि ।। न सा भर्तृगृहे तिष्ठेत्स्वच्छन्दा
कामचारिणी पादमध्यमिका यस्या अंगुष्ठं व्या
प्यास्या मः ।। पादप्रदेशिनी यस्या अंगुष्ठाग्रं व्य
तिक्रमेत् कुशीला दुर्भगा चैव तस्मात्तां परिव
र्जयेत् यस्यास्तु नामिकाङ्गुष्ठा तां विद्यात्कलहप्रि
याम् भूमिं न स्पृशते यस्याः खादते सा पतिद्वयम्
पादे कनिष्ठिका यस्या भूमिं न स्पृशते यदि भर्तारं
प्रथमं हत्वा द्वितीये प्रतितिष्ठति यावत्पुन्नता
वकुः पीला महापार्ष्णिस्तु दुर्भगा दीर्घपार्ष्णिः
पतिघ्निष्टा तस्मात्तां परिवर्जयेत् काकजंघा स्थू
लजंघा या वरोमशजंघिका अचिरेण पतित्तेयं
वैधव्यं सा प्रयाद्ध्रुवम् रोमशौ चातिलम्बौ च
यस्या ओष्ठपुटौ पुनः विषमौ चाति विपुलौ प
तिघ्नी सा भवेद्ध्रुवम् दीर्घेण नासिकाग्रेण ना
री भवति कोपिनी ह्रस्वेन तु भवेद्दासी म क
र्मकारी तथा चिपिटा नासिका यस्या वैधव्यं सा

पं॰

यिगच्छति नातिदीर्घा न विस्तीर्णा सरलात्वकारि
णी यस्यास्तु हस्समानायां गणे भवति कूपकः न
साभर्त्रा गृहे तिष्ठेत्स्वच्छन्दाकामचारिणी यस्यास्ती
णाग्रलुम्बा निललाटमदरं भगम् सा पिसंहरते
शीलं स्वसुरं देवरं पतिम् उद्बद्धपिंडिकायान्तु
वसाहत्वरोमकास्वपि राजकुले जातासापिदा
सी भवेद्ध्रुवम् स्तनेवामे च हृत्सा भं लां छनं तिल
को यमम् त्रिष्वैधव्यमाप्नोति जायते सा च दुःखि
खिता इत्येवमादि वाक्यदोषवर्जिता या नारीस्याद
सौ वरणीयेति श्रान्तराणि तु लक्षणनिहृत्वा
णीति नन्वरिता नार्थमाश्वलायनपरीक्षा कार्या
नत्र च लक्षणसम्पन्नामुपयच्छेदितसूत्रात्स्वयमे
वचो क्तं लक्षणम् लक्षणनिर्ज्ञानानीति सूत्रान्त
रम् अष्टौपिण्डान्कृत्वा ऋतमग्रे प्रथमं यत्तेऋतं
सत्यं प्रतिष्ठितम् यदयं च कुमार्यपि जानाति
यमिदं प्रतिपद्यताम् यत्सत्यं तद्दृश्यतामिति
मिति पिण्डानभिमन्त्र्य कुमारीं ब्रूयादेषामेकं
गृहाणेति दे वाच्चेद्भयतः सस्याहूलीयान्
ववती प्रजा स्याभविष्यतीति विद्यात् गोष्ठा
त्पशुमती वेदेः ब्रह्मवर्चस्विनी अविनाशिनोह्र

दात्सर्वसम्पन्ना देवनाकिनवी चन्द्रच्छायात्वद्भाषि
णी इतिएतदयन्त्याश्मशानान्यतिश्चोतिसिद्धंनिर्दे
षाविवाल्येति हृत्तंशार्दूलविक्रीडितम् १ ॥ इत्य
माकरत्नङ्गिमभिधायेदानीमुखेनयाकन्यास्वरू
पश्लङ्गिमाह ॥ अम्भोजास्येति गुणैर्नैरीलक्षण
ज्ञानवतरमतिभिर्याश्चीअम्भोजास्येत्यादिगुणग
णशालिनीस्यादसौविवाह्येति तत्राम्भोजास्याकमु
लमखीवन्द्रमुखीवाअम्भोजशाहस्यशाणेशोभ
नसाधारणत्वात् तथा वहुलनयनादीर्घनेत्रान
योस्त्रिग्धन्यादिविशेषणविशिष्टैः केशैस्तपल
क्षिता तत्राखर्वादीर्घाः गाढाश्चविरलाः स्निग्धाश्च
कर्कशाः स्वल्पाश्चस्थूलाइतितथासुस्मितदशना
सुष्ठुस्मिताः सम्य[illegible]ड्ढादशनायस्याः नैन्ध्यात्वा
ग्यरहितशिखरोपमदन्तभर्त्सणकोमलयपुक्तेत्य
र्थः खिन्नवन्धनश्रत्यसम्यक्कौसितेतिरूपं अथवा
श्वेतस्वेनदशनानतथायद्मरागादयौष्ठौ लोहि
तकमणिवत्स्निग्धपरंक्तावधरौष्ठौ तथा रम्यश्रो
त्रावर्तितकामयाशाकोमलश्रवणेत्यर्थः तथा
मधुरवचनापिकस्निग्धमिष्टभाषिणी तथा ।
कम्बुकण्ठीरेखाचितयाकिनह्रस्वकण्ठेत्यर्थः ।

तथाशुभांगीनिष्किद्दसुवर्णालेपलेपितभित्तस-
मानभरितदेहेत्यर्थः तथामध्येमध्येक्षीणावेदि
मध्येत्यर्थः तथासुललितकरपद्मकोशोपम
हस्तपाणियुगेत्यर्थः तथादक्षिणावर्तनाभिः स
व्यावर्तावर्तितनिम्ननाभिः तथापीनश्रोणीम
हाभोगजघनभारशोभिनी तथाकनककद-
लीसुवर्णमयीदिव्यायारम्भाकदलीलतानत-
स्तम्भवद्वृत्तौ भोगशालिजंघोभयालंकृते-
त्यर्थः तथारक्ताशोभयुक्तसवर्णलोहितव
र्णाशोकपुष्पस्निग्धहस्तभरितचरणा तथास्नि
ग्धपाण्यंगुलीकास्निग्धाभीरसमभरितनाभिःपा-
णिभिर्यपालनोल्लसितशोभते तथापाणि-
सहयांगुलस्पृष्टसितपाणिशोभिनीत्यनेनलता
साम्यंध्वनितम् शय्यया सर्वथाशुद्धसकलावय
वभरितत्वात्सकलितवपुनीलोत्पलकांतिमती
स्वर्णगौरदेहलतावानस्योन्नमेभूषणैः कुण्डल
हारलतादिभिर्विभूषाप्रेमास्पदत्वंप्रापनीया
यस्मात्तन्नमभूषणानि समर्पितानि लज्जयान
विज्ञायत्वंभजंते सौभूषणभूषितस्याने भूषाति
वाहुकृत्यः स्वस्वयितं नानाहायित्वहेवेत्यर्थः

पं
१५२

तथा वटुलचरिता निद्रालस्यादिनिरासेन विधेयवृद्धो
पद्मिनी चेत्यर्थः इत्येते मालिन्यौ ॥ इति पञ्चसायकवि
वरणे विवाहोचितकन्यालक्षणनिरूपणं ॥ ॥
अथ हेयतात्पर्येण कन्याः दूषणान्यवतारयति ॥
अथेति कामकलाकलापकुशलैः कामे कामोपभो
गे या कला चन्द्रकलानन्दसाधनमिति यावत् तस्याः
कलापे केन समृद्धेन तापेऽपि भाषणे इयमसौ चन्द्र
कलेऽस्य मुद्बोधनीयेति तद्व्यवहारवद्भिः अथवा का
मस्य या कला शिल्पमभिज्ञानं तस्याः कलापो केन
प्रकारेण यातत्त्वान्तर्यत्नानन्तरकुशलैरीदृशी दुष्ट
लक्षणवती कन्या सदान्यायो यता हेयकन्यास्वी
कारे कौतुकिनां खलु न तदा सा दोषा [illegible]
[illegible] यते अनन्तापायवस्थापरविषयः स्थाप्यत इति
अनभिज्ञाः उक्तं तां नामग्राम्यधर्मार्थं तत्स्वीकारमि
ति न खलु यथावदुपदेशयाग्रमिति कामकलाक
लापकुशलैरितिसिद्धितम् कीदृगसावित्याह ख
र्वेत्यादि खर्वातिकुस्वाप्रमाणतो यवीयस्याः सर्वैः
स्वीकृतत्वात् अतिकृत्वमग्राह्यम् तथा च वसि
ष्ठः यवीयसीं जन्मतोऽथ प्रमाणेऽपीत्येके इति त
था पिंगललोचनाभिडालक्षणदृष्टाकाचरने

तिन्नृतीयेन सम्बन्धः

पं

तथा च समुद्रः पिंगनेत्रा च या नारी सुप्रिया सा च भा
मिनी दुःशीला सा च विज्ञेया वैधव्यं जायते ध्रुवं
इति तथा कृशा तनुर्निर्मांसा ह्रस्वनाडीकतनुः त
था दीर्घा तिदीर्घा यथा स्वस्मात्प्रमाणेन दीर्घा प्रमा
णतो यवीयसी इत्युक्तत्वात् तथा सूर्पश्रवाः सूर्प
वदतिविकीर्णकर्णा तथा स्वल्पाधःकरलोचना।
स्वल्पैः स्वल्पप्रमाणैरल्पप्रमाणैरधोनिम्नैः करलो
चनैर्यस्याः स्वल्पनिम्नकरा स्वल्पनिम्नलोचना चे
त्यर्थः तथा ह्रस्वगला दीर्घस्थूलग्रीवा तथा कृशा
धरा इङ्गालसलिलसदृशा मलिनौष्ठी तथा दन्तुरा
विषमबहिर्निर्गतनिम्नोन्नतदन्तेत्यर्थः तथा रू
क्षांगी अस्निग्धकर्कशगात्री तथा विकटस्तनी इत
स्ततो विषमीभूतस्थपुटस्तनी तथा श्यावला का।
लिमलौहित्याद्यनेकवर्णसंकीर्णा तथा सश्मश्रु
का बालभरितचिबुकभागा तथा लोमशा खरा।
कठिनस्थूललोमभरितदेहा तथा वाचाला अ
त्सिनवक्रभाषिणी तथा अकुपितास्थानेपि कोपा
ङ्गारिणी तथा अतिविद्रुतगतिः श्मीषिवा दिव
दतिशयेन विकटद्रुतगतिः तथा निद्रालसा
निद्रावशस्पृहा तथा क्रूरहकयंप्रतिहयाय

पश्यति त्रस्तो भयभीत इव जायते इति ॥ पुष्पेति।
एतद्रूपणमात्रमिदमेव तन्नपुष्पादिनाम्नीं गार्ह-
स्थ्यमभीप्सुभिर्विवाह्येति तत्र पुष्पाणि मालत्या-
दीनि द्रुमा धवाः क्रौंचादयः पक्षिणः काकादयः हस्ता
श्वखन्यादयः नद्यो यमुनादयः नक्षत्राणि रोहि-
ण्यादीनि हासे इति हासे हासवेलायां यस्याः कपो-
लफलके गलफलके कूपयुगमिव नैम्यं स्यादि-
ति एतद्दोषद्वयं प्रागेव व्याख्यातं इत्यलं पुनरायासे-
न तथा मन्त्राविहितविधेयेष्वालस्याहारिणीं तथा-
तिभुक् वह्नभोजनामज्ञमंज्ञभोजनाभिलाषिणी-
ति तथांगुष्ठेति तदुपगांगुष्ठसमीपवर्तिनीअं-
गुलिस्तर्जन्याख्यांगुष्ठोर्ध्वमुपगता प्राप्ता भवेत् ।
तदधिकमानेत्यर्थः एतद्दोषमपि प्रागेव व्या-
ख्यातं तथा नामापिकनिष्ठासमीपवर्तिनी या-
नामिकाख्यांगुलिरंगुष्ठोर्ध्वात्तदधिकप्रमाणेति
एतच्चरणगतमेवोक्तं पाण्योस्तु दोषाल्पत्वेति
पादसेन्नक्रम तथा कनिष्ठिकेति यस्याश्चरण
कनिष्ठा तदन्यापि तत्समीपवर्तिन्यनामिका-
पि वा द्वमायां न पतति यस्याः गच्छन्त्याः कनिष्ठाना-
मिकापि भूमिं न स्पृशति ऊर्ध्वमेव तिष्ठतीत्य

र्थः २ यत्तानेति यत्तात्तान्वयजा कस्मिन्कुले सोऽज्ञानेति
विवेको न यस्या लभ्यते इति तथा स्वभावपिशुना
यस्याः स्वभाव एवायं यथैतस्मैन विरोधमुत्पाद
यतीति तथा लम्बौष्ठिका कस्विन्नलम्बमानाध
रवती तथा च समदः रोमशौ वा तिलम्बौ च यस्याः
गे स्पृष्टौ पुनः विषमौ वा निपीनौ नौ सायनि स्त्री र
भवेद्दधूरिति तथा चंचलाकुटिलावरणशीलोक्त
विपरीतकारिणीत्यर्थः तथा कृष्णाभ्यक्ता कुलोद्भ
वा कुष्टेन स्वेन श्वित्रेणाभ्यक्तं वलितं यत्कुलं माता
पित्रादिलक्षणं तस्मात्कुदूवतीति संक्रामी स्यात्सो रो
गः पश्चाद्भवतीति तथा विनतेति यस्याः कठिनौ
सिका च विनता भवेत् स्वल्पकदिह्नस्वनासिका वे
त्यर्थः तथा वोक्तं ह्रस्वयात् भवेद्दासी परकर्मक
री तथेति तथा विपिटनासिका यस्या वेधवं स्या
धिगच्छतीति तथेति निम्नेति निम्नवन्निम्नपत्रव
कुत्कणकोक्तं नकारश्चकारिककर्णा जिह्वा यस्याः
तथातिकठिना खरदिरका श्ववदति कठोरगात्री
त्यर्थः तथास्तनाधिकांगी चतुरंगुलिषडंगुलिषु
क्त पाणिपादेत्यर्थः ॥ हत्तं शार्दूलविक्रीडितम् २।
ह्रे योमादेय तथा कन्यादोषगुणान्निवर्ण्यदानी

पं० १५५

155

तद्वरगुणदोषानपि वर्णयितुमवतारयति अ॰
थेति लक्षणश्लोकेषु गुणदोषसाधारणः कीदृग्गुण
युतो वरः स्वीकार्यः कीदृग्दोषयुतस्त्याज्य इति गुण
दोषलक्षणसमुद्देशः इदानीं वरगतानि निर्वर्ण्यत इत्य
र्थः नरवरैः नराणां मध्ये वरैर्हि कामुविकस्वाच्छ॰
फलकादिभिर्न गतीनलब्धस्याकर्मभर्मौजामाता
वर एवं विधो वरणीयस्त्वेन वर्णितेन इति कीदृगित्या
ह आख्यानेति आख्यातो दानौदार्यविद्यादिना सर्वश्ला
घ्यो य उभयोर्मातापित्रोर्वंशालस्माज्जातः गुणालंकृ
तो निर्दोषश्च यस्य वरणीयस्य मातुः पितुश्च वंशोऽभ
वत् अस्मावाकारसुदिशोधितः स्वयं च वक्ष्यमाणगु॰
णान्वितो दोषरहितश्च वरो वरणीय इत्यर्थः स्वगत
गुणानाह न ववया इति बाल्यातीतो यौवनारोहि
चेत्यर्थः तथा भोगार्थं पीताभ्यायः सतिसम्भवेऽन्न
क्रमस्थितौदार्यं न देवशील यन्मपधारयति अम्प
स्पतीति ताद्दशाश्रापायोऽच्छेद्यं यस्मै तिदिनाहिनं॰
स्वीकृतौदार्यवर्धनशीलहृदय इत्यर्थः तथा सा॰
चारः नियतवर्णाश्रमधर्मरक्षकेन तथा स्थिरसौ
हृदः कृतज्ञः केनचित्कृतमुपकारं न जात्वपि छेद॰
याद्विस्मारयतीत्यर्थः तथा गुणनिधिः गुणविनया

पं०

दयस्तेषां निधिः शेवधिः न तिष्ठति स्थानमित्यर्थः त
थानेनादेशकालावस्थोचितनारंभो न यस्तेनाचर
णगलितइत्यर्थः तथाकुटम्बोपि स्वमात्मसम्बन्धि
पालनसक्तः तथाधनीश्वरैरिव तथाख्यो स्वत्व
चिविभवेस्योर्दर्येण हाजतीति स्य स्याशयइत्यर्थः
तथाभोगयुतोयथोचितभोगभोगीभोगंविना
धनस्यकेवलंभारभूतत्वादनर्थकारणत्वादित्य
र्थः तथाविशिष्टवचनः प्रियहितभाषीत्यर्थः त
थादाक्षिण्यधैर्याश्रयः दाक्षिण्यमार्गेवंव्यवहारे
छलादिराहित्यं तस्याश्रयोदाक्षिण्यंनामयन्तव्य
नयमाश्रित्यतिष्ठतीत्यर्थः भयादिकारणसत्वेपि
स्वव्यवस्थापालनंधैर्यंतस्याप्याश्रयोधीरचित्तइ
त्यर्थः अत्रकेचित् श्राद्धइत्यत्रार्थीति पठन्तितत्रा
र्थीकन्यायाचकः याचकोभूत्वायः कन्यांप्रार्थय
तेनत्वोढव्येनेत्यर्थः तथाचान्यत्रापिजातिवि
द्यावयःशीलसौदार्यवन्नपत्ताश्चार्थित्वंवितसं
पत्तिरष्टौपतेवरेगुणाइति हन्नेषणाईलविक्रीडि
तम् ॥ इतिवरगुणनिरूपणम् ।४॥ अथहेयंनरदो
षनिरूपणम् ॥ पापिष्ठइति धीधनैरितिबुद्धिना
मकधनसारवत्वान्यसमभावमनीतैः पुरुषैरेवंवि

पं
१५५
165

योनिर्दिष्टधर्मयुक्तो वरः कन्यास्वीकारको न कदापि विपत्काले पि करणीयः वरमेनत् कन्या विवाहितैव जरती भवतु नैवं विधाय देया इत्यर्थः कीदृशाय इत्याह पापिष्ठ इत्यादि अत्रिणा येन पापाचरणवद्दकल्पः पापं च कायवाङ्मनोभिराचरणीय तथा त्रिविधमिति त्रिविधे पापे स्मिन्बद्धो त्सव इत्यर्थः तथा व्यसनी द्यूतमद्यपानादि व्यसनवान् तथा स्वरेणैक (?) रूपहृतः पापित्वाद्धर्मनित्वाच्च यत्तं पं विधाय विधाय स्वरेणापशब्देन मादानाहरणेन रूपहृतः आपादांगुष्ठादाशिखोन्त स्वरेण मग्न इत्यर्थः अथवोपहृत इति कथनादेवपिच्छाहरणं वर्तते पंच महादोषप्रतीकारभूतं पंच महायज्ञानाचरणहरणे रीतिवद्धमिश्रेणैक रूपेत्वात्त्वाज्ञ उभयलोक इत्यर्थः तथा दोषप्रियः परवञ्चना चरणया स्वोपजीवी हूतमस्य भावो दोषं तदेव प्रियं यस्य इति नावजं कंयस्य सत्यपिजीवनोपाय दोषेनैव स्वाजीव इत्यर्थः तथा भिक्षुकः अन्नार्थिमगनभिक्ता सादो किंचनो हमित्यादि प्रियमत्युक्तिभिर्लोकानु ग्व यित्वा जे क इत्यर्थः तथा रोगी सामयावीति नित्यरोग इत्यर्थः दीर्घावि चिकित्स्य रो

पं

गवान्निरपेक्षः तथा पुंस्त्ववि[…]वर्जितः पुरुषव
ख्यापकविधेयपरोपकारविमुखः अनाथस्त्रीबा
लरक्षणेन हि पुरुषस्य पुरुषत्वं ख्यातं पुरुषो
सावितिनेन विवर्जितो विशेषेण रहितः नक
दाचिदपि स्वार्थं विना परकार्याभिमुखो भवती
ति यस्य पुंस्त्वं प्रजननशक्तिमत्त्वं तेन विवर्जितः
क्लीब इति विवरणं नन्नस[…]स्तनपर्व
प्राप्तत्वान्नोपदेशाय इदं वीमारोहस्रीति को हिना
म जडमतिरपि पौरुषपरीक्षां विना स्वकन्यां प
रकीयां कुर्यात् न न्यपरीक्षायाः स्तनपर्वप्राप्तत्वा
न्नोपदेशो न हि वरणे वा न कश्चिद्दरे इति पु
रुषत्वख्यापकं कर्मैव द्वयो रुषं विवक्षितमु
तथा च पुरुषार्थस्य पुंस्त्वमूलत्वादादौ तदेव प
रीक्ष्यं तत्परीक्षणाच्च नारदेनोक्ता परीक्षा पुरुषः
पुंस्त्वे निर्जने वा गतलक्षणैः पुमांश्चेदविकल्पेन
सकन्यां लब्धुमर्हति सवद्धजत्रुजान्वस्थिः स
वर्द्धांससंधिरोरुकः स्थलग्रीवः तनूजंघः विल
सद्गतिस्वरः रेतोस्य स्रवते नास्य ह्लादि मूत्रं च
फेनिलं पुमांस्याल्लक्षणैरेभिर्विपरीतस्तु पंड
वाड इति तथा अपत्यार्थं स्त्रियः सृष्टाः स्त्री देवं वी

जिनोनताः तेचैवीजवते देयंनाबीजंतेचमर्हति इ
ति स्वस्यविषयस्यातिविस्तरतत्वाज्ञोस्व॰भया
हिरमतेकौतुकिभिस्तस्मिन्निवज्ञापंचकल्याणिवि
लोकेति तथाखलमतिः परदोषाविष्करणस्वदो
षगोपनंचखलत्वंतन्मतिर्यस्यपरतापसेतिख
लमतिः तथावैदेशिकः सदाविदेशोपरदेशोवर
तीतिवैदेशिकः स्वगृहानामसक्त इत्यर्थः तथाका
तरोभयस्यानेपिभयभीतः सकिंचनत्वेप्यकिंच
नोधीरइत्यर्थः तथामूर्खः शिक्षितोपियउप
देशानश्राकरोति असौमूर्खः वरंमूढोविवेकी
यः परोपदेशादानेनस्वपरनिर्वाहंकरोतिन
तुमूर्खवत्स्वपरसन्तापकइति तथातुच्छकुला
द्भवः यस्मात्कुलंपित्रकुलंवामयाचारत्या
गादिनाकथंचनजातदोषंनत्वद्भवइति तथा
थाक्रपणेदानोपभोगशून्यधनरक्षणैकतत्
परः तथाहृज्ञातीणेन्द्रियमात्रिः तथादयः द
याविषयेपिदयाविमुखः नतुसर्वथादयावा
नु यः स्यात्स्माप्रवकन्याद्देयेतिव्याख्यानम
वितमकुष्ठसत्वादिविषये दयात्यागस्येवा
चित्तत्वादिति तथानिष्ठुरः प्रेमावइविता

विरक्तप्राय: वृत्तं शार्दूलविक्रीडितम् ॥ ५ ॥
इत्थं कन्यावरगुणदोषान्निरूप्य विवाहसम्बन्धो
विनीमवतारयति ॥ चातुर्वर्ण्य इति मुनिवरै
र्वसिष्ठादिभिरिमे निर्वर्ण्यमाना अष्टावष्टसं
ख्याका विवाहा: कन्यावरयो: भिन्नजातीययो:
अन्योन्यमात्मैक्यसम्बन्धरूपा चातुर्वर्ण्ये चत्वारो
वर्णाश्चातुर्वर्ण्यं स्वार्थे ष्यञ् तस्मिन्ब्राह्मणक्ष-
त्रियवैश्यशूद्रजातिलक्षणे मनुष्यवर्ग उदीरि
तानि गदिता: उद्दिष्टानष्टप्रकारानाह ब्राह्म इ
त्यादि तत्रादौ ब्राह्मो विवाहप्रथम: दैवतिको दै
वविवाहो द्वितीय: ततो गान्धर्वपैशाचिकौ नि
गदितौ तृतीयो गान्धर्वश्चतुर्थ: पैशाचिक: त
त: पंचम आर्ष: षष्ठो राक्षसिक: सप्तम आसु
र: अन्ते नेष्वष्टसमध्येष्टम: प्राजापत्यसमा-
ख्यया ख्यात: प्राजापत्योष्टम इत्यर्थ: अस्मीव प्रा
जापत्य: वर: साधु: सम्पन्न इति अमी च विवा
हा: प्रोक्तानुपूर्व्या प्राचीनकथितपरिपाट्या न
च वर्णव्यवस्थया निर्मिता: वनजाति दोषा इ
ति वर्णव्यवस्थातिक्रमे दुष्टा इति अर्थात्सिद्ध-
म्. वृत्तं शार्दूलविक्रीडितम् ।८। उक्तं प्रोक्तानु

पं
१५७
157

सर्व्वानचा[ ]इति तामेवानुपूर्वीं निरूपयति आर्ष
इति आर्षो दैवतिकः प्रजापतिभवो ब्राह्मो हि
जानामतो गान्धर्वः सह राक्षसेन कथितः तत्र स
न्तै रसौ पैशाच सह संसक्तौ निगदितौ वैश्यस
सहस्यवा संदेयाउपवर्णिन क्रमव्याख्येया नू.
नीके रक्षितं पौराणिकैः पुराणकर्तृभिः पु
राणवक्तृभि[ ]र्वान्तैरहस्यदर्शिभिः अमीषा
मष्टानां विवाहानां विधानमिदं उपवर्णितः
क्रमाहुतिनम् तदेवक्रमं न उक्तमपि हि प्राप्ति
अष्टानाम प्येमार्षो दैवतिकः प्राजापत्यो ब्रा
ह्मइति चत्वारो विवाहा द्विजानां ब्राह्मणानां
मताधर्म्या इमे नान्ये चत्वार इति विदिता इह मता इति
परत्र च शुभावहा इत्यर्थः गान्धर्व इति राक्ष
सेन सह गान्धर्वो गान्धर्वो राक्षसश्च तत्र स्म
नः स्वीकृतः एवं चत्वारः न पुनः पैशाचासुरा
वित्यर्थः पैशाचासुर संसक्तौ वैश्यस्य मतौ शू
द्रस्य च षट् इति वैश्यस्याष्टावेव मता इत्यर्थः अ
नपवाद्येषु चतुर्षु द्विजानामिति द्विजग्रहण
मेव कृतं न विशेषेण ब्राह्मणग्रहणम् इतिव
र्णिता ब्राह्मणादीनामष्टानां द्विजविषयत्वेप्यस्या

पं.

हिशेषः सर्वसर्वनिवर्तको विहितो गान्धर्व इत्या
दि इति स्थिते शूद्रस्याद्याश्चत्वारो निरुद्धा जाताः पा
श्चात्याश्चत्वारो वशिष्यन्ते स्तूवयति शूद्रस्य वेति पै
शाचासुरसंज्ञकौ शूद्रस्य सर्वाभ्यां गान्धर्वराक्षसा
भ्यामभ्यां सहेति अस्य वेदा[illegible]काराभावादाद्यानां च
तत्रन्त्रत्वो वास्य नचाधिकार इति स्थितम् वृत्तशार्दू
लविक्रीडितम् ॥ अथैषामहिंसामष्टविवाहानां
क्रमेण लक्षणमाह ॥ विद्यावानिति तत्रैवर्हस्वपमा
त्राभ्यादिभिस्सेव्यमाणप्रकारो विवाहस्त्वार्षप
तत्रामाह स्यंकथयितो लक्षितः यसौ च विवाहेषु व
रः श्रेष्ठः कोऽसौ विद्यावान् कश्चित्स्वनिरागत्य पुत्रार्थम
थ यवामसतिर्भूनि पुत्र एव कश्चिदागत्यात्मार्थं गृ
हस्वामिने [illegible] कन्यां प्रार्थयते मम पुत्राय कन्या
प्रदीयतामिति मम कन्या दीयतामिति वा सचैव
विद्यावान् अधीतविद्यासमाहृतो भवेत् तथा गु
णाढ्यः जितः परमार्थ्यो गुणयुक्तः तथा सच्चरितः
शोभनाचारः तथा सद्वंशाज्जातः कुलोभयशुद्धः
तथा सौम्यः सुन्दराकृतिः तथा मानरतो मानेकध
नः तथा सशीलविनयः शोभनशीलः शोभनर
विनयश्च शीलविनयौ च सर्वमेवलक्षितो ह्य
सोऽत्र हमागत्य यस्मात्कन्यां प्रार्थयेत् सोऽत्र हता

द्वाभ्यां

इति

ता

२

पं॰
१४८

148

यकोमंत्रसंस्कृतिनंसर्वस्वाघन्नाद्यसमन्वयंविलो
क्य हर्षवशात्मउत्संकोहर्षानुभावकमुत्संकी
र्तितोभूत्वातस्मैअर्थिनेयत्कन्यामादरादर्चा
पूर्वमर्पयेतावदहमेतत्पालकोभूत्तमितोभवा
नेवैनांपालयेत्येवंकन्यादानमार्षोविवाहइ
तिकथ्यते अर्षोचविवाहोगोमिथुनदक्षिणाःक
न्यायासहयोमैत्रीसत्यागोमिथुनमपिदक्षिणात्वे
नतस्मैवरायदद्यात् पयोर्थयेनुंदेवकार्ष।
णार्थंचतुर्थं अथवासवत्सांगामेवदद्यादिति
सर्वथाशुद्धोयमार्षः पूर्वैर्नरैर्विभिराचरितो
विवाहइत्यार्षइतिकथ्यते अत्रकेचितु आ
दायार्षस्तुगोमिथुनमितियाज्ञवल्क्यवचनात
गोमिथुनंदत्वापद्यक्षोतुसआर्षइतिचशौ
नकवचनात् वरात्तार्थेगोमिथुनन्तमुन्नालक्ष
णमादायतस्मैयथाशास्त्रलंकृत्ययत्कन्या
दीयतेसावार्षइतिव्याचक्षतेयत्तु भवत्तूर्व
मेवव्याख्यानमत्रवरंमत्तुनातस्यैवस्यापित
त्वात् आदानंगोमिथुनस्यात्रयत्तकेचिदिदीक्ष
नच नैतदणुमहत्वापिपित्रोःशुल्कंनशो
भनमिति इत्यार्षविवाहलक्षणम् ८ अस्
त्विभिरिति अत्रार्थः महाविभववतोय

स्वैनो यजमानस्य यत्नो ऽस्वेव यजनं यत्नः स च
तर्वदापि पंच यत्नात्मको ऽटलस्यैव विधीयत
पवे नित्य स्मिन्विशेषेण प्रत्यायनि देवपित
मनुष्यभूततर्पणं विधीयते सोयत्नः सर्वान
न्देदायित्वा सुतस्य ब्राह्मणत्वपदिष्यतइ त्तिय
तोत्स वेवज विधानामाश्रकारं सर्वोपकरणस
मस्तेन त्रुटविभिरर्थीतत्वज्ञाचरितत्र चरि
नेवैदिककर्मभिर्ज्ञालक्षणैः परिमंडितेपरि
नष्टहृर्दिहत्वमंडिते स्वरवद्गाया विर्भावनया
भोभिने कर्मजर्वताज्ञालक्षणानामथैकेन
विप्रदासोत्कर्षेदर्शिते यजमानेन भीमेनम
नास्तदेव स्वकीयां कन्यां विधिनाधासोम
मन्त्रविधानेन नानारत्नस्वर्णवस्त्रस्य मे
रासमन्ताभूषितांम्यलंकृतणात्री सूभाष
भलदलसहिता ददिणियाणी रवान्मान
सर्वेयहीवसे भगवन्नत्वमदीयकर्मणात्व
यापलसिद्धयेयदतीव प्रयतितं तदद्यकिं
मयावेयमिति विलोक्य विलोक्य न कथं चन
किंचिन्नवगदितं मया लब्धमितीय प्राणोप्या
पिनीयसी कन्येवादीयतामित्युक्त्वा समर्थि
नइति सोयं विवाहोमनिवेदैदे वैरुदीरितः

पं
१५९
149

यस्मैचविवाहोदशारणयते ऋत्विजासम्पन्नोऽस्त
तेनहृष्टस्तुष्टायधांतानाम्नीस्वकन्यर्थेमेवस
मर्पितेति मनुः। यज्ञेतु वितते सम्यगृत्विजे
कर्मकुर्वते अलंकृत्य सुतादानं दैवंधर्मंप्रच
क्षते इति इतिदैवविवाहलक्षणम् कन्या।
मितिकविवर्मन्वादिभिर्यप्राजापत्यकाम
हः प्राजापत्याख्यो विवाहः प्रमाणीकृतः प्रा
माण्यपदेनिर्दिमः कोसावित्याह कन्या
मिति बान्धवसन्निधौ आज्ञादिसन्निधौ सुल
लितांसांतरप्रमवाद्यभूषणादिभिःसम्यक्का
लितांकन्यामादायाभिमुखीकृत्यभुजाभ्यां
वागृहीत्वाप्रजमगप्रजन्मानंब्राह्मणंउत्र
उक्त्वाहृत्यपितायदावदेत् इयंस्वलंकृताक
न्यामयातेभ्यो भोक्तुंसर्वथापालयितुंचसम
र्पितेतिहर्षान्वितोहोमससज्जातिरसौब्रा
ह्मणः कन्यार्थमुपागतइतिप्रमोदान्वितः
पुनरुभौसंमुखीकृत्याहउभौस्थितौस्व
धर्मस्थितौसस्थितिभागिनौमतस्त्वावा
मेतदाधर्मंगृहपत्नींचरतामितियथास्वा
लंकृत्ययस्मैकन्यायत्रदीयतेसप्राजापत्य
इति तथाच मनुः सहोभौचरतांधर्ममिति

2

पं

ण्यावनुभाष्य कन्याप्रदानमभ्यर्च्य प्राजापत्यो
विधिः स्मृत इति इति प्राजापत्यविवाहल
क्षणम्॥ १०॥ आहूयेति मुनिश्रेष्ठैरृषि
श्रेष्ठैर्विवाहमध्ये सो विवाहो ब्राह्मो ब्राह्मणा
मा कथितः असौ च सदा श्रेष्ठः पुरा पूर्वैः कृता
दावयोनेनैव विवाहं पूर्वे स्वीकृतवन्त इति
श्रेष्ठतास्य कोऽसौ विधिर्यद्वा द्विजवैरेत्नमजा
तिब्राह्मणैर्मङ्गलैर्वचनपूर्वकं कंचिद्विद्वाला
णमाहूय अमुकगोत्रोऽमुकनामा त्वया मान
पूर्वमिहापितपवाप्स्या पथितव इतितं
त्सहमवी पूर्वमापथ्य तत्रचवासैस्वैर्वैस
नश्रेष्ठैर्धीयतां अमुके स्नमाब्राह्मायकं पिच्चक
लंगृहे दत्त्वा तत्र वा प्रापय्य यद्वेलायांत
स्मै विद्याद्यन्विताय समाहूताय प्रीतिमने
प्रसन्नविज्ञाययस्मादर्थं सर्वोपकरणैः सह
सर्वथालंकृता कन्या दीयते सो ब्राह्मो नाम
विवाह इति तथा च मनुः आच्छाद्य चार्चयि
त्वा च विद्याशीलवते स्वयम् आहूय दानं क
न्याया ब्राह्मो धर्मः प्रकीर्तित इति इति ब्राह्म
विवाहनिरूपणम्॥ ११॥ अमी च चत्वारो
विवाहाः पूर्वापरपावका विज्ञा ज्ञेया इति ध्येय
म्॥

५८

पं
१५०

तथाच देवलः पत्ने विवाहाश्चत्वारो धर्म्यास्त्वा यत्रयात न काः अशुल्काब्राह्मणादीश्चनारयंते द्वयोः कुलस्य चतुर्षि तेभ्द्रदत्तायाश्चत्यन्नाल नयाः स्त्रियाश्च दातः प्रतिगृहीतश्च धनं त्या समसंकुलमिति आदायेति तद्धेविदितश्च वीर्ये सो निजवंशजायपरिणयः स्वकुला त्पत्नकन्या विवाहस्याश्रमस्थाश्रम नामाकथि तः कोसा वित्याह आदायेति वरणार्थं प्रय त्नतः कंचिद्वरमविद्याभिमुखीकृत्य चन स्मात्वरान्नकृतया गोवृवेण शुल्कं कन्या मूल्य मादाय यदिमदीयेयं कन्या त्वया परिणे त व्याते दत्ताव्वहनमस्याः शुल्कः कश्चिन्तद्धनं प्रयच्छति तस्मै मया सोदीयत इति धनैकय णासौ सम्भणास्माभीरदिता नेतद्वरणेन्य

न॰ न्किंच पणेन याविघत इति शुल्कं दत्त्वेयंक न्या त्वया स्त्री क्रियता मिति परिणेतः स्वब्धा नुसारेण शुल्कं गृहीत्वा तत्तत्स्तवव स्त्रालं कारा यर्थमेतच्छुल्कमस्माभिर्गृहीतमा स्मादिति तत्त यासन्तान चसमृत्पाद्य ततो

पं वेल्लायं ग्रामायामेनावदेतदर्थं त्वयानेय मिति वस्त्रालंकारादि गृहीत्वा याया याद

क्राहणितियोथनं प्रयच्छति तस्यासाविति कु
लीनायाकुलीनाय वा कथं च न वन्धुसंगवं न
त्वतो दत्तां वा यत्कन्या दीयत इति तेनाह शास्त्रपरिण
योन धर्मसाधक इत्याह ह्येथेति दातर्थहीत
स्यायमवर्धक इत्यर्थः अयं च परिणयो नाज्ञा
पितृभ्यां प्रायेण क्रियत इति सूचनार्थं निजव
शाज्ञापरिणय इत्युक्तम् यदि काचिदेव च वशा
त्तं स्थितमातापितृका भवेन्निजेच्छयापालिता
तदेहकारिणयोह्यभूयत इति अत्र केचिदिस्थ
मावनते आदौ वरान्पितृभ्यां ज्ञातिभिर्वाक
न्यां प्रदर्श्य यत्नेन गृहीते पश्चात्तस्यामतिच्छन्नां
वस्त्रालंकारादिभिस्तांसन्तोष्य दीयत इति न
चाचमतः ज्ञातिभ्यो द्रविणं दत्त्वा कन्यार्थैवेव
शाद्मितः कन्याप्रदानं स्वाच्छन्द्यादासुरो धर्म
उच्यत इति इत्यासुरधर्मनिरूपणम् ॥ १३ ॥
दुर्वीरैरिति कवि वैरवैनेभ्य अष्टसु विवाहेषु
मध्ये यो विवाहो गान्धर्व इति गान्धर्वविवाहना
मोदीरितः कथितः कोसाविति तत्स्वरूपमा
ह दुर्वीरैरिति यत्र नायकः कश्चित्कामुको यौव
नज्ज्वभितां योवनेनोच्छ्वसितां कांचित्कन्यां सं
दोषादानलावण्यपत्रवल्लिभूषणादिना स्वस्मि
न्ननातेरनंगस्य कामस्य दुर्वीरैर्वारयितुमशक्यै

पं
१५८
151

स्मरास्त्रकैरस्त्रभूतैः उभयोः परिपीड्य पश्चादिति
विरहपीडितां केनचिदुपायेनाभिमुखीकुर्या
त् अभिमुखीकरणं संयोगोपलक्षणम् तया
सह संगतिं कुर्यादिति अथ वेति अथवा तस्यैव
ज्ञातेर् नायिका काचिद्यौवनोच्छ्वसितं कंचि
त्तं देशकाले व्यपश्चादिना वरं दृष्ट्वा कामस्यास्त्र
कैः परिपीड्यते तोति विरहासहत्वेन तमभि
मुखीकुर्यादिति अभिमुखीकरणप्रकारम
नुवदति आगत्येति नायको नायिका वा गत्वा
ममेति ब्रूयादिति शेषः तत्र नायक आगत्य
वक्ति मम मदीया संजीवदात्री त्वमसीति नायि
काऽऽगत्य मम प्राणरक्षको भवेति परस्परप्रे
मैकबद्धत्वात् कुर्यादन्योन्यानुबन्धं वस्त्रादिदा
नं कुर्वन्त इति निर्भयमसावन्याइयं वा अमुकेने
ति यत्र परस्परं प्रीत्यैव सम्बन्धो जायते सो विवा
हो गान्धर्व उदीरित इति तथा मनुः इच्छयान्यो
न्यसंयोगः कन्यायाश्च वरस्य च गान्धर्वः स तु
विज्ञेयो मैथुन्यः कामसंभव इति इति गान्धर्व
विवाहनिरूपणम् ॥ १४ ॥ अथावशिष्टौ रा

पं

क्षसपैशाचौ विवाहौ युगपदेकपद्येन निरूपय
ति स्थित्वेति उच्छिन्नकालेऽच्छिन्नतरे मत्वादि

भिरेष विवाहो राक्षसो राक्षसार्होतेषु तथानी
यम्कारणं वशीकर्तुं विवाहस्तेतिकर्तृ वित्त
तीया असौ च विवाहेष्वधम इत्यधमत्वाद्द्विज
स्वधर्मस्थितैर्न जात्वप्यत्र पदमास्थापयितव्य
मिति भावः कोसावित्याह स्थित्वेति स्वयमेव भूम
निस्वगृहे स्थितां कन्यादातृभ्यः परोक्षीभूते
भ्यो नैषा तुभ्यं कदाप्यस्माभिस्तुभ्यं देयेति निश्च
यस्याभावनान्तरेण चित्तनिखातां तामलभ्यां
वित्ताय राज्ञो न तत्समीपवर्तिदेशमाश्रित्य संधि
भेदनवशाद्गृहभित्तिं निर्भिद्य यत्र गृहे चित्तनिखाता
मवक्रियते अथवा हरेणत्वाचारसुप्तां स्वीकृ
त्य सन्धिभेदं कृत्वा गृहीतां तामानयति अथवा
देशान्तरे ग्रामान्तरे वा स्थितां तद्गृहान्निर्गत्य
बलं प्रदर्श्य तत्रत्यसमानप्राणिनो निह
त्य लोकाद्यत्नमेव ता मानयति अथवा रा
ज्ञादिभक्तनिरसोकेन वित्तसपत्नेन सहोत्कट
साहसमनुष्ठानं तद्गृह्य ज्ञात्वा तत्रत्यान्का वित्त
न्यां भुजबलात्सम्बन्धिनो निरस्य पक्षमादायान
यतीति एषक कन्यास्वीकारप्रकारो राक्षस
इति तथा च मनुः हत्वा छित्वा च भित्वा च
क्रोशन्तीं रुदतीं गृहात् प्रसह्य कन्याहरणं

पं
१५२
152

रात्रतो विधिरुच्यत इति तथा कविशेखरेण म
यान्यकर्तृको विवाहः पैशाचः कथितः असा
वध्यर्थमानिन्द्यतमश्चेति कोसौ वित्याह कन्या
च्छलादिति कन्यां केनचित्प्रकारेण च्छलयि
त्वा वंचयित्वा यदाहरणमिति असौ च निंद्य
तमत्वात्सर्वथा हेयः मलिनात्मभिरस्यापि त
स्यां तमोवीलायां स्वीकृतत्वाद्विवाहमध्ये गणि
तोपि धर्मनिरतैरैहिकामुष्मिकभयभीतैः सर्वथा
त्याज्य इति तथा च मनुः सुप्तां मत्तां प्रमत्तां
वा रहो यत्रोपगच्छति स पापिष्ठो विवाहानां
पैशाचः प्रथितोऽधम इति ॥ इति लक्ष्यवेधता
ल्पे पंचसायकविवरणेऽष्टविधविवाहनिरू
पणम् ॥ यद्यपि स्वनारीरक्षणं नित्यं परना
र्यास्त्ववेचनम् बन्धभेदोक्तितत्तानमेतत्फल
मिहोच्यते इत्येतत्प्रकरणफलमध्ये परस्त्री
रंजनमपि फलं तथा निरूपितं तथापि परस्त्री
गमनस्य तात्कालिकक्षणमात्रसुखत्वाज्ज
न्मनेकैहिकामुष्मिकानर्थभरितत्वाच्च तस्मा
न्निवृत्तिरेव साधीयसीति शिक्षयन्नवतार
यति अथेति परस्त्रियागमनं सर्वथा निषि
द्धमेवाथवालिकयं चित्तं स्त्रियोण इति संभा

पं

यनिरासार्थंसमुद्देशाइतिसामान्योपन्यसन
मु अग्रज्ञेति येनराग्रुउञ्जिजीविषमुजानि
यतिविन्नाउञ्जिजीविनोमनुष्याः परदार
कर्मनिरताः परस्त्रीकर्मणिपरस्त्रीगमनेनि
बद्धाभङ्गभावास्तेनिन्दिताःपापंसन्तोमृत्युप
रमापद्यन्तेसन्तमतमनेलकदाहादिया
तनत्वपात्रः एवमिदं विंद्रंतेलभतइति अ
ह्मेनतमो एवमित्याहसएवयि यइति वयं
सएवभाजोभविष्यामइतिमिथ्यासम्भावि
तउङ्गयः विषमिश्रमिष्टान्नवत्तान्कालि
काभासमात्रसारेस्मिन्सुखेनकथंचनाप्य
भिनिवेष्टव्यमितिभावः भवतुपरलोका
भीतानामियं विभीषिकायत्परस्त्रीगामिन
संतमवालुकान्तरमथेननरकाणमयित्वा
नचनमकरादिहेतु पातयन्तीति अत्रास्तिप
न्तिकेनीमतत्रतहस्त्रोऽनरागत्येहसंवादि
नमित्याकाशाड्ष्यकल्पमिदंयत्परलोकग
मानांसुखंइः एवमितिनिनास्तिकमताना
दरपूर्वमेनत्सेवांनिराकरोति अग्रज्ञामित्या
दि परदारकर्मनिरताअग्रज्ञां विन्दन्तेनास्ति
कोसौपरलोकापह्नवीनिषाम्राज्ञाग्रद्धयाप

निट्टा^

:

रनिष्ठास्याभवन्तीति भवन्तु तथापि किमित्या
हउपहास्यतामिति यतो मेो पश्य जानिर्थदसो
विविद्वरचनांशादीनकर्मजनितामवलोक्या
पिनास्तिपरलोकइतिवदतीत्येनं स्वपरज
नाउपहसंति तथामलिनतां विट्टंतेपरस्त्री
निरतानकदाचनात्यागमागमनंजहती
ति श्रणमागमनेचस्वजातिभ्रंशात्सक विता
भवंतीत्यर्थः भवन्तु अन्यदेकबहुदृशः स्व
द्मार्थावलोकनविकलानेतान्दोषागण
यन्तीतत्कथमाह अर्थस्कृतिमिति तथामपि
अन्यदेकदृशामनयावर्तन्यास्फुटमनर्थो
दयस्तथाहि यथासंधिक्षद्रजोदर्जेलसु
नादिनिर्गच्छद्यावदन्तं निरवद्योघीभवति
तावदन्तं नृत्ति यतेतथापरस्त्रीणामिनाम
पियावदन्तं शनैः शनैः रहोपार्थस्कनिर्ज्ञा
यतेतावत्तगम्यत इति स्कृतिरितिनिर्दिष्टाः
तथालाघवंयोमहागम्भीराशायनयासम
द्रसाम्यंस्वपरेरानीतोभवतु अस्मावितुकाम
गुर्वीणांलाघवंनरणवन्निस्सारतामाप्नोती
ति तथागर्हालोकनिन्दां अनेनाम्नकउरे
णेदंकर्मकृतमिति स्वप्नर्वांशलोकगर्हाप

क्लेतिमनयति तथाग्लानिंमानत्वयेनदेहशो
षंप्राप्नोतिव्यसनंहि इत्यतिक्रममेतत् यत्प
रस्त्रीसेवनमितिननिवृत्तोनतस्माद्रात्रिंदि
नंविरमतीतिदेहशोषोस्यजायतइति तथा
धोगतिंहष्टंहिवहवोपिपरस्त्रीव्यसनेननम्र
क्षादिभावमापन्नाइतितथाविकलतांने
त्राद्यामयम् एतद्व्यसनेनवहिंहवोप्यन्धी
भूताः तथायुःक्षतिमायुःक्षयमनेनव्यतिक्र
मेणप्रारब्धकर्मनियतमायुःक्षीयतेइतित
थाचभगवान् गरुडंप्रति योनिश्चयतेयस्मा
त्तस्मादायुःक्षतिंलभेत् इति पद्धतिकारेरा
पीदंनिवद्धंस्यादर्मिहस्मशीलपट्यासभुजं
नस्यादिदंपापिनामिति ज्ञः श्रुतिमपकी
र्तिम् विदन्नइतिसर्वज्ञात्वयः विदन्नेइति
वप्रयोगः विद्गलाभइत्यस्यधोनिमिक्
तेद्रूपम् हर्म्यंशार्हलविक्रीडितं ॥१॥ अत्रस्था
लीपुलाकन्यायेनदृष्टायन्तर्थांतरमुपन्य
स्यति ॥ पौलस्त्यइति अमरदैत्यानांयेमौल
यः प्रधानभूताअमरदैत्यरक्षोराजानस्ते
षांमुकुटैरागमामनन्तरणवेताशयाव्याहस्पा

पं
१५५
155

दात्मजो विशेषेण त्वं च निःप्रमादस्ताभार्याच्च स
मन्तान्नदेकधारणतयाहृष्टंसंघर्षितंपादा
श्रुन्तंयस्यताद्दृशोपिभूत्वामैथिल्याजनकपु
त्र्याः श्रीरामभार्यायाहरणात्मरणमवापम
रणमुपलक्षणमन्येषामपुहृष्टानामश्र
ज्ञादीनांयेनताद्दृशापिजनकपुत्रीबलाद्दृ
तास्येवैकस्यदृषोपिपरलोकश्रद्धाकीदृ
शीतिसर्वैर्निर्णीतिनम् तस्माद्दृष्टान्तापरा
ह्याकांतत्फलंयदसौत्रिलोकविजय्यपिलं
केश्वरोमनुष्यमात्रात्मरणमवापपरस्त्र्यभि
लाषात्मकपापापाकृतनिःशेषबलोमत्वा
मात्रात्मरणंप्राप्तइतिकिमाश्चर्यनेत्यर्थः।
तथा योपिबालोमहेन्द्रपुत्रः प्रतिदिनंस
न्ध्यायांस्तवन्. सागरान्पृथिवींप्रक्रम्यसमु
द्रतटेसन्ध्यांकुर्वाणोवधातनार्थंरावणेन
पश्चादागत्यावस्थानःसपक्षोभूत्वोपस्थितो
पीडितभुजलताङ्केवननिबद्धरावणःस
न्ध्यांसमाप्यगृहमागत्यपुलस्त्यप्रसादना
न्तरावणस्वकारायांनिबद्धवान्. सोपिताश
हतेनाराज्यमधीवभार्याहरणनिमित्तेनम

पं

मनुष्यादेवमरणमवापेति कस्य कर्मण इदं फ
लपाकः परस्त्र्यभिलाषयानकापथ्यनवलानां
कोनाम मनुष्यमारणे विस्मय इति भावः ॥ १ ॥
तथा कोपि कीचको निवातकवचमुख्यो महारा
जविराटस्यालः पंचालीं अज्ञानवर्षायां विरा
टगृहे निवसतां पाण्डवानां पत्नीं द्रौपदीं प्रस
दिकास्वरूपेण निवाहितां पत्कालां प्रतिकार
क्षितेन कामाभिलाषेण निभर्तकेनासौ महा
राजस्यालो मारित इत्यज्ञानमेव भीमान्मध्यम
पाण्डवाद्वधमवापेति क्रमेण हारेण कृतत्रेता
द्वापरेष्वपि एतत्कर्मानर्थकदेवजानमित्युक्ति
त्वधुनाभाविनि कलौ तत्कालफलदायिनि किं
वाच्यं परस्त्र्यभिलाषफलमित्यर्थान्तरयति त
स्मादिति नरैलेन परमेश्वरेण समर्पितकार्या
कार्यविवेकबुद्धिभिर्भव्यस्मिन्नपि कालेगके
न्यवधूः परस्त्री मनसापि नालापनीया कथास
वादमपि नापनीयेति किमुवाच्यं शारीरेणेति
हृन्नृत्याहृलविक्रीडितम ॥ २ ॥ समर्थितं परस्
त्र्यभिलाषो रावणवालिकीचकवधस्याविनाश
कारणमिति तत्रापि अनर्थदायियानकबलाब

२ लो॰
१५५
155

लमात्रेच्यकदाचित्कारणवशान्नवरंव्रतस्य॰
भंगोपिनपुनर्जीवितस्यः जीवितेदृष्टेन
पुंभिर्व्रतानन्यमुपास्यतं इति न्यायेन विष
यविशेषे परस्त्रीगमनमप्यनुमोदमानोव
तारयति अथेति इहलोके तारुण्याद्युचि
तपरस्त्रीदर्शनेप्रथमंवल्लभ्रीतिर्जायतेना
विलोकैववल्लभमरसलड्डूपरमास्वादवच्छ॰
लेवलगनेइतिवल्लभ्रीतिनाम्नीदशाका
मिनांप्रथमंजायते १ अथोगुरुजनपारव
श्याद्विनानन्दनवाप्राप्तकार्यांचवर्धमानायां
मनसोभ्रमोवुद्धिभ्रंशोजायते येनाधीतश्रुत
कार्याकार्यविवेकोविगलतिपरस्त्रीगमनमि
हामुत्रापिपरमनर्थकारणमित्यधीतंश्रुत
मपिवाबल्लभ्रीत्याहृताद्विस्मृतिपदवीमा
याते यथापुष्ट्रेतदनुसन्धीनासोवुद्धिरेवन
श्यतीतिद्वितीयामनोभ्रान्त्याख्यावस्थाकामि
नांजायते २ इत्थंस्मृतिनाशकंमनोभ्रान्त्यार
वस्थायांजातायांकथंममानयाप्राणैकसमया
संगमः स्यादितिरात्रिंदिनंसंकल्पोवर्धते इ
तिसंकल्पनाम्नीतृतीयावस्थासंकल्पकरति

पं॰

ङ्गत्सायांकनकृत्सिनः संकल्पः संकल्पकइ-
ति ३ ततस्तस्य संकल्पगाढतायां नदनवाप्नो-
तदेकताननया निद्राच्छित्तिर्निद्रायाः श्रान्ते-
न्द्रियविश्रान्तिलक्षणाया नाशः मनसस्तत्सं-
कल्पप्रवहणे घनत्वात्तनो निद्रायाश्चावका-
शायति निद्राच्छित्तिश्चतुर्थ्यवस्था ४ अतः शारी-
रकृशतानाशारीरेन्द्रियाणां विश्रान्त्यवकाशाभा-
वाद्रसस्य संक्रमणाभावाद्रसप्रवाहकनाडीनि-
रोधात्सर्वेनोरसधातोः संवरणाभावाच्छरी-
रकार्श्यं जायते इति शारीरकृशतानाम्नी पंच-
म्यवस्था जायते ५ ततोपि लज्जाविनाशः भव-
त्युगुरुजनादयः शारीरकारणं संतीति सत्यम-
मेहृश्यवस्था जाता किं मनः परं ह्रिष्टं भवेत्
यस्मात्त्वदर्शनया नममैते प्रतिकर्तारो भविष्य-
न्तीति विनयस्यानगुरुजनाद्याभिमतस्यापि र-
हस्योद्घाटनं इति लज्जाविनाशाख्या षष्ठी यम-
वस्था ६ ततो विषयेष्वन्नपानादिषु वैराग्यपराभ-
नाशानपानश्रवनदर्शनस्पर्शनघ्रिंयनादिषु
वैरस्यमितीयमवस्थान्यो ग्रहेमाख्येयाहिष्ट्वा
नयाविभानुभट्टः कामलेपावितयासकल

विषयद्वेषतास्तानमुद्वेगइति इतिवैराग्याख्या
सप्तमीयमवस्था ७ ततोपितदप्राप्तौविन्नक
लायाःकत्राप्यनवस्थानादसमञ्जकल्पनमुन्मा
दःभ्रान्तिमिश्रलगैत्मकसंतापादिकारितमनो
विपर्याससमुद्धुसस्मियाश्रितहृद्याव्यापारउ
न्मादइतिलक्षणमस्याउदाजहारचयथाप्रति
फलमस्तनाघोःप्रेत्यकान्तोमृगाक्ष्यामुवमिति
परिहासंकर्तुमभ्युदितोभवत श्रविच्छिचितवा
चोमानमापांकपतस्याःस्वभातिपुलकभाजापा
णिपंकेरुहेणेति इत्युन्मादाख्योष्टमावस्था।८।
ततोपीष्टानवाप्तौनित्यमोहृढीभ्रमायांचिन
सेनस्वतोविच्छिन्नस्यकत्राप्यनवस्थानाक्षुन्न
त्वावाप्तानदधीनानामिन्द्रियाणामपिस्वस्वस्था
नत्यागेनप्राणैकमग्ननयेन्द्रियप्रलयलक्षण
मूर्च्छाजायतेयेयंपरत्वजडतावस्थयोहिपयनेय
या यहरव्यपथयाविकारमात्रवेद्यजीवनावस्था
जडतेति सेयंनवमीमूर्च्छावस्था ९ ततोभीष्टा
नवाप्तौमूर्च्छानैविज्ञेषप्राणरोधान्मरणमपिजा
यतइति दशमीयंमरणाख्यावस्थेतिइत्थंपर
डितैर्विरहेणाभीष्टानवाप्तौदशावस्थाःक

यिनाः चन्नं शार्दूलविक्रीडितं सर्वथैनदहस्य
नेराकांक्ष्यार्थमन्यो क्रोयावस्थागतो विशेषोनि
रूपते प्रथमस्त्वभिलाषः स्याद्द्वितीया चिंतनं
मता अनुस्मृतिस्तृतीया च चतुर्थी गुणकीर्त
नं उद्वेगः पंचमी ज्ञेया षष्ठी विलपनं स्मृतं
उन्मादः सप्तमी ज्ञेया भवेद्व्याधिस्तथाष्टमी न
वमी जडता प्रोक्ता दशमी मरणं स्मृता इतिका
मदशावस्थाः कविभिः परिकीर्तिताः प्रमदा
नां नराणां च स्मराउभिन्नचेतसामिति उ
इत्थं विरहे सामान्येन स्त्रीपुंसयोरवस्थादशकं
निरूपितेदानीं स्त्रीवधे प्रायश्चित्तं नास्तीति यत
दुह्येनासौ प्राणांस्त्यजति अतसौ विदितवृत्तः प्रा
णांतिकप्रायश्चित्ताद्धीजायत इति पापगौरवं
समीक्ष्य तथा वर्तितव्यं यथासावपि जीवति
स्वं प्रायश्चित्तं व्रतचारणेन शुध्यतीत्येवम
कामप्रवृत्तानां धर्मैकधारणानामेतदाचर
णेपि न दोष इत्युपनिबध्नाति कामिन्या इति
कामिन्याः कामैकरसिकायाः यौवने कामोत्क
लनानिमित्तभूते तारुण्ये समापतिते स्वयं चा
सौ कामिनी तदुत्कलनोद्दायकं च यौवनं स

पं०
१५७
157

मिन्नस्यानेहीनाद्गतिरिव यदा समापन्नतित
दास्या यदि स्त्राभीष्टः स्वचिन्नति खोतो यः पुमां
लेन संगतिर्यदि न मिलति यदि कश्चित्कामि
न्यास्या न्नभिज्ञो निखेतो भवेत् असौ वध्यात्ता
त्मा स्वधर्मनिष्ठः स्वस्त्रीगमनव्रतैकनिष्ठो
न मिलति तदास्या उक्तदशाक्रमेण त्मादेशा
नेमनसिजव्यामोहितः कामजनितमोहा
न्मरणं वनायत इति स्त्रीवधो येन स्त्री म्रियते
स पापायश्चित्तं नाप्नोति गौरवमालोच्य यद्व
नीयं तदा हन्तव्यादिति तस्माद्धेतोर्विघ्ननिवा
रणाय कामिनीमरणाद्यविघ्नं निवारयितुं पु
रुषैः पापगौरवलाघवं समीक्ष्यैवेदं कर्तव्यं
किमित्याह अत्यागनेति आत्मना स्वेच्छया या
नागता न तु कथंचिद्विहिता दानादिना या नार
पघाय प्रव्यानानादराणि येति स्वयं यदि का
चिदागत्य रीभ्यर्थनाकृति असौ स्वधर्मस्थैरपि स्त्री
कार्या परया पापगौरवमिति अग्राकां मदनदे
मेन्द्रार्तया प्रार्थनाप्रतनामानप्राचार्या मनयो
वदन्तीति प्रक्षालनाद्धि पंकस्य दूरादस्पर्श
नं वरमिति त्याज्यस्य वाह्वर्वं लत्वान् ध्रुवं संकट

पं०

पाने हि पंकप्रक्षालनं वरमिति न्यायस्यैवात्र
बलवत्त्वादिति भावः इति भावः इत्थं श्रणईल
विक्रीडितं ध न केवलं परप्राणरक्षार्थमेवा
यं न्यायो बलवान् यावदतिबलवत्तरबाधि
जगन्मोहिनोनंगस्यात्मरक्षायायाश्रयिसमभ्या
वितत्वात्स्वरक्षार्थमपि धर्मैकशरणतायौ
चित्यं न दोषायेति व्यतिरेकमुखेन दर्शयति तारापीडेति कु
विघ्नते येषां न कर्तव्यं शिष्यन्ते येषामिति भिर्विदितश्रुतीं
ति कृतिस्तेयदि स्वस्मिन्नेव सबलं तिन दाक्षिणं ज्ञानमेव^
नेषां कृतित्वे नेति कृतित्वं न देवगणपतेयेन
स्वजीवितेन रक्षितेन स्वपरहितं जायतेइति कृ
तिभिः परप्रेयसी यदि स्वयमनागतापि सं
कटवेलायां गम्यागं तु मर्हतीति स्वर्हं कृत्यः म
य्यावैवमस्वीकारेनैषजानंतनि शाम्यतामित्या
ह तारापीडेति कादम्बरीनामक राजकुमा
रीकां दयानामलभमानस्तारापीडस्य वा
णिज्यकसुतो विनाशमगमत् प्राणं जहौत
थाविलेति मुराणवार्तायां अतिजरठरनपो
भीनमहेन्द्रप्रेषितया महाश्वेतात्वयापस्म
रमाभिलाषिणं नयसंतं विधायवतितया

यासक्तो विरहिनः पुण्डरीकाख्यो मुनिरपि उ
च्चैर्जनप्रख्यातं महाविलापायनाचर्यावरण
तु नमलदनुवाश्नैर्विनाशमगमदिति पूर्वैर्वर्णि
तं बन्धः तथा पुरूरवाख्यः सोमवंशपपेलसुतो
राजा उर्वश्यप्सरापान्नचलितया पुनमलदनाश्नि
र्जीवितं संत्याजितः विलपन्नसावनुनयानादि
नाविरहज्वरः खान्स्वनः इति पापगौरवलाघव
विचारबुद्धिः स्वजीवितरक्षार्थं परस्त्रीविदिनावि
ष्टागमेति तथा चानंगरंगेपि उर्वशीस्मरता
विन्नयाय यौस त्वयं किल पुरूरवान्पः रत
णयनि जजीवित्सपनत्संभजेत्परवधूं नकाम
तः ॥ इति कारणवशात्परदारागमनानुमति
निरूपणम् ॥ इत्थं पापगौरवलाघवसमीक्ष
या परस्त्रीगमनानुमतौ वलात्समापतितायां
मपि इमाः सर्वथा परिवर्जनीया इत्याह कल्या
णमल्लः कन्या प्रव्रजिता सती परवधूर्मित्रांग
ना रोगिनी शिष्या ब्राह्मणवल्लभा यथपतिनोम
त्राथसम्बन्धिनी वृद्धाचार्यवधूः स्वगर्भसहिता
तासां महापापिनी पिंगाक्षलनसा सदा बुध
जनैस्त्याज्या इमा योषित इति स्मरणदम्ये

पं.

तन्मनमनर्थोवद्गमितिभाव: ॥ इत्थंविषय
विशेषपरस्यानुमनोहरस्यप्रयोगइतितल्लक्ष
णमवतारयति अथवामानेर्ष्याविषयेनधैर्यस्व
नायिकास्वपितनुप्रयोगइतिलक्षणमव
तारयति कविभि:कांतदर्शिभि:पवंजातीया
स्त्रीमदनव्यापारलीलाविधौस्वतिशीलवानंग
भिलाषस्तन्मनस्थैर्यथानान्योत्पलस्वेनेनक्षि
प्तोभवेत् तथायोन्योतंस्वीकारार्थक्रियाशि
लासैवसर्वथाह्लादकारणत्वात् लीलाविनो
दस्तहिधौनन्निर्माणर्थेश्यात्ताप्याइतितदा
नादिनाप्रेषणीयायोषिनाहतीसूक्ता तथादा
वेनत्कर्मसाधिकादासी उभयो:सहचरण
तुभयरहस्यमर्मज्ञावीटीयांक्ष्याकरोतिव्यय
दिशंति तथाकारवधू:करोतीतिकारुर्दहेया
लितायः कारु:कर्मकारस्तस्यैवरात्रिंदिनवा
सीतस्यवधू: केचित्तुकारवधू:इतिपाठपठ
न्ति तत्रकारइतिभीमसीनोभीमइतिवत्तक
र्मकारोहेयः तथानटीनर्तकीतथाविधवा
रंडातथावालानभिज्ञाननाहृशावनरसाय
योदितकारिणीभयपरवशाच तथाधात्री

धवस्य नार्या वोपमाता तथा सर्वीवयस्या तथा मा
न्यामानास्यं वदनति लंघ्या मुभयोः तथा प्रव
जिता रहीन पतिव्रता तथा भिक्षुवनिता ग्रामे
कगृहगामिनी भिक्षुकी तथा सर्वव्यापिनी उभया
भीरय [illegible] तथा शिल्पिनी विज्ञानकरी
तथा मालाकारिनितम्बिनी मालिकवनिता तथा
वस्त्रधाविनीति उपलक्षणं चेदं तक्रविक्रयि
काधिकारीनामपीति इत्थं गाहील विक्रीडितं।
स्वयं तद्धसनरत्नानां क्षणमात्रमपि विलम्बमो
हादिसमापन्नेन तद्धसनविनोदार्थमानेयास्तु
येव यौवं सिध्यति तां प्रत्येव हन्तीत्वेषणं विधात
व्यमित्य नायासमाध्यालक्षणमेवतारयति अ
येति एवं जातीयिकाशीर्हतिकानिगदिताह
तीवेधिनामारोत्सवेकामोत्सवार्थे सिध्यति क्षि
प्रमार्गगामिनी भवति नूनमिति निश्चितमेत
त् एतन्मयाप्यनुभूतमित्यर्थः काकेत्यादि श्लो
केति अगणितपरभवा स्वार्थसाधननिश्चिता
चपौढा तथा कांतविमानिता कान्तेन भर्त्रा वि
मानिता केनचित्कारणेनावमानिता तथा न
ति कामाग्निदग्ध एव या तथा वन्मानातेवा

श्चार्तवेन ह्रिकामाग्निप्रयाणमनं प्रायेण भवति व
न्ध्यायास्तु तदभावेनासौ निरन्नरसैविनोदृनाद्र
तिभिरिवाग्निः प्रस्तुतोज्ज्वलति तथान्यपत्नीजिता
वद्धपत्नीकभर्तृप्रेमास्पदसपत्नीभिर्जिताका
मित्वमकिंचनायां पराभिलाषीयतिर्नस्वारयती
त्येवमादिभिरुपालम्भैरभिभूतेति तथारण्ये वि
पद्मामहोत्सवोत्सस्याश्रयं यहृतोद्यानमिति तथा
स्वैरपरास्वैरंस्वैच्छानत्रपरास्वतंत्र विभर्वाजितभर्तृ
केत्यर्थः तथास्वतन्त्रगमनाव्यभिचारिणी तथाशि
ल्पिप्रियाशिल्पिभार्या प्रायेण हि शिल्पिनां स्वव
स्त्राणामेव निवद्धइति रात्रिन्दिनं मुरुषपतिचित्ता
पतापतां क्रियामपि परक्रियावन्मन्यन्ते व षपेशि
ल्पे तथ नमर्जयितव्यमित्येषा क्रिया स्यासां शिल्प
मेवेति तथा गायिनी गानशीला गानं हि प्रायेण
विलासिनां मुखं विलासिनं तदासक्ता वैतत्क्रि
यां गानफलत्वेनैव मन्यन्ते इति तथा पाण्ठन्या
दिग्रणाङ्गना उन्मत्ताङ्गना दरिद्राङ्गनासेवकां
गना महारोगाङ्गना अल्पाङ्गना डिम्बाङ्गनेति
आसां च प्रायेण निमिन्नानि स्फुटान्येव तत्र सेव
काङ्गनाया इयं श्लाघा यन्मम्मुखेनासौ मद्वचः से

पं
१५९०
160

वकमध्ये आधिक्यमाप्नोतीति अल्पस्तनुधारीवस्त्र
मांगनानखिकाविदर्पितन्नदेहेनतत्स्मिमेति इ
त्यसाववर्णंपरंपरायमाणोवहूश्यते तथाडि
म्बांगनाडिम्बोन शिशुबालिशाविनिकोणात् डिं
म्बांगनाबालभर्तृवनितानामुखवनितायान्नवा
लभर्तृकवनितायाः स्वार्थमवर्णमेवपरेच्छे
तिस्वयमेवस्थितत्वात्सौ म्बांगनावस्वयवमे
वहंतंकृत्वास्वकार्यंसाधयतीतिहत्यागमनेपु
नःकावार्तेति तथाऊष्मप्रतिरहवारिणिउभे
गायांरहऊष्मेतिव्यपदिशंति हन्नेषणाईलविक्री
डितम् ७ अथलक्षितनस्माधाप्रतियोगिदुःसा
यालक्षणमवतारयति अथेति कविषाखेरेणम
यायम्यक्षतायनाहर्शानकाणीनारीरतिप्रार्थनेव
त्वर्थंप्रार्थनेयावनेकृतेपिऊः साथाप्रोक्तानस्व
शीकर्तव्याकेतिसर्वमेवविस्मृतेनतदर्थंहतीप्रे
षणंस्वोपहासायैवभवेदिति तांप्रतिहतीप्रे
षणंनविधेयमितितात्पर्यम् कासावित्याह प
केति यागरूपकैवमभवेत् इति असौवागरहानि
गृहंत्यवर्णप्रतिवेशिभिः शंक्यमानानमनऊ
सुरिताभवेदिति अथवाअप्यनयासहगतायांप

पं.

वान्माकश्चिद्हं मषिष्यतीति शंकयानासौ
कदापि स्विद्यतीति तथा पल्लवद्दन्तिनाधि
तुः पल्लविकोविट इति भर्त्रोद्धारनिवेशिता
पिता तथा परजनालापे विरक्ता परेषां
सम्बन्धी तेरेषां जनानामालापे संभाषणे
विरक्ता रतिवनालक्षणं येनत। यत्परजना
लापत्यागा इति तथा हठासमानरक्षणैक
वनाद्यवाकामोत्कामरा तथातिस्नेहा स्वभ
र्त्रैव बद्धप्रेमा तथा वरयौवना वरं सुन्दरं यौव
नं यस्याः सुन्दरत्वं वनातिशोभकत्वं तेना
सौ यौवनमदेनैवात्मानं विगणयति कोमया
सदृशो भवतु स्वभर्त्ता देवलिखितो याहशाला
हशो वा भवतु नैनैव मया यौवनं याप्यं इति
निबद्धनिश्चया तथा गुरुजनाद्भीता मा कश्चि
दिमां चर्यां शंकेदिति भयभीता तथा लज्जा
वती या लज्जावशात्स्वपुरुषमपि न संवद
र्शयतीति प्रशंसायां मतुप् लज्जावतीति रू
पं तथा स्वच्छा निर्मलहृदया धर्मैकपरायणा
तथा सुन्दरनायकोपरिगता सुन्दरो यो नाय
कः स्वभर्त्ता तत्रैवोपरिगता नान्यत्र द्वेषेमणार

प
१६१
161

नेति तथा तिथीणकामा न तथा सुरतग्रस्ता इ
तीमानार्योङ्गः साधाः वृत्तं शार्दूलविक्रीडितं।
८। सुरतक्रीडामैहिकसुखार्थं पुत्रसंतानोत्प
त्यामुष्मिकानन्तार्थं चेति यस्मिन्नेनङ्गभयं दृष्टा
दृष्टवलेन विरोधमेवावहति तन्निषेधाया
वतारयति अथेति मुनीन्द्राः श्रीव्यासादय इ
ति स्फुटं प्रकटमेव जल्पन्त्यादाङ्गः किमित्याह
अष्टम्यां इत्यादि हित्वा तिथिषु सुकृती ऐहिक
मामुष्मिकं च सुकृतं फलं कामयमानः कदा
चिदेव कदाचिदपि कामातुरतायामपि स
म्भोगचेष्टां सुरतक्रियां न कुर्यात् संभोगं न
कुर्यादित्येतावतैव सिद्धे चेष्टाग्रहणं वाह्य
संभोगादीनामपि निरासार्थम् वाह्यसम्भो
गं दन्तनखोल्लेखादिकमास्तु न कुर्यादिति ।
तत्राष्टमी पक्षोभयगामिनी तस्याम् तथा र
विचन्द्रयोः संक्रान्तिः श्रीहरितिथिः पक्षोभयग
ताद्वादशी चन्द्रयोः संक्रान्तिः तिथिः पक्षोभयगतैका
दशी तस्यां तस्यां चेति तथा दर्शे मावास्यायाम्
तथा पूर्णिमेति योदर्शोपनियोगिनीत्वादत्र पू
र्णिमाद्देन पूर्णिमास्येव ग्राह्या तस्यां पूर्णिमायां

पं॰

पौर्णमास्यामित्यर्थः तथा यातेव्यतीपाताख्ये
योगे यो सौ सप्तविंशति योगमध्ये सप्तदशः
पारिभाषिको वा यत्रदिने लभ्यते तथा चतल
वणं श्रवणाश्विधनिष्ठा नागदैवतमस्त
केयघमा रविवारेण व्यतीपातः स उच्यते इति
नागदैवतमश्लेषा तत्रैवं तन्मस्तके प्रथम
पादे श्रवणवा समाद्रा रुद्रन्दैवतमस्तकं मृगशिरा
तन्नत्रैवं गृह्यते उभयथा प्रामाणिकानां शि
काराजभयं ग्राह्यं इति तथा संक्रमणे भानो
राशान्तरगमने तत्र चलाचलसंक्रान्ति यो विषु
वदायाश्च चलाः पुनर्मेषादिसंक्रमणे निपत

भेदेन तत्र चलसं
क्रान्ते^

उभयस्यापि पुण्यत्वात् उभयथापि मायापाणा इ
तिवर्षमध्ये इमाः सप्तविंशतिर्जायन्ते इति तथा
व्रते काम्यव्रते क्वापि तिथौ यदा देवपित्र्यार्थं
र्थं व्रतं क्रियते तत्रेत्यर्थः तथा शारदि शारदे तो
आश्विनकार्तिकयोरित्यर्थः तथा ग्रीष्मे ज्येष्ठा
षाढयोः तत्र पूर्वस्मिन्नर्कस्यातपातान्मुखत्वा
त् उत्तरस्मिन्न तिनम्रत्वादेन तत्सेवा निषेधः का
म्यः तथा च ऋतुचर्यायां सेवेन कामतः काम
वलाद्वा शीतलं हिमे तिकामं च निषेवेत मेधु

पं
१६३

नंशिशिरागमे श्यहाद्वसंतनघारदोः पत्राहृष्टिनि
दाघयोरिति तत्रयद्यपिवसंतनघारदाहृष्टिनिदा
घयोस्त्वतन्सेवायांसाम्यमेवोक्तं तथापीहघारद्ग्री
ष्मयोरेवनिषेधः वसंतवर्षर्त्वोः सर्वत्रसर्वथा
पुष्पोदयेनमेघालोकेनवाकामिनांहर्षवृद्धेर्न
वायंचननिषेधोपदेशात्तद्दयमवकाशालभ
तीतिनतद्भयंनोपदिष्टं इतिबोध्यम् इतिश्रीम
घारदोर्निषेधोनैरन्तर्यपरइतिध्येयम् प्रतिदि
नंनैरन्तर्येणत्वरनंनसेव्यमिति सहतीतिपर
वीरितिपित्रतपालनपुण्यकामः घारदादीन
स्वदेहपुष्टिकामइत्यर्थः अनयोस्त्वरत्वोःकदा
चिदितिवाईकाभिप्रायमितिव्याख्येयमिति स
वामितिसर्वमहस्यम् तथा सन्ध्यादिनेइतिसमा
हारद्वंद्वः सन्ध्योभययोर्दिनवेलायांचेत्यर्थः
तथाभ्रनेक्षनतिथौचतुर्दश्यामित्यर्थः तथापि
त्रदिनेमातापित्रोस्तयदिनइत्यर्थः व्रतग्रहणे
नसामान्येनैतन्निषेधेसिद्धेपुनर्ग्रहणमन्तकाल
गमनस्यापिनिषेधार्थम् यद्यपिऋतुमतिकाम
म्नायश्चित्तीजायतइतिनित्यकर्मत्यागवर्हतुग
मनत्यागस्यापिप्रायश्चित्तार्हत्वं तथानदागमनंवि

पं·

हितमेव तथापि एकादश्यादिवलवन्न इनिस्यव
दिवसमपि वलवन्नरमित्यवधृपमत्र दिने मैथुनत्या
गइति हि वद्ध हवङ्न्यायेन फलितम् ॥ तथाश्र
मे आयासदायकव्यापारेण देहेन्द्रियग्लानौ न
याज्वरादेर्ज्वरात्व्यामयइत्यर्थः हन्नंथाईलवि
मीडितम् ४ इति मैथुनकालनिरूपणम् अथैन
त्यतियोगित्याज्यदशामप्यवमाश्रयति ॥ अथेति
पत्ताहेशोपि देशस्सम्भोगवेष्टानैव कुर्यादिति सू
वैणैव सम्बन्धः वह्निनिकटे अग्निशालादौ तथा
ब्राह्मणनिकटे यत्र ब्राह्मणवकाशो धावर्त्तते त
त्र तत्र क्षत्रियादिजातिर्न मैथुनं कुर्यात् एवं
पूज्यवर्गनिकटे पूज्यवर्गो ब्राह्मणव्यतिरिक्तो
महाजनो ग्राह्यः तथा नद्यां गंगादिमहानदीत
ट इत्यर्थः तथा देवालये हरिहरदुर्गादिमन्दि
रान्तरित्यर्थः तथा दुर्गे दोर्गमत्र विषमस्थान
मादिना परस्समापतनशंका यत्र भवेत् अरण्ये
चौरदुष्टसत्वादिभयस्थानम् गोष्ठेति अन्ये
क्षणगोचरे यत्रान्यदृक्पातनं भवेत् तथा पत्रा
वकाशे दम्पत्योराभाषणं परस्परप्रेमालाप
स्यामणितं रतिकूजितम् परस्परस्तुतिपथ

मेतिगच्छति तत्रापि रतं न कुर्यात् तथा यत्र देशे वर्तो
से वितायां ग्रंततः पश्चात् अपालज्ञा भवेत् रहस्याख्या
टनेन तत्रापि सम्भोगचेष्टां न कुर्यादिति इति निषि
द्धदेशानिरूपणं ॥ अथेति कुशलैः कामक्रीडाचतु
रैः स्वकीयभवने निजगृहे कांतया समं संभोगः सु
रतक्रीडा कार्यः कथंभूते स्वभवने इति तदुद्दीप
नार्थ विशेषणान्युपन्यस्यति रम्य इत्यादि सुधावि
श्राद्दिभिरितस्वरम्यत्वं तथा दीपशि[?]खैर्ज्वलद्दीप
शिखैरुपलक्षणम् महाप्रभाववतां मणिशिखा
दीनामप्यौचित्यात् पतदुपादानं चान्धकारनि
षेधार्थ मंगलहितामेतद्यदन्धकारे सुरतसं
भोग इति तथा सुललिते शोभनरचनया निर्मिते
तथा मतस्थंडिले सुरचितविशाघलंकृतस्थंडिले
तथा सुत्रते सुच्छिते तथा धूपोद्गारमनोहरे गुग्गु
लादिभिः सुगन्धधूपैरहृष्ट[?]निवारकैः कामो
द्रेककारकैः धूपोद्गारेण समन्तादुच्छालनेन मनो
हरे तथा सुकुसुमस्रग्दामशोभाढ्ये शोभन
मंगल्यकुसुमानां यानि स्रग्दामानि माल्यानि तै
र्यच्छोभयाढ्ये तथा वीणेति वीणया घताले
नकालक्रियामानेन तदावः सुरतमधुरविनाव

र्कोधनिस्लेनान्विते पश्चात्कलिते पक्वांनप्रदेशास्थि
नवीणाशब्देनानन्दकवर्धक इत्यर्थः तथा मनसि
जेति मनसिजस्य कामस्य याः प्रस्तावनाबोधनाया
भिः क्रियाभिः निरन्तरसेवया मन्दीभूतोपि कामः
स्वयमुत्पद्यतिनाभिमर्दितइति मनसिजइति
तत्पुरुषेकृतिवहुलमिति सप्तम्याअलुक् हन्तषा
र्दूलविक्रीडितम् ॥ इतिरतहितस्यानतिरूपण
म् ॥ अथेति वुधैः सूक्ष्मेंगितभावबोधचतुरैः प
भिर्भावैः मत्वोत्थितवासेष्टाविशेषैः मृगदृशांम
गवतां आयतचटुलविनयाहिसाहष्टोविलोका
नानियासांतासां इहास्मिन्नतिप्रसंगेभिलाषस्तषः
कथंममानेनसंगतिःस्यादितीच्छा अस्मैमत्संगति
मवश्यंवांछतीति विज्ञेकृत्वाभिमुखीभूतांतांरम
येत् दूरस्थितांहृत्वादिमुखेनस्वंप्रत्यभिमुखयेदि
तिवभावानेवोहिषोतिउक्तोत्यादि उक्तायेच्छयाद्भू
दकेआलोकदायितिइतोभिगम्यतामित्याहूतात्र्या
गच्छति अभिमुखीभवति आगतावपुनर्लज्जिताथो
मुखीविरमतिपश्चात्पश्चान्निर्गच्छतितदनुवनिर्ग
च्छन्त्येवप्रेमणाप्रेमभरितनेत्रत्वेनमनाकूपश्चा
च्छादितमिववीक्षतेतथाकेषानन्दयन्तिइतस्ततः

१६४
164

क्लिष्टानिव मन्यमानास्थानमप्यर्थं तान्वारयतीवेति
तथा जृम्भते अभिमतविभूयालं विश्रमितेव जृम्भया
मुखं स्फारयति तथा विरमति भर्त्राप्रणवमरितं किं
चिदुक्ता सती प्रतिगच्छति तं प्रत्यहृ गमने नविर
मणमिवाभिनयति न च तत्त्वं न इत्याह प्रलोति
इति अज्ञानमिव पुनर्दृष्ट्यां प्रलोति रथ्यायामागत्य
तिष्ठते तथा भर्तारं भीतमाणमिव जानन्ती अपरां
समीपवर्तिनीं कांचिदालिंगति वा जल्पति कथा क
ण्ठे लगति तथा पुरुषं निजभर्तारं विवोति विरोध
मिवाभिनीयमेति किमिदं वदसि इत्येवमनां भणि
तीत्यादिना ते द्वि: स्थिमा किमिति धीतोसि मामा
स्पृशा कोस्पृशामीत्यादि विरुद्धं भाषते तथा बालक
मंकस्थितं तलस्थितं वोत्थाप्य चुम्बति वक्त्रसंयोगं
करोति तथा गात्रं स्फोटयते देहं कण्डूयते गुल्फादि
पर्वाणि वाभंजयते तथा मनाक् ईषत् स्पृष्टकिणोष्ठा
नुभौ ल्पहसति तथा प्रस्तुतं रंयाचते उक्तानुक्तावो
क्षेव प्रस्तुतं याचते किमुक्तं इति तथा दोमूलं कक्षो
भयं निरी[illegible]क्षते किंचिदुक्ता सती कार्येक्षणमिवा
भिनयते च पुनः स्तनयुगं च निरीक्षते तथा पतितं
वस्त्रं नालम्बते नावष्टभ्नाति यथास्थितं वा वस्त्रं पतति

प·

तथैवाभिनीयते चावलम्बते तथा तिर्यगिति तिर्यग
गतं वा नतं ते नमरालहंसासरलदृष्टिर्हृदासीनता
मिवाभिव्यनक्ति वक्रदृष्टिः पुनः प्रेमव्यञ्जिके स्युर्ने
तिर्यङ्नेत्रनिरीक्षणं वक्रदृष्टिरिति तथा क्रीडां विध
त्ते क्रीडाशब्देनात्र क्रीडालापा लक्ष्यन्ते यैरालापैः
क्रीडोद्दीपनं भवति तानालापान्कुरुते तथा दन्ते
नाधरपल्लवं विदशति दन्तेनेति जातावेकवचनं
दन्तैरधरपल्लवं विदशतीति तथाव्यक्तं स्वाभाषते ने
व्यक्तं स्फुटवर्णपदोच्चारं नाभाषते स्फुटमसकल
यावा वा भाषते कत्थैव भाषत इत्यर्थः अनंगरंगो
लज्जां वधत्तेऽभिमुखं च पश्यत्यादे नम्रमं विलसि
तस्थिता च व्यनक्ति गात्रं जृम्भते वद्दासं हदृष्टाकटाक्षं
नयने विदध्यात् हदृष्टा स्फुटं सस्मितमेव वाक्यं
शनैर्वदेत्त्वान सरेदुज्जन्तम् विलोकयतं व्याजक
थाप्रसंगाऽस्यैव वदेत्तस्य परिदर्शयन्ती तद्भर्ममित्रे
प्रणयं विदध्यादिति दिवानीमसहाद्गच्छेत
कान्तिमिच्छापास्यालयगाः सदृपाः कस्यामयं प्रेमभरं
विधत्ते गच्छाति दृष्ट्वा च जघं च करेण संस्फोटयेदं गु
लिकाः सज्जभवम् भूषाविहीना न ददाति तस्मै स्व
दर्शनं याचितमप्यजस्रम् भूषादिनाहन्ति तथा

१६५
165

तितारं संकर्षयेन्मार्षिभुजंकरेण व्याजेन गाढकेन्म
दनं कांक्षिवक्षोरुघर्मास्तुवद्देहिलोक इत्यादि
विद्धे रतुरागगुणान्तात्वाविदग्धां मरगसवकादीं
संप्रेषयेत्तांप्रतिनिर्विशंकं हृतीभरात्कामकलार
प्रवीण इति ॥ इतियोषिदभिलाषनिरूपणं ॥२॥
अथसामान्यविशेषप्रकारैः स्मरतमभिधास्यन्नादौ
स्त्रीलिंगनविहीनं तत्र यः कुर्यात्स्मरतोत्सवमपशो
रिव भवेत्तस्य हृत्तिः स्वार्थैकसिद्धय इति पञ्चमानि
वारणं यथास्याः सिद्धानि तत्पालिंगनानि निरूपयि
ष्यन्नादौ यथा स्त्रीणां दर्शनमात्रेणैव हृदयप्रसन्न
ता भवेत् तथा कथनं सामान्येन तावद्देवतारय
ति मालेयेति दक्षिणादिभेदैर्लक्षितो नायको
हृदयाह्लादकः स्रग्जैहीपमनोज्ञताहभवनेम
र्वत उत्तमदालोकविज्ञावर्जकस्वभावरमणीय
रदेहयष्ट्याग्यानलमतिकोमलचन्द्रधातोर्धोर्ध्वर
चनाविरचितं भाग्यानलं भायनं तलभाहुः स्वरूप
वादीक्षाग्यामयस्पदीकृत्यापरिस्थितं तयाग्याग्यान
लग्नस्येक्तं अथः स्वरूपयोरस्त्रीनलंस्यादित्यमरः तत्र
पाग्यानलेस्थितो योषितांप्रथमं स[illegible]मात्सर्वरागा
र्थीहृदयप्रीतिविकासार्थं कृतं भाग्याभ्रास्त्रिसमन

अथवाभो
नाची
पं॰

न्तरमेव परिरम्भणं कुर्यात् बाह्वन्तरतः प्रसार्य पा
दावारभ्य कण्ठाश्लेषं कुर्यादिति सुरतविमर्द
सहनार्थं हीदं प्रथमतः पारितोषिकं दद्यात् न
च पारितोषिकदाने विलम्बनमुचितमिति वद्
नमित्युक्तम् कथंभूतो सावित्यि रसराजोपकर
णभूतं विशेषणान्युपन्यस्यति मालेति मालैः स्र
गन्धोत्फुल्लरत्नदीपकसमनोभिरितस्त्रिभिरापू
रितामध्येमध्ये रचनाख्यापिताः कुन्तलाः केशा
येनेति तथा सुवसनः कामाङ्गायकमहार्घवस
नालंकृतवपुः घनसैन्धवनवद्रमूल्यनांगरागेण मृ
गमदालेपनोज्ज्वलः तथा नानेति नानाभूषणै रत्न
हारकटककुण्डलादिभिः सुन्दरो रमणीयः ।
तथा स्मररसः कामोत्कः तथा ताम्बूलेति ताम्बू
लेन नागरपानेन पूर्णाननः स्पृहणीयास्य इत्य
र्थः भवतु खट्वाधाने ये सुरतं सुखदायिपरं तय
या भूमितले सुरतं न रीतिर्न न तथा खट्वायामि
ति कामोपकरणेषु खट्वा हेयो विशिष्यतेन कात
इति ध्येयम् इतं शार्दूलविक्रीडितम् मृतमि
ति पाठे मनमभीष्टमेतद्योषितामिति व्याख्ये
यम् इत्यं वात्स्यसुरतमत्यद्भुतं समाश्लेषमुक्ता

१६६
166

नहि शेषानुद्दिशति हस्ताब्जकमिति रसविदां
रसज्ञानां यथाभिलाषानां योषितां सुरतरसोत्पादना
र्थं पत्यारितोषिकलक्षणमालिंगनं हस्ताब्जका
दिभेदेन बहुभिदां भेदाष्टकभिन्नं ज्ञातव्यम् र
सविदां इति कर्तृयोगे कर्तरि षष्ठी नानेवाष्टप्र
कारानुद्दिशति हस्ताब्जकसंज्ञकमित्यादि तत्रा
द्यं हस्ताब्जकसंज्ञकं हस्ताब्जमिव हस्ताब्ज
कमितीवार्थे कन् इवार्थस्य लक्षणकथनावसरे
स्वयमेव व्यक्तीभविष्यतीति ततो द्वितीयं लतावे
ष्टितं लतावेष्टितकाख्यं इत्यर्थः तस्मादिति ततो
पि जाघनविड्डके इति जाघनविड्डकाख्ये हेमन्ते ।
तृतीयं जाघनं चतुर्थं विड्डकमिति ततश्चतुष्पाद
ब्जं चतुष्पादाब्जाख्यं पंचमम् इति ततोपि षष्ठमिति
लतं तुलं तिलतण्डुलाख्यं ज्ञातव्यं सप्तमाष्टमार्थ
माह नीरक्षीरेति तस्मात्तिलतण्डुलात् नीरक्षीर
स्वरः संलालाटिकं चेयं सप्तमं नीरक्षीरं अष्टमं
लालाटिकमित्यर्थः इत्थं यथा हेलविक्रीडितम्
उद्देशानुसारेण लक्षणमेषां श्रवणाद्रयति एके
नेति एतदालिंगनं प्रमाणैः प्रमाणैर्वात्स्यायना
दिमुनिभिः हस्ताधिरूढं हस्ताधिरूढनामकं क

प्रत्यापीनाधिक
नोल्लेपेन लता
वेष्टितमिति ल
तावेष्टितकाख्यं

यं

पितं कीदृशमित्याह एकेनेति रसोक्तिना कांता यत्रा
लिंगने स्वपत्युः पदं पादं वामं दक्षिणं वा एकेन पादे
न स्वकीयेन वामेन दक्षिणेन वापीत्यर्थः संश्लेषे
ण वद्धं क्षितान्येन पादेन स्वपत्युः सक्थिभागमूरुपृष्ठं
वापीत्यर्थः भुजलताभ्यां स्वपत्युः कान्तपृष्ठं श्रो
भनुपृष्ठं वापीत्यन्तलतो भुजलतानुप्रवेशेन पृष्ठं
वापीत्याक्रामति वक्षःस्थलादिकमाश्लिष्यतीत्येवं
लक्षणमालिंगनं हृत्ताधिरूढं कथितम् यथा का
चिल्लता महानहं शाखासंयोगेन दृढं वद्धा नह्य
ग्नाति एति तथा पतिमाश्लिष्यतीति एति
नसानतस्मान्माहृत्ताधिरूढमिति देव यथादिभाव
तिकं लोपेन हृत्ताधिरूढमिति ध्येयम् अनंगरंग
चरणकमलमेके नांघ्रिणाक्रम्य भर्तुरपरपदस
रोजेनाथ्य यंतीत हृदयम नरुमिव भुजवल्यापी
उपत्रुम्बन्नतांगी कथितमिह मुनीन्द्रैलताहृत्ताधि
रूढमिति वृत्तमिन्द्रवज्रा अथोद्देशानुसारेण द्वि
तीयं लतावेष्टितकाख्यं भेदं लक्षयति ॥ कृष्णमिति
नदालिंगनं वल्लरीवेष्टितकाख्यमनमिति शेषः
वल्लरिर्मञ्जरीः स्त्रियामिति कोशात् वल्लरीर्विक
सिता लता सा यया समीपवर्तिनं तरुं शाखामि

कं ८

१६७

167

गाश्लिष्य गुच्छकमेलनेन सहृदयहृदयरंजनाय जा
यते तथा यदा नारी सरलांगयष्टिं स्वपतिं गात्रयष्टि
र्भूत्वा पतिमाश्लिष्यतीति तन्नाम्नेन वल्लरीवेष्टित
कालिंगनं कथितम् तदेव स्वरूपं वलयति ऊर्ध्वमित्यादि
नारी यत्रालिंगने भुजाभ्यां भुजलताभ्यां तोणि हृदं
तं वल्लिरिव सरलामभीष्टाभ्यामूर्ध्वमुपरि प्रि
यमानूधाप्रकामात्कामातिशयेन विकसिता सती
गुच्छकेन गुच्छकाभमुखेन मुखस्तवकं चुम्बति
तदिदमालिंगनं वल्लरीवेष्टितमिति अत्रापि प्रा
रब्धकेनोल्लक अत्र कल्याणमल्लोपरमपि विशेष
वितुकमाह वल्लीवद्वलं सरलांगयष्टिं पतिं समा
लिंगति यत्र कामातुरमत्र रागात्कृतमन्दसीत्का
रोक्तं बुधैर्वल्लरिवेष्टितं तत् वृत्तमुपेन्द्रवज्रा ३
तिवल्लीवेष्टितकम् अथोहिष्ट जाघनाख्यमिती
यालिंगनं लक्षयति श्रोणीति बुधैरेतदन्वर्थतान
वज्ञैरेतदालिंगनं जाघननामकं प्रोक्तं किमिद
मित्याह श्रोणितटे इति यत्रालिंगने प्रहृष्टान्त
रभावोद्रिक्ता नारी स्वकीयभुजलतायुगलेन का
न्तं मनोहारिणं स्वपतिं श्रोणितटे कटिस्थले आ
पीड्य समन्तान्नैवि[illegible]ना वगाह्य वक्षास्सवं स्वकी

पं॰

यमुखकमलरसंमुखचन्द्रपीयूषंस्वादयतिपाय
यति इति श्वासवैहृद्धीकरणंयंनारींविशिनष्टि
मुक्तेति मुक्तमम्बरमुल्लसितवक्षोयया मुक्तउन्मो
चितःकेशभारश्च ययेतिमुक्ताम्बरत्वेनास्याजाम
नदनशीलत्वंध्वनितम् मुक्तकेशभारत्वेनचमुख
स्य सर्वतःकेशच्छटाभरितत्वान्मोर्णमास्युदितम
ध्यकार्षणालंकृतनवचन्द्रमामम् रसास्वादचर्वण
र्यगतागतस्थितभ्रमरकलितपद्ममास्यंचधृ
तिनामितिवक्रासवमितिकथनमुचितमेवेति
श्वनंगरंगे जघनपरिसरस्थश्रोणिदेशास्वभर्तुः
निजभुजलतिकाभ्यांगाढमालिंग्यरागात् व
लितवसनकेशात्तुम्बनंयत्रकुर्यात्स्फुटमिह
परिरंभंजाघनंतंवदंतीति ५ इतिजाघन
निरूपणम् अथोहेषाप्राप्तविद्धकाख्यंचतुर्थ
मालिंगनंलक्षयति स्थितेति कामक्रीडाविवे
वनऊधालापतदालिंगनविद्धकंज्ञवंवेधन
सम्राद्विद्धकनामकमाहुः कीदृगिदंस्वरूपे
ऐत्याह स्थितेति यत्रालिंगनेकामिनीस्थिता
स्वयमुपविष्टा उपविष्टंचस्वविभुंस्वस्वामिनं
स्वरूप्रवन्त्यान्स्वस्यानार्याःकराभ्यांपाणिभ्यां

क

प्रबन्धात्मकर्षेणाहृदनयाबन्धादन्यनविधानात्सम्मीलि
तादंपिहितविलोचनं पश्चादागत्येति शेषः भुजाभ्यां प
श्चादेवाविधाततिनाडयति यत्र पुरस्तात्र विदितं पश्चादा
गत्य पाणिभ्यां पतिं पिहितनेत्रं विधाय कुचद्वयताड
नेनोद्भूतदेहं कुर्यादिदं विद्धकाख्यमालिंगनमिति
अत्र चान्यैः पतिगतोपिविशेषउक्तः अस्मिन्कामिनीवे
क्षिते यदा पतिरप्युद्दः पश्चादेव बाहुप्रसार्य ताम
पि वध्नाति तदन्योन्यवेधनाद्विद्धकमिति तथाच १
स्थितं पतिं मीलितनेत्रयुग्मं पश्चात्सविध्येद्वनिताकु
चाभ्यां रद्दाभ्य सौनामपि विद्धकाख्यमालिंगनं तदम्न
निभिः प्रदिष्टमिति ॥ इति विद्धकाख्यालिंगननिरूप
णम् ॥ ८॥ अथावसरप्राप्तो रूपगूढाख्यालिंगनवि
शेषं निरूपयति कान्त इति इहेदृशस्यालिंगनेषु
मध्ये तदालिंगनमूरूपागूढमूरूपागूढनामकं क
विप्रवीरैर्मदनादिभिः कविश्रेष्ठैः प्रदिष्टम् यत्र का
न्तः कमनीयमूर्तिर्मनोजव्यथितांगयष्टिः कामोत्का
पीडितदेहलतिकः सन् रूपघातेन निजोरुयद्द
नयाप्युवत्याऊरुयुगं परस्परं भुजाभ्यां पश्चादेव गौ
रमवष्टभ्यापीडयेत् दृढं संघट्टयेत इति तथाच
कल्याणमल्लः उद्दामकामोन्मथितांगनायाऊरुयो

पुंसोऽनुयोगेन यत्र स्त्रीपीडयेत्कान्तमुदीरितं तद्
रूपगूढं परिरम्भणं हि इति वृत्तमिन्द्रवज्रा ॥८॥
इत्युरूपगूढाख्यपरिरम्भणनिरूपणम् ॥ अथ
तिलतण्डुलाख्यं स्पृष्टमालिंगनविशेषं लक्षयति
यत्राङ्गैरिति तदाश्लेषणं कविभिस्तिलतण्डुलाख्य
कथितमिति यथा तिलतंडुलयोरन्योन्यसंसृष्ट
योरपि भेद उत्कटो वीक्ष्यते तथा यत्रालिंगनेन्योन्य
दृढसक्तयोरपि स्त्रीपुंसयोर्भेद उत्कटो दृश्यते त
त्तिलतण्डुलमिति तदेव स्वरूपेणाह यदिति यु
वा नैव तरुणीन तरुणे अन्योन्यसंसक्तशरीरयष्टी
परस्परसंश्लिष्टशरीरलतिको बाहुवक्षोजघनेन
बाहुभ्यां बाहुवक्षसा वक्षो जघनेन जघनं गाढम
तिनैविडेन सानन्दमन्ततः अणिमग्नाविवाद्य
हृयतः परस्परमङ्गीकर्तुं वाञ्छत इति अनंगर
गे गुणगुणविपर्ययं मिथो घटयत्येवं मिथुनं सु
निश्चलं तिलतंडुलसंज्ञकं तदा परिरम्भं कथयति
ति स्मरयइति कामिनीभुजौ कामुककण्ठसक्तौ का
मुकभुजौ च कामिनीपृष्ठसक्तौ यदा भवतस्तदा
भुजविपर्ययः एवं कामिनीगुल्फं कामुकगुल्फेन
दृतान्तरावेष्टय यदा भवेत् तदा गुल्फविपर्ययोपि

१६९ 169

विज्ञात इति भजगुणविपर्ययमित्युक्तं वृत्तमिन्द्रवज्रा
अथ नीरक्षीराख्यं सन्नमालिंगनविशेषं निरूपय
ति गात्रोपरिष्टादिति कवयस्तदालिंगनं क्षीरजल
माहुः यथा क्षीरनीरे अन्योन्यसंश्लेषेण न ज्ञायेते किं
कीदृक् क्षीरं किं कीदृक् नीरमिति न एवमिव वे
कभुङ्गिमारोहतस्तथा यत्र कामिनीकामुकौ यदा सं
श्लिष्टौ स्यातां न कथं च भेदो विज्ञातुं शक्यते न दिदं।
इति यतदेव स्वरूपकथनेन दर्शयति गात्रेति।
यदि तल्पमध्ये प्राप्तां तेनेन मिथुनस्य कामिनी
क° कामुकलक्षणस्य देहं शरीरं कामातिरेकवावादृत्सर्वं वे
ष्टं कामस्य सहरनस्य मे वया निरन्तरं यदि वेपनेन
ष्टसर्वैहं तल्पपतितमुभ्यानामाक्रम्य गात्रोपरिष्टा
त्संलीयते अन्योन्यं हृदा गात्राश्लेषेण क्षीरनीरव
त्संलग्नमिव दृश्यते केवलमन्यान्यभुजस्फारिते
नाश्लेषणमत्र स्वीकर्तव्यं परस्परालिंगनस्य दर्शने
ति क्षीरनीराख्यमेतदालिंगनमाहुः अत्र केचित्
गात्रोपरिष्टादथ तल्पमध्ये इति पाठं पठितेत्वं
विहत्यते मिथुनस्य देहं न एवंवेष्टंस्तत् गात्रोप
रिष्टादन्योन्यदेहोपरि श्रयेति अथवा तल्पमध्ये
पं. प्राप्यायां संलीयते इति फलतस्त्वात्रापि विशेषः।

नलभ्यत इतीत्थंव्याख्यानमप्यनवद्यम् तथा चानं
गरंगेपि इत्थमेव अंकेयत्र लेपति तं स्त्रस्वस्या का
न्तं समालिंगति यत्र गाढम् मिथः प्रवेशांगहते
निजांगैः स्यात्क्षीरनीरं परिरंभणं तदिति अंकेनाऽ
र्थो ऽत्संगे यत्र नलेपति तं कामाति सेवा विरतेह
कान्तंमुखस्यामुखेनमुखंसंयोज्यनिजांगैर्वेष्टाज
घनोरुजंघादिभिर्यदासौ नक्षीरं विशति तदिदं
क्षीरनीराख्यमालिंगनमिति वृत्तमिन्द्रवज्रा ९।
इति क्षीरनीराख्यालिंगननिरूपणम् यथावधिष्ट
मष्टमं ललाटिकाख्यं लक्षयति पुंसादिति विबु
धा पतद्दृहस्पमर्मविदस्तदालिंगनं ललाटिकं
ललाटिकनामधेयं वदंति यत्रालिंगने मिथुनं
कामिनीकामुकलक्षणं मिथो ऽन्योन्यं कपोलं गण्ड
नेत्रे अलिकं ललाटं तयोरो वक्षःस्थलं तथा जघनं
तथास्यं मुखं तत्सा वा हन्तु दिदं समाहारैकवेन मु
खं कंकपोलनेत्रालिकोरंज घनास्यवाक्षिति पुंसा
दृढमवष्टभ्नीयात् तच्च मिथुनं सानन्दभरमान
न्दातिशायमग्नमतश्च प्रममीलितार्द्धं निरन्तरा
सेवितकामविमर्दखिन्नत्वान्मीलितार्द्धमेवमत
कामोत्काप्रणार्थं ललाटास्फिकमत्योन्यं पुंसादि

१२०
170

ति चुंबनं गंडे मिथो ललाटालिकपोलवक्षःस्तनाद्य
वलीभिर्मिथुनं घटेत रसातिरेकादतिनिर्भरं गंलाला
टिकं तत्सवदंति संत इति वृत्तमिन्द्रवज्रा १० इ
ति चालिंगनचुंबनस्य निरूपणे द्विविधालिंगननिरूपणम् ॥
अथोक्ताविवृद्धिनिमित्तमालिंगनेन निरूपितेपि अ
तिगाढगभीरम [illegible] यत्वान्नारीणां प्रायशो द्रावणमे
तावतापि न हृष्यन्त इति इदानीं सर्ववादिसंमत्यष्टा
नाद्विधोपायमवरूपं वक्तव्या इति चुंबनादिसमस्तेषा
मवतारयति अथेति तथा च मोदनं नारभेतावद्या
वन्नोक्तरूपिता स्त्रिया अन्यथा तत्तस्याखिन्नतिरस्कारे
नैकान्तपादिदेवेति वतिनोक्तरूपकारिवासमवत
भेदाष्टवरूपं वक्तव्याः तेच आश्लेषचुंबनदंशाभ
गरतनविमर्दनम् नखदानं वशातस्वग्रहणं च व
केशपायो: कान्तारतायं हास जिह्वावेशापराग्रह:
एवं द्वादशभेदं हि रतं वात्स्यप्रकीर्तितमिति अत्र
त्र आश्लेषः प्रथमं [illegible] प्रोक्तो द्वितीयं चुंबनं स्तनम
नखदानं तृतीयं च दन्तघातश्चतुर्थकम् पंचमो
गुल्मनिक्षेपः षष्ठं च ग्रहणं तथा ताडनं सप्तमं प्रो
क्तं जिह्वावेशस्तथाष्ट [illegible] मम् नाडीदोभसुनवम
पोषं पशुरतं मतमित्येवं द्वादशप्राधान्येन चावा

३

पं.

स्वरतं तत्राश्लेषात्वं पारितोषिकपदं निक्षिप्तनया
गतार्थमित्यवशिष्टभेदान्विवक्षुः चुम्बनमाह ग
ण्डेत्यादि पश्चिन्नाम्नो लक्षणं न लक्षणयोगा लिंगा।
नादनुपनानिस्थानानि चुम्बनस्य वक्रसंयोगस्य
स्थानानि कथयंति कानीत्याह गण्डस्थलेत्यादि।
गण्डस्थली कपोलफलकं मस्तकं ललाटं दन्तवा
ससी अधरौ ग्रीवा कण्ठः तथा जंघौ अक्षिणी अ
धरमुखमिति गण्डस्थलेत्यादि अत्रासमित्यन्तेन गु
रुकैकत्वम् तथोरःस्थलं वक्षःस्थलमिति हन्नमि
त्यवज्ञा १ अत्र विशेषं दर्शयति कक्ष्यादिकमिति
लाटालाटाख्याजनपदाश्च तं गरागाकुलं विनर्भ १
गा अत्र तं गस्य रागेणेति प्रेमणाकुलं विवेकानं देवि
नमेवाभंगो नवनवकुश्रूषमास्वादलोभश्चन्द्रला।
वित्रवृत्तिर्भूमशाखाः कीटो ये यान्ताह यशालेन हो
दयस्यानवासिनोनिनम्बिनी महायामयालिति
तम्बभावालमानां तत्र त्यवनितानां वेला प्राप्तं प्रोक्त
चुम्बनस्थानगण्डस्थल्यादि चुम्बनं विधायाप्यत्रत्याः
सन्नः कामयतिशयेन तरलायतनात्वा बलदीयाय
नाद्याः कक्ष्यादिकमपि चुम्बंति अत्रतिनम्बिनी १
नामित्युक्तानलायमाद्याइतिमुनकक्लिलवतर

पं
१७१
१७१

लापनाद्गीर्णं विशेषद्योतनार्थं चनपवकाममि-
ति च विशेषणं दत्तम्। सदैवेति नित्यपरिचितोयं
तेषां मार्ग इत्यर्थः। अत्रेदं निर्दिष्टं यत्कदाचिच्चुम्ब
नमित्यत आह स्वदेशमार्गेणेति देशमार्गो यत्तेषा
मित्यत्याकथनेपि न दृष्टोयं मार्ग इत्यर्थः। कदाची
त्यादिशाहेन गृहनाभिमूलग्रहणं तथा चान्यत्रापि
कदाचिद्गमनं मन्मथमन्दिरं च नाभेस्तु मूलं स्मरलोल
चित्ताः चुम्बन्ति लाजा निजदेशमात्मं न्नासन्यन्तचु
म्बनरीतिरेषेति ४। अथ चुम्बनान्येव पृथक्पृथक्
नामभिर्विविधानाह कान्त इति यदा कुपितकामि
नीकोपप्रशमनार्थं पुरुषो बलेन नारीं बलान्निरु
ध्य कान्तोङ्गनाया वदनश्वासं सकीयं वक्त्रं समारो-
प्यान्तः प्रवेश्य चुम्बेत् सा पुनः क्रोधवशेन न चुम्बे
त् [illegible] नद्धुम्बनं मिलिताभिधानमि-
ति वृत्तमिन्द्रवज्रा ५ मसृणेति मृगीन्द्वैरिदं चुम्ब
नं स्फुरितं स्फुरिताख्यं प्रोक्तं कीदृगित्याह नारी स्वव
दनं पत्या मनाक्चुम्बितं स्पन्दवत्स्व मात्राः पीडाभ
वेदिति प्रेम्णा स्थाने पिधाकमानेन संचुम्बितायंप
रामृत्वि चुम्बनार्थं निवेशणापि परन्त्र मदीयमधरं
पिवेत्तु क्वापि किमोदाहेतो नैन पिवेत् प्राने खलु का

पा·
२०

विरमतीतिनिगूढभावासमुत्कण्ठानिशायार्थेन
पिबेत् तथैवमस्त्वितिवेशपतिष्ठेत् इदंचुम्बनंस्मा॰
रितमिति हृन्नमिन्द्रवज्रा ध हस्तेनेति रतेतैस्मरा।
त्तवर्यावतरैरैर्तच्चुम्बनमवहेल्काव्यंव्योतंका।
यितं यत्रदयिताभर्तृप्रेमसर्वस्वावयनभूतास
त्तरलिताशायासतीभर्तुर्नेत्रे स्वहस्तेनपरिमी॰
त्यस्वयमपितत्स्पर्शानुभवोत्थितानन्दमग्नचित्तत्वे
नसम्मीलिताक्षीभूत्वास्वजिह्वांभर्तृवदनेनिक्षिप
चुम्बदास्वादयेदिति निक्षिप्यसंक्रीडतियद्विलोले
तिपाठे संक्रीडतितदास्वादचमत्कारंशिरश्चाल॰
नादिनाभिनयतीति ।५। भर्तृरिति यापतिपृष्ठ
संस्थाभर्तृपश्चाद्भागस्थितासती अविदितंयथास्या
त् तयाभर्तृमुखंवलाद्भ्रंठेनालम्ब्यपश्चाद्भागेनै
वावलम्ब्यानन्दोदयेनस्वयमपिपरिमीलिताक्षी
निमीलितनेत्राभर्तृललाटंचुम्बेत् पतच्चुम्बनंधी
रैः चुम्बनंतत्त्वज्ञैः परितोषसंज्ञमुक्तम् हृदया
न्तर्गमनाख्यापनार्थंवनितासम्बन्धिपरितोषदा॰
नमेतदिति ८ करेणेति यत्रचुम्बनेपतिः पश्चि
मभागवर्ती निजपृष्ठवर्तीभूत्वागत्यचकरेणा।
कान्तयाश्चिबुकं अधरलाञ्छितचुबुकमितिकोषात्

लपद्महन्नमूर्त्तमवयवविशेषं गृहीत्वा पश्चादेवावन
म्य पिबेत् अत्र वेदृकचुम्बने श्रोत्रं गनापि पुरुषशा
त्तानवत्यपिहापितकामभावात्मोजितान्कुर्वतिमन्म
थगूढेंगितात्कस्मात्पश्चादागत्य चुम्बितत्वात् एतच्चु
म्बनं गुलसंतमकं गमनचुम्बनमिदमित्यर्थः वृत्तमि
न्द्रवज्रा अत्र केचित् भ्रान्तचुंबेः चुम्बनकं यदिष्ट
मिति पठंति एतच्चुम्बनं भ्रांतभ्रान्ताभिधमिति
तत्रार्थः ७ श्रीडेति यत्र चुम्बने बाला षोडशाब्दमध्य
वर्त्तिनी बाला पतिं अभिमुखागतं दृष्ट्वा लज्जानम्राङ्
गी सती वदनं विवृत्य पार्श्वतः कृत्वा तिष्ठेत् अस्या
वपतीरसोत्कः रसराज वशीकृतचेता स्वतरो यद्य
हमिदानीमेनाम्नुपदेतदा सौ मम मोपर्यात्र्द्धान
कदाचिदपि अवकाशं ददातीति तूर्णमभ्यायत
त्पार्श्वेनागत्य बलाद्वठेन वदनं गृहीत्वा पिबेत् ए
तच्चुम्बनं तिर्यगाख्यमिति वृत्तमिन्द्रवज्रा ।८। द
न्तैरिति यत्र मदनाग्निलोलासत्यकामाग्निसन्दी
पितादन्तैः स्वपत्न्या अधरं गृहीत्वा विचुम्ब्य वा सुतद
णमेव वदनैर्दशेत् मदशान्तनतं ज्ञयात् अस्यामेव
कान्तोपितद्विलपात्तदीयमधरं दशेत् एतच्चु
म्बनं हीति शास्त्रप्रसिद्धो अत्युन्नताख्यं गदितमि

तिउभयपक्षतः समकोटितया पानदंशालाभादस्य
चुम्बनस्यास्तुत्तनत्वमूह्यमिति ९ वृत्तमिन्द्रवज्रा
हस्ताङ्गुलीति शीर्षाङ्गुडिमन्तस्तचुम्बनं पीडितं पी
डितनामकमाहुः यत्रकान्तापत्योर्द्वेहहस्ताङ्गुलीसं
पुटेन हस्ताङ्गुलिभ्यामूर्धाधोवस्थिताभ्यां मादाया
कृष्टं कृत्वा पुनारसतयास्वजिह्वयानऊपरिजिह्वां
दत्वा अहोरदलेणैविनमेतदितिव्याजेनैव तदाक्षा
दनं स्वजिह्वया कृत्वाद पाति अविदितमेवसत्तः
तं करोति स हिलास्यादिति अहोक्रमेणावदन्तस्त
तं जातं दृम्पनामिन्याद्युक्तावलित विकितग्रीवाभ
वेत् इत्येनचुम्बनमार्याः पीडितमितिवदन्ति वृत्त
मिन्द्रवज्रा १० कान्तामुखमिति यत्रचुम्बने कां
ताः स्वाधरसम्पुटेन अधरौ संपुटीकृत्यनेनाधर
संपुटेन कान्तामुखं पीत्वा मुहुर्वारंवारं क्रमेणम
धोन्तरं दत्वास्वादयन्ति तेनैव विधानकेन कान्तव
देवनारीव कान्तमुखं मुहुर्मुहुः पीत्वा क्रमेणास्वा
दयति मुनीन्द्रैर्वात्स्यायनादिभिरिदं चुम्बनं संपु
टाख्यं कथितं ११ संप्राप्नोति सर्वरसातिरिक्तं सर्व
चुम्बनास्वादजेत्व चुम्बनेनैवास्याः प्रतिबोधसिद्धेः
प्रतिबोधसंज्ञं मन्यमस्याष्टम वृत्तमिन्द्रवज्रा ११

ते

पं०
१७२
173

क्रमेणेति क्रमेणयामसकारिकर्मकारणज्ञानेन प्रांतेः
द्विपत्नपाकगित्येव स्वप्नं तयाप्यवापदेशाह्वाजेन प
प्रणामिमामनुपेत्यव्यापारान्तरं कृतवत्य साविद्दनौ कि
मसौ माति नीकृर्यादिति निद्रामभिनीयस्थितं यत्र ना
रीमन्दं मासौमदभीष्टात्स्वंमेवजागर्यादिति धा
मैः शनैरागत्य दन्तच्छदं निपीय कपोलौ चुम्बन्नासीदं
मनिभिः प्रबुद्धमिति संतयाकथितमिति ४२ गोष्ठ
नेति प्रवीणैः चुम्बनरसानन्तरतैरिह चुम्बनेषु मध्ये
न चुम्बनं समोष्ठं समोष्ठनामकं प्रोक्तं यत्र चुम्बने
नारीगोष्ठेन निजौष्ठाभ्यां कान्तमुखौष्ठयुग्मं निपीड्य
हृदतया संघट्य गोष्ठेऽभयेनौष्ठेऽभयमादौ संव
हृत्य पश्चाज्जिह्वाग्रविनायदीर्घं होहत्वा चुम्बनं गोष्ठ
पुगीतिलाति तीव्रं च पतोन्सवं सांगुलिकोटिकं
न्यत्यतीति निर्दिष्टं समौष्ठाख्यम् अनंगरंगे अधरौ
ष्ठयुगेन कामिनी पतिवक्त्रौष्ठयुगं स्वजिह्वया पर
रिपीड्य विचुम्बयन्त्यपति कथितं तद्धि समौष्ठसंज्ञ
कमिति वृत्तमिन्द्रवज्रा ४४ ॥ इति पंचसायक
विवरणे वात्स्यायनविवरणे चुम्बननिरूपणम् ॥
इत्थं स्मरतो दीपके षालिंगनं चुम्बनं चोक्तं अथ का
मोद्बोधकं नखक्षतानां विवात्स्यायनमवतारयति।

पं०

कस्येति कामकलाप्रवीणैः कस्येत्याह उद्दिष्टस्थाने
ष्वनवस्थानवस्थादेयाः तत्रकस्यौभ्रूमूलेललना
दीनिवप्रसिद्धान्येव कस्येत्यादि पार्श्वान्तं सह्यारे मा॰
कत्वम् इत्यग्रीवाकपोलेइतिच दन्तमिन्दृवन्ता
ऽविविच्येति कामकलाप्रवीणैरित्यनुवर्तते काम
कलाप्रवीणैः किंकर्मसिद्धये उद्दिष्टस्थानेषुम
ध्ये कथं नावदंतं देयमिति शास्त्रविद्याविचार्य
नन्तं नावैर्वस्त्रमालाकुरितकादिभेदेनतत्र
स्थानेषुदेयम् अन्यथा एकस्थानेदेयमन्याकारे
णाचदेयं चेदन्यस्थानेअन्याकारेणचदन्तंभवेत
ना॰ न त्रिप्रनुनूथायैवभवतीति अनभिज्ञोसाविति
चोपहासायभवतीतिविचार्यैवदेयम् अज्ञासोप
पयोगमाह मदादाविति कथमिदं सर्वथापी
डकमप्रयोगायस्मादित्यतआह मदादाविति वि
षयतयाहेतुतयावव्याखेयम् तथाच यथाम
त्ताकामिनीनकथंवनसुरतोत्सवंस्वीकरोतीति तद
दायथोदितस्थानेदत्तेनानेनोपयुक्तेनासौमद
विह्वायक्रीडोन्मत्तीभवतीति आदिनाप्रस्थाना
दिग्रहणं [illegible] तथाचशृंगाररहस्ये मानेनवी
नसुरतेविरहेप्रवासेद्वयन्तयेचविरतौचमदे

पं.
१७४
174

षडुक्ताः बुधैर्नखायदि विचार्यसत्वेन कर्तुः कार्यं
नयतननतोपि कदापि सिद्ध्येदिति एतदेव स्फुट
यति यदिति कदापि काले सपत्नीर्ष्यादोषवत्नख
क्षतं ज्ञात्वा तां याति अहो प्रेमास्पदमस्यैषा यत्सो
त्कण्ठो वहृदयोस्यां कृतं विद्धतो भवतीति ज्ञात्वा
स्पदत्वमस्य काचित् कदापि प्रवासादौ गुरुराज
जनादिपरतंत्रतया कामिना प्रवासेवश्यं कर्तव्ये
स्तु नाद्यावेतन्नेमार्पितं दर्शनादिना स्मरतोत्कण्ठ
निवारयतीति अनेनैव रतकार्यसिद्धिरपि भवेदि
तितात्पर्यं अत्र च नखक्षतदानोचितनखसम्प
त्तिं कल्याणवर्माह अरेखतानिर्मलतोज्ज्वलत्व
वर्धिष्णुताप्यस्फुटितत्वमेव अमार्दवं वेति गुणा
नखानां बुधैः षडुक्ताः किल कामशास्त्र इति इ
न्द्रमपेन्द्रवज्रा १ एतदेव स्थालीपुलाकन्याये
नोदाहरति॥ प्रस्थानेति प्रस्थाने कर्तव्ये एतन्न
खक्षतं रसज्ञैः स्मरताभिधानं प्रोक्तं सा तत्स्मरत
मेव नक्षत्रं तदित्यर्थः यस्मादेतद्दर्शनेन प्रियस
१८ दात्काञ्जातापि स्मरोत्कापाम्यतीति वोत्कम स्म
रणात्सिद्ध्येदिति एतत्स्थानमाह वक्षोजेति
भावविन्तन चतुर्रेनन्नखक्षतं स्मरताभिधानं

पं.

प्रियोत्का विनिवारणाय प्रिय सखस्योत्कायाप्रवा
सेज्ञाना स्त्रीसम्बन्धिनी चिंतान स्याविनिवारणाय
वहोजेष्लनो भयेनयाकन्दर्पगृहे गृहेतथाधर
गेष्टविम्बेचदेयमिति रहस्सिजनसमीपेवाप्रि
योत्कायांनानाघोरदूषणाहदूषणंगलग्ननखदन्त
दर्शनेनस्वसोनिजान्मानंविनोदयतीतिभावः
एतन्निर्माणरचनाचसमनन्तरमेवाशेयाश्लेती
तिनेहायस्लम् हत्तमिन्द्रवज्रा ॥ समर्पितंमा
नेनवीनेस्वरनइत्यादि नवनवोढागतं विशे
षमाह ॥ श्रवोधेति यदिनवोढाप्रमदाजनना
नांश्रवोधनिद्धानवधानताभिः स्वरतविमुखता
नाताभवेत् तदानदभिमुखीभवनार्थंनखर
तानिनदेयानितत्रापिशिरोरुहाणांकेषणांकं
डूयनेनैवकषणमात्रेणैवोधनिद्रानवधानता
नश्येत् श्रवोधोरतिरसानभिज्ञतानेनयत्परामृ
खत्वंनच्छिरोरुहकषणेहानेनश्यतीतिनिनखर
ताप्रयोगः एवंनिद्रानवधानयोरप्युद्गतम् ।
इत्येतत्कर्मकुशलाअनयानास्याप्रयोगंपरिकी
र्तयन्तीति हत्तमुपेन्द्रवज्रा ३ ॥ अभुक्तमि
ति उधारसराजप्रभार्वभितालस्देनत्वलदन्तं

पं०
१७५
175

कुशीनं कुशिनाख्यं वदंति कीदृगित्याह शशांकमिति
यदृत्तं सद्यांक्तं न ज्ञायते यतः कृतरोमहर्षं न केवल
रोमांचेनैव स्त्रियामच्छुरितन्यायाया मांसस्याधिल
ज्ञाते यत्र न तथा नखो वक्ष्यानं लभत इति संपूर्णेन
खेनक्षतं कर्म न संपद्यते कथं वक्तापाश इत्याह यत्त
एकवाधरेखाहितं कृतमिति छन्नमिन्दवज्ञाध
अर्थेन्दुरिति नखमैर्न खेदालता विशेष वृत्तेः का
मिभिरिदं न नखक्षतं वेदर्धेन्दुसंकाशं तीक्ष्ण
शृंगार्धचन्द्राकृति ज्ञायते तदेनल्लक्षणकारकैः
अर्थेन्दुसंज्ञमर्धचन्द्रनामकं कथितम् समासा
दिति सामान्येनैतद्विशेषलक्ष्यं भविष्यति इति स
मासादिशब्दं पतत्स्थानमाह कक्षेति कौतुकि
भिः कौतुकविधा[illegible]नार्थं सदैव सत्यपतति वनत्रि
मीणाप्रयोजनेन कक्षादिस्थानपंचके पतत्यानयं
पत्ताद्विधेयविधेयसिद्ध्यर्थं चैतेषु स्थानेषु देयम्
केवलकौतुकविनोदार्थं चैतेष्वेव स्थानेषु देयं
[illegible] मितिमदेव तत्स्यार्थः
कल्याणमलेन पुनः श्रीवाक्चावैवैतत्स्थानान्येव न
निरूपितौ तथा च श्रीवाक्यैवक्तेन खेद्वारो
दत्तोर्धचन्द्राख्य उदीरितोसाविति ॥ छन्नमिन्दव

पं०

ज्रा ॥७॥ यदिति येन भूवलतं मंडलाखेन मंडलनाम
पेयंसाङ्गवेन कोहकन दित्याह यदिति यन्नख
लतनमर्धवन्द्र हिम यं निरूपितं यदर्धचन्द्राखेन
खलतनंतयोर्हितनयं पुत्रमेसंपुत्रंकोसान् सखोभनं
सद्दवनयापरस्परंसंगोभयपोजनेन पुत्रंकोमिलि
नेस्मान् एतन्नमदस्संगारिपुरुषाधिराजस्यका
मदेवस्य किरीटभृतः कर्णपूरोवा पुंसुन्नंसावतं
सोहोकर्णपूरेपिपोखर इतिनानार्थसमरः अने
नपयास्यामंदत्रेनतापनेमातात्किरीटकुएलथा
रीमदनोवन्दयतीति एतत्प्रयोगमाहुन्नानृहय
इति मनीन्द्रामदनादयोस्य मंडलाखेनखलतस
विनियोगंप्रयोगंजानहयेजानफलकोभयेन॰
थाकामारदेस्मरमन्दिरेगुल्येनथानितमेकत्री
पञ्चाङ्गागएतानिखलस्यानानिनर्तनोञ्छालनो
चितानिकिरीटधारीकामोलव्यान्दयतीत्यर्थः
हन्नमुपेन्द्रवज्रा ॥८॥ यन्नसवैर्नखैरेरवनयापिनैः
अपवासम्भमवयाहैर्यन्नखलदमजायने॰
नन्नहैः किलेति मर्त्यानमनोमवैर्लक्षणकारि
भिरत्नमतमेनदित्यर्थः भाषाकुलताखेमदितं
पयाभाषाकैल्पः भाषाः भाषार्पिताः सेवकावारीम

भीरुदर्शनेनप्लवमानोगच्छन् सरुदयानांरुदर९
यामोदायजायतेतथेदमपि शोविनस्थानन्यस्ल
सरुदयरुदयालोकायजायतइत्यर्थः पतन्त्या
तस्थानमाह सीमन्नेति सीमन्तःकेशवीथिःसीम
न्तयोःसाधुःमतश्चसीमन्तेहिभागवड्केशाम
ध्यसरणाविदयर्थः तथापार्श्वेपार्श्वाभयेतथारुर
हिलतोभयान्तरेतलदेशे तथाच्चुकेजवाग्रे९
च्चुकंतुजवाग्रंस्यात् इत्यमरःआदिनात्भयग्र
हणम् एतयोगाःस्वतसाधनानि हस्तमिल्ववज्ञा
९ खचितेति पदेतन्त्राबलक्षसांगुष्ठाभिःसंवांगु
लिभिःवक्रीकृतेलेखतथारविन्दवक्रीकृतउरे
खरेचनानिर्माणंयस्यतथानिर्मितंयदास्यात्
दामन्त्रखलक्षम्पुरपारंवदंति अस्यचविनियो
गः प्रागुक्तस्यानेष्वेवेतिनास्यस्तम्तथादेतथा
व्यपदेशास्ताक्ताः तत्रापिविशेषस्यानस्य
जवावेतितत्रनिर्माणप्रकारमाह अंगुष्ठमि
ति हृवकस्यजवाग्रस्याग्रेमध्यावकाशेअंगुष्ठमे
तदाखासीमांगुलिमाधायत्यस्यावशिष्टैःसर्व
नतेवस्त्रतरंगुलिनखैरधस्तात् जवाधस्तात् समा
श्रुतिमेवान्ततास्यस्थान्यमाम्यनवादेयाइतिशेषः

तथावातंगरंगेपि देवाकृताः सर्वतोदेरयस्यैश्रं
गुष्ठमादायतद्वद्वुकेयत्‌ मयूरपादं कितंतव
दंति समीहृतं सर्वतोदेः ऊर्ध्वाग्रइति ॥ हृन्नमुप
जातिः ।५। अन्वर्थमिति यतदेवसांगुष्ठसर्वांगु
लिनिर्मितं यदास्फुरितोर्ध्वदेवं स्फुरिता उत्क्षिप्ता
ऊर्ध्वा ऊर्ध्वगामिन्यो तदेवानां पार्श्ववलतया विर
चिता देवायत्रतथाविधं स्यात्‌ तदेतत्त्रवलक्ष्म
तदेवततत्त्वज्ञाः पंकजपत्रसंज्ञामुत्पलपत्रा
नामधेयमाहुः अन्वर्थमर्थानुगतावयवार्थमि
दमुत्पलपत्रवदूर्ध्वस्थिता देवायत्रेति सर्वस्मिन्‌
प्रकारेण देवाकृतिरभिमुखमर्धचन्द्राकारा जाय
ते अत्र तु पार्श्वाभिमुखोर्ध्वचन्द्राकारेति देवाना
मूर्ध्वस्थितत्वादुत्पलपत्रसंज्ञामिदमिति अस्या
प्रयोगमाह दोर्मूलेति दोर्मूलकक्षोवक्षस्था
लनाभिसन्धिः क्रोडदेशाः महेशाद्यत्रामावा
र्यः मननइति मनुअवबोधनइति तनादि
कस्य प्रयोगः महेशाद्युक्तेनान्येषामत्राव्यथै
वमतमिति सूचयति तथावान्यमतमत्रान्यथै
वहृप्रणते देवावयंदृष्टगुवेषगुरुकृतंभवे
दुत्पलपत्रवत्‌ यत्‌ अन्वर्थसंज्ञंप्रवदन्तितद्धि

तत्रः प्रवासावसरे दिशन्तीति ॥ प्रवासावसर इति
कामिनावश्यंगंतव्यमस्ति एतल्लक्षणयद्गंतंगतह
ल्लमात्रेकृतमपितस्मान्मन्दिरीभूतकांतायाः शरीरे
स्वकांतासन्निधौ कामप्रजाप्रमपन्नो माकश्चिदन्नवि
जानीयथागत्यानर्थं किंचिज्जल्पादयेदिति दृष्टो
ग्रेष्मुख्यां नरजस्यां पंचत्वयमेतन्मन्दिराध्यक्षेणात्र
दत्तमिमनर्थमितिकथनस्याध्यायः हत्तमिदं
वक्ता॥ रेखायुगमिति स्तनोरुकस्यां जघनांतरे
पुलनयोरुर्वोः कक्ष्ययोः जघनांतरेषु जघनप्रदे
शेयदेखायुगं नखोल्लेखनेन रेखाभयं भग्नीरवि
तेनतत् दर्ढ्रकंदर्ढ्रराज्ञेनताव तत्त्वमवदंति द
र्डरेवमादिभिर्युङ्वेलायां यद्वाघ्रमस्वरूपक्कन्दोप
रिवर्ड्वाघनेन यथावादितं समन्ताज्ज्ञनवातं द
दाति नष्येनदर्पिनारीणां भर्त्तृगमनवार्त्ता
~~कंदंदाति न्यैनदर्पिनारीणां भर्तृगमनवार्त्ता~~
तत्त्वकं तथाचाह विश्लिष्टेत्यादि ॥ प्रियेविश्लिष्टे
गुरुजनादिनिरोधेन भिन्नेप्यवादेशान्तरगेना
री संस्मारकं नार्याः संस्मारकमागतोसौ महद्र
भः श्रीगत्ङ्ग भवेत् येनैनदव्मलक्ष्मपातिनमिति।
स्वनं गरंगे वेदं रेखाना मैत्रेवाक्कं हिङ्गुलादधिक

एवं नवप्रहारो मन्मथो हृगुणक्षवदेशासमर्पितो॥
यः ऐरावोहृदयं मदनकेलिकलाविधिर्नः शास्त्र
स्यु मेव न कस्मिंश्चित् नत्र भाव इति न कस्यापि नत्र भावो
इति मदीयावनितानेनैव व्रजभाषायामां प्रतीय
मानमित्यर्थः सन्नमिन्द्रवज्रा ॥२२॥ भवतत्त्वा॥
त्वाश्लेषणचुम्बनादीनि कामोन्मत्तवोद्दीपकानि प
रं त्वेतन्मन्वलक्ष्मान्यदेव किमपुत्रक्षं साधनमि
ति कोतन्किनोवा पायित्तुमाह मुग्धइति इदं किं
विचित्रं नैव चित्रमित्यर्थः मुनेरिति शान्तस
र्वस्य स्वस्यापि श्रपि भाद्दोदण्डालम्पिकां स्ववयति
यदि श्रनेन मान्न सर्वस्य हाणमपि विनहन्ति
रन्यथा भवेत् ॥२३॥ क्रमहृत्तीनां किं वाच्यमित्यतो॥
स्मादन्यत्किमिव कामस्य साधनं भवेदिति का
मिभिरेषाचर्यावश्यमासेवितव्येतिभावः स
न्नमिन्द्रवज्रा ॥२४॥ निवन्द्रव्यदत्तय इदप्रयोक्ता
व्यमिति तन्न द्रव्य दत्तये किं नामेदं ज्ञर्यास्मत्सुन
कष्टदायकन्वेनोपहासास्पदमित्यत्र समर्थ
यति ॥ सर्वस्वेति ॥ एषां मदनस्य कामस्य सर्व
स्वतासार भूतं धनमेतदेव कामस्येति यदं
गेकामिभोगात्रेकामिगात्रेवाकामुकेनका

पं०
१२८
178

कामिन्यावाप्रेमणाशीत्यान्नरयसेनकरजंनखंयस्य
युक्तंनखलक्ष्मदन्तंभवेत् इत्यर्थः यथाकामस्य
सर्वस्वेतिश्रयमर्थः द्रविणादिकंमास्तदारिद्र्य
मेवास्तु यस्येनतत्त्वंवर्तते अस्मौराजाधिराजम
प्युपहसतीत्यर्थः एतदेवसमर्थयति नास्मादि
तिअस्माल्लब्धकामसर्वस्वाद्द्वितीयंभागधेयं
भविनास्ति येनैनतत्त्वंलब्धमनेनकोन्योभागधे
युस्पर्धते हृष्टेवानभूतैनस्वाखाराज्यादिकमपे
नदर्पंत्तणवदवगणयंति अलब्धैतत्सर्वस्वा
स्वकेविदत्यन्नास्वादमलभमानाअल्पंकिनवि
प्रहादिनभ्रमंतीतिसर्वथास्वादरणीयमितिभा
वः निवद्धंवाभियुक्तैः एतदर्थंसर्वैप्रयास्याइ
तिनथाव जयेथविद्याःसुरमेवसारंप्रोष्य हंस
पनिवैवादेग्राः नश्रापिशाय्याशायनैवरागी
नखांकिमास्सर्वस्वस्वस्यसारमिति कल्याणम
लोपि नखंप्रयुक्तंयाण्याक्तमसैर्येदेनदेवास्ति
मनोभवस्य सर्वस्वमत्यंतस्वाकोकहेतोनीतो
स्तिकिंविद्दवकामिनीनाम इति हत्वामिदव
न० ग्ना १४ अथैनमनुयोगंदेमंदस्थानदानवि
पं० धिमारिप्समानोनखदनविधानेनैवतस्या

नातिदेशं मन्यमानस्तस्मात्कं चिद्विशेषं दिदर्शयि-
षुरवतारयति अथेति सुकुमारबुद्धिराज-
पुत्रादीनां बुद्धिविक्षेपो मा भवेदिति समासवि-
द्भिः संग्रहकथनं बद्धम् इहैव तत्प्रसादात्तल्लक्षण-
लक्ष्माणि अत्र कथं वैमानिदेयानीत्याकांक्षायां
न खेप्रहारैः समाप्यन्ते या: यत्र तेषां तेषां विधा-
नमुक्तं तत्रैव स्थाने षेषामपि विधानमुचितम्
न हिं समासे कर्तव्ये पृथक्प्रवासे समास: यद्गुण
पडुभयनिरूपणमिति किमिति पृथक्कथनं कथ-
नं चारवमिति पृथक्कथने कारणमाह सीत्का-
रेति सत्वं वेदनोत्थितः कपोतकोकारकत्वात्का-
स्मात्कण्ठध्वनिः सीत्कारः कामस्याधिक्यवर्धे-
कोध्वनि विशेषो हुंकारः कामोद्दीपिकाग्रीवो-
त्तना द्विचेष्टितं अनेन ह्रि सत्ववेदनोद्भूतनाल-
कारादिधिजितोत्थानानां कामोद्दानमिवव्या-
ख्यात इति श्वादिनांगोद्भूलनादिपरिग्रहः इति
सीत्कारादिभिर्वदन्तन्तनविधानविशेषो न-
खलनाधिकं कार्यो विधेय इति पृथगेतद्वर्ण-
नमुचितमित्यर्थः इन्द्रवज्रा॥१॥ यथा
सलक्षणैर्नखैर्दन्तानि नखलक्ष्माण्यर्थवन्त

पं॰ १७९ 179

घाकृत्या कामोद्दीपनं कृत्वा लोके यच्छ्लाघ्यतामु
पयान्ति तथा सल्लक्षणैर्दन्तैरन्यैर्दशनलक्षणैः
रपि भाव्यमिति तल्लक्षणानुवादपूर्वं तद्दन्तम
न्यामपि विशेषमाह ॥ स्निग्धा इति कामरहस्य
वेदकैः स्निग्धा इत्यादिविशेषणविशिष्टा रदा
दशना नखप्रदेशेषु कक्षाकुचोरस्थलेत्यादि
नोद्दिष्टेषु निधेयाः स्थापनीयाः परं तु नखक्षता
वकाशेषु वक्त्रान्तरं नेत्रोभयं च कथितं नातिवि
हाय वक्त्रान्तरे नयनोभये च दन्तक्षतानि न देया
नीति कथंभूता रदाः स्निग्धाः सस्नेहा न पुना
रूक्षाः तथा घना गाढश्लिष्टा न पुनर्विरलाः
तथा श्वेतशिखाः सिताग्रा न पुनः श्यामाग्राः
तथा समांगाश्च निम्नोन्नताः तथा रागस्पृशो
नागरपानादिचर्वणसंक्रान्तरागगन्धा इत्य
र्थः रागग्रहणेन गन्धस्याप्युपलक्षणम् त
था निर्मलसौख्यभाजः निर्मलाश्च सौख्यभा
जश्च तत्र निर्मला धावनादिना विशदीकृताः
सौख्यभाजः स्वल्पा मूषकदन्ताभा इत्यर्थः
एतादृक्विशेषणयुक्तैर्दन्तैः कृतं लक्ष्मका
माधिराज्यद्योतकम् अन्यथा चाण्डालर

पं॰

सितकापङ्क्तिरिति अत एव तिधेया इत्युक्तम् निषिध्या
सवत्सस्य कटाक्षरणयात्यासं प्रायणीयान पुनर्वास्या
भिविवदाहृणीत तक्षण छेदनादिकमंगान्यापनी
यानीति तथा च कल्याणमल्लः रागस्पृशः स्निग्ध
तराः समानाः घनाश्च सूक्ष्माः सशिखाः समासाः
दन्ताः प्रशस्ता अप्यथ वैरूपा करालवाशामलि
नाश्च निन्द्या इति करालवाला इति करालावालाश्चे
तिवाला वहिर्निर्गता इत्यर्थः रागस्पृश इत्यनेना
यद्यपि नेमेत्यादिना चन्द्रशंकरादिभिर्दन्तानां क
विभिर्वर्णनं कृतं तथाप्यनेन विशेषणेन कुन्दसा
म्यमेव विशिष्टतया दर्शितम् उक्तविशेषणयुक्ते
हि सर्वथा कुन्दकुसुममेवान्तरान्तराविताव जे
करागभरितं नदिति रागस्पृश इत्यादावर्थगुणवि
शेषणमप्युपन्यस्तमिति वृत्तमिन्द्रवज्रा ९
इत्थं दन्तलक्षणं समर्थितेन तत्र नयत्र कुत्रापि र
स्यानेदन्तं कः संपादं भवति विनोपदेशं च तस्मिन्
दन्ते चंडालविजृम्भितं समापनेदितितद्विद
यन्नाह ॥ दन्तोष्ठेति गाढ इति ग्रन्थकापेक्षये ए
कवचनं गाढगाढयोः कपोलयोर्विषयेयोदन्त
व्रहारः कामिनो विधयो सौ विद्रुम इति विद्रुमा

पं०

१८०

180

त्वः प्रवालपालिकासदृशत्वाद्विद्रुमसमायोक्तः
यथा प्रवालपालिकेवालंकारस्तथा कपोले शोभ
ते तथाविधेयमिति शोभाकारणमेतत्स्वरूपमुक्त्वा
तत्प्रसक्तप्रकारमाह दन्तौष्ठेति दन्तौष्ठयोः संगतिं
कृत्वासौ निर्मातव्य इति ओष्ठसंयोगस्त्वात्रयानैः को
मलतयैतन्निर्माणं रचयति सोऽयं वनिताकपो
लस्थले प्रसार्य दन्तौष्ठे रवनं तथा कार्यं यथासौ स

लो^ ख्वेदनयानन्दकलोकुलितान्तयति अन्यथा
कृत्यवहं शानेन विह्वलितासती सरतक्रीडाया ह
रं पलायतेनेति पक्षवातीव तुः साधयत्याह अभ्यास
योगादिति यदेनलीलायायुवती ताभ्यासात्स्यात

ट^ तदेव सद्यस्तियुवतिरेवपुरुषं शिक्षयतीति ।
व्यतिरेकेबाधमाह स्यादिति अन्यथाभ्यासं विना
ज्ञाप्यति वक्तव्योरपि सुनोरेषप्रकारउपदेशमा
त्रशिक्षां विना नसिध्यतीति तथा च कल्याणम
ल्लोपि दन्तौष्ठयोर्योगविशेषमाध्यप्रवालपूर्वो
मणिरेष उक्तः अभ्यासयोगेनतिदम्पतिभ्यां सं
साध्यतेनान्यविनोदतल्लितिति प्रवालपूर्णोमर
णिः प्रवालमणिरित्यर्थः तत्र प्रवालो विद्रुमः प
ल्लवं च तत्स्याभीयोप्राप्यरः मणिस्थानीयश्चरद

पं०

नइति उभयसंयोगस्याधन्वात्स्मौ प्रहारोर्थवलेन
प्रवालमणिरिति व्यपदिश्यते नान्यथा विनोद इति।
साभ्यासनिर्मितं विलोक्याग्रहं अयं तेन त्रिमास्य इ
तिकौतुकमात्रेणाभिमुखीभवनं मौर्ख्यायप्रस्
स्यायफलतीति हृन्नमिन्द्रवज्रा ३ सन्दंशानइति
रत्नरहस्यतत्त्वज्ञैः संदंशात्तोदशानं दंशानाद्रंतोयो
दन्तप्रहारोदन्तोयं दन्तसमोदन्तसमानमानएव
भवति मतन्मानादाधिक्यम्न्यूनतां वागच्छति अत्र
हेतुमाह अभ्यसनप्रसंगादिति यदेषा प्रक्रिया
कौतुकिभिरभ्यस्ता भवेत् तदैव समानमानत्वं
सिध्यतीति नान्यथेति दन्तमानसमानमानोदन्त
प्रहारोन्वर्थएवेति दन्तमानसमानत्वाहृन्नइत्येव
नाम्नाविन्दुरुक्तो दन्ताविन्दुरिति अथवा दन्तोप
पदोविन्दुर्दन्तबिन्दुरिति एथवा दन्तइतिविन्दु
रितिवोपदिष्टः अत्र यो भातिशाय समप्यादन्तार्थम
हिलवति वदोजेत्यादि अस्यैव वदोजगण्डाधर
मिमथो भांघ्रातिति वदोजगंडाधराख्यस्थान
त्रयोदन्तोयं यो भाघाभात् यथा वदोजादिगता
याशोभाख्यावनिता तयामिलितोसौबिन्दुः सुमा
त्याग्रस्यरंदमप्यत्येव शोभेतां तयासौकामिनीका

न्तदन्तेनानेनयोभामाप्नोतीति अन्वर्थइति कथनसा
यमाशयः एकदन्तप्रहारो विन्दुनामा यथाजायते
तथाद्विदन्तप्रहारो विन्दुइत्यादियावत्सर्वदन्तप्र
हारो विन्दुमालेतिव्यपदिश्यते तथाचकल्याण
मल्लोपि अधरेतिलकेवकामिनारदनेनाणुविवे
णनेकृतेइतिविन्दुरुदीरितोविलैर्दशनैःस्यात्खल
विन्दुमालकइति इन्द्रमिन्द्रवज्रा ४ अत्रैवविशेष
माह अधरस्थितेनेति यत्ररदलेखादन्तक्षतमधर
स्थितरागमात्रगं अधरेगेहे स्थितंरागमात्रंकेव
लरागस्तवतावन्मात्रेगच्छतीति अधरस्थितरा
गमात्रगंमात्रशब्देनाधरस्वरूपमगनतानिषेधः
उपधुनानतयाकृतावस्थानमित्यर्थः तत्रवेत्त
तंगूढकंविदुः तदेवरदलेखायदादशनक्षतं
गण्डेवापीडयति दशनक्षतस्वरूपगतंगण्डस्व
रूपगतंवातत्ःकृतप्रवेशंभवेत् तदोच्छूनकमु
च्यतेइति इन्द्रमर्थसमम् ५ कुत्रावितिकुत्रावि
तिप्रत्येकाभ्यतयैवावचनम् एवमुत्तरत्रापित
तत्रारो कुर्वीःस्तनेस्तनयोः तथाकण्ठेगलेतत्र
थाकपोलयुग्मेकपोलयोर्द्वन्द्वमतंदन्ताग्रसं
स्पर्शमात्रेणलिखितमितिशेषः तत्तत्वाण्डः।

त्वादित्रिनामग्रन्थयोन्त भागेस्थिति त्वंडाशाकाभिधानं स्या
त्भवेत् इति तदेव चेत् मंडलाकारेन योलिखितं भ
वेत् तदामण्डलकाभिधानमुक्तम् एतेनाह्हिष्टाव
यवेष्ठवोभयं संशोभनेसम्यक्शोभांधत्त इति शाला
वुद्धिमंतोमुनीन्द्राः समुदीरयंति कथयंतीति त
थाचकल्याणमल्लः कपोलवक्षोगलभालदेशेष्व
डाग्रकंस्याहृयानाग्रलेख्यम् तन्मंडलाकारकमं
गनानांगात्रेसुशोभांलभतेनितान्तम् इति हृत्रामि
त्वक्ता ६ शीर्षेति इयंदन्तदन्तरेखालोकवचैति
कथिता यासौ रेखा रदनैः स्तनेस्तनयोरग्रभागे कु
कायगताज्ञवाग्रदन्नाभवेत् कथंभूताशीर्षायया
भवती तथाहस्वकाति निम्नत्वात् निलोहिताग्रा
तश्चस्तनकंविनादन्तेग्रहदानेज्ञविनागीवक्रा
काराईहस्वत्वरूपत्वमस्याः किमर्थमित्याह विशेष
कालस्मरणादिति प्रवासादिनिमित्तेनभर्तरिदूरं
गतेतत्स्मरणार्थम् अहोकदासौममप्राणनाथाया
स्यति येनयंरेखामयिमुद्रास्थापितेति स्मरणार्थ
पतदालोकनेनेवत्यसौप्राणान्धारयतीति अत
एवचैयंलोकचर्चा लोकेख्याताचैति स्वन्यामरदना
निमित्तभूतेति तथाचानपत्रमुखर्वस्मान्नादमाना

पं
१८२
162

वलीयाकांताघारीरोक्रियतेस्वभर्त्रा प्रस्थानकालेस्र
तिहेतुभूतांतांलोकवर्त्मप्रवदंतिसंतइति वृत्तमि।
न्द्रवज्रा ७॥इतिलक्षवेदनाख्यंप्रवसायकविवर
णेदर्शानलक्षणनिरूपणम्॥ इत्थंवाग्यस्मरनेत्रालिं।
गननखक्षतदशनक्षतांत्यांगत्रयीनिरूपिता अथा
न्नैवोपयुक्तंकेशाकर्षणाख्यमपरमंगमवतारय।
ति अथेति तत्रादावेतदुभयोपयोगिकेशलक्षणमाह
भव्याइति तरुणीजनानांस्त्रीजनानांईदृशाःकचा
केशाभव्याःपतत्क्षात्मन्मथविधेयकन्दर्पा[illegible]पयो
गिनःसंभवन्तीतिसंभाव्यतेइतिसंभावनायांलि
ङ् कीदृशाइतिविशेषणमुखेनतद्व्यक्तंनिरूपय
तिघनाइति घनाश्चतितिविडाःनपुनर्विरलाःतथा
रोक्षविवर्जिताःस्निग्धाःतथाघणमाभ्रमरच्छवयः
तथाविशालादीर्घानपुनःखर्वाः तथावक्रलात
पुनरल्पाः उपलक्षणमेतत् कुञ्चितत्वस्यापिकुं
चिताश्चयेस्युरिति एतादृशाःकेशानेत्रैःकुसुमवदा
नकालेतरुणीनांरागोदयार्थंयथातरुणयश्रा
विर्भूतवाञ्छाः स्वयमेवोपनमन्तितथावक्ष्यमाण
विषयाग्राह्याइति वृत्तमिन्द्रवज्रा।१।ग्रहणप्र
कारमेवाह द्वाभ्यामिति वल्लभोहार्दहार्दास्पदं।

ष॰

पतिः शिरसीति शिरसोर्हस्ताभ्यां कराभ्यां प्रकामं से
क्रुपा केशानिति प्रकरणाल्लभ्यते केशांस्ता[illegible]कृष्ट्वा न्स्पृ
इत्यर्थः सीमन्तसरणिमवधीकृत्य कामकारेण
वामकरेण वामकेशपाशं दक्षिणकरेण दक्ष
क्षिणकेशपाशमथवा कोऽनकार्थविपरीतेन वा
मदक्षिणकेशपाशं दक्षिणकराभ्यामाकृष्यात वाम
दाकर्षणेन तां निश्चलीकृत्येति यावत् स्वयमुप
नमितमुखस्तत्कटिं चेद्यदि चुम्बति कटिग्रहणे
नतत्समीपवर्तिवराङ्गग्रहणमिति ध्येयम नदि
ति कविप्रसिद्धं एतत्केशाकर्षणमेतद्दितिमया
पीडाभीतिरूपितत्स्वरूपं समहस्तसंवृत्ते समावस्थ
नानतिरिक्तौ हस्तौ यत्रेति समहस्तमामकं केशा
कर्षणमङ्कं यदा पुनरेकहस्तेनैव मध्यकारेण
नाथवा हस्ताभ्यामाकृष्य मध्यएवाकर्षणतामानी
य कटिं चुम्बनं क्रियते तेन दानं गावङ्गः अनेनानं
गोपि सन्नेवाधिराजो नृत्यतीत्यनंगरङ्गः कामन
र्तनस्थानाख्यमिदमित्यर्थः २ वृत्तमिन्द्रवज्रा
संवेष्ट्येति यदि चेत्पतिः स्मरार्तो मदनातुरो यदि
मम आधुनैव शीघ्रं रतक्रीडा भवेत्तदा श्रीवा प्रिय
घस्रो मानिनीत्वाद्दव कार्यं न ददाति तदा पुने

पं
१८३
183

वक्षिप इति कामोद्रेकान्तरः श्रीखण्डं तोत्सवार्थं सर्वा
गुलिभिः कृत्वा कचौघं धारयति कचौघं समुच्छ्रित्य हृ
लेन धृत्वा तामवष्टभ्याभिमुखीकृत्य स्मरनक्रीडां कु
र्यादित्यर्थः तदिदं केशाकर्षणं केशाग्रहणमित्या
वतरभंजंगवल्लीति परिकीर्तितमिति वृत्तमिन्द्रवज्रा ३
कर्णेति सुरतावसाने सुरतं समाप्यान्योन्य[स्य] श्रो॰ हृ
परस्परमानन्देनाकुसितौ कामिनीकामुकौ प्रेमणा
यदा कर्णप्रदेशस्य केवानवतंसप्रदेशाकेशान्त्रि
पीड्य हस्ताभ्यां नोभयतो निःसृत्याभिमुखीभूतास्त्रि
यं चुम्बति असौ वचुम्बनाद्भुतहार्दीपतिं चुम्बति त
दिदं केशाकर्षणं मन्मथः कामावतंसं वदन्ति अनेन
हि केशाकर्षणेन तापने कामो वज्रकिरीटकुण्ड
लोन्नतपतिन्द्रसंस्थानयोः कृत्वकर्षार्थं मध्योस्मिन्वादो।
त्वं करोतीति वृत्तमिन्द्रवज्रा ५। इत्यादय इति॥ पूर्वमिति॥
तात्याकपभुस्मरतमासानिरामाय तथाव पशावो
पितं दार्ढीकुर्वन्नेस्रुविमर्दनः कोविदोषामनुष्णा
णा नवेन स्मृालपल्लवमिति बालपल्लवमिति बालं
बालस्मरतं पल्लवं पल्लवीभूतमाधन्तसंभुवितं य
स्येति अतइत्यतेभ्य उद्दिष्टप्रकारेभ्य इति अन्यत्स
प॰ ष्टम् ५ अथवाग्र मीमयोः कावा एतत्प्रकाराः॥

नतैः सुरतविशेषैः केन सुरतविशेषप्रकारेण
किंदेशीयास्त्रीत्यत्नीतिरतित्वस्त्रिवेदिभिः देशजा
तिविशायकल्पनीयाः प्रयोज्याइति परपारत्वेनैनं
कदापिदम्पत्योरन्योन्यं संतोषः स्यादिति तथाच
मध्यदेशोद्भवानार्यो नखदन्तपदेरताः मालवा
रतानार्यस्तथापश्चिमदेशजाः प्रयोगमुखरतेश्च
वकेशयाहेश्वासिन्धुजाः नानानखरसे[illegible]ष्णानार्यः
सिंहलदेशजाः चुम्बनालिंगनेरक्तालथाहूंविम
लिंगके वृषभधनलब्धाश्वरामाः कर्णाटदेशजाः
महाराष्ट्रोद्भवानार्यः स्त्रीराज्यैः कोसलेषुच दत्त
नांगुलिविक्षेपरक्ताद्रविडजास्तथा स्पृष्टतिरश्चि
केकाने चुम्बनालिंगनादिभिः स्वव्यावाधरपाने
नवन्द्भागाभटोद्भवाः तीर्थयात्राभिलाषेणगौ
डवंगांगनाः किल निःस्नेहामर्दनाचातैनेपालाः
कामरूपजाः स्त्रीणांविषयतन्त्रवत्तात्वारसकर
ताहिभिः वरंनः स्वखभाजः सुहिषन्मपरथा
स्त्रियः इत्येवदेशसात्म्येनवाह्यसुरतविभागः क
ल्पनीयइति ॥ इतिश्रीज्योतिर्विद्यापरपर्यायक
विशेश्वरविरचितेपंचसायकेनद्विवरणेचल
त्पवेधनाखिवनर्यः सायकः ॥ ४ ॥

कामिन्याभिमुख्येसंपादकत्वात्स्मरतंनिरूपयेदा
नींयदर्थमिधानाउस्वरउत्थापितत्वन्मुख्यभूतं
स्मरतमभिधानमुपक्रमेत अथेति अथेतिमंगला
र्थे यदर्थमभिधान्यतिक्रमः स्वीकृतन्तदिदानींप्राप्ता
वसरंस्मरत्वेनसम्यग्घनामितिस्वाभीष्टदेवतास्मर
णंकृत्वाहंकविशेखरःस्मरतत्रयंवान्स्मरतभेदान
भिदास्येवक्ष्यामि अभिपूर्वस्यधाञः वचनार्थत्वं
प्रसिद्धमेव तथावाभिमुखाक्रमस्मरणं विषयींधाञ्क
रोत्यर्थेसोभिपूर्वस्त्वभाषणेसंपूर्वोमिलनेतेयाति
पूर्वःस्थापनेमतइति कथंभूतान् स्मरतत्रयंवा
न् अशेषसामग्र्यविशेषरम्यान् संतोगुणाःसग्र
णाः नपवसामग्र्यमितिस्वार्थेष्यञ् तेषांविशेषाः
सामग्र्यविशेषैः अशेषाःसर्वतोकोपकारकाये
सामग्र्यविशेषास्तैरम्यान् लोकमनोरंजकान्।
गुणानांचसत्वंतत्कालंभाविनिवाकालेकेवल
स्मरत्वकारित्वम् अयंस्मरतभेदानामभिधेयत्व।
स्थिनेयदाश्रयेणसत्वायकामार्वापेतंसंपद्य
तेतत्काममन्दिरमेवादौसम्यक्कलयितुमाह
मनोभवेति तत्रापिस्मरतत्रयमेवनिरूपयितं।
त्वपिश्रादौतन्निरूपणंतावत्स्वधिधानंकृत्वा।

यत्तन्निरूपणं तस्य कस्थितिं यास्यति नस्य मनो
भवागारस्य काममन्दिरस्य वांगलक्षणस्य वि
शेषनिर्णयं तस्य क सर्वविशेषाभिज्ञानं सांगो
पांगं यथास्यात् तथा निरूपयामीति अत्रासता
मत्या देवर्तयाल्लेजोमयाः स्वल्पा इति तदर्थं ते
जोमयमन्दिरस्यैवापि असौ मनोभवो देवतावि
शेषो मनस्व तेजः प्रभृति धातुभ्योप्यतिसूक्ष्मं सं
कल्पमयमिति तदर्थं मन्दिरेणापि तथावि
येन भाव्यं यत्रासौ सम्यादिनयार्वयाश्रितः स्वोपा
सकाह्लादायजायत इति तद्विशेषमभिधास्य इ
ति मनोभवागारविशेषमिति कथनस्याशयः ।
वृत्तमुपेन्द्रवज्रा । समर्थितं मनोभवागारवि
शेषमादौ निरूपयामीति तमेव विशेषं प्रस्ताव
यति ॥ मनोभवेति मनोभवस्य कामस्याचां नित
ये म्रजाप्रासादे गुह्ये इति यावत् इमावक्ष्यमाण
नामलक्षणास्तिस्रो नाडीर्वा विशेषादिति फलोद्
यात्त्वविशेषदर्शनाद्विशिष्टास्तुः संतीति संर
भाव्यते इति सम्भावनायां लिङ् तस्य प्रत्रनाडी
नाडीनां वाङ्गत्वे त्रिविधफलदर्शनात्तिस्रप्
वविशिष्टाः संतीति अनुमीयत इत्यर्थः तथा बो

पं
१८४
185

क्रमं निवसति वज्रनाडी चक्रमध्यप्रधानं चित
यमिदमिहोक्तमिति फलत्रैयं च समनन्तर
मेव प्रादुर्भविष्यतीति तापवनामत उद्दिशा
ति समीरणेत्यादि आदावेकाममीरणी वा
यवी द्वितीया चान्द्रमसी सौमात्मिका तृती
याग्नेयीति गुडास्वादात्मतत्त्वाविनीसौरीत्यर्थः २
ऋतम्भरेन्द्रवज्रा आसां तिसृणां नाडीनां फलद्वारे
ण विशेषं दर्शयति प्रधानभूतेति मदनातप
त्रैकाम क्रूरेश्वरो प्रधाननाडीति नयमध्ये या १
प्रधानभूता समस्तानां पनेन मध्यवर्तिनी १
श्रेत्तो सामीरणी नाम्नी मता सर्वागमसिद्धा लि
तथा च प्राणेव संवादितं वाङ्गरं धाह धै १
तनासिकाभं यदास्ति तत् मन्मथक्षत्रमि १
त्याकृत्यानां मदसिनाचयोरिति तथा योनि
मध्ये लिनाडीकाकामांकुशासमाह्नमा लिं
गेन तोभिता सैव मदवारि निरन्तरम् का
मात पञ्चात्स्रजति सस्पन्द इति कीर्त्यत इति
तस्याः सामीरण्या नाड्या मध्ये यत्पतित मन्त्र
बीजं मन्त्रस्थवीर्यं तत् ॥

पं. ॥ ॥

तो°

तस्मालिंगेभ्रूमध्येनेत्रवहन्मदवारित्वात्पतिनम
यिजलयथ्यैनज्ञलप्रवाहयतितद्धवत्र
त्पावर्तनइति निष्फलंस्यादिति चंद्रमौलि
श्रीमहादेवोवक्ति ॥ ३ ॥ अतम्पेंद्रवज्रा उद्
धाकमध्रामाचांद्रमसी निरूपयति यावेति
कंदर्पणेहेकामोन:उरेवा रोणेयाद्वितीयाचां
द्रमसीनाम्नीतच्छामेप्रधानभूतास्तिसाना
डीसुन्दरीसोमात्मकत्वातू शीतलाम्रत
भविताच तथाचसंवादितंत्राकयोनिमध्ये
नातिदूरात्सूर्णचन्द्राख्यिनाडिका मनोजवा
त्रिसंपूर्णस्त्रीणांतिष्ठतिसर्वदेति सामीर
लीद्रोभितामतीप्रसरत्प्रवाहान्नायते इ
यंतुन:सोमात्मकाम्रतसंपूर्णेवेतिप्रसर
त्प्रवाहाभावात्संवीर्यस्त्रीकार्येयाथितंक
न्यामेवसूतेनर्भंग्रहतिमित्यर्थ्यः अतोचसो
मात्मकत्वेनशीतलत्वादल्परतोत्सवेपिसा
ध्याविद्रवतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ अनमिंद्रवज्रा
अथाववधिाष्टान्तनीयांगौरीमाह गौरी
ति उपस्थभागेशयदक्षिणपार्श्वेवइयंगौ
रीनाडीयाप्रधानभूताचितयप्रख्यातनाडी

मध्येत्तृतीयाप्रधानभूतासौच ब्रह्माख्यतः उ
क्तस्यसंज्ञाख्याविभावेसतिस्वभावात्सूर्यो
त्मिकत्वात्सुवं प्रसूते प्रसौत्रतेकष्टोपभो
ग्याकष्टेनद्राक्रीत्तेषाकेतिप्रदिष्टा ४ इस्य
पस्यगतप्रधानभूतनाडीत्रितयनिरूपण
मु प्रासंगिकंपरिसमाप्य यत्प्रकृतमथाभि
दास्येस्वरतत्त्वपंचानितिस्वरतत्त्वपंचतंनदेवा
वतारयति अथेति अथेतिमत्वप्रकृतिदेश
नात्मादियोगतयायदाफलपण्णदिवासह
रतेष्वनिपादितेतेनयत्कामिनीनोस्वरतासं
गतेतदनन्तरंविधेयस्यस्वरतस्यपञ्चस्वरत
प्रसक्तिर्माभूदितिपञ्चभावनिरासायैवं
था उक्तानस्थितत्वादिनाशरीरचनानिर्माण
तिनेषांसमुद्दिष्टाः समयणहंसयदार्थीमनि
मनालोचनपूर्वमुद्देशोनामसंकीर्तनमु उ
पलक्षणंचैदंतदनुगतलक्षणस्यापीतित
त्रामलक्षणेनिर्दिष्टेत इत्यर्थः अनेनैवाश
येनकल्याणवर्मा प्रथममेतदेवप्रतिवज्ञवा
न् यथा मात्रानन्तरूपाणविधायपूर्वैर्विदितः
प्रमाणाद्वतोपचारान् विधिमलेखीभूत

वंगांगदेशां भजेत कांतां स्मरकेलिरंग इति स
रतेन वसर्वं घ्णापोति स्त्रीभवनमेवोपकारकं
इति सामान्येनादौ नतु स्त्रीणां करणयुक्तिमे
वतिरूपयति प्रसारितेति विद्धतिका स्कोष
पद्मुखनादिप्रयोगविहितेपि यदि प्रकृतिदेश
स्वभावादिना नारीगाढं व भवेत् न च विद्धताभ
वेत् न दा यमुपाय: प्रसारितं सव्यापसव्यतः किं
विह्वलनयायामितं यद्रूतद्वयं यद्वताहृषांयत्म
ध्यं तस्य योगाद्रूपायान् स एव वा योगरुपायस्त
स्माद्गाढापि नारी स्त्रणतां विद्धतत्वमेपैति गच्छ
तीति एतदेव वैपरीत्येनापि साधयति संलग्ने
ति उक्तैर्विद्धकरणैरुक्तनिरोध पद्मुखनास्त्रेषादि
भि: स्त्रिया विद्धतापि नारी संलग्नं परस्परमनन्त
रस्थापनेन संयोजितं पद्मानुद्वयं तस्य वन्येन
ने विस्तरलक्षणेन श्लथमति षायेन संकोचप्रया
ति अयमर्थ: सव्यासव्यपार्श्वपार्श्ववलनया र
प्रसारितोरुद्वयाया: स्त्रियोगुल्फेन तत्कालमेव पि
पिलंस्तनयोरं जायते अन्तरेव संलग्न जान्व
पायागुल्फं समस्याधं गाढं स दतिमद्दनापि प्र

पं
(१८)
187

यामेन स्मरतयोगपं तं जायते सुस्मृतप्रसङ्गेणा यामे-
वतत्कालं यतितव्यं इति भावः तथा चानंगरंगेपि
हठादपि नारीस्वयतामुपैति प्रसारणाद्दृढमुगस्य
स्यः अथवास्या संयमितो दृढमुष्मा गच्छेद्दृढत्वं स
रतप्रयोगे इति वक्रमिवक्ता ॥१॥ किंवेषमत्र
एणाधमं कथ्यते यद्दृढयप्रसारणं स्मरतसाध
नमिति प्रकृत्यादिविलोकमादन्येपिशौचित्यार
पादकावन्याः संतीति यदेतत्साधनं नौचितमि
यात तदातत्रपरथापि नारीणां स्मरतयोगपतास
म्पादनीय स्मुहिश्यति तस्मादिति यतो विद्धता
अपि गाढालत्कालं जायन्ते गाढा अपि विद्धता
जायंते तस्मायुवत्याः प्रकृतिस्वभावं किं प्रकृति
कास्यै स्त्रीम यायासेव्यति देवादिप्रकृतिं नारी
णामालोक्य स्वकवन्दनमगन्यादिद्रव्यैरियं वश
गीभवति इतितथापरिवर्णीयम् तथा देशो
द्भवानार्यौ न विदन्नपदेरता इत्यादि निरूपितरी
त्याता वशापितं यतितव्यम् तथा मदनातपत्रं
विलोक्यतदनुसारेण यतितव्यम् तथाचतत्परि
वारणमन्यत्र स्मरज्ञस्वधजोपत्रस्त्रियोवाक्तोभवे

पं·

न्यरं चुतस्त्रिपाद्वकादित्यंनत्रनीचरतंभवेत्‌ना
योनीचरतोद्विग्राह्विषंतिपुत्रषंतणात्‌ स्रूयते
चैवकर्णाटेकात्रयानिहतःपतिः अंगुलीनाग्र
वेशेननयाहृतिसलिंगकैः मदुद्रुसवधजःका
मीरमेनानोद्रहतुभिः धनंकृचिममाकार्यद
र्शोये [illegible] पितारहः येनासौभयविद्रलासघप
ववधूर्भवेदिति इतिप्रकृत्यादिस्वभावंप
र्यालोच्यवन्ध्याःपरिकल्पनीयाः यायेनसूयी
भवति तेनासौसाधनीयेतिवन्ध्याइत्युक्तवद्म
माणसर्वैताहशोपलक्षणं श इत्यवद्यमाण
सर्ववन्ध्योपयोगियोनिशोधिल्पसंपादकौष
प्रसारणनामधेयंकरणमभिधायेदानींवन्ध्यानिरूप
यिष्यन्प्रग्रन्थकारोलक्षणकथनेनैवनउद्देशमन्यमा
नोलक्षणग्रन्थमेवनिबध्नन्नोद्देशग्रन्थम् नद्यापि
सकुमारमतिराजपुत्रबोधनार्थंनउद्देशोपयुपयो
गीतिमोपिनावनिरूप्यतेयथा उन्मानकंतिर्यग्र
न्ध्यास्त्रितार्ध्वस्थितंनयैवाननकंरनसैः पंचप्रकारं
सुरतंप्रदिष्टंनसप्रभेदात्क्रमतःप्रवेक्षे इतिकाम
रंगोक्तप्रक्रमेण उन्मानवन्ध्यातिर्यग्वन्ध्यास्त्रीनवन्ध्य
स्थितवन्ध्यवनन [illegible] वन्ध्याभेदेनसुरतंपं

वविधं नत्रासौ ग्रंथकारः उज्ञानवन्ध्यान्नावनरणिका
ष्टुह्लयति अथेति सोयं कोनु किंनामभिलषणीयः
स्तरनवन्ध्योनिर्जलेभाख्यः स्क्ष्मागमज्ञाप्यत्वादनिर्ज
लेभ इति यौगिकनामाप्रदिष्टो वात्स्यायनादिभि
रिति शेषः यतो हृदयोः कामिनीकामुकयोः प्रीतिकरः
परस्परं तत्प्रकारः कोसावित्याह उज्ञानेति यत्रसु
रतनवन्धे पति स्तनानस्त्र प्रमदोरुमध्ये उज्ञाने
माख्यायां दृष्टं समकम्पनयानिधाय यथाभवे
त् तथा सज्ञायां प्रमदा तिनिर्भरकामोत्का धारि
णी कामिनी तस्याः सरलप्रसारितजंघो मध्याकु
रुमध्ये पार्श्वद्वयेन दृढं विधाय स्वयं तन्मध्यार
वकाशे स्थितः प्रकाममभिप्रायेन प्रमदां काम
यते स्वरनं तत्प्रांकुर्यात् स्वयं कामयते स्वरनं तत्प्रा
भवेत् इति हेतुमं [illegible] तान्तार्थे ण्यन्ता ध्वकर्मः कार
यतु इति प्रयोगः ॥ ॥ इत्थनिर्जलेभाख्यबन्ध
निरूपणम् उज्ञानेति प्राचीनैराचार्यैरयं बन्धः
समपादसंज्ञः समावस्थाना नधिकतया पतिः
स्कन्दलग्नौ पादौ यत्रेति योगेन समपादनामाकः
अस्मौ च कामिनीकामुकाभ्यां करणं नेष्टः कर
णसाधकतमे मंत्रे सौम्यकनिलत्वेण नाभ्यासिद्धः

प्रदीप्तः लक्षणान्तरं योन्योन्यं धैर्यो[illegible]तोहरणेनोभय
प्रीतिकारकः प्रयोजनीयः समादरणीयः कोसावि
त्तिलक्षणमाह उन्नतेति प्रागवड्गानवत्येन
सप्तायायुवती यौवनमदोन्मत्ता स्वपादौ [illegible]
[illegible]स्वचरणौ भर्तुः स्कन्धे जानावेकवचनं प्रत्येका
पेक्षया वा स्कन्दयोरिति यावत् समारोप्य सम्या
नैर्वि[illegible]नारोप्य पादमर्दयास्कन्धौ मर्दितौ विधा
यत्यर्थः नरं चेत् यदि रमेत् रमयेत् नाहमत्वे
स्वपादाभ्यां भर्तृस्कन्धौ मर्दयेयथासावत्ता प्तालो
किकानन्दा स्वयमेव रमेत् इति एषन्तार्थान्तर्भा
वस्यार्थः स्कन्द इत्येकवचनं प्रत्येकाभिप्रायेन
तथा वमदनरंगे निधाय पादौ रमणां सयोस्वेड
त्तानसप्तारमनेयुवत्यौ रतिप्रवृत्तं समपादसं
ज्ञं भोत्तुलनदाभोगविधानदक्षाः इति ४ इति सम
पादाख्यवन्धलक्षणं एवं विधा याः इति किलेति
सम्भावनायां संभाव्यते सा वीतरमणी योवन्धः ना
गराख्यः अग्रामीणो विनत्वा नागराख्यो नागवन्धा
भिधः स्यात् संभावनायां लिङ् किलशब्देन वासौ
घोष्यते अभित नगरवासिनिर्मयत्वा नागरोसौ
वन्धो भवतीति कोसावित्याह एवमिति स्त्रिया

पं
१८९
189

नितम्बिन्याएवंविधायाउत्तानस्यास्थिन्याजंघेतिप्रा॰
प्तत् जंघीकांतस्यकमनीयस्य अकालेपिरम्भुत्का
ज्ञनकस्यजंघोपरिजंघयोरुपरियदासनविशेष
दाभवेनामितिशेषः इत्यमुत्तानस्तम्भकामिन्याः
स्वजंघोपरिजंघेअवष्टभ्यपदिकांनोर्ध्वयोवारंवा
रंकटिंस्वविकम्पयन्त्याप्पपाणिभ्यामूधमवष्टभ्यो
ह्रत्यारमेत् स्तनंगच्छेदितिवन्धोसौनागराख्यः
कथिताख्यः एतमेवार्थंकल्याणमल्लःस्फुटमाह
उत्तानितायाःस्मरमन्दिरोर्ध्वेस्थितलम्बोरुहित
यंगृहीत्वा संस्थाप्यवाहुकटितोरमेतकान्तस्त
दास्याक्रिलनागराख्यइति इतिनागरवन्धल
क्षणम् ९ धवेति स्तनाभितैरयंवन्धः व्योमपद
उक्तः व्योम्निस्थान्येपादौनारीचरणौ यत्रेतिव्यो
मपदाख्योयौगिकसंज्ञयोक्तः कदासौवन्धएत
दाख्यामाप्नोतीतिनन्निर्वाहयति धवेति इतीर
तिप्रावड्डत्ताननयामस्तनाग्रकर्षणरतोत्कया
स्तनाग्रमन्नरचयास्थितायोषिद्विलासवमोस्वपादौ
कराभ्यांउत्थापिताभ्यांनलेवष्टभ्यनेनगगनेस्त
न्वेधृत्वाप्राप्यानलेस्थिताभवतीतिशेषः उत्थंख
नायाःचास्याःस्थितायाःपतिरभिमखीभूयपाणि

पं·

युगेन तत्कौधत्वा संपुटमुद्रया वष्टभ्य रमेद्
न सक्षोभवेत् इति ॥ इति व्योमपदलक्षणम्
८ ॥ एकमिति इत्युक्तरचनया सोत्तरनवत्य
हैर्विक्रमा विक्रमस्थितयः एवं तास्यहावै विक्रमा
भिधानः इतीत्यनेन निर्दिष्टा एवं ताप्रकारमो
ह एकमिति यत्र सुरतनवत्यै कौतोपुवत्याविम
र्दसट्टाया एकं दक्षिणं वामं वा चरणं पृथिव्याम
रिकल्प संस्थाप्य एकेन हस्तं संलग्नपादमुद्रां पृ
थिवीं विधाय तथान्यं द्वितीयमूर्ध्वं इति सवापारस्ति
परिकल्पयन्तु संस्थापितं विधाय स्वयं पत्या पादा
भ्यामवष्टम्भितपृथिवीकः सन्दातद्वार्थं पुनर्नि
जं पाणियुगं भूमौ पृथिव्यां धृत्वा प्रसारितहस्ता
भ्यां भूमीतलमवष्टभ्य रमेदिति स्वयं तेरमेत्सुतं २
विदध्यादिति तथावानंगरंगे स्त्रियोंऽघ्रिमेकं विनि
धाय भूमौ वत्सं स्वमौलौ निजपाणियुगमम् पृथ्व्यां
समादाय रमेत भर्ता तद्विक्रमाख्यं करणं तदाहु
त् इति अस्मैचवत्यौ राजवत्यः अस्याद्यर्थमय
त्वाद्यन्यानां राजेति राजदन्तादित्वात्परनिपातः अ
यवा राज्ञामेव कौतुकेन करणीयत्वाद्राजवत्यः

बन्धराज इति पाठे बन्धेषु राजन इति विग्रहः ॥ इ
ति श्रीविक्रमबन्धलक्षणम् ॥ नार्या इति यदा का
न्तः कमनीयमूर्तिः स्वहस्ताचितभूमिभागः अव
ष्टम्भार्थं निजहस्तोभयगृहीतभूप्रदेशः सन्
नार्या जानुयुगोपविष्टो भवेत् पादाभ्यां नारीजा
नुयुग उपविष्टपाणितलाभ्यां च सव्यासव्येता
भूमिमवष्टभ्य रमा रमेत् तदासौ बन्धः श्रुतोपि
च स्मरगदंष्ट्राकस्यापि यस्मादानन्दकर्ता तस्मात्
त्कामसुखनाम्नायं बन्धः कथितः सुखबन्ध इति येन
बन्धेन रचनानभिज्ञः सोपि सुख्याति नत्रकेमति।
कत्वायेन पुरुषहर्षस्य सिद्धत्वात्तन्नाम्नेयमुत्कर्ष
णोक्तिः स्मरगदंष्ट्राकोपि पुरोवर्तिजंघोभयेन पुर
नीजंघोभयमारोहयेन निषण्णोऽपपाणिस्थानीये
न पार्श्वात्यजंघोभयेन भूमिं समवष्टभ्य रतिं क
रोतीति लोके दृष्टम् अत्र चानन्दकर्तृत्वमनया
देहस्थित्या वीर्यस्तम्भनेनातिचिरकालं रतस्थिते
रिति ध्येयम् ॥१०॥ इति सुखबन्धनिरूपणम् ।
कान्तस्येति ॥ यत्र कान्ता स्वजानुयुगलम्
कान्तस्य भर्तुर्यजंघे ॥ ॥ ॥

त्योर्यउपरिभागोज्ञानोभयलक्षणस्तत्रविधिना
तत्कालंमदनाचार्योहृदिष्टशिक्षयाविधायकृ
त्वाकान्तंरमयेदितिसूर्यते अस्मौचबन्धोजानुभ्यां
जान्ववष्टम्भस्तुवैरतनैरतक्रीडानिर्माणचतुरै
विभीतिनामाकथितः नात्रवंधेकश्चनापि
त्रासोविद्यतइतिविभीतिनामासमुदितः अ
सौचाभ्यासवशात्सलभ्यः अभ्यासंविनैतदसं
भवकक्षुमेरवद्यंनोज्ञावनीयमितिभावः इ
तिभीतिबन्धलक्षणम् ११ कांतस्येतिरतनै
रेघस्हरतबन्धोवथीतिनामोक्तयः एतद्र
चनाप्रकारमाह कांतस्येतियत्रप्रमदानुहु
तमन्मथसदास्वकान्तंरमयेत् कथमित्याह
स्वपादौकांतस्यकमनीयस्यपक्षवक्षःस्थल
गौविधायपादाभ्यांवक्षःस्थलमवष्टभ्यकरा
भ्यांचनिजपाणिभ्यांभर्त्तारंदृढमालिंग्यस्वो
पर्यवलम्बिनंकृत्वास्वरतावकाशादानार्थंच
किंचित्मात्रवानतोरुः शिथिलीकृतोस्यभवे
तितथाचकल्याणमल्लः नारीस्वपादौदयि
तस्यवक्षःस्थितौसमालिंग्यकरद्वयेन किं
चिन्नतोरुरमनेतदासौप्रोक्तमुनीन्द्रैरवथी

पं
१५१
191

रितारव्य इति अत्र च भर्त्तुराकर्षणादूर्ध्वे निक्षेपया
चरणाद्वयी रतिसंज्ञा १२ ऊर्ध्वमिति अस्मिन्
रतबन्धो दण्डायनाख्यो दण्डायननामा कथितः
स्यादिति कोऽसौ विज्ञाते यत्र वल्लभः कामिनी
प्रेमपात्रं भर्त्ता सरलीकृतांगः वेणुदण्डवद्दी
र्घकृतदेहो मदनध्वजं कामजय चिह्नं प्रकृति
स्त्रीप्रकृतौ यदि क्षिपेत् कथंभूतो वल्लभः सर
लीकृतांगो भवेदित्याह नार्या इति नारीनित
म्बोपरिस्थितो नार्या ऊरुयुगं मना पूर्वं प्रसार्य
स्वयं नितम्बोपरिस्थितः क्षिपेत् इति सरली
कृतांगत्वेन दण्डवदाचरणात् दण्डायन इति यो
गिकी संज्ञा इति दण्डायननामबन्धनिरूप
णम् ॥ १३ ॥ नितंबेति यत्र स्मरतंत्रे नायको
नारीदेहस्वामी हस्तयुगेन नारीत्रिकं धृत्वाऽस्या
पहस्ताधारं कृत्वा स्वकीयोरुश्लेषो नारीनितंब
बिंबविधायी ऊर्ध्वस्थित एव रमेत स्मरतंत्रविदः ख्यात
असौ बन्धो वैरेतद्वचनाचतुरैः श्वाङ्ककेलि
संज्ञ उक्तः। अस्मिन्बन्धे ऊरुघस्यातीवानन्दा
मन्तीयी प्रचाययामासाचाङ्केन नाम्ना केलिर्थ
त्रेत्येवं ॥ ॥

श्री

पं

गत्वा चाटुककेलिसंज्ञेयं योगीकीर्त्ति ॥ २४ ॥
इति चाटुककेलिबन्धलक्षणम् ॥ इति पंचसा
यकविवरणे लक्ष्यवेधनाख्येऽङ्गानबन्धनिरू
पणम् अथ क्रमप्राप्तपार्श्वबन्धनिरूपणम्
एवमितियुवत्याः यौवनमदेन जरठीकृताया
यत्वाऽन्यमानेकं स्वपादं हृदये कृत्वान्यपदं च दी
यं तल्पायतनं प्रसार्य्य वक्षश्चैवं विधाय रतं कुर्यात्
इति तदासौ बन्धः श्रीरङ्गनावल्लभपृथिव्याम
पवीणिकाख्यः ख्यातः अंकाश्रितवीणासा
म्याज्जपवीणिकाख्य इति सर्वथा आह्वारसा
र्थायं श्लोकः तथा चनेन रंगेकांतो च्चिमेकं
हृदये स्वकीये निधाय भर्ता प्रायने द्वितीयम्
कुर्यादिति चेदिति वीणिकाख्यः श्रीरङ्गनायो
परिकल्पनीयः ऊर्ध्वौ विति पार्श्वे पार्श्वतः स्थि
ताया युवत्याः ऊर्ध्वामध्यगतः पतिर्यदा दिहेप
रिरभ्य रतं कुर्यात् तदा ह्न्योः स्थितत्वाद्या
त्रिकालीलनं परम्परं त्रिकयोरान्दोलनं त
स्मादनन्तेरसौ बन्धः संपुटनामधेय उक्तः स
मुद्गकवदन्योन्यमुपेयमूलत्वादिति २ तथा च
कामरंगेण पार्श्वप्रसक्तप्रमदोपरिस्थः कांतः

पं
१८२३
१९२

समालिंगपूर्व्वंरतिंकरोति यत्र प्रदिष्टो मुनिभिः पुराणैः
बन्धः स ईदृक्संपुटनामधेयः २ ॥ पार्श्वेति यत्र मृगशा
वकाक्ष्या मृगपोतनेत्राया वनितायाः पार्श्वस्थिता
याः पार्श्वनेशायनतले स्वशायायाः पतिरपि पार्श्वाव
लम्बात्पार्श्वाश्रयात्तस्यैव वपुः कर्षणगाढतरं तदंगा
श्लेषेण सत्वरः सन् लिंगस्मरागारयोः पुंस्त्रीप्रकृत्यो
रन्योन्यप्रवेशयोगादनेनायनेसान्नागवत्यः यथा पुवि
नागीनागावन्योन्यं पार्श्वेन प्रकृतिद्वययोगाद्रतं क्री
डीते तथात्रापि विधानान्नायं बन्ध इति निरूपण
म् ३ ॥ अत्र कल्याणमल्लोपरमपि बन्धमाह
यथ ऊरू नाकुंचितपादयुग्मस्तनाभिदेशोपरिक
ल्प्यभर्ता रतिं प्रकुर्यादिति कर्कटाख्यं नदाकवी
न्द्रैः करणं प्रदिष्टम् ॥ इति तिर्यग्बन्धनिरूप
णम् ॥ अथोद्देशात् कु मद्धाप्नासितबन्धस
मुद्देशः ॥ पद्मासनमिति ऊर्ध्वाधोवस्थि
त्याजानुयुगस्यान्तराकुंचनं पद्मासनं तदेतदा
सनं भर्ता स्वस्मिन्समकपरिकल्प्य यदा नहरे
णिमुपविष्टां नं चोपरिस्थितानाम् नतर्णीरमेत
प्रकृतिप्रवेशानेनरतं समब्रूयाम् ॥
॥

पं॰

ऊर्ध्वोन स्तनस्यात्प्योन्तराले यथैव स्यात्तथा कण्ठे परि-
तबाहुपाशौ नौ यत्र स्यातामू सोयं पद्मासनाख्यो
बन्धः कथितः अत्रानंगरंगकारेण यत्रश्चैव योग
द्वयमुद्दिष्टम् प्रेंखोविलासं प्रसभं वदंत्याविपर्य
याज्जंघयुगस्य नार्याः पद्मासनं स्यात् यदि चैकजं
घाविपर्ययाद्रूपपदं प्रदिष्टम् ॥१॥ क्रांत इति य
दा नार्या नितम्बस्थितो नारीनितम्बोपान्तस्थः प
तिर्निजकराभ्यां तस्याः श्रोणिं कटिं धृत्वा तोलयि
त्वा यातिरतार्थमभिमुखीकृत्य स्वदेहं प्रयुंज्यात्।
असौ च प्रयुक्ता कटिं प्रवच्यादितियत्नेनास्फाल
येत् प्रोत्सालयेत् असौ बन्धः परस्परमुभयोः प्र
यत्नाक्षोभावहः क्रांतिबन्ध उक्तः ॥ अत्रानंगरंग
कारः स्वजानुयुग्मान्तरनिर्गतं चेद्गुणोस्य कण्ठे वि
नयेत्स्मरगात्री कांतोपि कृत्वेति विधिं प्रगच्छेत्त
दा तु यैर्बन्धुरिताख्यमेतत्। तथा उक्तप्रकारेण य
दि दम्पती स्वोभयजानुन्यस्तहस्ता मणिपर्यंकस्थौ स्वे रं
रमेते नैकरसं प्रदिष्टं तदा कवीन्द्रैः फणिपादसं
ज्ञम् ॥ तथा निधाय जंघायुगलं प्रबन्धाः स्वकी
ययोः कूर्परयोर्यथास्याः कण्ठे स्वबाहू परिली
यगच्छेत्पतिस्तदा संयमनाख्यमेतत्। तथा।

पं
१९३
193

मुखेस्थापितेवाङ्कुशणे स्ववाङ्कं जंघाद्वयेनेजंघद्वयं ।
निवेश्य गच्छेत्तनिश्चेदिति ग्रहमल्लस्याङ्घ्रौ
कृत्यमात्परिवर्तिनात्वेन स्त्रियं समाङ्क्षेवि
नयादस्मरमां तथैव भर्ताङ्क्षेनतिर्यगंगः भजे
तचेत्कामकलाविदग्धो वन्धंतदाशुनमपदं
वदंति तथा विलासिनीश्चर्यरमयवतीक
टिंस्वकीयांनमयमुकुञ्चेत भजेतभर्तेति वि
मर्दितंस्यान्नन्मार्कटसंभवसंगमेन ॥ इति
पंचसायक विवरणेलन्धवेधना ख्येपार्श्व
वन्धनिरूपणम् ॥ अथोर्ध्वस्थितवन्धनिरू
पणम् ऊर्ध्वस्थित इति अवलायांकाठिन्य
नावकाशमदद्याभितिरतक्रीडार्थमविद्धं
त्यारतार्थं भर्तुरूर्ध्वस्थितेनाभ्यापनेनरताभि
मुखीकर्त्तुमङ्गैनसतिनाभ्यापितांकृत्वात
थैवमल्लवद्भारपातनेन मल्लवद्धयुग्म पिपा
णितयावदलआदिमर्दनंकृत्वायदाभर्ताध
स्थितएवरतिंगच्छति अयंसौवन्धोमल्लवद्व
लेनवशीकरणान्मल्लवन्धः ऊर्ध्वींकृत्वात्या
यवलेनयानितायाः ऊर्ध्वोपर्यापक्वसर्वा
ख्यातल्लमामीतायाअयंप्रकारद्वयइति अ

पं

अतिदेशेनान्यानपि प्रकारानाह दन्तावलेति
दंतावलादिरनप्रकारेण यदा नारी भुग्नकुचा
प्रवर्तते तेन तदा दन्तावलादिबन्धा अपि स्वयमे
वोह्याः तत्र दंतावलबन्धः श्वाणबंधोऽश्वबन्ध
इत्यादयोऽपि बन्धा इमे एवोह्याः आदिना कुक्कु
टबन्धादिग्रहणम् एते च सर्वे बंधाः कटिनि
वलासेह्याः तत्र यदा मुखेन नारी शिरो वक्ष
भुग्नकुचो रमेत् तदा कुक्कुटबंधः तथाच मु
खेन स्त्री शिरो कृत्वा यदा नारी नरो रमेत् तदा
कुक्कुटबंधोऽसौ भुजास्फालनपूर्वक इति ग्रन्थे
तद्विशेषनिरूपणायाह अन्योन्येति यत्र बं
धबुधसंस्पृशमस्थितं ऊरुघं नारी निष्पीड्य वा
ऊरुपंजरार्पणेन पद्विणामिव निश्चेष्टं विधाय
रमेद्यमेत् निश्चेष्टदेहमपि संतं ऊर्ध्वजं स्वयो
निप्रवेशितं विधाय कटिमात्रेण विधेयं का
रयेत् तदासौ बंधः ऊर्ध्वायितकनामा मुनिभि
कथितः पुरुषायितमेवाचरितमिति कच्छ
र्ध्वायितमिति तत्रः संज्ञायां कनि ऊर्ध्वायितक
मिति अत्र च नारी वाङ्निष्पीडनेन ऊरुघवाङ्
निष्पीडनेन वनिता कंठणतेल द्वयं ततस्त्र मदना

ऊलयास्त्रियोर्ध्वस्थितयोर्वक्षःसुरूपेलग्नेत्यासना
श्लापनार्थं रत्नेणमदद्दाने भजलनाभ्यांतत्रैव
यत्योर्निष्पीडिते तेनापि स्वपार्श्वाभिव्यक्तये
तत्रैव तस्यां निष्पीडितायां द्वयोरपि बाहुपंजर
बन्धे जाते समास्थितायाश्च यो नु भयं संयोगो जा
ते यद्दोर्भ्यां कटिचालनेन मीनध्वजं पीडयते तल्ल
क्षोधीयितकाख्योयं बन्ध इति अथवा लीलार्थ
मेव यदा भो स्वपाक्षिकाख्यापनार्थमेवं रतिं कुर्वी
ते तदाप्येतदेवेति अत्र प्रकृतदार्ढ्यार्थं निद
र्शयति अन्येऽन्येति यथा मल्लौ मिलितौ सज्जी
भूते तेन बाहुयुगेनान्योन्यं भञ्जाचालनयादोर्भ्यां
भञ्जनां यत्नं जनयंज्ञातं तन्मध्ये जातमल्लमोसंतो
स्वपाक्षिकव्यंजनायोर्ध्वं बद्धावपि स्थितावपस्मादे
वान्योन्यं जयार्थं यतेते इति ॥ इत्यवधीयितक
बन्धः ।२॥ एक इति रतेनेरतविशेषज्ञानच
तैरिदं करणं अस्मातुत्थितसुरतबन्धप्रकारस्त्रिपा
दं त्रिपादाख्यं ते यं भाविनि कत्याश्चयः पादाउत्थिता
पञ्चेति त्रिपादमिति यौगिकमनदिति किमिस्माह एक
इत्यादि उत्थितापायवास्त्रियाश्च कस्माल्लव्यापायदिभज्ञी
लमनार्थे पाद उत्थापयेजानुस्थिता विधीयते अभित्तिषि
तेऽङ्गं तेन तन्न उत्थिता वक्षं गीतां पादेन स्पृशति प इति

तेऽङ्गं तेन तत उत्थिता वक्षं गीतां पादेन स्पृशति पादिति

१४४
१९५

५

एकः कमनीयकांतपादो ऽभवत्याजानुस्थितो
परस्पृष्टस्थित्यामेव भवेत् अस्याः पुनर्जानुस्पृ
ष्टायाः कराभ्यां कान्तमुपगूहयन्त्या भुजया
कूर्परेण हृद्गस्थले संकुर्वन्त्या इत्येतादृशावच
नया यदा सुरतं भवेत् तदासौ बन्धस्त्रिपाद इ
ति इति त्रिपादबन्धलक्षणम्॥ ५३॥ अन्यानङ्ग
रंगकारो परस्य चनयैवोर्ध्वस्थितबंधं वर्णया
मास यथा संवेष्टयित्वा निजकूर्परेण जानु
गनायाश्चवलंब्य काण्डम् इति श्रकूर्परोक्षिति
कूर्पराख्यो बंधः प्रदिष्टः खलु जानुपूर्वः नि
जकूर्परेणाङ्गनाया जानुं संवेष्टयित्वा तेनै
व चकं ठमवलंब्य कूर्परस्य जानुनावाङ्गना
कंठमवलम्बनं संविधायैव यदा भर्ता रतिं
कुर्यात् तदा जानुपूर्वः कूर्पर इति जानुकूर्प
रबंध इत्यर्थः तथा उक्तप्रकारे करणेष्वेक
पादो भवेदूर्ध्वगतो ऽङ्गनाया तदा प्रदिष्टो ह
रिविक्रमाख्यो बंधः प्रियो ऽयं नकरणे जनाना
म् एकः पाद इति कूर्परसंवेष्टितजानुव्य
तिरिक्त इत्यर्थः अयमर्थः यदासौ तकरणे
विलासपूर्वं रतोत्थितेनैव जानुनैव कूर्परबंधे

पं.
१५५
165

नाशंकितमङ्गम्भिता सती स्वभावेन यैव एवं ताव
कामसदान्तं द्वितीयपादमूर्ध्वमाकृष्यति भर्त्रा
चवलान्मदनध्वजप्रवेशनेन विधेयं कार्यं ते
तदा सौवन्य इति अथवा स्वारुचि स्थापना
र्थं यदा किलैवं कुर्वती द्वितीयपादोस्थापनेन
गृहगोपनमिव विदधती भर्त्रा क्षिप्यते तदा
हरिविक्रम इत्येतदाख्यं विक्रमलतानामा वं
धः तस्यामेवं स्थितकमेतद्वचनया भवतीति
तदाख्यानिर्देशः तथा कण्ठं भुजाभ्यामवलंब्य
भर्तुः श्रोणिं निजोरुयुगलेन गाढमु संवेष्ट्य
कुर्यान्मदनमेण नाम वेष्टनः कवीन्द्रै रितिका
न्तिबंधः पूर्वोबंधोऽभिख्या कृता वयं पुन
र्वनितेच्छा निबंधनो यत्र वनिते वा कस्मा
त्कारणात्सुरतस्थैरमयेदिति सा स्वीयस्वलाव
ण्य स्थापनात् कान्तिबंध इति रतिरहस्यका
द्रा रेण पुनरत्र कुंचितत्वेन विशेष उक्तः यथा
उद्धृत्य पादमेकं तद्भुवि संस्थाप्य चापरमू
रुसंस्थितौ भजेन्नारीवं यस्य विक्रमो मत
पं इति भूमौ पाद निनयस्थितयै वै विक्रमव
न्य इति तथा पादमेकं भुवि न्यस्य वाह्नं

भ्यां वेष्टयेद्यदि कान्तं ऊरुमाश्रितं नारी वन्धो यं वेष्ट
को मतः तथा नारी जानु हृद्यं दत्वा कान्तबाहुहृद्योप
रि श्रीवां ष्ट्वा भजेत् कांतं वन्धो दोलायितः स्मृतः त
था ऊरुमाश्रितं भजेत् कान्तकण्ठासक्तभुजद्वयम्
पादाभ्यां मध्यमावेष्ट्य वन्धः प्रोक्तः प्लवंगक इति ॥
इत्यूर्ध्वस्थितवन्धकथनम् ॥ अथ नतवन्धानिरू
पणं अथेति अधोमुखीं नमितां ननां इत्यं च मुर
खस्य नमितत्वात् हर्षेण आवश्यं भजाभ्यां नारी
पृष्ठमवष्टभ्य मल्लीति अयमवन्धः स पृष्ठवन्धः सं
ज्ञा अतो विशेषणं रतं चइति न द्विष्टष्टावष्टभ्य
विनाहर्षिताः पतुर्द्वेचारी रत्नेशाको ति इत्यमिर
तियत्र नारी मृगी वनमानुनाखहस्तार्पितगुल्फ
युग्मा स्वाभ्यां हस्ताभ्यां मग्रेन ३पनीसं गुल्फयु
गं यथा नाहर्षिणा स्तनौ पृकष्ठेरमेयत्स्मावपि पृ
ष्ठावष्टभ्य माध्यत्वात् पृष्ठवन्धः गुल्फार्पणमा
त्रमेवाधिकं रतिरहस्ये अधोमुखीं मत्तकरी
भं मा स्पर्श वंगनां कामतियत्र नारीम् करीव
भर्ता रतिलोलविमलदेभं संतं कथ्यु यति वन्ध
तथा विन्यस्तपाणिपद्मिगुगाधरणपा मुखी [illegible] ग्रपे
धेनुवदग्रसंस्था स्त्री स्यादयथा स्याः कटिदेशभागा

पं०
१५६
156

मीभर्तीभजेड्डैनकमेतदुक्तम् १ अन्यचन्योर्हे
प्रार्थमाह इत्यमितिकथ्यतामितिमुनीन्द्रैर्व
हृषीपि चन्याविलरितः स्वस्वग्रन्थेष्क्रालेषु
मयाकेविद्विनिद्रूपिता अनुमापनाय इंगित
ज्ञानांकेवलेस्वयमूहनाय दिङ्मात्रदर्शनेन
नुदिष्टतानाय बुद्धिमन्तविराजतएवेति म
तिवावर्षपप्रयोजनेविस्तरकथनमपिस्त्री
क्रियते यत्रचतथाप्रयोजनमपिनस्यात्केव
लमायासएवफलंतत्रविस्तरोपरमस्यैवो
चिततरत्वादिति तथावाक्यत्र यत्नसौकर्या
कगर्दभादिकानप्रयोजकतयात्रभूरिशाः अ
प्रसिद्धकरणानिमोमयाप्रदर्शितान्यतिविनि
न्दितानि चेति ॥ इत्यधोमुखवन्धनिरूपणम् ।
इतिलक्ष्मणवेधनाख्ये पंचसायकविवरणे पञ्च
विधसुरतनिरूपणं ॥ उक्तानादिसुरतपंचके
प्रायेणपुरुषकर्तृत्वैवेतिस्थितं अधुनायत्र
प्रायेणस्त्रियाएवमसुता नपुरुषायिताख्य
करणमवतारयति अथेति यत्रवनितैवपु
रुषवद्वोपरिस्थितायः स्थितंपुरुषंरमयतिता
न्पुरुषायितमितितत्त्वरूपोवन्धः उत्तानेति

पं०

तमितिनास्वस्यौवन्यः पुरुषायितवन्धस्तस्य
तस्मद्देषाः नामकथनपूर्वं तल्लक्षणनिरूपण
मिति तत्रैताद्वयोर्वैपरीत्यनिर्माणनिमित्त
माहवाह संभोगेति संभोगे निरन्तरं सेवि
तेपि यदा यौवनमदोद्धतायाः युवत्याः स्विन्ने
भवेत् भर्त्ता चेन्न त्रियायाः श्रान्तो भवेत् तदा
कान्तप्रदिष्टैव किमिति विमनाश्चक्षि उतिष्ठ
यथेच्छं रमस्वाहमद्य दासवद्भवामीति भर्त्ता
प्रीतिते स्त्रीवक्ष्यामाश्रयेदिति द्वयोर्वैपरीत्यात्
स्त्रियाः पुरुषवदाचरणादे नद्दतं पुरुषायित
संतमुक्तमिति स्पष्टमेवान्यत्रापि निवद्धं यथा॥
ज्ञातश्रमं वीक्ष्य पतिं पुरस्त्री न दिक्षुयेवाथवैत
पुरस्था कन्दर्पवेगाकुलितानि तान्तं कुर्वीत तत्
स्त्री पुरुषायितं सेति॥ अत्र केचित् न दिक्षुयेवा
थेत्यत्र स्वेच्छात एवाथेति पठन्ति॥ अत्रापरे निमि
सं॰ त्तमि[illegible]वर्णयन्ति कामस्य वाममार्गत्वाद्वाम्येना
मौ यथाभ्यस्तं प्रीणये कामिनो नैवं दाक्षिण्या
दिति संगतिः संगतिरिति पुरुषायितसंगतिः
तथा विलासिनि ६ कमिदं यथा लोकेन रागि
तम् न तथान्यत्र यथा लज्जाकारणं प्रदर्शकर

१
२२७
197

मिति इति पुरुषायितसार्थवन्धान्तलक्षणमाह ॥
अधोमुखीति इष्टाश्लिष्टतयाप्यानतलस्य कान्तस्य
हृदि वक्षस्थले स्वहस्तमासमारुह्यमती यदाधो
मुखी भङ्गुरभिमुखमुखी इष्टतलस्य वेष्टिताभ्यां
दोर्भ्यां पतिं समालिङ्ग्य हृदयमवष्टब्धीकृत्य वेग
द्विनारीरमेत् भर्तृध्वजे स्वयान्यावर्तनो हन्तेना
भिः सुप्तमनङ्गमुत्थापयेत् तदा तज्ज्ञैर्विपरीत
नर्मवीवन्धो सौ प्रदिष्टो विपरीतवन्धनामासौ
वन्ध इत्यर्थः असौ च गाढाङ्गनावल्लभः गाढाः
पाक्तिमन्यो याश्चाङ्गनाः अथास्यां गयुक्ता वनिता
ल्लासौ वल्लभः प्रियः प्रीतिकारीत्यर्थः बालाना
मेतदनभिज्ञत्वाहृदयं नामयाक्रमस्वप्रोढाङ्गना
पत्यावमित्यर्थः अत्र सामान्येन रमेदित्येवोक्ते
रमणप्रकारस्थानं गदंगे उत्तानसुप्तं दयितं भु
जाभ्यामालिङ्ग्य विहङ्गं विनिवेश्य यो नौ भजेन्नि
तम्बं परिचालयन्तीनारी तदास्या हि विपरीतवन्धः
पत्नहिष्योषानुपिसपवाह सुन्नस्य पुंसो जघ
नोपरि स्थिता सवामन्त्यं विपुगं विकुंचितमा
वक्तारतिः स्त्रीनरवद्विवेष्टने तज्ज्ञामताल्लेकर
ंपकीर्तितं तथा प्रेङ्खविभ्रमवतीसारयन्नेम

पं॰

र्दविङ्गमपयायपुरन्ध्री भ्रामयेत्कटिमंनंगवि
लोलास्यान्नदाकरणपुम्भलेनासं ।।१।। अस्मिंश
स्थियाः स्याङ्कन्याह्लाल्मपिपुरुषाह्लादायातीव
जायतइतिस्तवयन्नवतारयति एनेति अस्मि
न्पुरुषायिताख्येविलासकेलिरंगेवधानानने
नस्यानेवकर्पूरविटंकामनामनाटकावाधस्य
विटंरंगोल्लासकंनंदनश्वरंभर्तारंप्रतिइत्यादी
तिपूर्वार्थोक्तंसाकूतंनववचनंरटन्तीनायिकाश्री
योतिघायेनसर्वंविन्दति विटनटीप्रसंगोत्तर
विधानेनसर्वमभयोर्जायतइत्यर्थः किंरटंती
त्याह धूर्तेति हेधूर्तवंचक हार्दास्पदान्यवनि
तारमणार्थंधान्नावंचयापिनव्यायामहोत्र
तिश्रान्तोस्मीतिमयिलब्धंपद्मनवान्सीतिनवद
न्योयरोवंचकोममप्रतिभातीतिमयानार्याव
लयायिसन्यायास्मिन्वंचघारस्पुइंसंत्रामेक
स्मादहृष्टनिमित्तेनैवविजितोस्मि स्वायत्तीहं
तोसि इतिकिमिदानींत्वयाविधेयमितितथा
मर्दीते यद्येतःस्यानाहहिर्निर्गन्तुमपिनक्षमो
सीति साधुर्विदग्धात्परप्रभृतिनिराशाभवति
तिधूर्तेन्यामंत्रणेनोद्योत्यते अत्रकल्याणमहः

प० रीत०
२६८
158

विपरीते समीह्रता धरह्रासा तिमनोरमाननात्
कितवाघवहंगतोस्मि मे स्मरयुद्धे विजितोस्मि
चाप्यलं इति मन्त्ररटं त्वथाकुलास्कवाकर्ष
णवालिनाधराग्रमभीलितवाह्लोचनाद्दव
नं यातितदा विलासिनी स्रथदेहलतासमू
हं नंदास मम्मीलितलोचनोत्पलां समवेक्ष्यति
तान्तनिः सह्रामवगच्छेद्वलांकृतामिति इति
रहस्ये नारीपादद्वयं दत्वा कान्तस्योरुयुगं प्रति
कटिमान्दोलयेदाशु वन्धोयं ह्यमलीलकः
लिंगे परिस्थिता नारी भूमौ दत्तपदद्वया स्यन्द
येदत्तहस्ता च वन्धोयं विपरीतक इति इत्या
दीत्यादिग्रहेन परस्परप्रेमोत्पन्नये पुमानप्य
रदवेरसि विनमारटतं विदध्यादिति हृस्वितं
तदारटनस्य च वजू विषत्वात् दिङ्मात्रं प्रदर्श्य
कुचभारः ते तथा च कचभाराकृष्ट भाराक्षीति मतिकच
भारः कचग्रचभाराजवनं कोयं बन्धानेन म
होत्साह इति श्रवनिरुक्तिः कचलमः कृबोव
न्दहृर्यं च ज्ञाकृतीनथास्वर्णस्थलीवजघनमा
मामेति विस्मृतामिति महोत्साह इति काल्यां
पं० तम्रतकोकोयं तव महे न हर्षणोत्साहः प्र

हन्निरिति विमर्दो महस्योक्तेर्भीषणेनेति २ ञ्च
सम्पुरुषायितवन्यस्यानि प्रमोदनिमित्तत्वा
हू म्यतो रतिप्रसक्त्यावनर्थंश्चांत्यर्थं नियमय
ति ॥ ऋत्वेति ऋतौ रतविधानरहस्यं वेदविभि
रेनाहृष्टेति ह्यत्र स्मिन्विपरीतवन्याख्ये सुरत
विशेषे त्याज्या हीणमहत्गुणकामत्वात्स्व
यमनर्थागमेनैपि स्त्रीवधप्रायश्चित्तं नास्ति
ति पासतनान्यरलोकभीत्या पुरुषेण सोत्या
ज्यान कथंचन विपरीतवन्यमानेनत्यजेति
नदत्स्वैरत्वयं स्यान्नत्वेपि स्वच्छेदप्रवादत्तो न
प्रायश्चित्तमिति क्वाकामा वित्याह अल्पप्रसु
क्तेति न ह्यल्पप्रसुक्ताल्पदिनैरेव प्रारतप्रसु
क्तानवोढेत्यर्थः तथा रतयोगयुक्ता रतप्र
स्तवनेन विहतगुप्ता प्रयुक्ता रतयोगेति र
त्यकरतिप्रकृतिभावः तथा गर्भालसा गर्भ
णगर्भग्रहणेनालसमालस्यान्निमनीतथा स्व
लतनुरतिप्रसृतश्रीरा तथा स्वयं गीतिपिथि
लांगी हृताक्रमणादिनाश्रयी क्षतशरीरे
त्यर्थः तथा दीर्णभोजनरोगादिना कृशा तनुल

तिकानयानवोढाभिलितानानयान्नरिनासंजात
न्वरा उपलक्षणं चेदं नवसूतिकादीनामपि न
याचानंगरंगे कारिणीं हरिणीं च गर्भिणीं नव
सूतामन्ययोगिनीं कृष्णां न्वरितां च कुमारिकां र
ते विपरीते परिवर्जयेत्तु परमिति रतिरहस्ये विप
रीतरते नारीमन्तस्थां तां च गर्भिणीं नेहयेत्काम
यमानस्ततः सायं भुक्ता पिपासा तथा नयायोनयेत्त्र
विपरीतमोहेन नूनं न प्रसवपुष्पयोगिनीमृ
गर्भिणीं च हरिणीं च पीवरां कन्यकामतिकृशां
च वर्जयेत इति पुरुषायितवन्धनिरूपणम्
रतिरहस्यकारेणापुनर्भूवरनमणुक्रमम् यथा
भगनितिम्नजिह्वाग्रोलेढि तु मन्वति च स्त्रियं ना
तिलिंगं च वक्त्रेण कर्षेत्संपुटकामतः। इति मुख
रतनिरूपणं रतिरहस्ये इत्यादिवन्धविन्यासे
हठमनुयते सर्वं तस्मादिदमपुरुषैः वत्या:
कार्या प्रयत्नतः।२। अथ कामसमरोपकरणं मा
तनराणीकमाह अथेति मदनस्यानन्तसर्वन्यकृत्य
मदमोहसम्पादनेकतानस्य जगज्जयिनः काम
स्य रागः दार्थसर्वस्वनिक्षेपविषयीभूतस्त्रीहृ
नाभीतिः स्वभावादचिन्त्यनिमित्तादिकल्पनात

अनादिसर्गादारभ्य वामो दिदीनोऽनिमीलवलौचि
... विपरीतो यत्रानिमीलवं विधेयेतिनत्स्या विधेये
ऊमारसाधनेन साध्यमनदिति बुद्धिमतां बुद्धावा
रोहति नन्वेवाति स्मुकठारादि साधनेपि न ... के
दपतनादिभयं प्रस्तुतरात्थिमेव जायत इति मद
नस्य रागः स्वभावाद्विपरीत इति स्थिते समदनरा
गो वनिताभिलदाहलकण्ठाभ्युदितः हलेन कण्ठे
नवाभ्युदितउत्थापितः सन् प्रसत्पप्रसादाय भव
तीति शेषः यस्मादनयाक्रिपयावनिताप्रसीद
ति अतयतस्मात्कारणात् रतप्रसंगे सरतसमये
भितः प्रहतेसति पुलषैर्वरांगनानां दशोषमीत्य
नस्यां वेलायां वरांगनाभिर्विहितं नखाभावरण
दिकमशेषं सर्वमेवेषं पीडाकरमपि तासांना
यिहितं परमाह्लादजनकत्वादभीष्टमभिलष
णीयम् महान्प्रसादोयं मयि यदयस्वामिन्याह
तापराधःस्मारितः शिक्षितो भवामीति आदिप
काशेणानमोदनीयमपि इति नयावाभिनीतम्
दंकविभिः दासेहतागासि भवत्युचितः प्रभूना
पादप्रहारः इति सुन्दरि नास्मि हृये उघतरा ठोरा
कां मुलांकयाकर्षेण मानेव्यथेति तिनतांतादिम
वितर्क इति उघदिति तत्स्यादस्यथेनेति भावः

पं
२००
200

इत्थं तद्धेलायां कामिनीकृतं ताडनादिकं समभि-
तिस्थितं तत्र तद्विशेषोनं गरंगे कामयुद्धेङ्गयुग्म
स्यान्करताडनशीलत्वेन ताडनं तच्चतुर्धा स्यात्तत्रा कृ
तं पंचधा मतं इति अंगयुग्मं साधनयुगलकम्।
साधनवर्त्तनविधिं च यथा प्रसृतेनापहस्तेन मुष्टि-
ना समपाणिना ताडनं स्यात्तदर्थं वं तस्य स्थानान्य
पि द्विवे पार्श्वं गुदासनं तले मुखे पृष्ठे च मूर्धनि ता-
डनं भर्तृविषयं वनितानां प्रसादकं प्रसृतादि-
त्रिकं तत्र प्रसिद्धं यद्द्वितीयकम् अपहस्ताभिधं धी-
रैः कौतुकाद्वनिपातमतं नस्यामीष्वादिवलाया-
कोपयंत्यै प्रसृतनेय फणाकारप्रसृतिकं पुरुषा-
द्रस्य पद्भलकमिति ४ इत्येतत्कर्तव्यतायां
स्थितायां तत्प्रद्वानकौशलनामानुद्दिशति य-
थं गनेति हस्तावनोरसत्रमंगे यथांगना
कान्तस्य दि कमनीयवल्लभवत्सः स्थले मु-
ष्टिनिबद्धपाणिमृद्वयाप्रहारमभिघातं द-
घात तत्र ताडनं तज्ज्ञाः संताडितं वदन्ति
संताडिताभिधानं तदित्यर्थः तत्र ताडनं य-
दि हस्तेन विस्तार्य प्रसृतांगुलिना पाणिना भ-
वेत् तदा पताकं पताकसंतं चपेटकमिति
ध्येः ५ ॥ ८ ॥

पं

अंगुष्ठमध्यांगुलिभ्यां केवलमभिमर्दितो हृता
भ्यां यः संप्रहारो भिद्यतो जायते सोऽतोऽनप्रका
रः कुंडलनामधेयः कथ्यते यःऽनः केवलोऽङ्गु
ष्ठतो निद्यातो सोकवीन्द्रैर्मदनाचार्यादि
भिर्विंदुमात्रो विंदुमात्राभिधान उक्तः ॥ अनंग
रंगे चैषोऽर्थो विहितत्वेनोक्तो यथा विपरीतव
ती यदांगना हृदि प्रसुप्तापरिनाऽस्येत्वतिमृ
करघातनकं तदा तु धैर्येति सन्ताडितं तु सुच्य
ते विस्तीर्णाङ्गुलेन यदा रतौ स्त्री हन्यात्त्वतिं
स्यात्पताकसंज्ञः सांगुष्ठमूर्ध्वांगुलिकाप्र
हारं शनैः शुरन्ध्री कुरुते नु ... यद्यप्युक्तं
कविभिः पुराणैरानन्दकृत्कुंडलनामधेयः
अंगुष्ठकेनैव कृतः प्रहारो विलोम उक्तः कि
ल विंदुमात्र इति सीत्कारपंचकस्य महद्वेषा
लक्षणं च तत्रैव यथा अथ सीत्कृतभेदा
स्तु पंचैव क्रमतो ब्रुवे हिंकृतं स्तनितं सीत्कृ
तं रुदितं पूत्कृतं तथा उच्चारो भावनामाभ्यां हिंकृ
तं चाभिजायते स्तनितं मेघगंभीरध्वनिवत्सा
ततोऽपरः फूत्कृतं तूत्य भजणो च्छ्रासवत्स्या
दथोत्कृतं च वेणुविस्फोटनादानुरूपं

पं
२०१
201

चणद्यते लो[illegible]ढ्व बिंदुर्यथा नो ये निपतेन द्र
वीकृतः सीत्कृतं चेति पंचैव वक्रमाङ्गदाः समी
रिताः लावकोकिलकपोतहंसिकानीलकं
ठरुतसन्निभाः क्रमात् सन्दधाति किल [illegible]
हिक्कृतादिकं सुरतभोगसमये विलासिनी
स्तनेदशनच्छदं यदा प्रमदायाः परिविद्ध्यते
भृशम् दयितेन तदानुरागतः क्रियते सीत्कृ
तमंजसा नयेति इति पंचसायकविवरणेल
त्यवेयनाचिचतुर्विधनादनपंचविधसीत्का
रतिरूपाणम् ॥ ६ ॥ इत्थं सर्वोपकरणसाम
स्यवर्णनेनानंगसाम्राज्यं निरूपितानीयाः
पूर्वं नायकाऽन्नास्तासामवस्थाविशेषेण
पृथात्वं जायत इति सूचयन्नवतारयति ॥
अथेति नवादेति नसप्तदेभ्यः स्वाधीनपतिको
कण्ठायापरावासकसज्जिका कोपिना विप्रल
ब्धा च खंडिता चाभिसारिका प्रोषितप्रेयसी
सोत्का इत्यष्टौ नायिका मताः अवस्थाभेदसं
भिन्ना ष्टष्टविधायाः प्रकीर्तिता इति नवादाव
देभ्यः क्रमानुसारेण स्वाधीनपतिकालक्षण
म् वैराग्यवानिति यस्याः स्त्रियाः स्वाधीनस

पं.
सा

भाग्यवशात् कांतः सर्वथानुपपन्नक्लेशा
भिलषणीयोशेषान्यचिंतारहितोभर्ता
सकाशंसमीपंनकदापिजह्यातिलीरनी
वन्यायेनतदेकसक्तोभवत् अत्रहेतुः अन
गलौल्यादिति कामोपभोगलम्पाव्यामत्वा
दितिलोलश्चलसतृष्णयोरितिकोशः अन
स्यवैराग्यवान् वनितालक्षणंविषयंवर्जा
यित्वान्यस्मिंसर्वत्रापिविषयभोगेऐहिके
पारलौकिकेवातत्साधनादौचविरक्तचित्त
इत्यर्थः नचापिकथंचनास्यपरापेक्षाविघ्न
नैयेनतदर्थमितस्ततोधावनेनास्यालहि
योगोभवेदित्याह सकलेति सकलकेलि
कलापीचसम्पूर्णकेलिसमूहभ्रितइत्य
नेनशृंगारैकरसिकत्वंपरानपेक्षितत्वंचध्वनि
तम् इत्थंचास्यधीरललितनायकत्वंसूचि
तम् तथाचनिश्चिंतोधीरललितोधीमांका
उ४ तोयनीम्हरिति भागपिसंवादेनम् अतस्या
सौस्त्रीहरतसौख्यविशेषिता स्वरतस्पल
क्षितंवंथाविशिष्टस्यसौख्येनविशेषिताविशि
शेषमाधिकामाप्नितेति अस्तोवनितास्याथी

नाम्नी

पं.
२०१
202

नस्वर्वपतिकेति कथिता सर्वग्रहणंछन्दो
नुरोधेन सर्वग्रंथेषुस्वाधीनपतिकेत्येवमेवो
पन्यासात् अथवा महाकविप्रयोगस्य सर्व
थासाधुत्वात्सर्वत्वंकौमारहरत्वंरसान
भिज्ञानामपिरसाभिज्ञतापादनलक्षणं
तत्रदूषणंप्रायशोलौल्यदर्शनात् तद्द
र्शनेनचमतिस्त्रीणामपिकौमारहरत्वलक्षणं
तस्यादर्शविच्छित्तिमायातीति तदलाभेनपरो
पभोगेनसर्वथापरस्परमनानुकूल्यंजायते
पारलौकिकभयंचोत्पद्यत इतिसर्वथानर्थ
सेवनत्वादर्शनात् इतियदाभाग्यवशात्स्
वपतिरेवस्वाधीनोभवेत् तदास्त्रीचित्तवृत्ते
रपिदार्ढ्यादैहिकामुष्मिकसुखलाभेनम
हतीहृष्टिरितिश्लाघमानाःकविःस्वाधीन
पर्वपतिकाहितैषेः इतिशेषः॥ स्वरणाह
अनंगरंगे यस्यारतिगुणाकृष्टःपतिःपा
र्श्वनसंचति विचित्रविभ्रमासक्तासास्यात्
स्वाधीनभर्तृकेति॥ एषाचपरकीयसामा
न्यभेदेनतावत्त्रिधानत्रापि मुग्धमध्य
प्रौढभेदेन॥ ॥ ॥

पं.
सा

इति संज्ञायां कन् सञ्ज्ञिकेति स्वार्थे कन् केलि २
निकुञ्जः अप्रत्ययस्थात्कादितीत्वे वासकसज्जि
केति रूपं अत्र भानुदत्तः अद्य मे प्रियावसरइ
ति निश्चित्य या स्वरतसामग्रीं सज्जीकरोति सा वा
सकसंज्ञा अस्याश्चेष्टा मनोरथपरम्परा सखी
परिहासदूतीप्रश्नसामग्रीसम्पादनमार्गवि
लोकनादय इति अत्रापि प्रागुक्तस्वकीयत्वादि
नामग्यत्वादिना नवधात्वमूह्यम् एवमन्तर
भेदेष्वपि ह्यन्वेष्टं नतिलकम् २ इति वासक
सज्जिकानिरूपणं अथ कोपितेत्यपरपर्याया
हिष्ट कलहान्तरितायालक्षणमाह कोपादिति १
कविभिः सा नारी कलहान्तरितेत्युक्ता कलहेन
भर्त्रे कोलाहलेनान्तरं भेदमापितेति कान्तामो
त्वं हार्दे सत्यपि केवलं कलहेनाक्षोभितेति का
साविति नत्त्वरूपमाह सर्वं कृतापराधं ततो २
प्यागस्यापराधं तमापणार्थं तम्यतामकस्मा
त्कुपिता किमिस्यास्मिन्नेनमयेतववातिपयोधि
मिष्योंऽपि न कलहाः लघ्वेन पाणिपादप्रसा
र्यसर्वस्वन्नीति ममासाहसं कृत्याम पिदासे का
हाणशिविलपृच्छयाभवेन्नापुनःकासामिनीको

पद्मयामार्थं कान्ते कामनाविषयभूते गतन्या
गत्य चरणानमिते चरणयोरासमंतादभिमु
ख्यनमिते यद्यपमम मापराधोस्ति नहि भवच्च
रणघ्नति कालनाम्नि शिरसो भवेदित्याशयेन
न चरणयोः स्वशिरोलोलुभ्यमानेपि न पाद
नलस्पशिरोनमनस्पापराधान स्मरीत्यनुध्य
न त्वाकोपाद्धेतोः आयोवाङ्गलेन चरणांव
नादिना प्रचलच्चवनाचरणेगंछ्छ इविदग्धवि
ट खजात्मवितं कर्मत्वया वज्रशोयत्कृतमथ
न नमयामनमपिस यत्नाह्लादहासादीनां
श्वनरमेवनिमजनायाश्रुनमिवाभिन्नीयान्न
रेवकृतमित्यघनभवान्नूनं पश्चात्तापः नवि
कारंविनातस्माद्विरमसीत्यादिप्रवसनवचता
नामवाच्यवाक्यानामावरलैः कथनैर्निरले
निष्कासिते प्रयाति पश्चादेव धावमानेमति
नतोपिहृदयगोवरादनीनेवानदीयविरहज
नम्रगाश्रीसनीहृदयेनेपरितप्यति हा किं मया
कालेमाहृसंकृतं दिकमामत्रुदिं मनस्विनीवे
गितान भितादृत्यनन्दीदानेरेवपरिदीप्यति
साकलहांतरितेत्युच्यते सा यार्थे नथाचमा

नुदन्नः पतिमवमत्य पश्चात्तप्ताकलहान्तरिता
अस्याश्चेष्टा भ्रान्तिसंतापसम्मोहनिःश्वासज्वरप्र
लापादय इति इति रूपितानि रूपाणि अथ
क्रमप्राप्तविप्रलब्धालक्षणं संकेतकमिति॰
कविवरैः वाचस्पत्यादिभिः सा सीमंतिनी हाव
भूनाधिकासमर्थे विप्रलब्धा विप्रलब्धत्वं
वित इति कोषो ज्ञेणा वंचना फलाप्त्यावंविते॰
मुदिता कथिता कासा वितिन लक्षणमाह य
स्या नार्याः प्रियतमो ति वल्लभः प्राणस्पदभूतः
कामुकः स्वयमेव संकेतकं दत्वा अमुके लता
कुंजे अमुकवेलायां त्वया गंतव्यमस्ति मयापि
तत्रैव तत्र प्राप्यत इति संकेतनमन्योन्यसंग
माभिस्तानं दत्वा समनुविते समये नियमित
वेलायां कार्यानुरवशान्न यान स्खलनात्तस्य
तयावा नैवाभ्युयात अत्रसौ तत्र तदागमनम॰
वलोकयन्ती हतीव चोप्रतरसैः अन्योन्यसंग
तिकरणार्थं समाभ्यां गृहीताग्नयायाहृतीनस्या
गृहीतार्थं नवणाययानि वचांसि अवधूपममा
वायास्यति जाने भवदर्थमस्तावत्तिगुर्वपिका
र्यलंघयिष्यति त्वदेकप्रसितोऽप्यसो जानीहि

प
१०५
205

वत्वांनिवारयितुंनकश्चिदपि[illegible]तंसखाक्कोति
त्वदेकजीवितोसावायातेएवभवेदित्यादिव
चांस्येवांस्मरनरसाश्रुस्मरनदवाप्तैः सखितांगा
र्पाहिविरहितापास्लपितदेहलतिकाहृतीवा
गस्मरतेनैवजीवेदसौविप्रलब्धेति तथाचभा
नुदत्तः संकेतस्थानेप्रियतममनवलोक्यसम
कुलहृदयाविप्रलब्धा अस्याश्चेष्टानिर्वेदस्वास
सखीजनोपालम्भचिंतास्रुपातमूर्छादयइति
अत्रापरेइत्थंलक्षयामासुः प्रियतममपनेतुंप्रे
षितयैवदूतींस्वयमतिरतिलोलायानिसंके
तदेशं नदनयतिविहीनामागतांवेद्दूहतीं
वहतिवङ्कलतापंसोच्यतेविप्रलब्धेति॥इ
तिविप्रलब्धालक्षणम्॥ अथक्रमप्राप्तखं
डितालक्षणं प्रातरिति खलिति खलितत्व वि
प्रतिपन्नौसर्वकविसम्मतेनतदस्यालक्षणमि
ति ध्रुवैः कविभिः सानापिखंडितेनिगदितास्वं
डितेवजातेतिखंडितोक्ताखंडितात्वंलक्षणे
ननिवसिप्रातरितियस्याः पतिः सायंस्वालये
स्वकामिनीहृल्लेनैवभक्त्वापीत्वाचाशंकितमे
वनिर्गतपरात्रिंसर्वांनिजहृदयेशासंगतिम्

स॰

पं॰

पुनस्त्रिधाभिधीयते इति वोढा स्वकीया चेष्टमेव त्रिधा
भिधीयते इति नवधात्वं ज्ञाप्यते एवमुत्तरत्र श्लोके सं-
कलना पुनरेतेन समासेन भविष्यतीति नावधारितम
इति स्वाधीनपतिकानिरूपणं हृन्नेवसंततिल
कम्॥१॥ क्रमप्राप्तवासकसज्जालक्षणमाह स्वा-
मिति नायिकालक्षणभिज्ञाननिस्तानैस्मानापि
का वासकसज्जिकेति नाम्ना कीर्तिता लक्षणनिरू-
पणपूर्वमुद्दिष्टा कामावितितन्निश्चयार्थविशेष-
णान्युपन्यस्यति स्वगिति यानारीहरगते नवल्ल-
भेन सुघेवशाभोस्मीति प्रेषितसन्देशा यद्धारहृ-
स्थितनेपवनस्पपदाभावर्तते अधुनैव लक्षणान्तरे
णसौवासमेवसम प्रविशतीति लक्षितनतश्चेषा
स्तनी कुचिरवासगृहे तल्पंगतनायोने कुविरेमक
कोलचित्रादिकमनीयगृहे गभीगारे तल्पशा
य्यां स्वद्वादिकां गृहेशालायां वर्तमानेन तल्पमा-
हुं वा गतानातल्पात् उत्थानदागमनं प्रतीक्षमाणा
शोते प्रसारितकरचरणा तिष्ठति यथा तदागम
नेनीव्यादिवन्धोपिनान्तराया यज्ञाप्यते इति वा
सकसज्जिका विहितमज्जनेतिति हृक्तावास-
कसज्जिकोक्ता सज्जनाप्रकारं च विशेषणमस्वेन

दर्शयति स्रगित्यादि यावत्सर्वमेव स्रक्चन्दनाम्बर
विभूषणभूषितांगी तत्रस्थानोचितसन्निवेशा
निर्माल्यानि स्रजः चन्दनमनुलेपनं उपलक्षणं
चेदं सर्वेषां शृंगारोपकरणानामगुरुधूपादीनां
तथा विभूषणानि कुंडलकांचीहंसकादीनि त
थाम्बराण्यम्बरवदनाह्लादकानि केवलं शृंगारो
द्दीपकानि स्थलमनोह्लादकारकवस्त्राणि एतैः
सर्वैर्यथास्थानमर्दनेन विशेषेण भूषितान्यंगा
नि यस्याः तथा यावल्लभागमनमार्गविनिवेशि
तदृष्टिरेवशेते इति यत्रवागतो स्तावागतोस्मा
विति तदागमनमार्गप्रवदत्तदृष्टिः ततश्चत
त्समाप्तिवेलामनुमाय मास्मारतक्रीडाविलंबो
भवेदिति सुन्दरकंडुकादिवन्यासप्रवर्तनोदा
माणानिष्टेति अथवा तदागमनमार्गनिबद्धदृ
ष्टिरेवशेते इति विरोधाभासे दृष्टिशब्दस्या
मात्यन्तानवाविनात्तदागमनमार्गनिबद्धदृ
ष्टिर्मा स्मावागत इति तदागमनमार्गे दत्तचक्ष
णा किंचिच्छद्ममात्रं निशाम्यागतो मा भविति शेते या
ऽसौ वासके क्रीडागारे स्मृतासन्नसाकल्पितास
ते वासकसज्जिकेति कथ्यत इत्यर्थः वासकसं

तैरन्तिवासरस्वविषयेरात्रिंसुखवासरंविधायप्रती
क्षमाणयाशयास्यास्तामेवरात्रिमतिकष्टेनका
लरात्रिंविधायप्रातर्विभातेफलप्रायेतमस्माली
कपुञ्जवेलायांसमभियातिसमागमाशंकितम
भियातितस्मिन्नोभवतिभवतुयद्यहमेववशा
त्मयिनिर्गतेसौतत्क्षणमेवसुसम्प्रायाभवेत्तद
हंस्वगृहद्वारावासमितिकाचिंतायदिमहैवमागता
दसौप्रतीक्षमाणामामपश्यंतीचेतिदुःखःख
माप्राभवेत्तत्तदासौमयाकथंविदग्धावनुनेय
वेतिसमागमाशंकितमिवाभियातीतिप्रकारो
भयस्तिग्धार्थविशेषणानुपपत्यस्पति विलक्ष्यति
तत्रप्रथमपदेविलक्षंविशेषणांशंकितन
यालक्ष्मीक्ष्यंवदनंयस्याद्वितीयपदेविलक्ष
वदनोलज्जितवदनःकिमसौमांवक्ष्यतिकथं
वाहंसमर्थयिष्यामीति तथास्मरभाववेषःका
मक्लान्तमानसत्किकारगोपीतुभयत्रापिसमा
नं तथानिद्रावसालसगतीरात्रौजागरणाति
शयेनस्वभावाभिलाषोन्मुखेनालसगतिरि
तस्ततोविक्षिप्तमन्दगतिः तथानखखंडिता
गः नखग्रहणमुपलक्षणंदन्तखण्डनस्यापि

पं
१०७
207

नश्यान मनस्वमायामस्यांमाबोधोभवेत् इति
नमितदेहः पानेश्वरन् इतिप्रथमपदे द्विती
यपदे पुनः अहो दैवविलसितं मम माद्रुइले
नस्याबलाद्भूयीपितस्यास्वमरहमानीतस्यात
मस्यम्या नेप्रत्यागमनावात्क्रमभवतीचिंतया
किंहत्वंजानंभवत्याश्चप्रतीक्षमाणायाश्चतीव
कष्टमनुभूतंभवेदितिभवतुयन्ममजातंकिं
तेनभवतीकष्टदर्शनेननातीवखिन्नक्लिन्नो
धुनाभवामीतिदत्तमनामितिमिष्टवचनेनन
मनः परमार्थमस्मासौ नखेदन्नत्तताघवलो
कनेनऊपितात्मनेतोमाकिंचिदनर्थमनुष्यापये
दितिगदिङ्गितोयस्याः पतिर्याति अस्तायांकिता
यांकितावाखेदनमयजानन्वात्तवएतेनेति गृहैगि
नत्वंवाम रू ककविनातिवक्ष्यथा तस्याः
स्तनप्रविलेपनमतननठव्यापारमुद्रांकितंकिं
वदमूराणानतिव्यातिकरव्यानेनगोपायते
इमस्नेकेकनदिग्दीर्यमहमानस्तत्प्रमाणुमया
साक्षिणारभस्तननमखवधान्नस्याश्चताहस्त
नमिति अनंगरंगे निखिलमहतविङ्कितांकिता
गः सपत्न्याग्रहणकलघनेत्रानि इयानीकिंते

पं॰

28

णाः सम्यमधुरवाक्यैः प्रान्तरम्येति यस्याः कथ
यति स्वकविलासं वर्णितामध्यामुग्धामिति इ
ति खण्डितानिरूपणं ।५॥ अथ क्रमप्राप्ताभिसा
रिकां लक्षयति ॥ आरब्धेति कविवैर्वात्स्याय
नादिमुनिभिः सा स्त्री अभिसारिकाख्या कथि
ता अभिसारतिनक्तिलेतिकृत्वाभिसारिकोक्ता
का सेत्याह या नारी मदनेन हर्षकेन स्वल्पके
न वा कामेन कन्दर्पमदेन विनयात्ययकारिणा
विकारेण आरब्धसंगचरितानां आरब्धः परिवि
नोयः संगोधर्मभर्तृसंगस्तस्य चरितानादाचरण
न स्फलभंवस्त्रसर्वैर्षां यानपनादरणीयतामि
ति न्यायेन विलक्षणविभ्रमोभूय अभिसारर
सिका अभिमुखं कुललज्जादित्यागेन यः सारः स
रणं तत्र रसिका एतेन मनःप्रीतिः तां कामयते गाय
ते अहो आश्चर्यादो होदिव्य स्वमहो स्वहो स्मरतार
त्रिरित्यादिप्रकारेण परामर्शाभिमुखीकरण
पूर्णाय मानानुग्राह्य क्रीडासवेशाभिनयेन हस
स्तुकपताकाभंगुरहिताव्यापरवेषमाग्रल्यैया
ति अथवा व्याजादिना लक्षणाद्य समसमानाम
होपि स्वस्य सहृन्स्वेनासंभवतीत्याद्यभिनये

नाच्छादितभावा कृष्णपक्षे कृष्णसर्वोपकरण
धारणेन कृष्णाभिसारिकेति शुक्लपक्षे च शुक्ल
सर्वोपकरणधारणेन शुक्लाभिसारिकेति वक्
ष्यते गुप्तत्वपराविदितत्वमिति द्विविधा साऽ
भिसारिकोक्ता अत्र भानुदत्तः स्वकीयामपि प्
तल्लक्षणेनिबबन्ध तथा च तल्लक्षणं स्वयमऽ
भिसरति प्रियमभिसारिका अस्याश्चेष्टा समया
नुरूपभूषणप्रसाधनैः पिण्डकपटहासादय इ
ति परकीयायाः स्वकीयायास्तु प्रकृत एव क्रम
इति इत्यभिसारिकानिरूपणम् ।८। अथ वि
योगिन्यपरपर्याय प्रोषितप्रेयसीलक्षणमा
ह देशान्तरमिति कवीन्द्रैर्जैनाचार्यादिभिःऽ
सा नारी प्रोषितप्रियतमा प्रोषितः परदेशागतः
प्रियतमो हृदयप्रीतिकरो वल्लभो यस्या इतिऽ
वियोगिनीति यावत् कथ्यते हि साकामाविति
तल्लक्षणमाह देशान्तरमिति यस्माद्धर्मभार्या
याः पतिगृहकार्ययोगात् गुरुश्च अवश्यविधेयं
यत्कार्यं तत्सवेगाद्बलात् अवधिकालनियमः
श्रमकगृहत्वादिमात्मनवधारणेनकार्यनिऽ
ष्पादनयेमयेनावत्कालपर्यन्तं परदेशो वसतः।

धमितिनमवधिंकालावधिंनयासहनियमन
त्रापिकार्यवशात्चिरंतरकालंप्रविलंबस्यास्यनिय
तकालादप्यतिकालोलंबितोभवेत् इत्यसोढुं॰
वोरहः स्वदहनैः परिदीपितांगीभवेत् अवध्य
तिक्रमेहिविनोदादिष्वपिचित्तविश्रांत्यलाभा
त् इत्यांगीयाजायेत् असौवियोगिनीगदितेति
अनंगरंगे दयितेपरदेशसंस्थितेशापिपंकेन
हृद्वन्मन्मथादिभिः परितप्यतएवयस्तुकथिता
साकविभिर्वियोगिनीइति इतिरहस्येपि उक्तं
चिरंकारणयस्याःपतिर्देशान्तरंयतः इत्वावधिं
भ्रष्टांतासोप्रोषितप्रेयसीमतेति प्रोषितःप्रवा
संदेशांतरवासंगतः प्रेयान्वल्लभोयस्याइतिउ
तिनश्चितिरुपिप्रोषितप्रेयसीति अत्रभानुदत्तः
अस्याश्चेष्टाःप्रागुक्तादशावस्थाः इतिप्रोषित
भर्तृकानिरूपणं ७ अथक्रमप्राप्तमुत्कंठिता
माह पुष्पेति पुराणैःकविभिर्वात्स्यायनादि॰
भिःमानात्सुत्कंठितेनेतिकथिता कथमेतत्संग
तिभवेदिति भर्तृमरणंप्रत्याभिलाषउत्कंठमा
संजातायस्याइत्युत्कंठिता कामाविस्याह पुष्पे॰
त्यादि यास्त्रीतरुणीसतीपुष्पांगरागवतरापु

पं
१०८
२०१

ष्पपुष्पमालादिनिर्माणरचनां यां तथांगरागे
चन्दनकर्पूरागुर्वादिकानलेपनचर्चायां चतुरा
निलतानि रचयोषितविविधमाल्यांगरागादि
नालंकृत्य सुरभितगात्री सखी केवलं भर्तृसं
गमं प्रतीक्षमाणा तिष्ठति न सेवते कालमना
गमने हेतवः किमद्यास्य वेलातिक्रान्ता भूत् किं
विधीयते असौ खलु नीवगुर्वाद्यनरोधीनाघा
पस्य गुरवउत्थिताः सुः किंवा केन वित्तस्याम्र
ह्वानाभीतो भवेत् अथवा कुत्रचिन्मायान्तनिद्रो
भवेत् अथवा पाठेन विलम्बं कुरुते कोपेन किंक
रोतीत्यादि अनागमनकारणानां विचारे लोलाद
लविन्नतया कुत्रापि पदमनाद्धाना अनाकुला
तिष्ठतेति अथवा विरतं पितृगेहसहाया भवेत्
मातापितृदीनान् दातो विना भर्तुरहं गान्तुमशा
क्ताकामादिक्लान्ता सती च लविन्ना भवेत् कदा मम
सङ्गाय कल्पनरुणं प्रस्तुलनेयन् सश्रुवालया
हृतीयागच्छेत् मातापितृभ्यां मन्येषां चित्तवृत्तिः
शिथिला भवेदित्यादि चिंतावत्वाइत्काष्टेति
तथा च परत्रापि विविधकुसुममालालंकृतांगी
मनोज्ञा हारतरत्नविलोला मानरागावकोनेति

पं·

वसतिहरिणीदीवासगेहेदचिरंया ववकविभिरि
होक्ता साकिलोत्कंठितेति ॥ अस्याश्चेष्टाभावनुद
नम्राह अस्याश्चेष्टा अरतिसतापजृंभाङ्गकार्श्य
अहृदितस्वावस्थाकथनादयइति अत्रापि
प्राग्वत्मुग्धादिभेदेनपंचधात्वमूह्यं इत्थं अष्ट
नायिकानांमुग्धादिभेदेनचत्वारिंशद्विधत्वजा
यते तत्राप्यभिसारिकायाः शुक्लकृष्णपक्षदिव
साभिसारिकाभेदेनदशाधिकंजायतइति पं
चाशद्विधत्वं तत्रलज्जाप्रधानत्वमुग्धात्वं लज्जाम
दनप्रधानत्वमध्यमात्वंकलाकलापकौशल
प्राधान्यप्रौढात्वं परकीयात्वंसामान्यत्वं च प्रसि
द्धमेवेति अत्रापि धीराधीराधीराधीरात्वेनत्रैः
विध्येसार्धशतत्वं ततोपि ज्येष्ठाकनिष्ठात्वादिना
विशेषाधानमानन्त्यमिति दिङ्मात्रमेतत्प्रदर्शि
तं अत्रान्ये नवमींप्रवत्स्यत्पतिकामपि वदंति
अलिखयत्सान्तिकानवमीति तथा च तल्लक्ष
णम् भाविकालसत्पलवदेशान्तरगमननिः
श्चितप्रेयसीप्रवत्स्यत्पतिकेति अस्याश्चेष्टाका
कुदीनवीक्षणनिर्वेदसम्मोहतिः श्वासबाष्पा
दयः यथा चान्यास्वस्थानान्नभावत्तयानन्तर

तद्ग्रंथेषु विहितमेव न च चेष्टासाधारण्येन धर्मित
त्वं व्यतिरिक्तचेष्टायाश्चास्फुटमीदृक्प्रमाणत्वात्
महाकविप्रयोगेष्वदर्शनाच्च तथा चामरु
कप्रनामद्राजद्वार प्रस्थानं वलयैः कृतं प्रियस
खैरस्रैरजस्रं गतं धृत्या न क्षणमासितं व्यवसि
तं चित्तेन गन्तुं पुरः यातुं निश्चितचेतसि प्रिय
तमे सर्वे समं प्रस्थिता गन्तव्ये सति जीवित प्रि
यसुहृत्सार्थः किमु त्यज्यत इति तत्र संक्षेपेण
स्यानन्तर्भावः प्रदर्श्यते न तावत्स्वाधीनकान्ता
यामस्यान्तर्भावः तस्याः कदाचिदपि संगवि
च्छेदाभावादस्याः पुनरग्रिमक्षण एव संगवि
च्छेदात् न च वासकसज्जिकायां वा रतिनियमाभा
वात् नापि कलहान्तरितायां मानितपतित्वा
त् नापि विप्रलब्धायां भर्तृसन्निधिवर्तित्वात् ना
प्रोषितभर्तृकाप्यनेन हेतुन समर्थोनत्या नापि
खण्डितायामन्योपभोगचिह्नितप्रियस्यानाग
मनात् नाप्यभिसारिकायामन्तस्तापदर्शना
त् नापि प्रोषितप्रेयस्यां भूतभविष्यतो शृङ्गारे
स्यवदत्यन्तं कदाप्यसंगतेः नाप्युत्कण्ठितायां
उत्कण्ठाप्राप्त्यवस्थात्वादित्यादि व्यतिरिक्तेयं नव

येइति तेजनाः कियंतोऽल्पएव संतः सच्छिद्रेष्वप
देपूर्णाः सच्छिद्रसेष्वेवमनुष्येहृदयारोहतीति तप
वंपंडिताः साधवश्चतएवेत्यर्थः ततश्चतेसन्तो
तिमालोकेषुवंदोषानाछाद्ययथाबुद्धिवसंघो
षगुणान्नराभिव्यंजयन्तीत्यर्थः केनामतइति
नन्वत्रूपलक्षयति येपुरुषश्रेष्ठादीनेवृपयो
गुपकरणविकलेषुदयालवस्तेहैन्याविद्धहृद
याइवनान्पयोगुपकरणसमर्पणेनोपकुर्वं
तितथायान्पुरुषंपुरुषान्स्वल्पोपिलेशमात्रर
णापिश्रीमदोहकश्रोत्राघुपचातलक्षणेनस्प
शानिपरंत्रेमहद्यापश्यंति तदीयववनंस्पर्श
तिस्ववारदानेनचरंजयंतीति तथायेवपरोप
कारकरणेपरेस्वसमवत्वमेव्यादिवर्द्धितातेषा
मुपकारकरणेयेहिकार्थमनपेक्ष्यैवकेवलं
लोकशुद्धिपरमेश्वरप्रीतिकामास्तयोगतेम
त्रापणेदक्षाद्तश्रोत्रा इतिधार्थेस्वनस्कारि
णः स्ववसरक्षणेनोल्पोल्पोप्युपकारोराजनेनरा
स्रवसरेपुनर्महानप्युपकारोकिंचित्करइ
तिदक्षा इत्यस्यभावः तथायेयाचिताधनभ
यादिसमर्पणार्थंप्रार्थिताः संतोऽल्पंत्यतितत्सं

२९५

पादनार्थं विघ्नविकारसमाविर्भावयंति तथा ये यौ
वनोदयमहाव्याधिप्ररोहोदये यौवनकामक्रो
धाद्यनर्थजाताकरभूतस्यावस्थाविशेषस्योदय
आविर्भावः स एव महाव्याधिः आत्यंतिको विकि
त्स्यरोगस्तस्य प्ररोहोदयेऽङ्कुरोद्गमेऽप्यपि ये
स्वस्थाः विकारहेतौ सति विक्रियंते येषां न चेतां
सि त एव धीरत्वादतिबलवद्यौवनमदेन न येन
निर्जिता इत्यर्थः ते वामी संतो भूमंडलमंडनैक
तिलकाः भूमेः सर्वतो वर्तुलत्वात्मण्डलत्वं तस्य
भूमंडलस्य मंडनभूताः शोभाकारणमेकमु
ख्यास्तिलकाः स्वेहमस्यादकास्तीरस्तपुष्कोषर
स्थलं यथा तिलका वृक्षविशेषाः शोभयंति त
थामी भूमंडलमित्यर्थः यथा च तिलकाविशे
षकाः श्रीं नाट्यकालिकस्थलं विशेषयंति इति
च व्याख्यानं तिलकशब्देन पुंसकत्वख्यापन
वितमिति ध्येयम् वृत्तं शार्दूलविक्रीडितम्
अथेदानीं ग्रंथकृत्स्वयोजककंठभक्तेः पीतादि
कं सफलयंस्तत्समादकोपानस्य परमेश्वराभे
दाध्यवसायेन निरूपयिष्यं ग्रंथसमाप्तिं सूचय
ति ॥ नइति पराशवीं त्वं कर्षवती मालक्ष्मीर्यस्य

पं॰

मीतिचास्यास्य पंचविधत्वं भावांतरभेदं प्राग्वदु
क्तमिति इत्यमेवासां उत्तममध्यमाधमत्वेना
वान्तरभेदकलनया पुनस्त्रिधात्वमुत्तमनत्रा
हितकारिण्यपि श्नी नरि हितकारित्वमनुत्तम
त्वं हितकारिणि हितकारित्वमहितकारिणित
हत्वं मध्यमत्वं हितकारिण्यप्यहितकारित्वम
धमत्वमित्यादि त्यवदप्येवंविधं प्रपंचभवान्न
लिखितं ॥ इति लक्ष्यवेधनाख्यं पंचसायकवि
वरणे ष्टनायिकानिरूपणम् ॥ ग्रंथकारेणव
क्ष्यं शैलीयन्त्रग्रन्थस्य प्रारब्धमंगलाचरणे
नसमाप्तिमुपलभ्य ते पुनरपि ग्रन्थगमना
न्ते मंगलाचरणमाशीर्वादद्वाराचरन्नीतिय
नः दिवं स्पृशन्ति भूमिं वा बाहुः पुण्यसकर्मणः
तावत्स्वर्गे वसति पूज्यमानो महर्षिभिरिति
स्वाभीष्टमन्त्रसिद्धिरुपिजापन इति ग्रन्थकार
स्तथैवाचरन्ति यावदिति भूर्जैर्देवाधिदेव
स्य महादेवस्य महादेवस्य मूर्धिमारसिया
वहिधीकलावर्तते यावत्स्वतस्सैवल्लदयेव
त्रसिशैलान्मजावर्ततेतदायुरवधीत्यर्थः
यावत्समाधवस्य श्रीविलोर्वनाशिवन्तःस्पृते

पं
२१२
21

कमलानाथेलक्ष्मीविलसितविशेषः समजन्म
नेसमुल्लसतितदासुरवधिवेत्यर्थः यावच्चन्द्रो
णानलेपृथिवीपृष्ठेकामकलाप्रजापतिक्रिया
लक्षणास्त्रिशक्तिविवर्तवटुलाविवर्तेनमनो
रथागोचरपरस्परविलक्षणरूपानंतनिर्माणे
नवटुलाप्रत्यग्रास्वादविधायिनीसंस्थितातस्य
कृत्स्नकर्मानुसारेणाधोमध्यगतापरिवर्त
मानातिष्ठति तावत्सुरवधिवेत्यर्थः तावत्ता
वदनन्तश्लोकविशेषरसपरसग्रन्थकर्तृरियंकाव्य
पुष्पवसायकादिसुकविनालौकिकापूर्वनिर्मा
णचतुरगादेरीषांगस्थिष्णप्रसिद्धादिद्वारेणप्र
चयंगतातिशयेनदीप्यताम् अयंभावः अव१
प्रपमनयाकृत्वासमकारणत्रयीमध्यादेकः क
श्चित्पृथ्वेवतिनसमीपप्राप्तस्यममयावदिदं१
काव्यशरीरंलोकेजीवतिनन्वतावत्स्थितिरिति
स्थितोक्रमंविनासर्वमहेशास्तमुद्देशान्नलोक
स्थितिः स्वल्पघातिनेतिबोध्यं १ हृत्तंसार्द्धूलवि
क्रीडितम् ॥ मंगलवाञ्छल्पेनसिद्धिवाञ्छल्पम
त्पमानः पराक्रमपितदावरति ॥ यावदिति वि
मलानिष्कलंकाकजंजलजंकमलंवदनकज

पं॰

गाम्बखकमलगतास्सांगाः शिक्षादिषडंगभूषि
ताः तथाच शिक्षाकल्पोव्याकरणं निरुक्तंज्यो
तिषांश्रुतिः छन्दसां विचितिश्चैव षडंगो वेद
उच्यत इति तत्रसंक्षेपेण षडंगलक्षणं स्वक्र
मावमतिबोधनार्थं लिख्यते वर्णज्ञानबोधि
का शिक्षा १ यागक्रियाणां उपदेशः कल्पः २
साधुशब्दान्वाख्यानं व्याकरणं ३ वाक्यप्रमा
णादिना शक्तिहत्यादिना वा पदार्थनिर्वचनं
निरुक्तं ४ उदितानदिताद्युपयोगिसूर्यादिग्र
हयालकलनाविवेचनं ज्योतिषम् ५ वेदम
न्त्रकगायत्र्यादिगतवर्णमात्राविवेचनं
छन्दोविचितिरिति ६ तत्र शिक्षा नासा कल्पः
करौ व्याकरणं मुखं निरुक्तं श्रुती ज्योतिषं दृ
शौ छन्दः पादावित्येवं षडंगसंपूर्णो वेदोंगी
ति कल्पनोक्ता यावच्छ्रवक्तिणश्चक्रधारिणः
श्रीविष्णोः दोर्दण्ड्यौ भुजोरुथी वेदद्रूपित्ववनं
वेदद्रुह पित्ववनं वेदद्रुहादैत्यदानवरक्षांसि
तेषांपित्ववनं भस्मीभवनास्पदं श्मशानमिति
यावत् श्रलितावदिदं मयाधनातत्क्षपयास
मापितं कामोहासिरकं कामस्यव्रत्वादिमष

कान्तमानन्दविधायकत्वेन सर्वस्पृहणीयस्मो
हसितं कंलक्षितं स्वरूपेणास्यैः क्रीडितं केलो
कतृष्णे जायतामित्यहमिव सर्वेण्याकलेपस
त्वभागिनः सन्त्विति अथवा लोकतृष्णे लोका
नां मनुष्यजन्मनां तृष्णे मनःप्रीतये इदं जाय
तां अनेन मदु दितप्रकारेण मनुष्याः स्वचरि
तं स्मरन्तचर्याचरणान्मनुष्यजन्मफलं प्राप्नुवं
तु यतन्हिय्य नाचरणे स्मरणप्रसक्तो सन्याप्नो
तेभ्यः पश्चत्वं नायैतीति तथा च कल्याणमल्लः
सुविदितपरमार्थः कामशास्त्रस्य विद्वान्वि
विधरतिविनोदैः कामिनीनां मनांसि अनुदि
नमनुरागाद्रञ्जयेद्यः सलीलं फलमविक
लमेव प्राप्नुयाज्जन्मनोऽसौ सव्रीडार्धनिरीक्ष
णं यदुभयोर्धूतिकाप्रेषणमन्योन्यभविता
समागम इति प्रीत्या प्रमोदस्त्वयः प्राप्ते चैव स
मागमे सरभसं यच्चुम्बनालिंगनमेतत्काम
फलं तदेव स्मरतं प्रोषः पशूनामिवेति ॥ वृत्तं
मन्दाक्रान्ता मन्दाक्रान्ताजलधिषडगैर्म्भौ न
तौ ताद्गुरूचेत् इति सकलनयगुणदोषविवे
कस्य मदधीनत्वात्सम्यक्पांसामयताय्यति ।

तथाभूतो यईश्वरः प्रजानां स्वविधेयानुसारेण पर
मेश्वरस्तमर्पितानिग्रहानुग्रहशक्तिमान्स्वप्रयो
जककर्तृलक्षणः कश्चिन्महाराजस्तेन परमेश्व
रेण भवता तत्कर्मदर्शिनां स्पष्टेन प्रसन्नचित्तेन
येहृष्टाहृगाभिमत्वमानीतास्ते कोभूमौ पीनत
धराः द्वयोः कयोर्द्विवचनैकवचने इति वान्निर्देशा
त्स्वभावप्रधानत्वात्पीनतराधरा दारपुत्रविभूत्या
दिमहाविभवस्फीता इत्यर्थः अथवा भावप्रत्य
यनिर्देशात्स्तनेपीनधराः पीनाष्टांशीमहाप्र
माणसस्यादिफलसमृद्धिशालिनीवसुधा येर
षांमहाप्रमाणग्रहारादिभूमिफलभोगिन इ
त्यर्थः तथाहि तिश्चयेनिश्चितमेनतनप्वजनाः
यं केवलमतिशायेन वा धात्रीफलं भूमौ फा
लेष्मणि रत्नादिकं न हि भवफलं वस्त्रवाम
रादिकं सस्यफलजातं वा भुंजते भोगेन ति
ष्ठन्तीति तथा तेषां हारिप्रतीहाररदंतिवा
जिनि व[illegible] दट्टालिघोटकपंक्तयो न नेति का
कस्वरेण शिरश्चालनया व्याख्येयः स्वस्थपंक्ति
यानसंनि अर्पितसमक्षवेति अथवा तेषां हारि
वाजिनि वहाघोटकसमूहानदन्तिप्रायाः ते

पं
२२॥
२१५

द्वेषन्नीतिमरलोकैर्व्याख्यानेपि न ज्ञातिः तथाहि
रेव पुरुषैः क्षितिरग्रहारादिलक्षणा भूमिर्लब्धा।
तथाहि पुरुषैः पतञ्जिनकुलेस्ववंशासंततिः
र्विमलं विशुद्धमवदातं सत्कर्माचरणात्तत्राभिभु
क्तिर्येधनयाभवद्दत्तपारितोषिकादिनावाक्कृ
तं श्वनस्वकिमतोवक्तव्यम् स्मद्देयत्रस्वः स्वकी
यास्वसर्वेश्लाघ्याजायंते तत्र किमन्यत्कथ्यत
इति तोषफलकथनेन प्रयोजककर्तुः सक
लप्रसादत्वेन ख्यातत्ताधनिता अथैवतोषफ
लकथनेन फलकोपत्वेनापि ख्यातत्वं तोद्योत
यति हृष्टेनवेति परमेश्वरेणेतिभागवत भव
तापरमेश्वरेणहृष्टेनयेकेचिदकारिणोहृष्टाः कार्य
तेकौपीनधरावल्कलाहतसर्वस्वाःकौपीनध
राः केवलं लज्जास्पदगुणाच्छादनार्थं शाटीमात्र
धराः अकिंचनाः संतोरद्दीनसन्न्यासाश्रमावेत्य
र्थः तथातपएवपरमतिशायेन रद्दोत्तारण्याद
रण्यवासिनः संतोधात्रीफलमामलक्यादिकम्
फलंभुंजते धात्रीतिकश्यपलोपलक्षणम् तथा
तेषांद्वारिवाजिनिवहाः अत्यथायत्वाजलकाश्य
मंगलपर्णीसमरहानंदंति तेषांद्वारेश्वन्यप्राप्ता

प.

न्ट षट्का भ्याम्प्रिनोलत्वं कुर्वंतीति निर्वाणं निवद्धालं
हुरीनदंतिग्रथवानेषांहारिदंति वातिनिवद्धा:
नसंतिनेदशिरापव नैत्र्यार्थः नथानेरेवद
तिलयोनाग्राभुतियावत लव्याश्रमेत्यर्थः तंप
वासावपिलितिरित्यमरः नथानेरेनविन कुलेस्व
गोत्रं निजगरहं गाविमलं विशिष्टमलं हान्तग्रथ
वाविमिः पविभिः मल्यनइति विमलंकाकायग्राक
नपत्वाच्छनमितिसफलरोषत्वात्दपिप्रयोगेकल
नतनाम्रविना परमेश्वरेणेति परमेश्वराभेद
ध्यवसायाश्चनत्सामीप्ययोगपतामहविताप रमे
श्वरोप्यवंविधपर्वतिपरमेश्वरपने पमप्रश्नोकस
योजनात्त्वस्मिनपि ग्रंथसमाप्तौ नतोषांशंसना
हाविनेतिसुभम॥ हनेपाइलविकीडितम् ॥
नीत्वायस्यमनोस्थितिर्पिषणयामीवमर्दीन्याव
वेः कांपाप्रस्पकवेः वभावकलनाइमेसस
व्यायतः धैर्याजस्रमनास्यनस्यपरयासन्या
सुकसाप्यसो नीयाच्छ्रीरणवीरसिंहधरणी
जानिःप्रतापोज्ज्वलः॥ श्राद्यासीरघुवंशमौ
लिकमणिर्ज्वालासहायाव्हको मोतीसिंहर
सज्जलोवक्रमहाजौराव रेहार्दितः सज्जायायु
द्यनापक्षःशिवहयपाराममाधायोरत्नभृज्जीपो
लेनधिरोधरोहालासिनभट्टनाहाभजीवोद्यपी॥

उपह्वीरघुवंशमौक्तिकमणेर्दिकख्यातकीर्तेर्ल
सद्वीर्यस्यामलबुद्धिबोधकलितप्राज्ञोन्नतोर्वी
पतेः श्रीमद्धीरणवीरसिंहधरणीजानेः सुतायो
लसत्सद्राज्यसकलेयमुडतनया कलंमुदे
लान्तनाम् ॥ मातायस्य शिवाभिधायजनको
धीरेतिरामाश्रुत श्रीकावामइतिप्रसिद्धमपग
तोयच्छिलकोमातुलः तेनेयंकविभिः स्वस ।
त्कृतौ पञ्चेषुनाम्न्याकृता साहिबरामवि
दांसुबोधविवृतिः सन्नीतयेजायताम् ॥
सन्धानस्मरणविधौपटुबोधरूपंयेनाप्यके
वनबुधास्तइमेमतानः केवलंसुहृदभि
निविभेददाहरस्थिताः किमितितेपिभ
गत्वरणम्याः ॥ ॥इतिलक्ष्मवेधनाख्ये
पञ्चसायकविवरणेमंगलाचरण
निरूपणम् ॥ समाप्तेयंपञ्चसायक
विवृतिः शुभायभवतात् ॥ ॥

